
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 101

(ЧАСТИНА I)

КИЇВ – 2011

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 101. Частина I (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2011. – 204 с.

У збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин та міжнародного права.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Копійка В.В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р.екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Головченко В.І.**

КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ: ІСТОРІЯ Й СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядається генеза й сучасний стан міждержавних конфліктів у Латинській Америці, вплив зовнішніх чинників на їхній перебіг і перспективи формування макрорегіональної системи співробітництва.

Ключові слова: Латинська Америка, національна безпека, націоналізм, представницька демократія.

В статье рассматривается генезис и современное состояние межгосударственных конфликтов в Латинской Америке, влияние внешних факторов на их ход и перспективы формирования макрорегиональной системы сотрудничества.

Ключевые слова: Латинская Америка, национальная безопасность, национализм, представительная демократия.

The article spotlights genesis and modern state of the intergovernmental conflicts in Latin America. Special attention is paid to impact of the foreign circumstances on conflicts' evolution and perspectives of the macroregional cooperation's system formation.

Key words: Latin America, national security, nationalism, representative democracy.

Макрорегіон Латинської Америки тривалий час залишався на «периферії» світової політики, за великим рахунком його не торкнулися обидві «гарячі» світові війни й не зачепили крила війни холодної (за винятком Карибської кризи 1962 р. та Центральноамериканського конфлікту 1980-х рр.). Крім того, латиноамериканські країни не зазнали такою ж мірою, що й країни Європи, Азії чи Африки руйнівних наслідків масштабних міждержавних конфліктів. Дві найжорстокіші регіональні війни в ХІХ і ХХ ст. стосувалися однієї країни – Парагваю. В першій, проти Потрійного альянсу Аргентини, Бразилії й Уругваю, – 1864-1870 рр. країна втратила 90 % чоловічого населення й майже половину території, а у виграній Парагваєм Чакській війні з Болівією 1932-1935 рр. загинуло й пропало без вісти 91,5 тис. чол. [1].

Але водночас планетарні геополітичні зіткнення активно впливали на взаємини між латиноамериканськими країнами, супроводжуючи протягом ХІХ ст. процес конституювання незалежних держав Західної півкулі та їхніх кордонів, а в ХХ ст. породжуючи між ними численні територіальні суперечки й конфлікти та сприяючи їхньому припиненню. З настанням ХХІ ст., в умовах зростаючої глобалізації, класичні прояви конфліктоген-

* доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ності в латиноамериканських державах почали видозмінюватися під впливом чинників геоeкономiки й геокультури. Місце загальносоціальних доктрин (марксизм, лібералізм, тоталітаризм) і економічних моделей (соціалістична, десаррольїстська, неоліберальна) починають посідати цивілізаційно й культурно обумовлені політичні та соціально-економічні мегапроекти. За таких обставин назріває й модифікація комплексу міждержавних відносин у Латинській Америці, коли не можна виключати перспективи активізації старих, «заморожених» спорів і появи нових, що живляться суперечливими впливами глобалізації.

Конфліктогенний потенціал Латинської Америки доцільно розглядати в межах трьох її великих геополітичних субрегіонів – Андського, Амазонського й Ла-Платського. Протягом останніх двох століть в Андському й Амазонському субрегіонах неодноразово спалахували територіальні й інші спори, а також розгорялися міждержавні конфлікти, породжені боротьбою за контроль над узбережжям Тихого й Атлантичного океанів та природними ресурсами континентального шельфу (приміром, 2-га Тихоокеанська війна 1879-1883 рр. Чилі проти Перу й Болівії, внаслідок якої остання втратила вихід до моря), а також за доступ до судноплавних верхів'їв Амазонки (Перуансько-еквадорська війна 1941 р., що призвела до втрати Еквадором 278 тис. км² території) та вигідне розмежування вод Венесуельської затоки в Карибському морі в зв'язку з виявленням там крупних запасів нафти й ін. [2].

За винятком «чакської проблеми», остаточно вирішеної підписанням у Буенос-Айресі 27 квітня 2009 р. президентом Болівії Ево Моралесом і його парагвайським колегою Фернандо Луго договору про міждержавний кордон, який підтвердив перехід ще в 1938 р. $\frac{3}{4}$ спірної території до Парагваю (хоча нафти там так і не знайшли), та перуансько-еквадорської територіальної суперечки, наслідки якої вдалося врегулювати мирною угодою, підписаною в столиці Бразилії лише 26 жовтня 1998 р., решта конфліктів – «релікти». Серед них – спори між Колумбією і Нікарагуа через низку островів у Карибському морі й між Венесуелою та Гайаною щодо регіону останньої – Ессекібо. Болівія знову почала домагатися повернення їй виходу до Тихого океану, що був втрачений за Договором про мир і дружбу з Чилі від 20 жовтня 1904 р., а Венесуела – сваритися з Колумбією, також через прикордонні території. Але поряд із традиційними конфліктогенними чинниками останнім часом дедалі більше почав даватися взнаки так званий «лівий тренд», помножений на феномен «індіанського ренесансу» в політиці Аргентини й Бразилії, Болівії й Венесуели, Еквадору й Парагваю та ін.

Водночас у раніше найменш спокійному – Ла-Платському геополітичному ареалі з початку 1990-х рр. почала окреслюватися тенденція до згладжування колишніх суперечностей, що зі стану «заморожених» поступово переходять у розряд «віртуальних». Саме там зародилося нове явище – транскультурна цивілізаційна модифікація. Традиційно боротьба за вплив у басейні річок Парана й Ла-Плата між найбільшими державами – Бразилією й Аргентиною ускладнювалася відмінностями їхніх етнокультурних, мовних і «поведінкових» характеристик, а також присутністю в субрегіоні слабких Уругваю й Парагваю, що були об'єктами боротьби за політичний вплив. У ХІХ ст. сукупність цих чинників, на додачу до збройних конфліктів, провокувала гонку озброєнь, а в ХХ ст. аргентинсько-бразильське суперництво двічі ледь не закінчилося загальнорегіональними війнами [3]. Хронічну напруженість вдалося значною мірою зняти лише на сер. 1990-х рр. під впливом низки обставин глобального й регіонального рівня.

Головною серед них виявилася геокультурна, хоча примирення зовні виглядало так, ніби йому сприяли геоeкономічні імперативи – рішення про створення 26 березня 1991 р. в Асунсьйоні «Південноамериканського спільного ринка» – МЕРКОСУР за участю Ар-

гентини, Бразилії, Парагваю й Уругваю (17 червня 2006 р. до нього приєдналася Венесуела, а Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу й Чилі є асоційованими членами). Але ще в 1969 р. спроба створення Ла-Платської групи в складі Аргентини, Бразилії, Болівії, Парагваю й Уругваю задля оптимальної експлуатації природних ресурсів субрегіону, створення спільних об'єктів інфраструктури й розвитку суміжних областей виявилася невдалою. Незважаючи на, здавалося б, взаємну зацікавленість сторін у використанні гідроресурсів прикордонних річок, старі протиріччя й упередження військових урядів призвели до того, що бразильсько-парагвайський проект ГЕС «Ітайпу» й аргентинської ГЕС «Корпус» розглядалися як конкуруючі. Таким чином, здійснення планів розвитку електроенергетики спричинилося до серйозного загострення міждержавних відносин.

Урядові політики й Аргентини, і Бразилії від межі ХІХ-ХХ ст. були засновані на «замкнутому» націоналізмові, сприйнятті міжнародних відносин як арени суперництва країн-сусідів. Бразильські військові під час перебування при владі в 1964-1985 рр. вважали за краще виступати в ролі найближчих союзників США, а не потенційних партнерів Аргентини, а їхні аргентинські «колеги», коли також керували республікою в 1955-1958, 1966-1973 і 1976-1982 рр., мислили в рамках не менш хибної парадигми. Аргентину вони бачили європейською країною поза географічними межами Європи (в цій країні пізньої колонізації абсолютно переважають нащадки європейських іммігрантів – 97 %), виключеною з латиноамериканського історичного й етнокультурного контексту.

Після повернення бразильських військових «до казарм» зародженню, а з часом і успішному розвитку співробітництва в рамках МЕРКОСУР сприяло, передусім, дистанціювання велетенської країни (п'яте місце в світі за площею й чисельністю населення) від США та її «поворот» до латиноамериканських близьких і далеких сусідів. Саме політика «конструктивного націоналізму», базована на уявленні про «самоцінність» Бразилії та її національних інтересів у світовому й регіональному контекстах, прирєкла країну на поновлення системи представницької демократії. А економічний ривок Бразилії напр. 1960 – на поч. 1980-х рр., коли темпи зростання ВВП були одними з найвищих у світі, сам по собі з'ясував питання про те, хто здатен грати роль лідера в латиноамериканському економічному просторі [4].

Відправною ж точкою політичного зближення двох держав стала поразка репресивної аргентинської військової хунти генерал-лейтенанта Леопольдо Гальтієрі (в сучасній Аргентині виключений зі списку президентів) у війні з Великою Британією за Фолклендські (Мальвінські) острови 2 квітня – 20 червня 1982 р. Підтримка офіційного Буенос-Айреса майже всіма (за винятком чилійського режиму Августо Піночета) латиноамериканськими державами, передусім Бразилією, й напроти - ворожість до неї, всупереч зобов'язанням за Міжамериканським договором про взаємодопомогу 1947 р., Сполучених Штатів та інших країн Заходу багаторазово посилили почуття солідарності латиноамериканців та їхній «регіональний націоналізм». Бразилія в цьому сенсі не становила винятку й почала виявляти більше інтересу до співробітництва зі своїми найближчими сусідами.

Потреби економічного розвитку й імперативи зміцнення представницької демократії в країнах Південного конусу вперше були підкріплені політико-психологічними стимулами. Бразилія почала зближуватися з Аргентиною, навіть у такій делікатній сфері як ядерна: 28 листопада 1990 р. бразильський президент Фернанду Коллор ді Меллу підписав із своїм аргентинським колегою Карлосом Саулем Менемом Декларацію Фоз-до-Ігуасу, що зобов'язувала сторони до використання ядерної енергії виключно у мирних цілях. А в 1994 р. обидві держави приєдналися до Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (Договору Тлателолко 1967 р.).

Щоправда, спроба «повернення» Аргентини на прозахідні «рейки» під час другого терміну президентства К.Менема в 1995-1999 рр. тимчасово внесла дисонанс у взаємини з Бразилією й спровокувала кризу в МЕРКОСУР [5]. Результатом структурних неоліберальних реформ за правління К.Менема стала соціально-економічна й політична криза в країні, коли протягом грудня 1999 – травня 2003 рр. змінилося шість (!) президентів, один із яких – губернатор-пероніст Адольфо Родрігеса Саа протримався при владі аж вісім (!) днів (23-30 грудня 2001 р.), але встиг оголосити найбільший дефолт у світовій історії – майже \$ 141 млрд. «Індекс бідності» в Аргентині тоді сягнув 40 %, лише протягом «чорного» 2001 р. з 37-млн. населення країни більше 730 тис. чол. перейшли з середнього класу в розряд бідняків, майже 9 % мешканців жебракувало.

На тлі цього колапсу на президентських виборах 27 квітня 2003 р. відносно більшість голосів отримав лідер створеного на базі лівого крила Хустісіалістської (пероністської) партії лівого Фронту за перемогу – Нестор Карлос Кіршнер, який серед інших пріоритетів сконцентрувався на сприянні латиноамериканській та регіональній інтеграції. Очікуваним визнанням особистих заслуг вже экс-президента й депутата Національного конгресу Н.Кіршнера на ниві поладження конфліктних ситуацій у макрореєні стало обрання його 4 травня 2010 р. першим генеральним секретарем Союзу південноамериканських націй (УНАСУР) на надзвичайному саміті цієї організації, що об'єднує всі 12 незалежних держав Південної Америки.

Таким чином, на поч. ХХІ ст. Ла-Платський субреєні перестав бути генератором напруженості на південноамериканському політичному полі, а періодичні тертя, що виникають між його країнами (як це сталося в 2006 р., коли Уругвай без погодження з Аргентиною вирішив побудувати на спільній прикордонній річці целюлозо-паперовий комбінат, що на думку офіційного Буенос-Айреса здатен порушити екологічний баланс Ла-Плати), мають тимчасовий характер. Хоча район «потрійного кордону» між Аргентиною, Бразилією й Парагваєм на річці Ігуасу, як і раніше, залишається потенційно неспокійним – джерелом наркотрафіку, злочинності й тероризму, домінантою розвитку взаємин учасників МЕРКОСУР є не суперництво, а співпраця. А аргентинсько-чилійську напруженість щодо належності островів у протоці Бігля біля південного узбережжя Вогняної Землі допомогли зняти в 1984 р. зусилля дипломатів обох країн і посередництво Папи Римського Івана Павла II. В грудні 1998 р. між Буенос-Айресом і Сантьяго було підписано угоду про розмежування континентальних льодовиків, що цілком вичерпало конфлікт між країнами.

В сучасних доктринах та концепціях національної безпеки Аргентина й Бразилія вже не розглядають одна одну в якості потенційних супротивників, тому вже протягом 1996-2003 рр. Бразилія істотно скоротила військове угруповання на кордоні з Аргентиною, перекинувши контингенти в район слабо контрольованої Амазонії. Хоча британські ЗМІ періодично повертаються до застарілої суперечки про Фолкленди, немає підстав очікувати й поновлення спроб Аргентини вирішити її силовим шляхом (ще К.Менеми вдалося поліпшити відносини з «туманним Альбіоном», погодившись ділити прибутки від експлуатації нафтових родовищ у спірних районах у пропорції 50:50). Офіційний Буенос-Айрес вперто закликає Лондон до мирного розв'язання спору, та й не має ресурсів для іншого варіанту. Орієнтація Аргентини на співробітництво в рамках МЕРКОСУР, з одного боку, максимально скорочує можливість ухвалення нею односторонніх рішень, а з іншого – зміцнює її дипломатичні позиції, дозволяючи сподіватися на прийнятне для неї вирішення Фолклендської проблеми.

Підґрунтям нової моделі взаємин у Ла-Платському субреєні стали дві принципові обставини: Бразилія вийшла на позицію безспірного економічного лідера МЕРКОСУР і

УНАСУР, а Аргентина мовчки погодилася на роль «другого номера» в партнерстві з Бразилією. Причому налагодження аргентинсько-бразильського співробітництва підживлює зближення інших південноамериканських країн. Окрім зміцнення МЕРКОСУР, воно призвело до вироблення узгодженої позиції об'єднання щодо протегованого Сполученими Штатами проекту створення Панамериканської зони вільної торгівлі (ФТАА). На «саміті Америк» 5-6 листопада 2005 р. в аргентинському курорті Мар-дель-Плата вибухнули нездоланні суперечності між США і лідерами Венесуели, Бразилії та Аргентини, що звинувачували Білий Дім у створенні загрози для національних економік латиноамериканських держав. Більшість глав держав на чолі з Дж. Бушем-молодшим залишили саміт ще до завершення його роботи, задекларувавши намір поновити переговори про створення ФТАА в майбутньому (але безуспішно).

Натомість 11 травня 2005 р. Аргентина, Бразилія й Венесуела уклали в Бразилія угоду про створення єдиної енергетичної компанії «Петросур», яка передбачає партнерство між державними нафтовими компаніями цих країн щодо розвідки, видобутку, перероблення й транспортування «чорного золота», а також спільного будівництва й експлуатації нафтоналивних танкерів. Того ж року президенти Венесуели Уго Чавес і Бразилії Інасіо Лула да Сілва заклали камінь у фундамент нафтопереробного заводу Abreu e Lima в північно-східному бразильському штаті Пернамбуку, де народився Лула. Триває реалізація проекту Південного газопроводу Венесуела – Бразилія – Болівія – Аргентина, а 1 липня 2008 р. на саміті МЕРКОСУР в аргентинському провінційному центрі Сан-Мігель-де-Тукуман президент Венесуели запропонував при ціні нафти більше \$ 100 за барель переводити \$ 1 від експорту кожного бареля в регіональний сільськогосподарський фонд (Аргентина й Бразилія є провідними експортерами продовольства на світовому ринку), за рік ця сума перевищуватиме \$ 900 млн. 24 липня 2005 р. з венесуельської столиці почала віщання латиноамериканська телекомпанія «Телесур», що, на думку Уго Чавеса, мала стати потужним механізмом для надання імпульсу регіональній інтеграції. Показово, що в первісному капіталі компанії частка Венесуели становила 51 %, Аргентини – 20 %, Куби – 19 % і Уругваю – 10 %.

Проте в Андському та Амазонському геополітичних просторах продовжують існувати кілька «заморожених» вогнищ конфліктів, які поєднуються із загрозою маргіналізації латиноамериканських країн у світовій економіці й політиці, що породжена глобалізацією й розпадом біполярної системи. Ці процеси вчинили двоїстий ефект на конфліктний потенціал всього латиноамериканського макрорегіону. В умовах, коли, за визначенням аргентинської дослідниці Л.Бертоні, «простір просто зобов'язаний перетворюватися на час», геополітичні схеми XIX ст. не працюють. Нові гео економічні й геокультурні реалії, накладаючись на «реліктові» територіальні й інші суперечки, можуть призвести до непередбаченого загострення ситуації.

Прикладом може слугувати еволюція венесуельсько-колумбійських відносин в контексті латиноамериканської стратегії США. Тиск Білого дому на президента Венесуели незмінно спричиняв зворотній ефект – посилення антиамериканської риторики Уго Чавеса, демонстративне зміцнення ним зв'язків з Кубою й лівими лідерами країн Латинської Америки. Але прагнення Чавеса знайти для Венесуели «цивілізоване рішення» (символом повернення країни до цивілізаційно зумовленого особливого шляху розвитку, відкинутого в XIX ст. заради запозиченої в США моделі представницької демократії, стало ім'я Визволителя – Симона Болівара) наштовхувалося на «нерозуміння» з боку майже рівної за територією, але більш, ніж у півтора рази чисельнішою за населенням сусідньої Колумбії, що є привілейованим партнером США у регіоні й одним із найкрупніших реципієнтів американської допомоги.

Ще під час президентства Рафаеля Кальдери (1994-1998 рр.) Венесуела спільно з Колумбією орієнтувалася на пришвидшене входження в НАФТА, для чого ними разом із Мексикою в 1994 р. була створена «Група Трьох». Але з приходом до влади 2 лютого 1999 р. лідера лівої коаліції «Патріотичний полюс» Уго Чавеса країна змінила вектор своєї зовнішньої політики, розвернувшись у бік Бразилії й МЕРКОСУР. Ще один інтеграційний проект був започаткований Чавесом у Гавані 14 грудня 2004 р. підписанням угоди про відрядження до найбідніших штатів Венесуели 20 тис. кубинських медиків у якості бартерної плати за щоденні поставки на Острів Свободи 96 тис. барелів нафти. Крім того, венесуельські громадяни отримали можливість подорожувати до Куби для отримання безплатної медичної допомоги. З часом до конкурентної щодо ФТАА «Боліваріанської альтернативи для народів нашої Америки» (АЛБА) приєдналися Болівія (29 квітня 2006 р.), Нікарагуа (січень 2007 р.), Домініка (січень 2008 р.), Гондурас (вступив 25 серпня 2008 р., але після усунення від влади президента Мануеля Селайї внаслідок військового перевороту 28 червня 2009 р. новий уряд відмовився від членства в АЛБА), Еквадор, Антігуа і Барбуда та Сент-Вінсент і Гренадіни (24 червня 2009 р.).

З формальним прийняттям трьох останніх учасників до АЛБА вона була перейменована на «Боліваріанський альянс для народів нашої Америки», спостерігачами в якому виступають Гаїті, Гренада, Уругвай та Іран. 17 квітня 2009 р. глави держав-учасниць АЛБА і Еквадор підписали рамкову угоду про впровадження з 1 січня 2010 р. у торгівлю й реалізацію проектів економічного співробітництва віртуальної спільної валюти – «сукре» (іспанською – єдина система регіональних взаєморозрахунків). Перша транзакція з використанням спільної валюти відбулася вже 3 лютого 2010 р., коли Куба сплатила за поставку 360 тис. т венесуельського рису 108 тис. сукре.

Така політика Венесуели почала розглядатися урядовими колами Колумбії, де домінують центристи й правоцентристи, як загроза для регіональної безпеки. Тим паче, що венесуельсько-колумбійські взаємини ускладнені застарілим внутрішнім збройним конфліктом колумбійського уряду з ліворадикальними партизанськими рухами (найбільшими є створені в 1964 р. компартією Революційні збройні сили Колумбії (ФАРК) і студентами - Армія національного визволення) та наркомафією. В протистоянні з ультралівими і ультраправими («парамілітарес») збройними формуваннями президент Колумбії Альваро Урібе тісно співпрацював зі США, що отримали сім баз на території країни. Крім того, колумбійський уряд за підтримки Білого дому, що з 2002 р. надав йому допомоги більш, ніж на \$ 3 млрд., активізував боротьбу з наркобізнесом і досягнув чималого прогресу в реалізації програми стимулювання переходу фермерських господарств від вирощування коки на традиційну й нешкідливу сільськогосподарську продукцію.

За це колумбійська ліва опозиція звинувачувала владу у «втраті суверенітету», а та, в свою чергу, докоряла Венесуелі в наданні допомоги партизанам і притулку їхнім лідерам, а також у створенні на венесуельській прикордонній смугі партизанських таборів. Щоб пом'якшити становище, під час відвідин Колумбії в серпні 2007 р. Уго Чавес погодився виступити посередником на переговорах між місцевою владою й ФАРК стосовно звільнення десятків заручників, в обмін на що партизани вимагали звільнення з в'язниць своїх соратників. Але 26 листопада того ж року президент Венесуели раптом заявив, що заморожив відносини з Колумбією, оскільки Альваро Урібе вирішив відмовитися від посередницьких послуг Чавеса на переговорах із ФАРК. Щоправда, коли 9 січня 2008 р. повстанці без жодних попередніх умов звільнили двох заручниць, яких утримували близько шести років, Альваро Урібе змушений був визнати результати роботи венесуельського президента.

Проте вже 1 березня 2008 р. колумбійська армія провела спецоперацію на суміжній території Еквадору, внаслідок якої був убитий команданте Рауль Рейес – «людина № 2» в ФАРК і ще біля двадцяти партизанів. А вже після завершення операції колумбійські військові повідомили, що виявили документи, які підтверджують зв'язки між повстанцями й еквадорським президентом – прибічником «соціалізму XXI століття» Рафаелем Корреа. Останній відреагував висилкою колумбійського посла й концентрацією військ на кордоні з велетенським північно-східним сусідом – Еквадор рівно вчетверо менший від Колумбії за площею й утричі – за населенням. Конфлікт ще більше загострився, коли до східних кордонів Колумбії підійшли відряджені Чавесом десять венесуельських батальйонів. Президент Венесуели назвав колумбійського колегу «злочинцем», «підлеглим Буша» й главою «наркоуряду», звинувативши Урібе в розпалюванні війни в регіоні.

Щоправда, кризову ситуацію вдалося владнати вже через тиждень на 21-му щорічному саміті «Групи Ріо» - постійно діючого механізму політичних консультацій для узгодження єдиних латиноамериканських позицій з ключових регіональних і міжнародних проблем за участю президентів 22-х країн-учасників. Хоча саміт, що мав розглянути питання енергетичного співробітництва, почався 7 березня 2008 р. з обміну Корреа і Урібе різкими репліками, зрештою рукостискання президентів Венесуели й Колумбії, до якого приєднався й глава Нікарагуа – Даніель Ортега, що також розірвав напередодні дипломатичні відносини з Колумбією, було показане в прямому ефірі телеканалів Латинської Америки. Чавес також оголосив про відкриття кордону й поновлення торговельно-економічних зв'язків із Колумбією (на Венесуелу в 2008 р. прийшлося 16,2 % колумбійського експорту).

Але «старі образи» у відносинах між країнами залишилися, Венесуела й Колумбія з 1941 р. не можуть поділити води Венесуельської затоки, а дні якої, як зазначалося вище, виявлена нафта. Після «нафтового шоку» 1979-1980 рр., коли напруга між двома державами сягнула небезпечного рівня, спір рішенням обох сторін був «заморожений» на невизначений час. Аналітики не виключають, що в разі переходу до «гарячої» фази з'ясування венесуельсько-колумбійських взаємин цей конфлікт може бути активізований, причому з огляду на підтримку Колумбії Сполученими Штатами вже в набагато ширшому контексті. Тим більше, що багатомільйонні закупівлі Венесуелою російської зброї, починаючи з 2005 р., навряд чи пом'якшують її образ в очах сусідів, навіть Кооперативної Республіки Гайани, де з квітня 1953 р. – ще задовго до здобуття незалежності - в політичному житті домінувала марксистська Народна прогресивна партія.

Територіальний спір між Венесуелою й Гайаною стосується лівого берега річки Ессекібо загальною площею 160 тис. км² (вся територія країни, включно з водною поверхнею, становить лише 215 тис. км²), який шляхом арбітражного рішення в 1899 р. був присуджений Британській Гвіані. Після проголошення її незалежності 26 травня 1966 р. офіційний Каракас традиційно розраховував на підтримку США, що були невдоволені антиімперіалістичною політикою гайанських урядів, які будували «кооперативний соціалізм». Щоправда, з приходом до влади Уго Чавеса політична ситуація змінилася: прагнучи встановити міцний *modus vivendi* зі східним сусідом, венесуельський президент під час візиту до Джорджтауна в лютому 2004 р. задекларував готовність безперервно забезпечувати Гайану нафтою й відсутність у нього заперечень щодо планів економічного розвитку Ессекібо.

Натомість з початку 2006 р. почала окреслюватися перспектива загострення іншого застарілого спору в Андському субрегіоні, пов'язаного із втратою Болівією виходу до Тихого океану внаслідок 2-ї Тихоокеанської війни. Після Другої світової війни офіційний Ла-Пас неодноразово наполягав як на перегляді вище згаданого Договору про мир і

дружбу з Чилі 1904 р., так і повернення Болівії виходу до моря за посередництва міжнародних організацій. У 1978 р., на пікові суперечностей із режимом Піночета в Чилі, болівійський уряд Уго Бансера навіть розірвав дипломатичні відносини з південно-західним сусідом, що не поновлені до сьогодні.

Відтоді болівійці не погоджуються з офіційною пропозицією Чилі виділити їм для господарського використання вузьку смугу землі на тихоокеанському узбережжі. А чилійська сторона, що неодноразово підтверджувалося на вищому державному рівні, ніколи не примириться з варіантом, за яким республіка виявилася б поділеною на дві частини «болівійським коридором». Та й за перуансько-чилійським договором щодо остаточного поділу пустелі Атакама, укладеним у Лімі 3 червня 1929 р. за посередництва президента США Г.Гувера (тоді регіон Такна був повернутий Перу, а провінція Аріка залишилася в складі Чилі), передача будь-яких територій Болівії на тихоокеанському узбережжі попередньо має бути схвалена перуанською стороною [7]. Не випадково прийнято говорити, що «замок» від тихоокеанської проблеми знаходиться в Сантьяго, а «ключ» - у Лімі.

Поодинокими позитивними зрушеннями в болівійсько-чилійських відносинах останніх десятиліть можна вважати набуття обома країнами статусу асоційованих членів МЕРКОСУР у 1996 р., а також розмінування полів уздовж міждержавного кордону. Тим часом, провал неоліберальних реформ «втраченого десятиліття» 1990-х рр., позначеного посиленням проникненням споживацької культури в забуті закутки Анд і шахтарські селища болівійського альтиплано (нагір'я), спричинив у країні небачену хвилю індіанського активізму («білі» становлять ледве 15 % населення Болівії). Саме урядові плани спрямувати експорт природного газу (його родовища в Болівії за обсягом є другими в Латинській Америці після Венесуели) до США і Мексики через територію, підвладну після 2-ї Тихоокеанської війни Чилі, стали приводом до масових народних виступів, унаслідок яких 17 жовтня 2003 р. змушений був достроково подати у відставку президент Гонсало Санчес де Лозада.

До виконання обов'язків глави держави тоді приступив віце-президент Карлос Дієго Меса, який зумів успішно провести референдум щодо збільшення державної частки в енергетичній сфері, проте його результати не були підтримані Конгресом. Тому навесні 2005 р. ліва опозиція зажадала збільшення податку на обіг іноземних нафтогазових компаній з 15 до 50 %, але К.Д.Меса (член Болівійської академії історії й блискучий журналіст) відповів незгодою, оскільки це суперечило міжнародним стандартам. Тоді опозиціонери звинуватили главу держави в потуранні іноземцям, які грабували країну, й вивели народ на вулиці, блокувавши ключові автомагістралі. Ліві партії на чолі з «Рухом до соціалізму» під проводом лідера селян-кокалеро, індіанця-аймара Ево Моралеса й Об'єднання болівійських індіанців заявили, що самого лише збільшення податків замало, зажадавши повної націоналізації всієї сфери газовидобутку.

Коли на початку червня почалися збройні сутички між демонстрантами й поліцією, а в Ла-Пасі десятки тисяч шахтарів і селян, як і під час революції 1952 р., спробували взяти штурмом резиденцію президента, Меса подав у відставку, заявивши, що країна на порозі громадянської війни. Вже в першому турі дострокових президентських виборів 18 грудня 2005 р. переміг (53,7 % голосів) Е.Моралес, що став найяскравішим уособленням «індіанського ренесансу». Він виступав з відверто антиамериканських позицій і солідаризувався на міжнародній арені з режимами Фіделя Кастро та Уго Чавеса, а у випадку перемоги обіцяв націоналізувати нафтогазову галузь (до кінця осені 2006 р. цей процес завершився) і добитися для Болівії повернення «виходу до моря».

Щоправда, генеральний секретар Організації Американських Держав (ОАД) – чилієць Хосе Мігель Інсульса наголосив, ніби ця організація не має права виступати посе-

редником у спорі, якщо з цим незгодна одна зі сторін, адже офіційний Сантьяго категорично заперечує можливість перегляду болівійсько-чилійського договору 1904 р. І все ж Е.Моралес продовжує апелювати «до народів» Чилі й Латинської Америки загалом, закликаючи їх «допомогти» Болівії у вирішенні «територіального спору». Причому, попри відсутність дипломатичних відносин між двома країнами, президент Чилі Рікардо Лагос був запрошений на інавгурацію Е.Моралеса 22 січня 2006 р., а через два місяці й сам болівійський президент побував у Сантьяго на інавгурації першої жінки-президента Чилі Мішель Бачелет.

Таким чином, у даному випадкові є територіальна суперечка, але відсутні ознаки міждержавного конфлікту, оскільки важко уявити, щоб Болівії, тісно залученій до схем міждержавного співробітництва, було би вигідно йти на загострення відносин із Чилі й Перу. Отже, головним чинником, який працює на користь зближення держав у рамках південноамериканського «геополітичного кільця» (Каракас – Бразилія – Буенос-Айрес – Сантьяго – Ла-Пас – Ліма – Кіто – Богота), є гарантування енергетичної безпеки. Співпраця латиноамериканських держав у форматах МЕРКОСУР і «Боліваріанського альянсу для народів нашої Америки» в енергетичній сфері посідатиме, на думку фахівців, дедалі вагомніше місце в глобальній економіці й політиці. Адже на Латинську Америку припадає 20 % світових запасів нафти, при тому, що геологорозвідувальними експедиціями обстежено ледве чверть території макрорегіону.

Крім того, латиноамериканські держави неймовірно багаті такими поновлюваними джерелами енергії, що можуть стати в нагоді найближчими десятиріччями, як гідроресурси (лише Амазонка, найдовша (за даними Бразильського національного аерокосмічного агентства – 6992,06 км) і найбільш повноводна річка на планеті щороку виносить в океан біля 7 тис. куб. км води - 17 % стоку всіх річок Землі), енергія Сонця й припливів, енергія вітру й біомаса екваторіальних та тропічних лісів – «легень планети». Все це, з огляду на передбачуваний дефіцит прісної води, кисню й енергоресурсів на середину поточного століття, робить Латинську Америку геоекономічно значимим гравцем у глобальному вимірі.

Але нерівномірність розподілу енергетичних і мінерально-сировинних ресурсів у масштабах континенту робить окремі латиноамериканські країни беззахисними перед гострими енергетичними кризами, ударів яких за постбіполярної доби довелося зазнати Аргентині, Бразилії й Чилі. Натомість розвиток енергетичної інфраструктури у вигляді будівництва газо- й нафтопроводів, нових ліній електропередач та ін. може стати таким двигуном нового етапу інтеграційної взаємодії країн континенту, що здатен створити виключно сприятливі умови для їхнього розвитку. Зміцнення «геополітичного кільця» енергетичним (лінія електропередач Панама – Колумбія – Еквадор – Перу – Чилі, нафтопроводи Венесуела – Бразилія – Аргентина й Венесуела – Болівія – Парагвай – Уругвай, газопровід Перу – Чилі та ін.) і триваючі зусилля латиноамериканських країн з розвитку континентальної інфраструктури зв'язку між усіма її ареалами можна розглядати як визначальний чинник стабілізації внутрішньорегіональних відносин. Його дія здатна виключити можливість загострення територіальних та інших суперечок, а появу таких схем слід розглядати як передумову вироблення з часом нестандартних рішень застарілих спорів.

Раніше – за доби холодної війни - США недооцінювали геополітичне мислення латиноамериканських еліт, але країни макрорегіону постійно пам'ятали про ймовірність силового впливу на них з боку Білого дому. До того ж періодично траплялися проміжки «відсутності» США в латиноамериканських справах у зв'язку з активним залученням офі-

ційного Вашингтона у військово-політичних подіях за межами Західної півкулі – під час Корейської війни 1950-1953 рр., В'єтнамської війни 1964-1973 рр., Війни у Перській затоці 1990-1991 рр. Тоді, як правило, й піднімалися хвилі латиноамериканського націоналізму, що в кінцевому підсумку призводили до зміцнення регіональної солідарності. Очевидна військово-політична й економічна слабкість латиноамериканських держав перед лицем Білого дому змушувала їх інтенсивніше шукати нові форми співробітництва.

Трагічні події 11 вересня 2001 р. й «антитерористичні» операції в Афганістані та Іраку, зростання напруженості навколо КНДР та Ірану змусили Білий дім фактично поховати ідею ФТАА. На цьому тлі США перейшли до «висмикування» з латиноамериканських проєктів однієї країни за іншою з метою підписання двосторонніх угод про зону вільної торгівлі (Чилі, Перу, Колумбія, в перспективі – держави Центральної Америки). Але це на-вряд чи здатне зруйнувати плани зміцнення латиноамериканського співробітництва, більше того, наміри Вашингтона розширити межі застосування «стратегії висмикування» може спровокувати радикалізацію антиамериканських настроїв і «виштовхнути» країни Латинської Америки на нові горизонти співробітництва між собою.

Певним сигналом у цьому сенсі став 23-й саміт «Групи Ріо» в мексиканському Канкуні 22-23 лютого 2010 р. Оскільки ОАД протягом більш, ніж шести десятиліть її формального існування (з сер. 1970-х рр. створена задля просування геополітичних інтересів США організація, за визнанням самих же латиноамериканців, перетворилася на «живий труп») цілком себе вичерпала, зокрема, виявилася не в змозі врегулювати внутрішньополітичну кризу в Гондурасі, президенти Мексики – Феліпе Кальдерон і Бразилії – Лула да Силва ініціювали підписання главами 32-х латиноамериканських держав (за винятком президента Гондурасу – Порфіріо Лобо) декларації про створення Співтовариства держав Латинської Америки й Карибського басейну (CELAC). До нього не будуть запрошені США й Канада, а реальні обриси Співтовариство, що покликане «поглибити політичну, економічну, соціальну й культурну інтеграцію регіону», включно зі створенням нової фінансової архітектури на регіональному й субрегіональному рівнях, має набути на подальших зустрічах на вищому рівні в Каракасі (2011 р.) й Сантьяго (2012 р.).

Література

1. Dannin M. Hanratty and Sandra W. Meditz, editors. Paraguay: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://countrystudies.us/paraguay/>
2. Див.: Старостина. Е.А. Приграничные споры: причины возникновения, пути разрешения // Латинская Америка. - 2005. - № 10. - С. 25-30.
3. Bandeira M., Alberto L. Argentina, Brasil y Estados Unidos. De la Triple Alianza al MERCOSUR. - Buenos Aires: Norma Editorial, 2004. - Cap. IV-VIII.
4. Alberto Carvalho da Silva, Carlos Afonso Malferrari. Brazil: Dilemmas and Challenges. - Universidade de São Paulo, 2002. - P. 100.
5. Интеграция в Западном полушарии на пороге XXI века. - М.: ИЛА РАН, 1999.
6. Bertoni L. Nuevos actores y un antiguo ideal. America Latina y un mundo hacia el continentalismo. FIEALC. XII Congreso. - Roma, 2005.
7. Dennis W.J. Tacna and Arica, an account of the Chile – Peru boundary dispute and the arbitrations by the United States. – New Haven: Yale University Press, 1967

Мельник І.А.*

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА ЯК ВИЯВ ЄВРОПЕЙСЬКОСТІ В ПОЛІТИЦІ

У статті проаналізовано пріоритетні напрямки парламентської діяльності відомого українського політичного діяча, віце-президента австрійської Державної ради Юліана Романчука. Автор показує, що, будучи послом віденського парламенту, Ю. Романчук активно відстоював національні інтереси галицьких українців: боровся, зокрема, за реформування виборчої системи, підвищення статусу української мови, відкриття українського університету.

Ключові слова: парламентські вибори, Державна рада, фракція, посол, народне шкільництво, українська мова, університет.

В статье проанализированы приоритетные направления парламентской деятельности известного украинского политического деятеля, вице-президента австрийского Государственного совета Юлиана Романчука. Автор показывает, что Ю. Романчук как посол венского парламента активно защищал национальные интересы галицких украинцев: боролся, в частности, за реформирование избирательной системы, повышение статуса украинского языка, открытие украинского университета.

Ключевые слова: парламентские выборы, Государственный совет, фракция, посол, народное образование, украинский язык, университет.

The article analyzes the priority areas of parliamentary activity of famous Ukrainian politician, vice-president of the Austrian State Council Julian Romanchuk. The author shows that as ambassador of the Vienna parliament J. Romanchuk actively defended the national interests of the Galician Ukrainians: fight for reforming the electoral system and improving the status of Ukrainian language, opening the Ukrainian university.

Key words: parliamentary elections, the State Council, the faction, the ambassador, folk pedagogy, Ukrainian language, university.

Юліан Романчук – один із найвизначніших українських громадських діячів та політиків другої половини XIX ст.-початку XX ст., життя та діяльність якого припали на період становлення, утвердження та розвитку українського національного руху в Галичині. Окремі аспекти його політичної біографії висвітлені у контексті характеристики політики «нової ери» та парламентської діяльності українських партій у працях О. Аркуші, В. Булачека, Л. Ілина, В. Качкана, О. Мікули, М. Мудрого, І. Чорновола, однак комплексного наукового дослідження, присвяченого цій постаті, поки що нема. Джерельною базою даної статті є документи Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, відділу рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, матеріали тогочасної

* доктор політичних наук, професор, директор ДП «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»

преси, промови, спогади самого Юліана Романчука, а також публікації політичних діячів і науковців про нього.

Метою статті є аналіз пріоритетних напрямків посольської діяльності Юліана Романчука у віденському парламенті.

Уперше свою кандидатуру до Державної ради – австрійського парламенту Ю. Романчук висунув у 1885 році в окрузі Бібрка-Долина-Калуш, виборці якого вже обирали його послом до Галицького крайового сейму. Однак спроба тоді виявилася невдалою: перемому здобув провладний кандидат Яків Сінгалевич. Зазнав поразки Ю. Романчук і під час виборів 1890 року в окрузі Бережани-Підгайці-Рогатин, де його суперником був граф К. Бадені. Зрештою, наприкінці XIX-на початку XX ст. у парламенті Австрії українців налічувалось небагато. Скажімо, у 1867 р. серед 266 членів палати панів Державної ради – рейхсрату, був лише один представник українців – греко-католицький митрополит. У палаті депутатів українці мали (в 1879 р.) 33 послів, натомість поляки – 57. Реально ж представництво українців в Державній раді складало 8-10 депутатів, така ж чисельність зберігалась тут до виборчої реформи 1907 р.

Наведені факти свідчать, що створена в Австро-Угорщині політична система не відповідала національним інтересам галицьких українців. Та все ж, у 1891 році Ю. Романчук здобув посольський мандат до віденського парламенту, і відтоді, як зазначає В. Качкан, на цій ділянці він «трудився не один десяток літ, сягаючи верховин дипломатичної слави, падаючи, знеславлений та одурений фальшивими методами передвиборної боротьби, знову впливав на гребінь, завдячуючи високопрофесійній, чесній, захопленій до самозречення праці» [13, с.36].

Справді, посольська діяльність Ю. Романчука принесла йому не лише визнання й повагу серед галицьких українців, а й жорстку критику як політичних супротивників, так і партійних соратників, колег-депутатів, студентів. Значною мірою це пов'язано було з тим, що Ю. Романчук як прихильник загальноукраїнського єднання докладав багато зусиль для порозуміння між різними політичними силами, справедливо вважаючи, що міжусобиці – головна причина слабкості українського національного руху. За це «справжні патріоти» звинувачували його в підтримці москвофілів і піддавали остракізму. Водночас на нього нападали й москвофіли, які категорично виступали проти співпраці між польськими та українськими політичними силами. Зрозуміло, що Ю. Романчука критикували й поляки як українського політика, який активно захищав національні інтереси свого народу.

На наш погляд, неоднозначна оцінка парламентської діяльності Ю. Романчука пов'язана зі суспільно-політичними реаліями того часу. З дослідження видно, що Ю. Романчук був сином своєї епохи: вихований на європейських демократичних традиціях, при розв'язанні складних і суперечливих завдань українського національного руху, він неухильно дотримувався чинного законодавства. Саме тому перманентно опинявся в центрі публічних скандалів, хоча критика на його адресу, як правило, була упередженою. Взяти, хоча б, нападки з приводу угоди щодо українсько-польського примирення. Як відомо, будучи послом крайового сейму, Ю. Романчук 25 листопада 1890 року виступив з підтримкою «новоєрівської» політики, прагнучи пом'якшити гостроту польсько-українського антагонізму в Галичині. Однак, на час приходу Ю. Романчука до парламенту його ентузіазм як одного з ініціаторів цієї угоди змінився розчаруванням. І не дивно, адже зміни в суспільстві були частковими, навіть найменші поступки уряду коштували галицьким українцям великих зусиль. Стало зрозуміло, що власті не поспішали дотримуватись досягнутих домовленостей. Це, зокрема, підтвердили чергові вибори до Державної ради, які відбулись у березні 1891 року: тоді депутатами стали лише 7 українців, що було на

половину менше, порівняно з результатами виборів 1873 р., і гарантіями виборчої ординації.

Як бачимо, угода не виконувалась, отже, її положення не могли бути визначальними для українських політиків. Тому, виступаючи 27 грудня 1892 р. на загальних зборах «Народної ради», Ю. Романчук заявив, що в «парламенті станули ми на становищі вижидачим, значить не робимо опозиції, але й не єсмо правительству віддані, бо акції зі сторони правительства у Відні не було слідно» [15, с.261]. Водночас перегляд політики «нової ери» прискорив галицький намісник К. Бадені, який 14 лютого 1894 р. зазначив: «я ніякої нової ери не інавгурував; ніякої угоди з тими панамі (українцями) не заключував, а зробив тільки те, що сказав їм приватно і повторив з цього місця прилюдно: що є потрібне, щоби моя совість, як цісарського намісника, найшла підставу для признання оправданих, поміркованих та актуальних домагань руського народу, в межах зобов'язуючих законів. При цих засадах, з залізною послідовністю залишуся, або з заступниками руського народу, або без них» [3].

Заява К. Бадені, яка, фактично, означала відмову від укладеної угоди, викликала широкій резонанс у суспільстві й призвела до гострих дебатів як у крайовому сеймі, так і у віденському парламенті. Зокрема, під час чергової сесії Державної ради, яка проходила в березні 1894 р., А. Вахнянин, намагаючись оправдати вчинок цісарського намісника, закликав підтримати дії уряду, натомість Ю. Романчук виступив проти, підкресливши, що позиція Вахнянина не є ані поглядом усіх членів «руського клубу», ані думкою українського загалу [3]. Лідер народовців вважав, що українські послі, всі, хто шанує волю народу й основи конституційного устрою, мають якнайрішучіше відмежуватися від заяви К. Бадені. На думку О. Аркуші та М. Мудрого, Ю. Романчук вже тоді «розпочав закулісну роботу, щоб протиставити новоерівській позиції українського клубу опозиційну політику сеймової репрезентації» [1, с.247]. Однак К. Бадені вдалося дезорієнтувати українських послів, і п'ятеро з них відмовились підтримати позицію Ю. Романчука щодо консолідації діяльності української парламентської фракції.

У зв'язку з цим, послі Ю. Романчук, К. Телішевський, Л. Рожанковський, М. Король, Т. Окуневський скликали 19 березня 1894 р. з'їзд «мужів довір'я» українських політичних партій, щоб на основі загальнонаціональної програми їх примирити [18, с.231-232]. На жаль, ці наміри через різні погляди учасників з'їзду на формування стратегічних завдань українського національного руху не вдалося реалізувати. Насамперед, вони не могли досягти консенсусу з приводу першого пункту, запропонованого Ю. Романчуком «Проекту спільної основи задля сконсолідування русинів у Галичині», згідно з яким політичною платформою українців визнавалась програма Головної Руської Ради 1848 року, де зазначалось, що український народ має розвиватися «яко самостійний нарід славянський, остаючись при вірі й обряді своїх батьків, вірний австрійській державі й цісареві». Це положення у декларації національної єдності для народовців було стрижневим, однак не сприймалось москвофілами, які запропонували свій варіант: «Стоїмо на основі національній і хочемо дальше на ній розвиватися яко політично самостійний в Австрії народ славянський» і далі, як у проекті Ю. Романчука. Але ці зміни також не були підтримані. Для прийняття остаточного рішення на з'їзді створили узгоджувальну комісію, яка запропонувала наступну редакцію проекту: «Стоїмо на ґрунті малоруської національності і хочемо дальше на ній розвиватися свобідно як рівноправний в Австрії народ, остаючись при своїй вірі і обряді, вірний австрійській державі і цісареві» [22, с.203].

Здавалось би, що перемогли народовці, хоча, насправді, запропонована редакція влаштувала й москвофілів, адже в ній увага не акцентувалась на окремішності «малоруської

національності» від російської. Та все ж, узгодженого документу прийняти не вдалося: проти консолідації з москвофілами виступили радикали. Крапку в «новоєрівських домовленостях» поставили загальні збори «Народної Ради», які ухвалили, що «лише ті послі уважаються репрезентантами народного руського сторонництва, котрі підуть дорогою, вказаною п. Романчуком» [15, с.272]. Відтоді народовці поділились на дві частини – угодовців під орудою О. Барвінського та опозиціонерів на чолі з Ю. Романчуком. Останній висловив готовність співпрацювати з будь-якою силою українського руху, що визнає національну окремішність галицьких українців і виступає противником дій уряду [15, с.272].

Таким чином, підтримку Ю. Романчуком «новоєрівської» угоди, а пізніше й відмову від неї, слід трактувати як тактичні дії політика з метою досягнення стратегічних завдань українського національного руху. Як парламентарій він визнавав лише конституційні способи боротьби за оновлення суспільства, а тому, захищаючи національні права українців, своє завдання вбачав у тому, щоб робити це мирним шляхом, не виходячи за межі громадянського миру і не принижуючи людської гідності.

Одним з найважливіших напрямків парламентської діяльності Ю. Романчука була боротьба за проведення виборчої реформи. Як український посол і керівник парламентської фракції він наполегливо добивався внесення змін у нормативні акти. Адже, декларуючи конституційні принципи національної рівноправності усіх народів імперії, уряд часто порушував їх, і що характерно, на основі чинного законодавства. Щоб покласти край цій дискримінаційній політиці, Ю. Романчук 29 вересня 1905 р. подав на розгляд парламенту проект, згідно з яким вибори до Державної ради мали б проводитись на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування. Тобто, пропонував уряду відмовитися від політики цензів на виборах, надавши кожному народу Австро-Угорщини таке число мандатів, яке б відповідало територіальним розмірам краю та кількості його населення.

Законопроект Ю. Романчука підтримали 155 депутатів, 114 виступили проти, тож він не став законом, для ухвалення якого були необхідні дві третини голосів. Натомість 20 березня 1906 року уряд вніс на розгляд парламенту свій законопроект. При цьому українські послі отримали запевнення від цісаря, що їх пропозиції будуть враховані під час обговорення документа. Насправді – це був своєрідний маневр, тому Ю. Романчук виступив з різкою критикою намірів влади: «Протестуємо проти такого зневажання наших прав, – зазначив він, виступаючи 22 листопада 1906 року у парламенті, – і засвідчуємо, що таких несправедливих і насильницьких, а для австрійської держави ганебних ухвал не визнаємо» [20, с.17]. На знак протесту українські послі покинули зал засідань Державної ради, що, правда, не завадило парламенту 21 січня 1907 року прийняти закон на основі офіційного проекту, який через чотири дні був затверджений цісарем.

Як і передбачалось, прийняті зміни насамперед влаштували поляків, які отримали одне парламентське місце на 53 тисячі виборців, тоді як українці – на 144 тисячі виборців. Крім цього, зі 106 мандатів, виділених для Галичини, українцям дісталось лише 28, що було грубим порушенням їх громадянських прав. Водночас треба зазначити, що реформа виборчого законодавства все ж мала певне прогресивне значення. Насамперед тому, що запровадження в австро-угорській державі загального прямого й таємного голосування помітно активізувало боротьбу її народів за національні й громадянські права. Зрештою, попри репресії й фальсифікації, кількість депутатів-українців у новообраному в 1907 р. парламенті зросла, порівняно з 1897 р., майже вдесятеро.

Не менш важливим пріоритетом у парламентській діяльності Ю. Романчука була боротьба за підвищення суспільного статусу української мови. Дотримуючись принципу,

що «почуття окремішності має перемагати настільки довго, як довго національна окремішність буде під загрозою» [16, с.180-183], парламентарій вимагав від уряду поділу Крайової Шкільної Ради на дві національні секції, наполягав на реорганізації системи народних шкіл, порушував питання про відкриття нових національних гімназій тощо.

За подібних обставин, коли в політичному середовищі Австро-Угорщини домінувала концепція багатокультурності, згідно з якою школа для польських діячів була інституцією, що сприяла добровільному вибору польської мови непольським населенням Галичини, розбудова української школи, за яку ратували українські послы на чолі з Ю. Романчуком, порушувала існуючу концепцію й викликала спротив антиукраїнських сил. Найгостріші суперечки точились при обговоренні проблеми відкриття українського університету у Львові. Адже після прийняття сеймом у 1868 році рішення про цілковиту колонізацію Львівського університету, українців практично позбавили права навчатися тут рідною мовою. Їх становище ще більше ускладнилось у квітні 1879 року, коли цар прийняв рішення про запровадження у Львівському університеті польської мови для внутрішнього користування. У зв'язку з цим, Ю. Романчук вніс проект резолюції про заснування українського університету, а під час виступу наголосив, що для цього є всі умови, крім однієї – бажання уряду, який задовольняє потреби тих народів, що мають чисельне представництво в парламенті. І першим кроком до розв'язання цієї проблеми, на його думку, має стати принаймні бажання визнати урядом потребу існування українського університету. «Русини, – зазначав Ю. Романчук, – вбачають у створенні університету запоруку національної величі і рівноправності з іншими народами» [11, с.423].

Як показав аналіз, проблема заснування українського університету у Львові мала яскраво виражений політичний характер. Адже відкриття вищого національного закладу не лише підвищувало статус української мови в австро-угорській державі, але й сприяло зміцненню українського національного руху загалом. Чого австрійська влада, власне, не бажала допускати й всіляко затягувала з прийняттям відповідного рішення. Невипадково ж на численні запити українських послів міністр освіти та віросповідань В. Гартель незмінно відповідав, що не бачить перешкод з боку польського керівництва для здобуття українцями вищої освіти [11, с.493].

Протестуючи проти антиукраїнської позиції уряду, українські студенти 19 листопада 1901 р. провели багатолюдне віче (серед учасників було майже 3 тис. осіб), на якому вимагали ширшого використання української мови в університеті. Влада проігнорувала цю акцію, більше того, найактивніших учасників віча виключили з університету. У відповідь понад 600 українських студентів добровільно відмовились від навчання. Тоді ж Ю. Романчук знову вніс пропозицію «щоби правительство предложило Палаті проект закону відносно заснування руського університету у Львові, та до часу впровадження його в життя творило паралельні кафедри з руським язиком викладовим...» [15, с.357]. А в січні 1902 року на чолі делегації НТШ (під час зустрічі з міністром освіти) він вимагав від уряду відкриття українського університету. Цю ж проблему Ю. Романчук виносив на розгляд парламенту і під час засідань 21 лютого, 13 березня, 15 квітня 1902 року. Неодноразово привертаяв до неї увагу і в наступних каденціях. Проте урядові чиновники постійно твердили, що «на закладане нових університетів нема ані грошей ані достаточних сил наукових» [19, с.5].

Зазначимо, що конструктивна позиція українських послів щодо відкриття національного університету у Львові не завжди адекватно оцінювалася студентами. Найрадикальніші з них вважали дії українських парламентаріїв недостатньо рішучими. Особливо гостро критикували студенти Ю. Романчука як керівника парламентської фракції. У зв'язку з чим, він змушений був спростовувати чутки, що начебто назвав виступ студен-

тів «брутальним» [12, с.293]. Насправді ж, реально оцінюючи стан справ, Ю. Романчук дотримувався букви закону. Як цивілізований політик він не змінив своєї позиції й через п'ять років після демаршу студентів, заявивши: «на те, що би цілий руський університет зараз або хоч би за пару літ був заложений, годі робити надії» і продовжував, що відкриття нового університету чи навіть факультету «може статися тільки в законодавчій формі, а, отже, треба на се і пропозиція от правительства і ухвали парламенту» [12, с.293-294].

Виважено діяв Ю. Романчук і під час подій, пов'язаних із вбивством намісника Галичини А. Потоцького. Як відомо, після здійснення атентату збурились всі поляки Львова, адже А. Потоцький був цісарським намісником польського походження. У місті відбувались вуличні протести, в ході яких поляки з гаслом «*Wić Rusinów*» трощили шибки в українських інституціях, вимагаючи якнайсуворішої кари для М. Січинського – українського студента, який вчинив цей замах. Погромів, зокрема, зазнали: наукова книгарня, Академічна бурса, філії «Просвіти», «Народної гостинниці», банку «Дністер», редакції газет, греко-католицька семінарія і навіть монастирі сестер-василіанок [4, с.1-2]. Окремі ж польські політики (наприклад, лідер ППСД І. Дашинський) заявляли, що розуміють дії українців з причини браку в них національної автономії в Галичині. Однак, говорячи про численні факти приниження національних почуттів етнічної більшості регіону, заперечили використання тероризму як методу політичної боротьби в державі як такого, що суперечить нормам конституції [21, с.471].

По-різному оцінили вбивство й українці. Так, член УРП К. Трильовський, як і більшість радикалів, поставився до вчинку М. Січинського схвально і намагався організувати політичну маніфестацію на його підтримку [8, с.3], натомість один з лідерів УНДП Є. Олесницький, назвав вбивство А. Потоцького серйозним ударом по намірах прихильників українсько-польського порозуміння і з розпачем констатував: «Все пропало. Січинський знищив велику справу...» [5, с.37]. Публічно засудив убивство (під час проповіді в соборі Св. Юра) митрополит Андрей Шептицький, який назвав його злочином і заборонив героїзацію [17, с.232-233]. Для Ю. Романчука та його колеги М. Василька, лідерів українців у Державній раді, вбивство намісника теж стало актом політичного терору, про що вони заявили на сторінках німецькомовних часописів «*Die Zeit*» і «*Neue Freie Presse*» (15 квітня 1908 р.), підкресливши однак, що довголітні утиски українців і сваволя польської адміністрації підготували «небезпечне збурення народу» [15, с.19].

У зв'язку з цим, позиція Ю. Романчука стала предметом гострої суспільної полеміки в Галичині. Польська преса відразу звинуватила українського посла в подвійних стандартах, мовляв, не оприлюднивши своєї позиції в українських виданнях, Ю. Романчук, власне, не захотів компрометувати себе в очах української громадськості [9, с.2]. Водночас його різко критикували українські студенти, які підтримали вбивство намісника, і вимагали скласти повноваження голови українського представництва. Не менш дошкульною була публікація в «Громадському голосі» – органі радикалів, в якій зазначалось, що беручи участь у похороні намісника, Ю. Романчук «приніс встид руському імені», хоча, крім нього, на похороні були й Олександр Барвінський, Кирило Студинський та єпископ Григорій Хомишин [7, с.2]. Вимагали від Ю. Романчука пояснень його колеги-посли, громадські діячі і політики. Тому він змушений був уточнити свою позицію на засіданні парламенту, де зазначив, зокрема, що своє ставлення до вбивства А. Потоцького він оприлюднив як український посол, а не керівник фракції, а на похороні був як приватна особа [14, с.2].

На наш погляд, у цій складній і неоднозначній ситуації Ю. Романчук повів себе гідно й дипломатично. З одного боку, він як політик, покликаний захищати національні права свого народу, розумів, що вбивство цісарського намісника спровокували репресії проти га-

лицьких українців, які на виборах до крайового сейму відмовлялись голосувати за графа А. Потоцького. Не випадково ці вибори в народі назвали «кривавими» [6, с.103-106]. Їм, як відомо, передувало жорстоке «умиротворення» українських селян у с. Ліску-Шляхетському Бучацького повіту та розправа над жителями с. Горуцького Дрогобицького повіту [21, с.460]. Протести та обурення людей викликала й усна вказівка намісника повітовим старостам «стинати голови кандидатам від українських партій» [15, с.469]. Водночас як парламентарій віце-президент Державної ради Ю. Романчук не міг не засудити теракту, знаючи, що окремі українські політики, зокрема, члени УРП, а пізніше й УСДП, також певною мірою були відповідальними за агресивні дії на виборах. Йшлося про напади активістів цих українських партій в Ланах під Бібркою, Гринові, Сухові тощо [10, с.1-2].

Як бачимо, тверезомисляча позиція Ю. Романчука, зрештою, як і багатьох українських політиків, сприяла відверненню польсько-української війни, загроза якої на той час витала в повітрі. Адже не секрет, що для дестабілізації ситуації в краї, влада поширювала неправдиву інформацію про скоєні замаху на старост у Сокалі, Сяноку, Калуші, Тернополі і Кам'янці-Струмилові. Крім цього, крайова адміністрація, яка цілковито контролювалася поляками, зніціювала надходження до президії намісництва телеграм про начебто заплановані українцями акції терору, відправники яких вимагали від уряду забезпечити в Галичині конституційний порядок [21, с.461-462].

Отже, доходимо висновку, що завдяки тісному зв'язку з народом, високому культурному рівневі, енергійності та ініціативності, дипломатичності й далекоглядності Ю. Романчук на зламі ХХ століття утвердився як провідний політик Галичини, який користувався великим авторитетом не лише серед українських, а й польських парламентарів та офіційного Відня. Репрезентуючи українців на найвищих державних рівнях, посол зробив значний внесок у становлення, розвиток і утвердження національного політичного руху, за що отримав заслужену народну славу. Працюючи в складних суспільно-політичних умовах, коли між українським і польським національними рухами точилась гостра політична боротьба, а центральний уряд свідомо зіштовхував їх між собою, Ю. Романчук своє завдання вбачав у тому, щоби захищати інтереси галицьких українців мирним, цивілізованим шляхом. Тому він завжди діяв помірковано, в рамках закону, прагнучи не допустити кровопролиття в міжнаціональному протистоянні. Звідси – гнучкість й прагматичність, схильність до компромісів заради очікуваного результату, що загалом було наочним виявом його європейськості як політика.

Література

1. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ-початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд //Вісник Львів. ун-ту, серія історична. – Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 1999. Вип.34. С. 231-269.
2. Булачек Володимир. Взаємини Ю. Романчука і москвофілів у першій половині 1890 р. – Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л. 2008, С. 42-47.
3. Велика історія України. Галичина українським Піємонттом. Видав Іван Тиктор у Львові 1935р. Репринтне перевидання: Глобус, 1993 р.,741 с.
4. Вчорашні погроми //Діло. – 1908. – 14 (1) квітня. – С. 1; Справа М. Січинського //Діло. – 1911. – 11 листопада (29 жовтня). – С. 1-2.
5. Демкович-Добрянський, М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903-1913 /Михайло Демкович-Добрянський. – Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, 1987. – С. 37.

6. Wybory sejmowe w roku 1908. – OR BJK, teka 8108, S. 103-106.
7. Wśród «Ukrainców» //Czas. – 1908. – 5 maja. – S. 28.
8. Z prasy ruskiej //Czas. П – 1908. – 17 kwietnia. – S. 3.
9. Z obozu socjalistów lwowskich //Czas. – 1908. – 23 kwietnia. – S. 2.
10. Ibidem. – S. 452.
11. Качмар В. Питання про створення українського університету у Львові в австрійському парламенті на початку ХХ ст. //Львів: місто-суспільство-культура. Збірник наукових праць /За редакцією Мар'яна Мудрого. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999, с. 421-431.
12. Качмар В. Суспільно-політичне відлуння сецесії українських студентів з Львівського університету в грудні 1901 року //Вісник Львів. ун-ту, серія історична. Вип.34. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка. 1999. – С. 289-301.
13. Качкан В. Рвав кайдани з думки і волі (Юліан Романчук в українській історії) //Хай святиться ім'я твоє. – Л. 1998. Вип. 3. С. 30-43.
14. Klub ruski //Czas. – 1908. – 25 maja. – S. 2.
15. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів /Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 476.
16. Moklak J. W walce o tozsamosc ukraincow. Zagadnienie jezyka wykiadowego w szkolach ludowych I rednich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866 – 1892. – Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2004. – 318 s., S.1
17. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908 /Czesław Partacz. – Toruń: Adam Marszałek, 1996. – S. 232-233.
18. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілом Окуневським. Львів, 1905. С. 231-232.
19. Романчук Ю. Моїм виборцям з повітів Калуш-Войнилів, Долине-Рознітів-Болехів, Бібрка-Ходорів. Sprawozdania z mojej posolskiej działalności, w r.1901-1907. _Львів, наклад. авт. ,– 1908. – 26 с.
20. Романчук Ю. Одверте письмо в отвiт многим, Дiло. – 1834. – Ч. 158 .17.
21. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890-1914 /Ryszard Tomczyk. – Szczecin: ZAPOL, 2007. – S. 47.
22. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 р. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.

*Ігнат'єв П.М.**

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ІНДІЇ ТА ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

Досліджено передумови формування, основні етапи та сучасний стан індійсько-ізраїльських відносин. Проаналізовано основні сфери співпраці сторін і вплив на цей процес стосунків Індії з країнами мусульманського світу.

Ключові слова: зовнішня політика, збройні сили, тероризм.

В статье рассматриваются особенности сотрудничества Индии и Израиля в период после окончания холодной войны. Проанализированы основные сферы взаимодействия сторон.

Ключевые слова: внешняя политика, вооруженные силы, терроризм.

The article focuses on peculiarities of cooperation between India and Israel after the Cold War. The main fields of interaction between both parties are analyzed.

Key words: foreign policy, armed forces, terrorism.

Індія є країною з найбільшою у світі мусульманською меншиною і засновником Руху неприєднання, через форуми якого вона здійснювала зовнішню політику – нерідко антиамериканську та антиізраїльську. Однак із закінченням холодної війни офіційний Делі починає переглядати свій близькосхідний курс із урахуванням принципово нової міжнародної ситуації та появи безпекових потреб, викликаних розпадом Радянського Союзу, зокрема здійснює без перебільшення революційне зближення з Державою Ізраїль. У статті ставиться завдання дослідити передумови і особливості налагодження відносин обох країн, проаналізувати основні галузі співпраці й дати оцінку їх ефективності.

На близькосхідну політику Індії впливають наступні чинники: 1) мусульманська меншина, що наявна у двох третинах штатів індійської федерації і налічує біля 150 млн. чоловік; 2) залежність від регулярних грошових переказів із монархій Перської затоки, де працевлаштовано 5,5 млн. індійців; 3) потреби національної економіки, що демонструє 8-відсоткове щорічне зростання, у енергоносіях із регіону Близького Сходу; 4) об'єктивна необхідність у модернізації збройних сил за допомогою сучасних технологій з країн із розвиненим ВПК; 6) зацікавленість США у процесі зближення Індії та Ізраїлю; 7) пропалестинська позиція лівих політичних сил в Індії; 8) необхідність підтримання відносин із Іраном, територія якого являє собою важливу транзитну ланку у зв'язках Індії з країнами Середнього Сходу і Центральної Азії.

Перший прем'єр-міністр Джавахарлал Неру та лідери партії Індійський Національний Конгрес загалом негативно ставилися до сіоністського руху, вважаючи його інструментом впливу США у британських колоніальних володіннях, тому Індія лише в 1950 р. з деяким запізненням дипломатично визнала Державу Ізраїль, але не дозволила відкрити ізраїльську місію в Делі. У цей період місцеві мусульмани не тільки приходили до тями

* кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

після деколонізації Британської Індії та пов'язаних із нею комуналістських погромів, але й відверто не сприйняли індійський метод вирішення Кашмірського питання без урахування волі жителів князівства, тому Д.Неру не мав наміру ще й зближуватися з Ізраїлем і надалі погіршувати відносини ІНК із великою мусульманською спільнотою, що залишилася на території країни. Натомість індійська сторона дозволила офіційному Тель-Авіву відкрити консульство у Бомбеї, яке мало надавати сприяння представникам 70-тис. єврейської громади у міграційних питаннях. Єврейські торгові прошарки охоче залишали територію Індії, оскільки курс ІНК на побудову зарегульованої автаркії не відповідав їх торговельним інтересам. Представники правлячих сил також були переконані у необхідності нейтралізації антиіндійської дипломатичної діяльності Пакистану в мусульманському світі, метою якої було повернення Кашміру, тому вирішили поки не формалізувати відносини з Ізраїлем [1]. Згодом режим Неру зближується з Єгиптом президента Гамалія Абдель Нассера, що й визначає його критичну позицію щодо військової операції Франції, Великобританії та Ізраїлю проти цієї країни в 1956 р. Бажання Індії перевершити внесок Пакистану у миротворчі операції ООН призвело до своєрідного змагання: хто спрямує до «гарячих точок» більшу кількість військовослужбовців. Як наслідок, у 1957 р. індійський контингент опинився на кордоні між Ізраїлем і Єгиптом, роз'єднуючи ворогуючі сторони. Однак вже під час «Шестиденної» війни 1967 р. ізраїльські танкісти помилково вбили у Секторі Газа 14 індійських миротворців, що суттєво погіршило відносини сторін. На початку 70-х років прем'єр-міністр Індіра Ганді зіштовхнулася з низкою економічних криз, зокрема, з першим нафтовим шоком 1973 р., тому була більш прихильна у своїй близькосхідній позиції до поглядів арабських країн-експортерів нафти. В 1974 р. Індія стала першою країною поза межами мусульманського світу, яка дипломатично визнала Фронт визволення Палестини. Кульмінацією складностей в індійсько-ізраїльських відносинах став 1975 р., коли Індія разом із 71 країною підтримала одіозну резолюцію ООН №3379, що прирівнювала сїонізм до расизму. Деякі індійські історики переконані, що офіційний Делі зробив цей крок під впливом СРСР, який діяв у Раді Безпеки ООН в інтересах арабських країн [2].

Разом з тим, в 80-х роках у світовій пресі почали з'являтися повідомлення про таємне зближення сторін, викликане зацікавленістю Індії ізраїльською спецтехнікою та ефективними заходами тамтешніх спецслужб із охорони високопосадовців, які стали доволі актуальними на тлі вбивства охоронцями-сикхами Індіри Ганді в 1984 р. Ізраїльські військові і фахівці у галузі безпеки декілька разів побували з таємними візитами в Делі. Однак у 1987 р. почалася перша інтифада на окупованих землях Палестини і Індія тимчасово відмовилася нормалізувати відносини. Індійські можновладці також вважали відвертим втручанням у свою сферу впливу перебування на Шрі-Ланці ізраїльських інструкторів і продаж важкої техніки для збройних сил цієї країни, що вели бойові дії проти тамільських сепаратистів на півночі та сході острова, викликаючи втечу біженців до індійського штату Тамілнад [3].

Щоправда, поступово міжнародна ситуація зазнає докорінних змін. Із 1986 р., коли внаслідок скоординованих дій Саудівської Аравії, ОАЕ та Кувейту, що здійснили постачання на світові ринки частини своїх стратегічних резервів нафти для припинення ірано-іракської війни, ціни на «чорне золото» суттєво впали, а Індія стала тимчасово менш залежною від диктату постачальників нафтопродуктів із країн Перської затоки. Після проведення Мадридської мирної конференції у жовтні-листопаді 1991 р., на якій арабами та ізраїльтянами була зроблена спроба досягнути врегулювання близькосхідного конфлікту, Індія вирішила налагодити відносини з Ізраїлем, послуговуючись створеним її учасни-

ками прецедентом. До того ж, мусульманський світ опинився на межі розколу через захоплення військами Саддама Хусейна Кувейту в 1990 р. і гостру реакцію нафтовидобувних монархій на «зраду» працевлаштованих на їхніх територіях палестинців і єменців, яких почали масово депортувати за межі регіону вже наприкінці 1991 р. На той момент Ясір Арафат, що опосередковано підтримав цей крок іракського президента, втратив частину своєї легітимності серед арабських політичних еліт, і палестинське питання тимчасово опинилося у переліку другорядних. Здійснення низки терактів у великих містах сикхськими сепаратистами в 80-х роках і початок активних бойових дій у Кашмірській долині в 1989 р., переконали Індію у необхідності зближення з Ізраїлем із безпекових міркувань, оскільки в цій країні функціонувало 150 державних і приватних корпорацій, що займалися постачанням спецтехніки ізраїльським силам самооборони для ведення операцій проти палестинських бойовиків, а також була розвинена галузь виготовлення відеокамер, сигналізацій, датчиків руху, роботів, розрахованих на знищення підозрілих предметів, схожих на вибухівку. У 1992 р. відносини офіційного Делі з арабськими країнами суттєво погіршилися внаслідок знищення натовпом індієтських фанатиків мавзолю Бабрі Масджид у штаті Уттар-Прадеш (під ним нібито знаходився фундамент храму, де народився сам бог Рама – головний релігійний символ індійських націоналістів), яке супроводжувалося погромами членів мусульманської громади індусами по всій країні. Ісламський світ виступив із осудом цих подій, що Індія сприйняла як відкрите втручання у свої внутрішні справи [4].

Таким чином, у 1992 р. індійська політична еліта прийшла до розуміння необхідності зближення з Ізраїлем, як у самостійній якості, так і як посередника у відносинах із США, які залишилися єдиною наддержавою після розпаду СРСР. Індія також розраховувала, що США (себто впливова єврейська діаспора у Конгресі) виявляться задоволеними тим, що одна з найбільших країн Азії започаткувала відносини з ізраїльською стороною, і зроблять кроки назустріч у двосторонніх відносинах. Корпорації Ізраїлю у сфері ВПК випускають доволі багато видів озброєнь із використанням американських технологій, тому експорту зброї нерідко мав передувати дозвіл із боку США, для чого були необхідні тісні політичні стосунки країни-імпортера та впливових представників американського парламенту.

З іншого боку, зацікавленість Ізраїлю у зближенні з Індією була доволі очевидною і полягала у тому, що у нього практично не було важливих партнерів у країнах Азії (за винятком Туреччини). Індія також мала колосальний споживчий ринок і відчувала гостру потребу у модернізації збройних сил на тлі тимчасового припинення російських поставок запчастин і озброєнь у період із 1991 по 1993 рр. Індійські можновладці були вражені низькою ефективністю радянської техніки, яка знаходилася в збройних силах Іраку (на той час 5-тих у світі за чисельністю особового складу) протягом Кувейтської кампанії, а оскільки частка спецвиробів із СРСР становила 70% в індійській армії, 80% – в авіації та 85% – на флоті, військова верхівка країни була зацікавлена в їх модернізації за допомогою сучасних західних технологій. З точки зору індійських можновладців, ізраїльські підприємства могли виконувати цю функцію виходячи з двох міркувань: по-перше, вони десятиліттями використовували трофейну радянську зброю, відбиту на полі бою у арабських армій, а по-друге, в Індії вважали, що ізраїльська електроніка є ефективною у повітряній війні, пам'ятаючи про успіхи сил самооборони у «Шестиденній» війні, під час знищення іракського ядерного реактора «Осірак» у 1981 р. і у боях з сірійською авіацією над Ліваном у 1982 р. У свою чергу, Ізраїль повинен був експортувати більше військової техніки, щоб фінансувати нові військово-технічні розробки (які є питанням національної безпеки для малої пустельної країни, існуючої у ворожому оточенні), навіть незважаючи на надання щорічної 2,7-млрд. допомоги з боку США [5].

Спочатку Індія та Ізраїль почали поступово розвивати економічні й культурні зв'язки. В 1991 р. індійський представник при ООН проголосував за резолюцію №4686, яка вперше у історії організації скасовувала її попереднє рішення про тотожність сіонізму та расизму. Ізраїль вважав її відміну важливою передумовою для своєї участі у Мадридському мирному процесі, але Індія пішла на цей крок, навіть не будучи його стороною. В 1992 р. країни обмінялися дипломатичними представництвами і відкрили низку культурних центрів, а декілька керівників індійських штатів здійснили офіційні візити до Ізраїлю, щоб вивчити досвід функціонування кібуців, продукція яких постачалася за кордон. У 1993 р. було підписано угоди про співпрацю у галузі культури та про освітні обміни, взаємодію у сільському господарстві, а в 1994 р. сторони надали одна одній статус найбільшого сприяння у торгівлі, а згодом – уклали низку договорів про уникнення подвійного оподаткування, захист інвестицій, співпрацю у митних справах [6]. У 1993 р. Ізраїль оголосив, що підтримує дипломатичну позицію Індії у Кашмірському конфлікті, а в 1998 р. він відмовився осудити офіційний Делі за проведення 5 ядерних вибухів у пустелі Раджастану. Однак ізраїльський істеблшмент був заклопотаний тим, що індійські випробування нададуть не лише імпульсу, але й певного ступеня легітимності пакистанській відповіді, а технології виготовлення цієї зброї масового знищення можуть згодом опинитися у руках мусульманських країн, які стали таємними спонсорами Пакистану у цій галузі. Таке становище актуалізувало питання співпраці Індії та Ізраїлю у обміні розвідувальними даними стосовно пакистанської ядерної програми і ймовірно послугувало однією з причин згоди Індії запускати з власних потужностей ізраїльські супутники-шпигуни нового покоління [7].

У 1996 р. вперше в історії двосторонніх відносин президент Ізраїлю Езер Вейцман відвідав із офіційним візитом Індію разом з великою діловою делегацією. Цей політик добре знав південь країни, оскільки в роки Другої світової війни служив пілотом на британській авіабазі біля Бангалору, однак президент в Ізраїлі є фігурою церемоніальною, а сама Індія тоді стояла на порозі зміни влади. Тому найбільш продуктивним у двосторонніх відносинах став період із 1999 по 2004 рр., ключовою подією якого виявилася Каргільська війна між Індією та Пакистаном 1999 р. Під час 11-тижневого перебігу бойових дій Ізраїль відкрито постачав збройним силам Індії безпілотні літальні апарати, бомби з лазерним наведенням та снаряди для артилерії великого калібру. Після закінчення протистояння у Каргілі Індія заявила про готовність придбати велику партію розвідувальних безпілотників, щоб її знову не застала зненацька пакистанська армія. В 2000 р. в Ізраїлі побував міністр внутрішніх справ Лал Крішна Адвані, який провів переговори щодо антитерористичної співпраці й домовився про започаткування щорічних зустрічей на міністерському рівні для обговорення безпекових питань. Оглядачі заговорили про те, що нова політична еліта, представлена праворадикальною «Бхаратією Джанатою парті», зробила ставку на розвиток відносин із Ізраїлем та США [8]. Нагадаємо, що саме Л.К.Адвані був одним із організаторів релігійного походу (ятри) для знищення Бабрі Масджиду в 1992 р., що сколихнув увесь мусульманський світ. Новий рівень співпраці з Ізраїлем допоміг Індії налагодити партнерські відносини зі США та відмінити американські санкції від 1998 р., оскільки президент Дж.Буш-молодший був змушений рахуватися відразу з трьома групами впливу в Конгресі: ТНК, що інвестували гроші в освоєння ринку цієї великої країни, могутнім єврейським лобі та конгресменами індійського походження.

В 2003 р. прем'єр-міністр Арієль Шарон здійснив перший в історії візит до Індії після того, як в цій країні остаточно змінилася суспільна думка щодо необхідності започаткування відносин із Ізраїлем під впливом терактів «11/9» і нападу групи бойовиків на фе-

деральний парламент у 2001 р. Високопосадовця супроводжувала делегація зі 150 ділових людей та урядовців. За підсумками переговорів сторони оприлюднили декларацію, в якій засуджували міжнародний тероризм у всіх його проявах. Вони також проголосили Делійську заяву про дружбу та співробітництво, однак Індія все-таки не погодилася на укладання «великої» угоди, враховуючи можливу реакцію на це ісламського світу. Функціонери «Бхаратії Джанати» навіть заявили в 2003 р. про необхідність формування Дуги трьох демократичних країн – США, Індії та Ізраїлю для протидії глобальному мусульманському тероризму [9]. Таким чином, другий етап зближення сторін був доволі продуктивним, оскільки припав на період правління націоналістично-індуїстської «Бхаратії Джанати», яка у своїй зовнішній політиці ігнорувала інтереси мусульманського виборця, але була змушена враховувати уроки війни у Каргілі (що відбулася зненацька, адже за кілька місяців до її початку Індія та Пакистан проводили «автобусну» дипломатію в Лакхорі, покликану поліпшити відносини після випробувань 1998 р.) та виходити з міжнародної ізоляції, спричиненої одностороннім набуттям ядерного статусу.

Повернення до влади ІНК у 2004 р. не стало причиною кардинальних змін у індійсько-ізраїльських військово-технічних зв'язках, однак викликало зменшення кількості візитів на найвищому рівні. Пояснення цього феномену полягає у тому, що у першу каденцію перебування при владі уряд Манмохана Сінгха був змушений спиратися на коаліційних партнерів із середовища лівих сил, які гостро критикували політику зближення з Ізраїлем, особливо після диспропорційного застосування сили ізраїльською авіацією проти транспортної інфраструктури Лівану в 2006 р., де на той час перебувало 850 індійських миротворців. Під час резонансного теракту «26/11» бойовиками з Пакистану було вчинено напад на єврейські культурні осередки Мумбаю (тоді загинуло 5 чоловік), ймовірно для того, щоб показати їх слабку захищеність, а низка опозиційних політиків із лівого табору заявила, що ці події є відповіддю терористів на союз із Ізраїлем. На тлі безпрецедентних вуличних боїв у фінансовій столиці Індії, що тривали три дні і транслювалися по телебаченню, питання гарантування національної безпеки стало ключовим на останніх парламентських виборах у 2009 р., тому ні ІНК, ні «Бхаратія Джаната парті» не виступали за припинення військово-технічної співпраці з ізраїльськими підприємствами. Навпаки, Індія суттєво збільшила закупівлі розвідувальної техніки, щоб ретельніше контролювати кордони [10].

В 2006 р. країна офіційно утрималася від осудження ізраїльської операції в Лівані, беручи до уваги той факт, що на Ізраїль тоді припадало 30 відсотків усіх поставок техніки її збройним силам. Однак її політична еліта чітко розуміє, що реформа інституцій ООН ймовірно буде відбуватися зі згоди більшості членів організації, серед яких доволі багато арабських країн, тому офіційний Делі намагається «сидіти на двох стільцях», періодично обережно критикуючи Ізраїль, але одночасно докоряючи палестинцям за теракти у його південних містах. У 2003 р. Індія підтримала передачу суперечки між ізраїльтянами і палестинцями щодо зведення Стіни безпеки навколо Західного Берегу для розгляду у Міжнародному суді в Гаазі; регулярно спрямовувала своїх дипломатичних представників до керівництва «Хамасу», Ізраїлю та Палестинської автономії, щоб сприяти примиренню сторін; в 2009 р. осудила операцію ізраїльських сил самооборони в Секторі Газа, одночасно підкресливши, що спровокували цю війну саме бойовики з руху «Хезболла» [11].

Свідченням тісного партнерства сторін стало суттєве зростання обсягу товарообігу. Якщо в 1992 р. він оцінювався лише в 200 млн. доларів, то вже в 2008 р. – в 4 млрд. Під впливом світової фінансової кризи у наступному році товаропотік скоротився до 2,98 млрд., але в 2010 р. зріс до 5 млрд. Індія є найбільшим торговельним партнером Ізраїлю

в Азії, постачаючи на його ринок коштовності, металопрокат, продовольство, гумові та текстильні вироби, спеції, чай та каву. Ізраїльські компанії завозили до Індії діаманти та діамантові прикраси, мінеральні добрива, машини для ведення сільського господарства, медичні інструменти, апарати, необхідні для діагностики стану організму і проведення складних операцій. При цьому в 2009 р. 41,9 відсотка двосторонньої торгівлі сторін припадали тільки на операції з коштовним камінням. Справа у тому, що ізраїльські підприємства застосовують переважно спеціальні верстати і лазери для роботи з сировиною великого та середнього розміру, а індійські робітники у містах Сурат і Мумбаї надають перевагу ручній обробці малих алмазів. Це створює передумови для взаємовигідного обміну. З 2006 р. сторони здійснюють низку заходів, які передбачають спільні дослідження умов ведення сільського господарства у пустельних і напівпустельних районах Індії, роботу над проектами енергоефективних теплиць, обмін знаннями та технологіями з крапельної іригації. В 2008 р. ізраїльські фахівці ввели у дію великі високотехнологічні ферми у штатах Харьяна, Махараштра, Раджастхан і Уттар-Прадеш, щоб продемонструвати ефективність своїх ноу-хау [12].

Співпрацю з Ізраїлем у сфері продовольчої та водної безпеки важко переоцінити, адже для Індії це доволі актуальне і болюче питання, оскільки країна має пустельні землі на заході й залежить від сезону мусонних дощів, надлишок яких призводить до підтоплення посівних площ, а нестача – до втрати врожаю. В одному тільки Пенджабі за останню чверть століття декілька десятків тисяч фермерів покінчили життя самогубством через нерегулярні мусони, що скоротили надходження води до іригаційних каналів. Цікавим може виявитися й ізраїльський досвід «дистанційного» озеленення. Справа у тому, що благодійні організації з Ізраїлю створили в Інтернеті десятки сайтів під такими назвами як «Дерева Святої землі» чи «Оливкові дерева миру». Їх відвідувачам пропонують зробити внесок у розвиток країни, перерахувавши 18 доларів на посадку в Ізраїлі саджанця фруктового дерева або оливи, що буде названий на честь спонсора [13]. Для Індії, лісистість території якої становить лише 14 відсотків, а діаспора країни налічує 25 млн. чоловік, це може бути вирішенням проблеми не тільки озеленення, але й боротьби з паводками, які вкривають водою більшість регіонів країни у весняно-літній сезон. У процесі збирання в Індії втрачається до третини врожаю, а Ізраїль, який уславився як великий постачальник овочів, фруктів і квітів до Західної Європи у холодну пору року, може запропонувати свою участь у будівництві складів для зберігання продовольчих і плантаційних культур. «Свята земля», де відчувається дефіцит води, не вирощує культури, що вимагають багато вологи (рис чи бавовна), а концентрується натомість на фруктах і овочах, які можна культивувати за допомогою обмеженого постачання рідини і добрив, тобто шляхом крапельної іригації. Крім того, Ізраїль може запропонувати пристрої з очищення вже використаної води, технології зведення енергоефективних теплиць і спеціальні продовольчі культури, які можна вирощувати на ґрунтах із підвищеним вмістом солей. Нині переважна більшість зі 100 ізраїльських компаній в Індії спеціалізується якраз на освоєнні пустельних земель, потенціал яких не задіяний у таких штатах, як Гуджарат і Раджастхан.

Доволі активно розвивається співпраця у галузі медицини та ІТ-технологій. Завдяки складним природним умовам і пануючій антисанітарії в Індії налічуються десятки мільйонів хворих – тобто існує колосальний ринок для ізраїльських фармацевтичних компаній, зацікавлених відкривати свої виробничі потужності на спільних підприємствах, послуговуючись місцевою сировиною і недорогою робочою силою. Можливе також і придбання індійськими виробниками ліцензій на випуск ліків із Ізраїлю, тобто застосування практики, звичної у відносинах індійських і західноєвропейських компаній. Багато ізра-

їльських фірм у сфері нерухомості інвестували гроші у ті індійські штати, де з'явився великий прошарок середнього класу. Нарешті, на території «Святої землі» налічується 400 ІТ-компаній (особливо біля Хайфи та Тель-Авіву), які зацікавлені в тому, щоб відкривати свої відділення у південноіндійських федеральних одиницях із великою кількістю випускників технічних закладів освіти та розвинуеною телекомунікаційною інфраструктурою [14].

Також поступово налагоджується культурна співпраця. У місті Тель-Авів є вулиці, названі на честь Робіндрананта Тагора (автора національних гімнів Індії та Бангладеш) і Махатми Ганді. В 1996 р. ізраїльський центр було відкрито в Делі, подібний осередок діє і в Мумбаї, де мешкає більшість представників єврейської громади. Індійські спеціалізовані державні установи пропонують стипендії власним громадянам і ізраїльтянам, щоб вони вивчали відповідно іврит чи санскрит і гінді, знайомились з національною культурою, музикою й особливостями функціонування ізраїльських і індійських фермерських господарств. Біля 40 тис. ізраїльтян щорічно подорожує до Індії [15].

Але головними сферами співпраці сторін є військово-технічна і антитерористична. Вважається, що за десятиліття з моменту започаткування формальних дипломатичних відносин Ізраїль поставив до Індії озброєнь щонайменше на 10 млрд. доларів і цей ринок тільки буде розширюватися, адже в окремі роки ізраїльські підприємства продавали індійським збройним силам більше техніки, ніж російські, та витіснили на третє місце Францію. Зважаючи на значну кількість терактів у містах і нестабільність у прикордонних районах, Індія вирішила використовувати у своїх інтересах досвід боротьби з інтифадою на території Палестини. Зокрема, в 2003 р. сторони домовились про тренування ізраїльськими фахівцями особового складу чотирьох антитерористичних батальйонів в умовах пустелі, міста та високогір'я. Інструкторами також були відпрацьовані варіанти звільнення заручників, обшуку будинків терористів, запобігання викраденням літаків. У 2003 р. для охорони лінії контролю за припиненням вогню було придбано за 20 млн. доларів ізраїльські сенсори руху, прилади нічного бачення, декілька тисяч штурмових гвинтівок «Тавор-21» і 200 снайперських гвинтівок «Галіл». Індія планує закупити ще одну велику партію «Тавор-21», щоб замінити в усіх спецпідрозділах радянські автоматичні гвинтівки. Генералітет також цікавить автоматична зброя зі стволом, що повертається (computer-shot), яка дасть змогу зберегти життя особового складу в боях у будинках міст штату Джамму і Кашмір чи північно-східних федеральних одиниць, де можуть чекати засідки [16].

Ізраїль – ідеальний партнер Індії в розвідувальній галузі, оскільки мала країна, що не має стратегічної глибини території, залежна від систем раннього попередження про наступ противника, щоб зуміти провести швидку мобілізацію. Починаючи з 1999 р. Ізраїль продав індійським збройним силам біля 100 безпілотних літальних апаратів «Херон» і «Сьорчер». Ці легкі машини мають відеокамери на борту та можуть перебувати у повітрі за будь-яких погодних умов. Їх також доцільно використовувати для огляду районів пожеж і паводків, дослідження рельєфу важкодоступних гірських місцевостей, спостереження за ситуацією на дорогах. Поява у ВПС великої партії ізраїльських дронів відповідає завданням доктрини «Холодний старт», яка передбачає наявність якісного розвідувального потенціалу в збройних силах, необхідного для раптового нападу на противника, однак країна поки не придбала машини, спроможні нести ракети і бомби. Ймовірно, що інтерес до подібної техніки з боку індійського керівництва посилюється завдяки успішним операціям американських безпілотних апаратів проти представників «Талібану» та «Аль-Каїди» у гірських прикордонних районах між Афганістаном і Пакистаном, тому Індія

невдовзі зробить спроби створити флот дронів, спроможних знищувати бойовиків по гарячих слідах на території пакистанської частини Кашміру чи сепаратистів із північно-східних штатів Індії, що переходять через міжнародні кордони до М'янми, Бутану чи Бангладеш [17].

Як зазначалось вище, Ізраїль та Індія поділяють заклопотаність ядерними програмами Ірану й Пакистану. В 2002 р. сторони уклали угоду про співпрацю у космосі в мирних цілях, що дала змогу численним ізраїльським делегаціям оцінити стан індійської космічної галузі. В 2008 р. Індія вивела на орбіту ізраїльський радарний супутник «Тексар», який, на відміну від своїх аналогів, може ефективно працювати вночі, під час сезону мусонних дощів та в умовах значної захмареності. У відповідь на іранські протести, офіційний Делі заявив, що наявна у нього технологічна база використовується суто у комерційних цілях, але насправді Ізраїль отримав нагоду стежити за розгортанням ядерної програми Ірану. Цілком ймовірне існування між сторонами прихованої угоди, згідно з якою Ізраїль здійснює загальне керівництво «Тексаром», а Індія отримуватиме доступ до даних, що стосуватимуться Пакистану. Чому Ізраїль не запустив його зі своєї території, послуговуючись власною ракетою «Шавіт»? Справа у тому, що географічне розташування країни дозволяє їй виводити апарати на орбіту тільки на захід, проти руху Землі [18].

Протести Ірану не подіяли на офіційний Делі, який згодом заявив про необхідність запуску нових ізраїльських супутників з безпекових і комерційних міркувань. Каталізатором рішучості Індії стали теракти в Мумбаї, які відбулися тому, що індійська берегова охорона не перехопила судно з 10-ма добре озброєними терористами на борту біля узбережжя штату Махараштра, внаслідок чого в місті загинуло 166 чоловік. В 2009 р. індійські вчені вивели на орбіту з космодрому Шріхарікота у штаті Андхра-Прадеш придбаний у Ізраїлю радарний супутник «РІСАТ-2», що робить світлини високої якості за будь-якої погоди, навіть в умовах значної хмарності обраної ділянки території. Ще він може бути використаний для визначення масштабу паводків і руйнувань від землетрусів, а також робитиме знімки прикордонних районів Індії та Пакистану, що мають складну топографію [19].

Після війни у Перській затоці в 1991 р. індійська політична еліта почала робити диспропорційний наголос на розвитку авіації та систем ПРО, враховуючи існуючу повітряну загрозу з боку КНР і Пакистану. В 2009 р. країна вже отримала перший з повітряних радарів далекого спостереження «Фалкон», змонтований на російському літаку Іл-76. В 2011 р. буде здійснено постачання ще двох машин. «Фалкони» можуть відстежувати цілі у будь-яку погоду на відстані до 800 км і перебувати у повітрі 14 годин завдяки можливості дозаправки, таким чином, пара літаків контролюватиме пакистанський напрямок цілодобово. Ізраїльські наземні радари також стали серцевиною індійської системи ПРО, яка перебуває на стадії становлення [20].

З 1983 р. Індія здійснює власну військову ракетну програму, що виявилася доволі успішною, бо базувалася на здобутках численних науково-дослідних центрів. Однак укомплектувати всі види військ цією зброєю не вдалося через деякі технічні труднощі та нестачу фінансування на нові розробки. Тому в 2008 р. було прийнято рішення закупити ізраїльську протиповітряну систему «Спайдер», яка, будучи змонтованою на вантажівках, зможе супроводжувати колони військ у пакистанському напрямку. «Спайдер» запускає ракети через 5 секунд після ідентифікації цілі і збиває будь-які повітряні об'єкти на висотах від 20 м до 9 км. Радіус дії системи, яка одночасно відстежує до 60 літаків, гелікоптерів чи ракет противника, перевищує 35 км. Індійські військові переконані, що введення її в армійські з'єднання дасть змогу виправити всі недоліки доктрини «Холодний старт», яка передбачає блискавичний наступ на Пакистан кількох механізованих груп без проведення

мобілізації [21]. Також незважаючи на скандал із підкупом чиновників із міністерства оборони, що супроводжував постачання флоту ізраїльських систем ППО «Барак», розрахованих на перехоплення американських протикорабельних ракет «Гарпун» (поставлені до Пакистану під час правління Рональда Рейгана) на відстані 10 км, Індія вирішила розробити спільно з ізраїльським державним підприємством «Рафаель» нову модифікацію цієї ракети вертикального запуску, яка матиме більший радіус (до 70 км проти 10 км у Барак-1) дії та кращу маневреність [22].

Висновки. Передумови зближення Індії та Ізраїлю полягали у відлизі міжнародної ситуації на Близькому Сході, зацікавленості Індії у модернізації радянської військової техніки, пошуках нових партнерів у боротьбі з транскордонним тероризмом. На перший погляд, союз «слона» і «карлика», не видається доволі продуктивним, адже потенціали мусульманського світу з населенням у 1,57 млрд. чоловік та Ізраїлю не можна співставляти. Однак Ізраїль виявився основним постачальником високотехнологічних розробок у військовій та сільськогосподарській сферах, а також цінним партнером у боротьбі з терористичною загрозою, оскільки безпекові імперативи сторін після завершення холодної війни повністю співпали. Зближення з офіційним Тель-Авівом сприяло позитивним змінам у індійсько-американських відносинах, одночасно не справивши суттєвого негативного впливу на стосунки Індії з країнами арабського світу. Нафтовидобувні монархії Перської затоки залежні від найманої робочої сили з Південної Азії, оскільки не хочуть запрошувати на роботу політизованих і радикальних арабів. До того ж, Індія є другим після КНР імпортером нафтопродуктів в Азії, а втратити такий великий ринок не навряджиться жодна країна регіону, незважаючи на свою антиізраїльську риторичку.

Використана література

1. P.R. Kumaraswamy. Strategic partnership between Israel and India//Middle East review of international affairs. – 1998. – Volume 2. – Number 2
2. Alice Berger, Hanspeter Mattes. Im Windschatten Chinas: Indiens neues Gewicht im Nahem Osten//GIGA Focus. – 2008. – Number 7. – P. 2
3. India straddles Middle East divide//Asia times. – 2007. – March 31
4. Menon, Rajan, Pandey, Swati. An axis of democracy? Uncertain future of Israeli-Indian relations//National Interest. – 2005. – Issue 80. – Summer
5. US-Israel Military Ties Strengthen//Global security. – 2010. – July 26
6. Farah Naaz. Indo-Israel military cooperation//Strategic Analysis. – 2000. – Volume 24. – Number 5
7. D.Kumar. India and Israel: Dawn of a new era. – 2002. – 20 May.
8. India moves closer to Israel//Asia times. – 2000. – July 11
9. Те ж, що 4
10. Jeremy Khan. Critics slam India-Israel arms trade//JTA. – 2008. – February 25. – Режим доступу до сайту: <http://www.jta.org/news/article/2008/02/25/107188/indiaisrael>
11. Itzhak Gerberg. India-Israel relations. Strategic interests, politics and diplomatic pragmatism//Israel national defense college, 2010. – P. 76-80
12. India-Israel bilateral relations//Indian ministry of external affairs. – Режим доступу до сайту: – <http://meaindia.nic.in/meaxpsite/foreignrelation/israel.pdf>
13. Trees for the holy land. – Режим доступу до сайту: <http://www.treesfortheholylan.com/index.html>
14. Israeli companies interested in joint ventures with Indian firms//Hindu business line. – 2010. – April 29

15. Farah Naaz. Indo-Israel Cooperation: agriculture, trade and culture// Strategic Analysis. – 1999. – Volume 23. – Number 6
16. Harsch Pant. India-Israel partnership: convergence and constraints//Middle Eastern review of international affairs. – 2004. – Volume 8. – Number 4
17. India sets sights on killer drones//Asia times. – 2010. – April 9
18. India shoots out of Iran's orbit//Asia times. – 2008. – February 8
19. India readies Israeli radar spysat to eye Pakistan//Spaceflight now. – 2009. – April 19. – Режим доступу до сайту: <http://spaceflightnow.com/news/n0904/17milsat/>
20. India receives 1st AWACS from Israel; will reach Delhi tomorrow//WebIndia123. – 2009. – May 25. – Режим доступу до сайту: <http://news.webindia123.com/news/Articles/India/20090525/1260916.html>
21. India to acquire anti-aircraft missile system from Israel//People's Daily. – 2009. – August 18
22. India, Israel tie up on next-gen Barak missiles//Indian Express. – 2006. – February 7

Кучик О.С.,* Чабан І.**

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ В ШОТЛАНДІЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

In the past Scotland was an independent country, but it lost its independence after the English conquest. Despite this, the national movement in Scotland does not stop fighting. In 2007 the Scottish National Party won the elections. The SNP promised to hold a referendum in support of independence or greater autonomy of Scotland within the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.

У сучасному світі кількість конфліктів, в тому числі на етнічному ґрунті, невпинно зростає. Крім того, змінюється і характер та особливості перебігу цих конфліктів. Дедалі більша кількість їх набуває політичного забарвлення. У західній соціології викристалізувався напрям, який намагається пояснити причини національних рухів економічними, етнокультурними і психологічними чинниками. Визначний представник цього напрямку Дж. Ротшильд пояснює причини національних рухів «політизацією етнічності», тобто перетворенням її з психологічної, культурної та соціальної величини у політичну з метою збереження специфічних етнокультурних рис. Але цих етнокультурних рис недостатньо, на думку Дж. Ротшильда, для мобілізації етносу в політичну спільноту. Для цього потрібна, по-перше, еліта, яка має певні (релігійні, економічні, соціальні та політичні) інтереси і здатна мобілізувати етнічну групу в організований рух; по-друге, суперництво між елітами через порівняно обмежений доступ до розподілу ресурсів, цінностей і влади в суспільстві [2]. Такої точки зору дотримуються і П. Брасс, У. Колін, П. Редер.

Таку «політизацію» етнічного конфлікту можна спостерігати і в Шотландії. Витоки цього конфлікту варто шукати в далекому минулому. У країні було багато шансів стати процвітаючою, розвиненою незалежною державою. Проте вони наштовхнулися на прагнення англійських володарів захопити ці землі.

Основне питання, на яке хотілося б знайти відповідь, полягає в тому, чи має Шотландія шанси в майбутньому здобути незалежність. Для цього варто розглянути історію об'єднання Шотландії з Англією, визначити, чи має країна власну самобутність: мову, культуру, традиції, історію, а також, чи здатна вона стати економічно самостійною державою. Слід звернути увагу на те, наскільки розвиненим в країні є національний рух, і чи користується він підтримкою серед населення. Але найбільш важливе питання полягає в тому, чи вдасться Шотландії стати однією з небагатьох країн, які здобули свою незалежність мирним шляхом, не вдаючись до зброї, кровопролиття і жорстоких методів боротьби.

Шотландія має довгу і складну історію. Ця країна намагається відстояти свою незалежність протягом багатьох століть – від римського завоювання Британії, коли сучасні шотландські землі на довгий час стали колонією Риму, і до теперішнього її статусу частини Великобританії.

* кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

** аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

У стародавні часи Шотландію населяли пікти і галли, у V-VI ст. туди з Ірландії прийшли скотти, які і дали назву цій місцевості (країна скоттів). Після кількох століть боротьби з піктами в 843 році скоттам вдалося коронувати тут свого короля Кеннета Мак-Альпіна. У XI столітті відбулася соціальна, політична та релігійна революція – шотландський король Малкольм Кенмор, що одружився з англійською принцесою Маргарет, почав англізацію країни, прагнучи ввести англійські традиції і мову. У цей час між країнами встановилися міцні торгівельні зв'язки. До XI століття тут сформувалося Шотландське королівство, яке об'єднувало території, де господарювали кілька могутніх кланів. Після завоювання Англії норманами (у 1066 році) культура Шотландії зазнала впливу французької культури.

Шотландія процвітала до початку XIV століття, поки англійський король Едуард I не вирішив підпорядкувати її англійській короні. Протягом наступних трьох століть, загарячених кривавими війнами, Шотландія залишалася незалежною, але бідною країною. Боротьбу проти англійського панування очолив Роберт Брюс, герой Шотландії, що зійшов на шотландський престол в Скоуконі і розбив англійців при Баннокберні, після чого Англія визнала незалежність Шотландії. У 1371 році було покладено початок династії Стюартів в Шотландії. У 1603 році Англія і Шотландія все ж були об'єднані, але не в результаті війни, а шляхом сходження за допомогою тих, хто бажав знову бачити Англію католицькою, на англійський престол шотландського короля Якова I, сина Марії Стюарт [4].

Чому відбулося це об'єднання? І, найголовніше, як воно відбулося?

Історик Шотландії Фіона Уотсон відзначає два важливі моменти. З боку Шотландії основною причиною були економічні інтереси, зокрема прагнення пробитися на ринки, що належали Англії – перш за все в її колоніях. Щодо Англії, то для неї основним стимулом до об'єднання були політичні інтереси – намагання вирішити таким чином конституційні складнощі, об'єднавши парламенти обох країн [8].

У 1707 році за правління королеви Анни Стюарт – останньої представниці протестантської гілки династії Стюартів – було підписано Акт про особисту унію Англії і Шотландії, у зв'язку з чим і виникло поняття «Великобританія». Основною причиною, через яку Шотландія погодилася на це, були погрози з боку Англії розірвати всі торгівельні і транспортні зв'язки між двома країнами, що, звичайно, мало б катастрофічні наслідки для Шотландії. Англійці ж боялися, що після смерті бездітної королеви Анни Шотландія може опинитися під фактичною владою Франції, яка підтримувала представників католицької гілки династії Стюартів. Відтепер обидві країни мали одного монарха і один парламент. Шотландія зберігала свою Церкву і судову систему. Дві країни було об'єднано, проте народи цих країн ставилися вороже один до одного, і межа, що їх розділяла, стала ще більш чіткою, адже вони у кожному зручному випадку намагалися її підкреслити. 9 з 10 шотландців були проти об'єднання, але без підтримки аристократії вони не мали шансів на успішний опір.

У 1707 році становище у Великобританії було складним з політичної точки зору, адже у Шотландії і Англії була одна королева і два парламенти: у Лондоні та в Единбурзі. Через це в країні виникла конституційна криза, яку можна було вирішити тільки шляхом скасування шотландського парламенту і укладення унії з Шотландією. Крім того, за словами Фіони Уотсон, були й інші причини.

Англія в той час воювала з Францією і вела інші війни на континенті. Її дуже турбувало, що Шотландія може вступити в союз з її ворогами, особливо з Францією, і відкрити другий фронт в тилу у Англії. Це і було рушійним мотивом: прив'язати Шотландію до

Англії політично, щоб вона не могла їй шкодити. Як розповідає історик Фіона Уотсон, в епоху існування Британської імперії шотландці процвітали в рамках імперії і дуже багато зробили для її розширення та зміцнення [8].

В 1714 році на англійський престол зійшла Ганноверська династія, яка не була доброзичливо налаштована до Шотландії та її волелюбного народу.

В Шотландії залишалось багато прихильників поваленої династії Стюартів. Восени 1715 року після сходження на престол Георга I в Шотландії спалахнуло повстання. Остання спроба відновлення династії Стюартів на престолі відбулася в 1745-1746 роках. 16 квітня 1746 року шотландська і англійська армії зустрілися в битві при Куллодені, в трьох милях на схід від Інвернессу, в північній Шотландії. Ця битва стала останнім боєм на території острова Великобританія і останньою спробою Шотландії здобути незалежність [4].

З тих пір Шотландія перебуває у складі Великобританії, не намагаючись стати знову незалежною. Проте, незважаючи на відсутність активних дій, національна ідея в Шотландії не загинула, і патріотично налаштовані шотландці не перестають сподіватися, що в майбутньому житимуть у своїй незалежній країні.

В XIX і XX століттях, коли з'явилися інші імперії та інші ринки, що не належали Великобританії, економічні причини об'єднання стали менш відчутні. XX століття ознаменувалося політичними змінами, втратою імперії та іншими важливими подіями.

В 1999 році лейбористський уряд Тоні Блера знову, після 300 років, дав шотландцям власний парламент. Основною причиною цього було прагнення уряду зменшити невдоволення шотландців своїм становищем. Проте наслідки виявилися абсолютно протилежними – такий крок лише підбадьорив націоналістів, і вони почали ще сміливіше вимагати незалежності Шотландії.

З початку 2000 року вплив націоналістів у Шотландії посилюється. У 1934 році в результаті злиття Національної партії Шотландії і Шотландської партії утворилася Шотландська національна партія – лівоцентристська політична партія Великобританії, яка виступає за незалежність Шотландії, найбільша партія в парламенті Шотландії.

Вперше ШНП отримала місця в парламенті в 1945 році. Друга перемога на виборах була здобута в 1967 році, а апогеєм впливу партії стали 1970-ті роки, коли ШНП отримала майже третину всіх голосів в Шотландії. Після введення в 1999 році на території Шотландії «гомруля» – самоврядування, партія перейшла в опозицію до коаліції Шотландської робочої партії і ліберал-демократів у шотландському парламенті.

У ШНП існує досить активне молодіжне крило «Молоді шотландці за незалежність», студентське крило «Федерація студентів-націоналістів», а також профспілкова група. Видається фінансована партією щомісячна газета «The Scots Independent».

Політика партії базується на європейській соціал-демократії. У програмі декларується прихильність до одностороннього ядерного роззброєння, прогресивного оподаткування, підтримка освітніх грантів для студентів вузів і т. д. Проте найголовнішим є те, що партія закликає до створення незалежної шотландської держави, повноправного члена Європейського союзу.

За підсумками виборів 2007 ШНП завоювала більшість (47 з 127 місць) у парламенті Шотландії, а також 6 з 59 «шотландських» місць у парламенті Великобританії. Згідно з нормами закону вона отримала право сформувати уряд в Единбурзі. Першим міністром був призначений лідер партії Алекс Салмонд [10].

Символічно, що якраз у 2007 році, а саме – 1 травня – у країні святкували 300-ту річницю об'єднання Англії та Шотландії і створення Великобританії.

Після виборів Алекс Салмонд оголосив про початок громадських консультацій щодо питання про подальший статус регіону у складі Сполученого Королівства. Одним з перших політичних кроків нового уряду стала пропозиція провести референдум про незалежність Шотландії.

Всі інші партії, що увійшли до складу парламенту, виступили проти такого кроку. На їхню думку, незалежність Шотландії матиме згубні наслідки для економіки регіону і створить ситуацію нестабільності у суспільстві.

30 листопада 2009 року уряд Шотландії опублікував 176-сторінковий документ («Білу книгу») про конституційне майбутнє країни. На думку Шотландської національної партії референдум про незалежність Шотландії від Великобританії повинен був бути проведений вже у 2010 році, тобто до наступних регіональних виборів 2011 року.

З урахуванням політичної ситуації голова виконавчої влади Шотландії був змушений пом'якшити свої вимоги і включити до тексту «Білої книги» різні варіанти статусу Шотландії.

Вони включають в себе збереження нинішнього статусу автономії, при якому Шотландія має право прийняття незалежних рішень в питаннях соціальної сфери, освіти, транспорту; розширення цієї автономії і наданні додаткових повноважень шотландським органам влади; повну незалежність Шотландії від Сполученого Королівства.

У «Білій книзі» також був приведений приблизний текст питання про незалежність, який, можливо, буде винесено на референдум у разі його проведення.

«Чи згодні ви, чи ні з тим, що уряд Шотландії повинен провести переговори з урядом Сполученого Королівства про те, що Шотландія має стати незалежною державою», – так звучить формулювання, запропоноване для бюлетенів референдуму [6].

Однак провести свою ідею через місцевий парламент Салмонду буде нелегко. У націоналістів всього 47 мандатів, а для прийняття будь-якого рішення потрібно як мінімум 65 голосів.

Варто згадати і про англійських націоналістів, які дедалі більше незадоволені існуючим становищем. Мова йде про так звані «шотландські» закони, наприклад, скасування плати за навчання в університетах та безкоштовний догляд за людьми похилого віку. Деякі жителі Англії вважають, що ці поступки шотландці отримують за їхній рахунок.

З іншого боку, Салмонд закликає розділити бюджети країн, а головне – віддати Шотландії контроль над запасами нафти і газу в Північному морі. На думку першого міністра, в цьому випадку Шотландія посіла б за рівнем добробуту третє місце в Європі, і шосте – в світі.

Проте сама ідея повного відділення Шотландії серед її жителів не надто популярна – її підтримує лише третина населення. Навіть якщо припустити, що референдум відбудеться, і шотландці проголосують за незалежність, попереду будуть довгі і непрості переговори з Лондоном і Брюсселем.

Публікація планів проведення референдуму змусила інші партії включитися в обговорення питання про розширення повноважень Единбургу.

У Вестмінстері цю ідею підтримали, без сумніву, тому, що лейбористам потрібні були голоси шотландських виборців. І цей тиск, у свою чергу, дозволяв спокійно і виважено обговорювати економічні аспекти розширення шотландської автономії.

Напередодні травневих виборів лейбористи переконували шотландців, що без щорічних субсидій в 11 млрд. фунтів стерлінгів, що виділяються Лондоном, шотландська економіка швидко занепаде. Питання полягає в тому, наскільки більш широкі автономні права зможуть зменшити залежність Шотландії від регулярних фінансових вливань і створити умови для більш динамічної і життєстійкої економіки.

Націоналісти розуміють, що оприлюднений проект навряд чи закінчиться референдумом у найближчому майбутньому. Але Салмонд так само добре розуміє, що отримання незалежності – це процес, а не подія, і розраховує протягом першого терміну в якості першого міністра переконати шотландців в тому, що йому і його партії можна довіряти. А вже потім можна буде викласти аргументи на користь ще більшої автономії і, в кінцевому підсумку, повної незалежності Шотландії.

Головна перевага Салмонда – це відсутність виразної опозиції його планам. Лейбористи з моменту свого приходу до влади вважали за краще закривати очі на те, що відбувається в Шотландії і не намагалися взятися за вирішення економічних проблем. На тлі динамічної та яскравої Шотландської Національної Партії шотландські лейбористи виглядають зношеною політичною машиною.

У результаті Лондон, швидше за все, відреагує наданням Единбургу нових повноважень. Але це ризикована тактика, адже більш широка автономія напевно ще більше розв'яже руки націоналістам [7].

Питання про незалежність Шотландії зараз є актуальним як ніколи. Причиною цього є те, що референдум, який обіцяла провести ШНП, мав відбутися через рік після опублікування 30 листопада 2009 року «Білої книги», тобто наприкінці 2010 року. Звичайно, його можна було б провести і пізніше, але навесні 2011 року в Шотландії відбудуться нові регіональні вибори, і результати їх важко передбачити. Тим більше враховуючи той факт, що на попередніх виборах націоналісти перемогли із незначною перевагою. Якщо їм вдасться втримати владу в своїх руках, питання про референдум потрібно буде вирішити якнайшвидше – або відкласти його проведення, або все ж здійснити всенародне голосування.

Як бачимо, Шотландія має не лише довгу історію і багату культуру, але і національну свідомість – найголовнішу ознаку кожної нації, що дає можливість зробити висновок про її самобутність, а, отже, про її право мати власну незалежну державу. Взагалі це питання не повинно було б викликати сумнівів, адже Шотландія в минулому була незалежною, і хоча її об'єднання з Англією відбулося на добровільних засадах, таким самим добровільним мав би бути і вихід з Об'єднаного Королівства.

Шотландія має для цього усі необхідні умови. Хоча найважливішою умовою, звичайно, була б здатність її економіки існувати і розвиватися самостійно, без допомоги з боку Англії. Це питання складне і суперечливе, проте якби Шотландія змогла раціонально використати свої ресурси і розробити план розвитку економіки з поступовим її переходом від залежного до самостійного стану, можливо, їй би вдалося стати процвітаючою країною. Звичайно, економічні зв'язки з рештою Великобританії мають велике значення для країни, але ці зв'язки потрібно було б підтримувати вже на міждержавному рівні, наприклад, в рамках спільного ринку. Крім цього, Шотландія у випадку здобуття незалежності претендувала б на членство в ЄС і зрештою таки стала б однією з країн Європейського Союзу. В такому випадку її економіка мала б значно більше шансів на подальший успішний розвиток.

На нашу думку, надзвичайно важливим є те, що Шотландія намагається здобути свою незалежність мирним шляхом. Політизація етнічності, про яку згадувалося вище, призвела до виникнення і значного посилення національного руху в країні. Як бачимо, його діяльність вже має певні результати, адже прихід до влади ШНП – це вже великий крок вперед назустріч самостійності. Важливо, що Шотландія, маючи приклад своїх сусідів-ірландців, не використовує їхні методи боротьби, зокрема терористичні акти. Звичайно, у сучасному світі багато невизнаних націй вдаються до збройної боротьби, до тероризму,

не маючи інших засобів привернути увагу світової громадськості. Але Шотландія пішла шляхом мирного вирішення питання про свою незалежність. Можна сподіватися, що Лондон все ж піде на поступки і хоча б трохи розширить повноваження Единбургу. В протилежному випадку може виникнути небезпека радикальних дій з боку шотландських націоналістів, які почнуть наслідувати інші етноси, такі як ірландці чи курди, переймаючи в них методи боротьби. Цьому лише сприятиме історична пам'ять шотландського народу про його видатних героїв – Роберта Брюса, Вільяма Воллеса та інших великих шотландців, які стали втіленням національної ідеї Шотландії та її боротьби за незалежність.

На сучасному етапі важко сказати, яких результатів досягне шотландський національний рух та скільки часу потрібно для здобуття країною незалежності. Проте в тому, що це все ж таки відбудеться, не варто сумніватися. Якщо Шотландія отримає незалежність мирним шляхом, це стане прикладом для інших бездержавних націй, і вони, можливо, теж перенесуть свою боротьбу з поля битви в сферу політики, якщо це дозволять їм зробити інші сторони конфлікту. Проте такий прецедент не відповідає інтересам тих держав, територія яких є потенційною територією майбутніх незалежних держав, створених сучасними бездержавними етносами, тому шотландцям доведеться докласти ще немало зусиль задля здійснення своєї національної мрії.

Література

1. Бондаренко Д. Шотландия хочет независимости. [Електронний ресурс] // Сайт газеты Экономические известия. – Режим доступу: <http://world.eizvestia.com/full/4186556>.
2. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 309 с.
3. Еремина Н.В. Проблема статуса Шотландии в 90-е годы XX века. – СПб., 2005. – 191 с.
4. История Шотландии. [Електронний ресурс] // Сайт Европа – путеводитель по странам европы. Режим доступу: <http://www.paneuro.ru/main/scotland/history>.
5. Репа Я. Великобритания – 300 лет, но этому мало кто рад. [Електронний ресурс] // Сайт Русской службы Би-би-си (BBC Russian). – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_6267000/6267619.stm.
6. Смотров А. Начались консультации о статусе Шотландии в составе Великобритании [Електронний ресурс] // Сайт РИА Новости. – Режим доступу: <http://www.rian.ru/politics/20070814/71450809.html>.
7. Смотряев М. Независимость Шотландии: трюк или реальность? [Електронний ресурс] // Сайт Русской службы Би-би-си (BBC Russian). – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/uk/newsid_6947000/6947242.stm.
8. Ставиская Н. Великобритании исполнилось 300 лет. [Електронний ресурс] // Сайт Русской службы Би-би-си (BBC Russian). – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_6612000/6612913.stm.
9. Шотландия высказалась против унии и планирует независимость. [Електронний ресурс] // Сайт WWII.RU – Режим доступу: <http://www.wwii.ru/index.php/forum.html?func=view&catid=12&id=120>.
10. Шотландская национальная партия [Електронний ресурс] // Сайт Википедии. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Шотландская_национальная_партия.
11. Шотландский лидер хочет референдума о независимости. [Електронний ресурс] // Сайт Delfi. – Режим доступу: <http://rus.delfi.ee/daily/abroad/shotlandskij-lider-hochet-referenduma-o-nezavisimosti.d?id=17284928&com=1>.

Лекаренко О. Г.*

ПЕРВЫЕ ПРОЕКТЫ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

В статье анализируются первые проекты европейской военно-политической интеграции: «план Плевена» и «план Фуше». Хотя данные проекты оказались неудачными, они оказали заметное влияние на дальнейшее развитие теории и истории европейской интеграции. Отдельные элементы данных планов были реализованы в более позднее время. Так, элементы «плана Фуше» использовались при создании механизма Европейского политического сотрудничества 1970-х гг. В конце 1990-х гг. страны Европейского союза вернулись к центральной идее «плана Плевена» о создании «европейской армии». Рассмотрение первого опыта европейской интеграции в военно-политической сфере позволяет понять причины осторожного подхода стран ЕС к формированию Общей внешней политики и политики безопасности, в основе которой вплоть до сегодняшнего дня лежит принцип расширенного межправительственного сотрудничества, нежели интеграции.

Ключевые слова: Ш. де Голль, европейская интеграция, ЕОС, «план Плевена», «план Фуше».

Маастрихтский договор 1992 г. о создании Европейского союза (ЕС) провозгласил в качестве одной из задач формирование Общей внешней политики и политики безопасности, включая создание совместной оборонной политики, которая со временем могла бы быть преобразована в совместную оборону. Развитие общей внешней и оборонной политики ЕС, однако, натолкнулось на ряд серьезных трудностей, связанных с нехваткой ресурсов на создание автономных европейских военных сил, осторожным отношением национальных государств к передаче внешнеполитических полномочий наднациональным органам ЕС и расхождениями между членами Европейского союза по ряду важных международных вопросов. В данной статье анализируются первые проекты военно-политической интеграции в Западной Европе, причины их провала и значение для дальнейшего развития европейской интеграции. Проекты анализируются в контексте складывания послевоенной системы международных отношений, а также политики государств, ответственных за их выдвижение.

Первый проект интеграции стран Западной Европы в военно-политической сфере был связан с необходимостью решения проблемы перевооружения Западной Германии. Эскалация «холодной войны» в конце 1940-х – начале 1950-х гг. привела к принятию западными странами ряда важных политических решений, направленных на усиление консолидации и мощи западного блока. С целью укрепления обороны Западной Европы администрация США решила увеличить военную помощь своим европейским союзникам и отправить дополнительные американские войска в Европу. Разрабатывавшийся в

* кандидат исторических наук, доцент кафедры новой, новейшей истории и международных отношений исторического факультета Томского государственного университета

это время Среднесрочный оборонительный план НАТО предполагал «симметричный ответ» на советскую военную угрозу в форме соответствующего наращивания обычных вооруженных сил альянса. Основной резерв укрепления военной мощи НАТО американские политики видели в восстановлении в кратчайшие сроки военного потенциала Западной Германии с ее последующим включением в НАТО. Наращивание американского военного присутствия на континенте и назначение американского генерала верховным главнокомандующим объединенных вооруженных сил НАТО в Европе ставились в зависимость от согласия союзников на создание 10 западногерманских дивизий, интегрированных в армию Североатлантического альянса.

В отличие от Соединенных Штатов страны Западной Европы, пережившие опыт двух мировых войн, обе из которых были развязаны Германией, психологически не были готовы к тому, чтобы согласиться на перевооружение ФРГ в рамках НАТО. Особо бурную реакцию американские предложения вызвали во Франции. Планы быстрого восстановления военно-экономического потенциала Западной Германии ставили под удар разработывавшиеся французскими политиками планы «сдерживания» Германии посредством ее включения в институты единой Европы. Незадолго до принятия Советом НАТО решения о необходимости создания западногерманских дивизий в мае 1950 г. министр иностранных дел Франции Р. Шуман представил разработанный Ж. Монне план объединения угольной и сталелитейной отраслей промышленности Западной Германии и Франции под контролем Верховного наднационального органа в рамках организации, открытой для присоединения других западноевропейских стран. 20 июня 1950 г. в Париже начались соответствующие переговоры о создании Европейского объединения угля и стали (ЕОУС) с участием Франции, ФРГ, Италии и стран Бенилюкса. Французские политики опасались, что перспектива быстрой ремилитаризации Германии могла существенно уменьшить заинтересованность политических кругов ФРГ в продолжении переговоров по «плану Шумана».

С целью спасения переговоров о создании ЕОУС Франция предложила свой проект перевооружения ФРГ, составленный по аналогии с «планом Шумана». В основу данного проекта была положена принятая в августе 1950 г. резолюция Совета Европы о создании «европейской армии», включающей германские военные соединения и интегрированной с армией НАТО. В октябре 1950 г. премьер-министр Франции Р. Плевен представил разработанный Ж. Монне и его коллегами план создания единой «европейской армии», связанной с политическими институтами объединенной Европы. «Европейская армия» должна была комплектоваться не путем простого слияния национальных военных сил. Каждое подразделение такой армии должно было состоять из солдат разных национальностей, что позволило бы избежать формирования национальных германских дивизий. Командовать армией должен был назначаемый правительствами стран-участниц Европейский министр обороны. Армия должна была финансироваться из общего бюджета. Проект создания «европейской армии» не был стратегической альтернативой НАТО, а всего лишь реакцией европейских стран на форсирование Соединенными Штатами решения проблемы участия ФРГ в военных планах западного блока. «Европейская армия» должна была следовать общим военно-стратегическим планам НАТО и поступить под начало объединенного атлантического командования.

В конечном итоге администрация США была вынуждена согласиться с данным проектом, так как без создания «европейской армии» невозможно было получить согласие Франции на перевооружение Германии. После тщательного анализа французского проекта американские политики пришли к выводу о том, что создание «европейской армии»

не противоречит планам наращивания военной мощи Североатлантического альянса и общим задачам американской политики в Европе. По оценкам госдепартамента, создание «европейской армии» гарантировало наиболее эффективное решение «германского вопроса», способствовало развитию военно-политической интеграции стран Западной Европы, позволяло со временем сократить американскую военную помощь своим союзникам в Европе [1].

В мае 1952 г. ФРГ, Франция, Италия и страны Бенилюкса подписали договор о создании Европейского оборонительного сообщества (ЕОС). Договор предусматривал не только создание общеевропейских военных структур. В перспективе планировалось объединить наднациональные институты ЕОУС и ЕОС в единую федеральную структуру, которая могла стать основой для формирования Европейского политического сообщества (ст. 38) [2]. «План Плевена» помог выиграть время, необходимое для того, чтобы французское общественное мнение привыкло к идее перевооружения Германии. После того, как Национальное собрание Франции в августе 1954 г. отклонило ратификацию договора о создании ЕОС, французские политики достаточно быстро согласились с предложенным Великобританией планом вступления ФРГ в Западноевропейский союз и НАТО. К этому времени США и страны НАТО отказались от идеи «симметричного ответа» советской военной угрозе в пользу «асимметричного ответа» с помощью ядерных вооружений (в пропаганде данная стратегия получила название «массированного возмездия»).

«План Плевена» оказался вынужденным и преждевременным предложением. В начале 1950-х гг. страны Западной Европы не обладали ни техническими, ни материальными возможностями для создания собственной армии. Как считают современные европейские исследователи, было бы чрезмерным упрощением рассматривать провал ЕОС как упущенную возможность создать настоящую европейскую систему обороны. В условиях «холодной войны» и зависимости западноевропейских государств от военных гарантий США обещавшая появиться «европейская армия» без британского участия была бы приписана к НАТО и поставлена под американское, а не европейское командование. Это была бы общая армия без подчинения какой-либо коллективной европейской политической власти, то есть попадавшая в столь противоречивое положение, что оно с самого начала обрекало всю затею на провал [3]. Провал ЕОС оказал серьезное влияние на теорию европейской интеграции. В середине 1950-х гг. популярность получил функциональный или секторальный подход к европейскому строительству. Его сторонники выступали за то, чтобы строить единую Европу постепенно, избирая конкретные приоритетные области сотрудничества, создающего практическую солидарность во все новых областях совместной деятельности. Начинать следовало в сфере экономики, поскольку экономическая интеграция в наибольшей степени отвечала повседневным насущным потребностям европейских народов, и в то же время меньше затрагивала такие чувствительные сферы государственного суверенитета, как безопасность, оборона и внешняя политика.

После провала ЕОС дальнейшее развитие европейской интеграции связывалось с углублением экономического сотрудничества стран «шестерки», в то время как их военно-политическое взаимодействие развивалось в рамках Атлантического альянса. В 1957 г. в Риме были подписаны договоры о создании Европейского экономического сообщества (ЕЭС) и Европейского сообщества по атомной энергии (Евратома). Договор о создании ЕЭС нацеливал его участников на формирование свободного от таможенных пошлин и количественных ограничений общего рынка с введением единого таможенного тарифа и единой торговой политики в отношении третьих стран. Несмотря на сугубо экономический характер объединения, ряд статей договора, касающихся учреждения ассоциации с за-

морскими странами и территориями, отношений с третьими государствами, союзами или организациями, закладывали широкую юридическую базу для ведения внешней деятельности ЕЭС.

В конце 1950-х гг. возвращение к власти во Франции Ш. де Голля способствовало возрождению планов западноевропейской военно-политической интеграции на основе идеи создания независимой «третьей силы» в Европе [4, p.93]. Основную задачу своей политики Ш. де Голль видел в том, чтобы вернуть Франции ее бывшее «величие» и влияние в международных отношениях. Он считал, что Франция должна играть большую роль в процессе принятия решений в НАТО, сопоставимую с ролью США и Великобритании. Вскоре после своего прихода к власти де Голль выступил с предложениями по реформированию командной структуры Североатлантического альянса. Свой взгляд он изложил в отправленном 17 сентября 1958 г. меморандуме президенту США Д. Эйзенхауэру и премьер-министру Великобритании Г. Макмиллану. Ш. де Голль предлагал проведение регулярных консультаций между главами правительств США, Великобритании и Франции для принятия общих политических решений и утверждения стратегических планов НАТО. По мнению генерала де Голля тройственные консультации были также необходимы в случае возникновения угрозы на территориях, не входящих в зону ответственности Атлантического альянса, включая территорию Северной Африки, Ближнего Востока и других регионов, от ситуации в которых зависела безопасность стран, являющихся членами НАТО [5].

Поскольку Ш. де Голль изначально сомневался в том, что ему удастся убедить лидеров США и Великобритании согласиться с планами по реорганизации структуры управления НАТО, он одновременно рассматривал другие способы достижения своих целей через политику в Европе. Де Голль полагал, что лидерство в процессе европейской интеграции поможет ему восстановить престиж Франции на международной арене. В то же время у французского лидера были свои представления о дальнейших путях развития экономического и политического сотрудничества в ЕЭС. По мнению де Голля, не создание наднациональных органов власти, а только развитие различных связей между государствами могло способствовать гармонизации практических интересов «шестерки» и росту их экономической солидарности по отношению к внешнему миру. Вместо лежащего в основе идеи ЕЭС лозунга создания «Европейского отечества», которое французский политик называл «искусственной Родиной, изобретенной умами технократов», де Голль выдвинул лозунг «Европы государств» или «Европы отечеств» [6, с.158, 168-170].

В 1959 г. в ЕЭС были внесены предложения о реформировании институтов сообщества. Еще в Римском договоре о создании ЕЭС была поставлена задача создания «более тесного союза» между европейскими народами, но без указания конкретной формы такого союза. Теоретики функционального подхода верили в «эффект перелива» достижений, накопленных в экономической сфере, в сферу политическую и полагали, что создание таможенного союза со временем приведет к развитию политического сотрудничества или даже политической интеграции. В отличие от сторонников функционального подхода, федералисты мало верили в «эффект перелива» и в мае 1959 г. предложили проект выборов членов Европейского парламента прямым всеобщим голосованием. Учрежденный Ж. Монне Комитет борьбы за Соединенные Штаты Европы в ноябре 1959 г. рекомендовал объединение исполнительных органов трех Европейских сообществ [7].

В противовес планам усиления наднационального характера ЕЭС де Голль предложил дополнить Общий рынок созданием политического союза. В отличие от сценария, согласно которому экономическая интеграция со временем должна была перерасти в политическую, Ш. де Голль предполагал начать с создания политического союза, что позволило

бы ему в дальнейшем модифицировать основные положения Римского договора в соответствии с французскими интересами. По замыслам французского лидера, политический союз должен был представлять собой конфедерацию суверенных государств, проводящих общую политику в области обороны, экономики, культуры и внешних отношений. Разработка общей политики должна была происходить путем регулярных встреч глав государств, министров иностранных дел и министров обороны стран «шестерки» [6, с.175-176]. Создание политического союза позволило бы де Голлю заменить наднациональные органы Европейских сообществ институтами, действующими на основе межгосударственного сотрудничества, а также реализовать свой план создания независимой «третьей силы» в Европе. Французский лидер рассчитывал на то, что, достигнув определенного уровня самоорганизации, Европа сможет диктовать свои условия в Североатлантическом альянсе.

В начале февраля 1961 г. на встрече глав государств, правительств и министров иностранных дел стран «шестерки» в Париже было принято решение об образовании специального межправительственного комитета для дальнейшего обсуждения плана создания политического союза, который стал носить имя его председателя, французского посла в Дании К. Фуше. Переговоры по так называемому «плану Фуше» продолжались с февраля 1961 г. по апрель 1962 г. С самого начала переговоров позиции Франции и остальных участников относительно целей и институтов будущего политического союза заметно разошлись. Французские дипломаты, которые следовали указаниям Ш. де Голля, отстаивали идею создания конфедерации суверенных европейских государств для координации их внешней политики и политики обороны. Не отвергая в принципе идею углубления европейского политического сотрудничества, остальные государства – члены ЕЭС испытывали серьезные сомнения относительно многих деталей «плана Фуше». Малые страны, входящие в ЕЭС, боялись образования в сообществе «франко-германской оси», которая не будет считаться с их интересами. В качестве противовеса франко-германскому доминированию в ЕЭС министры иностранных дел Бельгии и Нидерландов выступали за укрепление роли наднациональных институтов Европейских сообществ, участие Великобритании в создании Европейского политического союза и дальнейшее развитие трансатлантических отношений.

19 октября 1961 г. французские представители в «комитете Фуше» представили разработанный проект будущего соглашения. Он предусматривал создание Союза национальных государств в целях выработки общей внешней политики и политики безопасности, взаимодействия в сфере науки и культуры, вопросах свобод и прав человека. Руководящими органами Союза должны были стать Совет, парламентская Ассамблея и политическая Комиссия. Совет глав государств и правительств должен был принимать решения обязывающего характера единогласно, каждый год ему следовало отчитываться перед парламентской Ассамблеей. Ассамблеей Союза должна была стать Ассамблея Европейского экономического сообщества, она могла направлять письменные или устные запросы и давать рекомендации Совету. Комиссия должна была формироваться из представителей министерств иностранных дел государств-членов Союза, ей поручалось исполнять решения, принятые Советом. Проект включал формирование общего бюджета Союза путем внесения каждым участником фиксированных взносов. Объединение являлось открытым для присоединения к нему других европейских государств-членов Совета Европы, разделяющих основные цели Союза и присоединившихся к Европейским сообществам. Вступление новых членов становилось возможным с единогласного решения Совета [8].

Такой союз, однако, не устраивал Ш. де Голля. Французский лидер полагал, что французские представители в «комитете Фуше» пошли на слишком большие уступки остальным государствам – членам ЕЭС, в результате чего был искажен первоначальный смысл французского предложения. Если на протяжении 1961 г. де Голль напрямую не вмешивался в работу «комитета Фуше», предоставив ведение переговоров о создании политического союза французским представителям в данном комитете, то в начале 1962 г. французский президент решил поменять тактику. В январе 1962 г. де Голь представил собственный текст договора, повторяющий в основных чертах его первоначальные предложения. Цель политического союза состояла «в координации политики государств-членов в областях, представляющих взаимный интерес». Институтами союза должны были стать Совет, Комитеты министров (Комитет министров иностранных дел, Комитет министров образования и другие по усмотрению Совета), Европейская политическая комиссия и Европейский парламент. Монопольным правом на принятие решений должен был обладать Совет, созываемый раз в четыре месяца на уровне глав государств и правительств, и назначающий президента с мандатом на четыре месяца. Решения в Совете должны были приниматься единогласно. Европейский парламент получал весьма ограниченные полномочия и превращался всего лишь в совещательный орган. Роль Европейской политической комиссии, состоящей из чиновников высшего аппарата министерств иностранных дел, сводилась к обычному секретариату [9, p.52-56]. Единственным положительным моментом нового варианта «плана Фуше» являлось положение об обязательном пересмотре договора по мере достигаемых успехов, что в перспективе могло привести к созданию единой внешней политики ЕЭС.

До появления второго «плана Фуше» правительство США позитивно относилось к переговорам о создании Европейского политического союза, который мог укрепить политическое согласие между членами ЕЭС. Однако новый проект договора, представленный де Голлем, вызвал серьезные опасения американских политиков относительно истинных намерений французского лидера. В феврале 1962 г. в одной из бесед с де Голлем посол США во Франции Дж. Гэвин постарался выяснить взгляды генерала относительно значения создания политического союза «шестерки», особенно те аспекты плана, которые касались соглашений в военной сфере и их соотношение с НАТО. Де Голль в своей обычной манере кратко ответил, что задачей создания политического союза является формирование концерта европейских наций с целью выработки общей позиции по политическим вопросам, а также поощрения культурных и экономических обменов. Он отметил, что союз, несомненно, имеет задачу создания общей обороны, однако на настоящий момент Франция не располагает проработанными планами в данном направлении. Дж. Гэвин, однако, усомнился в искренности французского президента. Он полагал, что де Голль имеет далеко идущие планы, направленные на создание европейского центра силы во главе с Францией, включающие также формирование военной организации «шестерки» [10].

Тактический ход де Голля лишь усилил негативную реакцию остальных участников переговоров по «плану Фуше». 25 января 1962 г. они представили свои контрпредложения. Экономические вопросы были исключены из компетенции политического союза. Формирование общей оборонной политики Союза должно было происходить в рамках Североатлантического альянса, либо служить усилению НАТО (общую формулировку по данному пункту договора выработать не удалось). Было предложено учредить пост генерального секретаря Союза, независимого от национальных правительств. В дальнейшем предполагалось создать независимый от правительств исполнительный орган и прини-

мать решения в Совете большинством голосов. Совет мог заключать договоры и соглашения между Европейским союзом и другими государствами и международными организациями, испросив мнение Парламента. В соответствии с контрпредложениями, договор должен был подвергнуться кардинальному пересмотру к началу обозначенного Римским договором о создании ЕЭС третьего этапа переходного периода. К этому же времени Совет должен был составить проект европейской конституции и представить его Парламенту. Общий пересмотр договора следовало провести одновременно с реформой институтов Европейских сообществ, чтобы создать единые институциональные рамки объединения [9, p.56-62].

В январе - марте 1962 г. участники переговоров по «плану Фуше» так и не смогли свести вместе два текста договора о создании политического союза и в итоге приняли решение одобрить проект договора, некоторые статьи которого имели альтернативные версии [11]. Решение Великобритании изменить свое отношение к европейской интеграции и добиваться членства в ЕЭС создавало дополнительные трудности на переговорах. После начала переговоров о вступлении Великобритании в ЕЭС правительство Г. Макмиллана заявило о том, что Великобритания как потенциальный член ЕЭС должна принимать участие в переговорах о создании Европейского политического союза. Данный вопрос стал предметом острой дискуссии на встрече министров иностранных дел стран «шестерки» 17 апреля 1962 г. в Париже под председательством министра иностранных дел Франции М. Кув де Мюрвиля. Страны Бенилюкса поддержали стремление Великобритании участвовать в дискуссиях о создании политического союза и предложили синхронизировать переговоры в Брюсселе между Великобританией и ЕЭС с обсуждением «плана Фуше». В свою очередь Кув де Мюрвиль, следуя указаниям де Голля, подчеркнул, что соглашение о создании политического союза не должно быть подчинено задаче вступления Великобритании в ЕЭС. Отсутствие согласия наблюдалось и по остальным вопросам. Министры не пошли дальше согласования двух статей договора о создании политического союза, представленного «комитетом Фуше». Конкретная дата следующей встречи министров по данному вопросу так и не была назначена [12]. Вскоре план создания Европейского политического союза окончательно исчез из повестки дня.

По мнению Ж. Монне, ответственность за провал переговоров по «плану Фуше» в значительной степени лежала «лично на генерале де Голле, который своими заявлениями вызвал недоумение и разочарование во Франции и в соседних странах. Во время переговоров он пошел на серьезные уступки, но взял их назад, как только решил, что Франции они уже не нужны. Голландцы и бельгийцы подозревали его в том, что он хочет добиться для Франции господствующего положения в Европе». Ж. Монне считал, что неудача переговоров «была predetermined с самого начала дебатов тем, как они велись», та как «никакая великая цель не успела оформиться» [13, с.541]. Проект создания политического союза был направлен не на развитие европейской интеграции, а являлся частью планов де Голля по реформированию Североатлантического альянса путем создания под руководством Франции независимой «третьей силы» в Европе [4, p.95]. В отсутствие согласия относительно задач объединения между странами «шестерки» создание Европейского политического союза оказалось невозможным.

После провала переговоров по «плану Фуше» Ш. де Голль сделал ставку на укрепление франко-германского союза, скрепленного подписанием соответствующего соглашения. Укреплению франко-германских отношений способствовало очередное обострение ситуации вокруг Берлина, вызванное нотой Н. С. Хрущева, направленной западным державам 27 ноября 1958 г. и получившей на Западе характеристику ультиматума. Советский

лидер требовал рассмотреть вопрос о превращении Берлина в демилитаризованный «вольный» город и предупреждал, что, если в течение шести месяцев соглашение не будет подписано, СССР заключит мирный договор с Восточной Германией и передаст свои оккупационные права и контроль над коммуникациями властям ГДР. Французский лидер умело использовал опасения правительства ФРГ, обеспокоенного готовностью США и Великобритании под нажимом Н. С. Хрущева и лидера ГДР В. Ульбрихта вести переговоры с СССР по Берлину и другим аспектам «германского вопроса» [14, р.197]. Он выступил против любых уступок по вопросу Берлина, что позволяло ему заработать личное расположение канцлера ФРГ К. Аденауэра.

Франко-германский договор о сотрудничестве был подписан 22 января 1963 г. в Елисейском дворце в Париже. Елисейский договор, повторяющий в миниатюре основные черты «плана Фуше», предусматривал проведение регулярных встреч между лидерами двух стран и министрами иностранных дел, консультаций по вопросам культуры и образования, а также налаживание сотрудничества в области обороны. Правительства Франции и ФРГ должны были консультироваться друг с другом прежде, чем принимать важные внешнеполитические решения, затрагивающие интересы обоих государств, с целью достижения, по возможности, общей позиции. Консультации должны были охватывать такие сферы, как вопросы, относящиеся к Европейским сообществам и Европейскому политическому сотрудничеству, НАТО и другим международным организациям (Совету Европы, ЗЕС, ОЕЭС, ООН), политическим и экономическим отношениям между Востоком и Западом. Договором предусматривалась координация программ помощи развивающимся странам [15]. После подписания Елисейского договора в Европе ходили слухи, основанные на заявлениях французских политиков из окружения де Голля Ж. Помпиду и М. Кув де Мюрвиля о том, что французский лидер готов выступить с серией инициатив в политической сфере и намерен вернуться к идее создания политического союза на широкой конфедеративной основе через распространение условий франко-германского договора на другие страны-члены ЕЭС. Это позволило бы французскому лидеру разрушить сложившиеся представления о том, что Франция не заинтересована в создании единой Европы [16].

Франко-германский договор не оправдал ожиданий де Голля. В мае 1963 г. бундестаг ФРГ ратифицировал Елисейский договор с преамбулой, в которой подчеркивалась необходимость укрепления тесных партнерских отношений между Европой и Соединенными Штатами, особая роль НАТО в обеспечении европейской безопасности, целесообразность вступления Великобритании в ЕЭС и желательность устранения торговых барьеров между ЕЭС, США и Великобританией в рамках предстоящих переговоров в рамках Генерального соглашения по тарифам и торговле (ГАТТ) [17, р.65]. Чтобы не нарушать баланс, к французскому тексту также была добавлена преамбула, но отличающаяся от германского текста. В ней всего лишь подчеркивалось, что договор не носит исключительный характер и не ставит под сомнение существующие европейские или атлантические договоренности [14, р.214]. Вместе с преамбулой франко-германский договор утрачивал свою изначальную направленность и превращался всего лишь в «формальное выражение «франко-германского примирения» [13, р.578].

В 1964 г., подводя итоги действия Елисейского договора, де Голль признал, что он привел «в нескольких областях к частичным результатам», но у двух стран не сложилась «общая линия поведения» [18]. Позитивные результаты наблюдались только в области молодежных обменов и политики в отношении развивающихся стран. В приоритетной для де Голля сфере внешней и оборонной политики стороны лишь информировали друг

друга о принятых решениях без проведения взаимных консультаций. Хотя Елисейский договор и не удовлетворил амбиции его инициатора, по мнению некоторых исследователей, он формализовал наиболее важные для европейской дипломатии двусторонние франко-германские отношения и создал институциональный механизм, который предвосхитил Европейское политическое сотрудничество 1970-х гг. [17, p.62]. В 1964-1965 гг. различные европейские политики – П.-А. Спаак, Дж. Сарагат, Л. Эрхард – пытались вернуться к идее создания политического союза, однако обсуждение данной тематики окончательно застопорилось вследствие возникшего в середине 1965 г. кризиса ЕЭС [19].

Первые неудачи обусловили осторожный подход европейских стран к интеграции в военно-политической сфере. Из всех выдвигавшихся проектов политической интеграции в 1970 г. был запущен только «минималистский проект» механизма Европейского политического сотрудничества (ЕПС). По сравнению с политикой ЕЭС в экономических вопросах ЕПС отличалось рядом институционально-функциональных ограничений: консенсусным принципом принятия решений в Совете, их юридической необязательностью, маргинальной ролью Еврокомиссии. Решения в рамках ЕПС принимались на основе принципа «наименьшего общего знаменателя» (то есть только в тех областях и по тем вопросам, где отсутствовали расхождения в точках зрения стран-членов ЕЭС), а достигнутые результаты носили ограниченный характер [20]. В 1990-е гг. страны Европейского союза поставили задачу дополнить создание Европейского экономического и валютного союза формированием Общей внешней политики и политики безопасности (ОВПБ), что позволило бы Европейскому союзу играть более весомую роль в современной международной системе. Формирование ОВПБ, однако, развивается очень медленными темпами. Таким образом, вплоть до сегодняшнего времени в основе взаимодействия стран ЕС в сфере внешней политики и безопасности лежит принцип расширенного межправительственного сотрудничества, нежели интеграции.

Литература

1. Волков М. Н., Лекаренко О. Г. Американская крепость Европа: Политика США по укреплению оборонного потенциала стран Западной Европы (1947-1955 гг.). Томск, 2009. С. 173-175.
2. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество // Франция и «европейская армия». Приложение. М., 1954. С. 220-221.
3. Андреани Ж., Бертрам К., Грант И. Революция в военном устройстве Европы. М., 2001. С. 22.
4. Aybet G. The Dynamics of European Security Cooperation, 1945-1991. Palgrave, 1997.
5. Foreign Relations of the United States (FRUS). 1958-1960. Vol. 7. Pt. 2. Western Europe. Wash., 1993. P. 82-83.
6. Де Голль Ш. Мемуары надежд. 1958-1962. М., 2000.
7. Gerbet P. In Search of Political Union: the Fouchet Plan Negotiations (1960-62) // The Dynamics of European Union / Ed. by R. Pryce. London, New York, Sydney, 1987. P. 106-107.
8. Draft Treaty for the Establishment of a European Political Union (Fouchet Plan I) // European Foreign Policy: Key Documents / Ed. by C. Hill and K. E. Smith. London, New York, 2000. P. 47-52.
9. Second Draft of the Treaty for the Establishment of a European Union (Fouchet Plan II) // European Foreign Policy: Key Documents.
10. Telegram from Gavin to Secretary of State, February 21, 1962. John Fitzgerald Kennedy Library (JFKL), NSF, Box 71, Folder «France - General, 2/17/62 - 3/4/62».

11. The Draft Adopted by the Fouchet Committee after the Meeting of the Ministers of Foreign Affairs on March 15, 1962 // Silj A. *Europe's Political Puzzle: a Study of the Fouchet Negotiations and the 1963 Veto*. Harvard University, 1967. Appendix 4. P. 149-164.
12. Summary Record of the Meeting of Foreign Ministers of the Six, Held in Paris on April 17, 1962, under the Chairmanship of Mr. Couve de Murville, April 18, 1962. National Archive (NA), RG 59, Box 4, Folder C2.
13. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары. М., 2001.
14. Giaque J. G. *Grand Designs and Visions of Unity: the Atlantic Powers and the Reorganization of Western Europe, 1955-1963*. Chapel Hill, London, 2002.
15. Treaty between the French Republic and the Federal Republic of Germany Concerning Franco-German Cooperation (The Elysee Treaty), Paris, 22 January 1963 // *European Foreign Policy: Key Documents*. P. 62-65.
16. President's European Trip. Background Paper «Possible French Proposal on European Political Union», June 19, 1963. NA, RG 59, Box 1, Folder 5A.
17. Preamble to the Act of the Federal German Government Ratifying the Franco-German Treaty of Cooperation (approved by the Bundestag, 16 May 1963) // *European Foreign Policy: Key Documents*.
18. Борисов Ю. В. Де Голль и США: 40-60-е гг. XX века // *Новая и новейшая история*. 2008. № 1. С. 44.
19. Барановский В. Г. *Западная Европа: военно-политическая интеграция*. М., 1988. С. 82.
20. Юн С. М. *Формирование и эволюция механизма внешней деятельности и системы внешних связей Евросоюза // Сибирский международный ежегодник*. Вып. 2. Томск, 2006. С. 36.

*Мінгазутдінов І.О.**

ПІВДЕННОТИРОЛЬСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ В ІТАЛІЇ

Розглядається проблема національного самовизначення німецькомовного населення Півночі Італії, яка протягом багатьох десятиліть становить собою дестабілізуючий фактор в італійській політиці.

The problem of ethnic self-determination of the German-speaking population in Northern Italy is examined. The above issue has been considered as one of destabilising factors in Italian politics.

Італія є місцем проживання 14 лінгвістичних меншин, які складають 7% всього населення держави. Деякі з них є представниками автохтонного населення, інші - абсорбовані з прилеглих європейських мовних зон. Італійська конституція захищає права мовних меншин, притому деяким з них надані спеціальні права через регіональні або провінційні нормативні акти, згідно з якими їхня мова використовується офіційно наряду з італійською в місцях компактного проживання. Хоча Італія формально, за конституцією, була децентралізована після 1945 р., лише наприкінці 70-х рр. італійському урядові вдалося остаточно запровадити законодавство, згідно з яким утворювалися регіони і провінції, а також відповідні місцеві законодавчі органи - асамблеї. П'ять з 19 регіонів, в яких проживають етномовні меншини або які мають особливі географічні умови (Фріулі-Венеція Джулія, Валь д'Аоста, Південний Тироль, Сардинія, Сицилія), мають спеціальний автономний статус з широкими законодавчими й адміністративними правами. Останні конституційні реформи ще більше посилили місцеву владу в регіонах [1].

У випадку Південного Тиролю, гористої тримовної частини Північної Італії, де 2/3 складають німецькомовні, близько 30% - італійці та 4% - ладіни, особливий автономний статут 1972 р. та його модифікований варіант 2001 р. надають широкомасштабну законодавчу й адміністративну владу провінції, а вплив центрального уряду значною мірою і в багатьох принципових аспектах зменшився порівняно з найпершим автономним статутом 1948 р. Конституційний статус провінції зараз є фактично адекватним тому, що має суб'єкт федерації, який передбачає серед всього іншого захист вільного розвитку всіх трьох етнічних груп. Запроваджена в 1972 р. домовленість щодо поділу влади (і яка є чинною і розвивається) передбачає 4 основних принципи співіснування: велика коаліція (за участі принаймні однієї німецької та однієї італійської партії в регіональному та провінційному урядах), сегментована автономія (у культурному секторі), пропорційність (у виборчій системі та державному секторі, держслужбі) та право вето меншості.

Із самого початку варто чітко визначитися зі змістом тих географічних понять, про які вже згадувалося. Отже, Тироль є адміністративно-територіальною одиницею («землею») у складі Австрії; водночас Південний Тироль - це автономна провінція у складі Італії, з німецькомовною більшістю населення (офіційно вона має назву Альта-Адидже / Південний Тироль). Інколи застосовується також назва Провінція Больцано - за назвою

* кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

південнотирольської столиці м. Больцано. І, нарешті, в складі Італії існує регіон Трентино-Альто-Адидже (або Трентино-Південний Тироль), до якого входить, крім самого Південного Тиролю, ще й провінція Трентино з італійськомовною більшістю, яка належала Австро-Угорщині до 1918 р.

Починаючи з XIV століття, територія сьогоденішнього регіону Трентино-Альто-Адидже, являла собою єдине ціле разом з іншими частинами Тиролю, будучи частиною Габсбурзької імперії. Протягом усього цього періоду, принаймні, до початку XX століття, не відбувалося скільки-небудь значних змін у мовних та етнічних пропорціях, властивим двом складовим частинам регіону. З одного боку - Південний Тироль, де до 1910 р. поряд з 220 тис. німецькомовного населення і з 10 тис. ладинів проживало не більш 7 тис. італійців. З іншого боку – Трентино, з відносною більшістю італійців. Після створення в 1800 р. Італійської держави великим впливом у Трентино став користуватися т.зв. «ірредентистський рух», який виступав за приєднання провінції до Італії [2].

Цей рух досяг своєї головної мети після закінчення Першої світової війни. У 1919 р., з підписанням Сен-Жерменського мирного договору, як Трентино, так і Південний Тироль відійшли від колишньої Австро-Угорщини до Італії. Це рішення дало можливість італійськомовному населенню Трентино реалізувати своє право на самовизначення, але водночас фактично позбавило цього ж права німецькомовних південнотирольців. Більш того, після того, як у 1922 р. до влади в Італії прийшли фашисти, німецькомовне населення стало зазнавати відвертого утиску, воно піддавалося масованій політиці денаціоналізації і, відповідно, посиленням спробам італізації. Те, що тут відбувалося, навряд чи можна назвати «етнічними чистками», проте широкого поширення набула заборона діяльності південнотирольських політичних і культурних організацій, а також використання німецької мови і німецької топоніміки, південнотирольці поступово усувалися від відповідальних громадських посад, які заступалися натомість етнічними італійцями. Офіційний Рим усіяко заохочував широкомасштабне заселення Південного Тиролю італійцями з інших регіонів Італії. Кульмінаційним моментом в цей період стала угода між А.Гітлером та Б.Муссоліні 1939 р. щодо статусу регіону, яка фактично поставила південнотирольцев перед вибором: або емігрувати до Німеччини, або цілком підкоритися політиці денаціоналізації, що дедалі проводилася італійською державою [3]. Результатом стала істотна зміна етнічного складу Південного Тиролю: станом на 1943 р. в провінції, крім 176 тис. етнічних німців проживало вже 105 тис. італійців [4]. Лише наприкінці Другої світової війни становище стало потрохи змінюватися. Хоча в травні 1946 р. на зустрічі міністрів закордонних справ держав-переможниць було прийнято принципове рішення про відмову у включенні Південного Тиролю до складу Австрії, у вересні того ж року, з ініціативи союзників, міністр закордонних справ Австрії Г.Груббер і прем'єр-міністр Італії А.Де Гаспері підписали Паризьку угоду, відповідно до якої Південний Тироль набував мовної, культурної, політичної та економічної автономії в межах італійської держави [5].

Втім Паризька угода лише ознаменувала початок надзвичайно тривалого і складного руху провінції до повноцінної автономії. Другим кроком на цьому шляху стало прийняття в 1948 р. першого Автономного Статуту для Регіону Трентино-Південний Тироль, утвореного як окрема адміністративно-територіальна одиниця в рамках італійської держави [6]. Але в зв'язку з тим, що італійці становили більшість і в нововиділеному регіоні, статуту не удалось забезпечити необхідні гарантії південнотирольської автономії та прав її німецькомовної більшості. Це рештою призвело до серйозного конфлікту між цією етнічною групою та центральним урядом у Римі (причому конфлікт не обмежився лише правовим рівнем). Протягом 60-х рр. регіон став місцем цілої низки терористичних актів, спрямованих проти італійських державних інститутів (у тому числі це стосувалося використання

загальноіталійської символіки на території Південного Тиролю). Більш того, згодом конфлікт перекинувся і за межі національних кордонів Італії. У 1959 р. міністр закордонних справ Австрії Б.Крайський навіть виніс проблему Південного Тиролю на обговорення Генеральної Асамблеї ООН. З цього приводу були прийняті дві резолюції ГА ООН (відповідно, у 1960 та 1961 рр.), які закликали Австрію та Італію «до переговорів з метою розв'язання всіх протиріч, що виникли в ході реалізації пунктів Паризької угоди» [7].

Тільки в 1969 р., з прийняттям так званого «пакета», який містив 137 пунктів щодо запровадження автономії Південного Тиролю (як це, власне, пропонувалося в резолюціях ООН) [8], і внесенням змін до Статуту провінції в 1972 р. [9], було знайдено задовільне рішення, принаймні, у тій частині, що стосувалася принципів визначення правового статусу Південного Тиролю в межах італійської держави [10]. Ключовим заходом, який обумовлював автономію Південного Тиролю, стала передача законодавчих та адміністративних повноважень, що вони до того перебували в компетенції загально регіонального уряду Трентино-Альто-Адидже, двом окремим провінціям – складникам регіону, а саме – Больцано (або Південний Тироль) та Тренто. Значну частину цих прав було надано населенню провінції Больцано, дві третини якого наразі складають німецькомовні громадяни [11]. Втім знадобилося ще 20 років, аби згадані регулюючі механізми набули більш конкретної юридичної форми, такої, що дійсно перетворювала їх на практичну реальність. Внаслідок важких і тривалих переговорів між представниками німецькомовних південнотирольцев з центральним урядом Італії, автономія Південного Тиролю поступово отримала нинішню конкретну форму – у вигляді системи заходів (вони викладені на 500 сторінках), які регулюють співіснування етнічних груп у провінції. Фактично лише в 1992 р., після прийняття австрійським урядом спеціальної «Декларації про вичерпання конфлікту», процес його врегулювання реально наблизився до позитивного завершення. В акті австрійського уряду проголошувалося, що протиріччя між Австрією та Італією з приводу виконання рішень Паризької угоди розв'язані. Це стало також і певним міжнародно-правовим актом, за допомогою якого представники Південного Тиролю недвозначно заявили на весь світ про своє задоволення станом і формою вирішення конфлікту [12].

Проте на практиці прийняття згаданого вище «пакета» аж ніяк не означало, що всі проблеми спільного проживання італійців і південнотирольцев були розв'язані остаточно. Деякі з них продовжували існувати. Серед них, зокрема, можна назвати проблему міжнародного визначення автономії Південного Тиролю, неоднозначні взаємини південнотирольцев та італійського уряду, відносини між німецькомовним населенням та італійцями всередині Больцано тощо.

Тим не менш, реалізація статуту автономії призвела до реального послаблення гостроти конфлікту (багато хто вважав, що й навіть до припинення конфлікту як такого), що стало безпрецедентним випадком в історії Південного Тиролю. Варто зупинитися на конкретних правових заходах, які змогли успішно посприяти досягненню повноцінного «мирного співіснування» у Південному Тиролі.

Складнощі, що вони регулярно виникали при безпосередній реалізації автономного статуту Південного Тиролю, на перший погляд, лише всіляко відтягували процес розв'язання проблеми. Проте, з іншого боку, те, що даний процес дійсно виявився довгим, зумовлювалося постійним копітким пошуком якомога більш розгорнутих та всебічно опрацьованих заходів, спрямованих на вирішення конкретних питань південнотирольського конфлікту. Зрештою прийняті рішення сприяли більш чіткому й детальному регулюванню кожного сектора етнічного, політичного і культурного життя Південного Тиролю на різних рівнях – від найзагальнішого до кожної окремої норми. Настільки ж чітко статут ви-

значив контрольні заходи, що повинні бути застосовані у випадку порушення однією із сторін тих правил, що регулюють міжетнічні відносини в кожній з відповідних сфер. Завдяки цьому, ситуація в Південному Тиролі стала характеризуватися надійною правовою захищеністю всіх жителів провінції, як етнічних німців, так і італійців.

Якщо розглядати ці норми в цілому, можна помітити наступне. Статут був покликаний встановити баланс між двома чинниками: з одного боку - прагненням німецької етнічної меншості в Італії до незалежності, його вимогами підтримання певної «дистанції» щодо італійської більшості, а з іншого боку, - тією історичною реальністю, коли обидві етнічні групи опинилися в єдиному політичному, економічному та культурному утворенні, що прирікало їх на зближення. У принциповому плані механізми розв'язання конфлікту стосувалися двох аспектів: по-перше, відносин між самою провінцією Больцано та італійською державою; по-друге, відносин між німецько- та італійськомовною групами, що проживають на території провінції.

Щодо першого аспекту, Автономний статут надавав провінції Больцано широкі права на самоврядування в законодавчих, адміністративних і, певною мірою, судово-правових питаннях. Так, що стосується законодавчої влади, взаємини провінції та центрального уряду регулювались на основі розмежування трьох різних сфер компетенцій: первинні повноваження, які надають провінції Больцано ексклюзивні дискреційні права; вторинні повноваження, поділені між провінцією та центральним урядом; третинні повноваження, що наділяють провінцію правом доповнювати конкретними уточненнями закони, прийняті на національному рівні.

Провінція Больцано набувала виняткових (т.зв. «первинних») повноважень з більшості економічних, політичних та культурних питань. Це, зокрема, стосується таких сфер як народні промисли, туризм і готельний бізнес, сільське і лісове господарство, гірська промисловість, будівництво житла, соціальне забезпечення і допомога, топоніміка, дошкільне виховання, професійне навчання. Вторинні повноваження, що знаходилися в розпорядженні провінції, поширювалися на такі сфери як торгівля і підприємництво, заохочення розвитку промисловості, охорона здоров'я і санітарна служба, початкова та середня освіта. Проте в питаннях зовнішньої політики, проблем армії, судово-правової системи, поштової служби, телекомунікацій, частково - податкової системи, провінція мала повноваження лише вносити неprincipові доповнення до чітких і непорушних норм, запропонованих центральним урядом.

Ці широкі і деталізовані повноваження провінції доповнювалися настільки ж докладними положеннями, стосовно фінансових основ автономії. По-перше, у провінції залишалось майже 90% усіх податків, зібраних на її території. По-друге, доходи провінції поповнювалися з державної скарбниці. Важливим при цьому було не тільки те, що провінція цілком розпоряджалася своїми доходами; варто звернути увагу, що дохідна частина бюджету Південного Тиролю з розрахунку на душу населення втричі перевищувала відповідні показники сусідніх регіонів.

За деякими винятками, виконавчі повноваження провінції виникали безпосередньо з описаної вище законодавчої бази і, отже, поширювалися на те ж саме широке коло питань. Однак судово-правові питання залишалися в компетенції центральних органів (крім адміністративних справ, які є прерогативою автономного відділення Регіонального суду з адміністративних справ).

Визначивши, таким чином, межі повноважень, які мають провінція Больцано та органи італійської держави, Статут містив подальші механізми розв'язання можливих конфліктів між двома рівнями влади. Так, в разі, якщо закони провінції (і регіону, загалом) та закони Італійської Республіки вступали у протиріччя, воно повинно вирішуватися Кон-

ституційним Судом. До речі, незважаючи на досягнутий рівень правової регуляції, конфлікти щодо компетенційних рамок можуть виникати і сьогодні. Це відбувається, серед усього іншого, через прагнення центрального уряду в Римі дедалі жорстко спрямовувати та регулювати діяльність регіонів зі спеціальним статусом «у тім, що стосується проблем загальнонаціонального характеру» (дефініція, яка фактично наділяє центральний уряд широкими додатковими можливостями вигідного для себе тлумачення правових норм).

Зважаючи на те, що постанови Конституційного Суду зі спірних інтерпретацій є завжди рішеннями, прийнятими ним як одним з центральних органів італійської держави, виникала доцільність певної міжнародної протекції щодо автономії Південного Тиролю.

Що стосується другого аспекту, тобто спільного проживання італійців і німецькомовних південнотирольцев у провінції Больцано, механізми правової регуляції настільки ж чітко і докладно передбачали захист інтересів обох етнічних груп на основі цілої низки правил, що забезпечували кадрову ротацію та етнічний паритет. Зокрема, правила етнічної ротації поширювалися – за винятком посади президента Виконавчої Ради провінції – на всі посади у владних структурах провінції та регіону, в цілому. Правила етнічного паритету втілювалися, зокрема, у рівноцінному використанні німецької та італійської мов в якості офіційних (і лише в армії використовується виключно італійська). Правила етнічної домірності стосувалися також кадрового складу соціальних служб, а щодо органів влади – Виконавчої Ради провінції.

Ці механізми правової регуляції, метою яких було гарантоване дотримання інтересів обох етнічних груп у рамках загальних інститутів, доповнювалися цілою системою засад, переважно культурного характеру, диференційованих за етнічною ознакою. У системі освіти такий паралелізм проявився не тільки в наявності німецьких та італійських шкіл з навчанням рідною мовою (з обов'язковим чи факультативним вивченням другої мови), а також і в наявності рівнобіжних структур у департаментах шкільної освіти.

Аби уникнути «мажоритації» парламентської меншості (яка формується зазвичай за етнічним напрямком) у законодавчих, адміністративних і бюджетних питаннях, Статут передбачав контрольну і гарантійну систему, працюючу на різних рівнях: диференційоване голосування за етнічним критерієм; створення комітетів, представлених у рівних пропорціях обома етнічними групами і покликаних вирішувати виникаючі протиріччя; звернення до названого вище Автономного відділення Регіонального суду з адміністративних справ; звернення до Конституційного суду як останньої інстанції, принаймні, з проблем загальнодержавного характеру тощо.

Втім, незважаючи на свій безсумнівний успіх, Статут страждав на декілька досить серйозних недоліків. По-перше, навіть надання широких прав на внутрішнє самовизначення Південного Тиролю в складі Італії не забезпечило остаточне вирішення основних проблем – у провінції все ще гостро відчутним залишалося прагнення до самовизначення поза рамками італійської держави. Відносної стабілізації міжетнічних взаємин було фактично досягнуто ціною збереження глибокої етнічної сегрегації. Ситуація в даному разі виглядала радше як «проживання поруч», ніж «проживання разом». Крім того, не знайшлося можливості адекватно врахувати інтереси третьої, самої нечисленної етнічної групи провінції, а саме - згадуваних на початку статті ладинів [13].

Ситуацію було помітно покращено з прийняттям 16 лютого 2001 р. т.зв. «реформованого Автономного статуту», який став третім основоположним документом, регулюючим питання життєдіяльності провінції після Другої світової війни. Згідно з ним, статус та повноваження провінцій Трентино та Південний Тироль було значно підвищено, і вони наразі вже не є суб'єктами, підпорядкованими регіону Трентино-Південний Тироль, крім того, маючи більше нього законодавчих та виконавчих прав.

Принципово важливе також те, що, на відміну від попереднього Автономного статуту, нинішній визнає міжнародно гарантовану автономію Південного Тиролю, таким чином ще жорсткіше обумовлюючи його автономний статус.

Виборче законодавство сьогодні перебуває в компетенції провінцій, які, зокрема, самі мають право визначати, прямим чи непрямим шляхом має обиратися президент провінційного уряду. При цьому дане законодавство вже не потребує схвалення урядовим комісаром. Поправки й доповнення до Автономного статуту розробляються на суто провінційному рівні, без втручання в цей процес регіону [14].

Втім намагання позбавитися все ще існуючих невирішеностей залишаються наразі доволі відчутним. Так, останнім часом у Південному Тиролі все більш пильна увага приділяється проблемі ладинів і забезпеченню їхніх прав як окремої етнічної групи. Представництво ладинів в управлінні регіональною та провінційною асамблеями, регіональному уряді є частиною офіційної домовленості про розподіл влади. Що ж стосується взаємин двох основних етнічних груп, то й тут відбуваються зміни: молодим південнотирольцям вже не доводиться відчувати на собі прояви характерного колись етнокультурного протистояння, адже нове покоління зростає в атмосфері прогресуючого поліпшення етнічних взаємин. Відповідно, намічається тенденція до зникнення колишніх «кордонів» між двома групами. І, нарешті, в контексті побудови «Європи регіонів» існує проект створення міждержавного «Європейського Регіону Тироль», до складу якого мають увійти австрійський Тироль та італійські провінції Південний Тироль і Трентино. Цей проект може стати остаточним вирішенням проблеми самовизначення південнотирольців.

Насамкінець даного розділу хотілося б звернути увагу також на наступне. У багатьох роботах, так чи інакше присвячених міжетнічним проблемам в Італії, досить часто згадується про діяльність т.зв. «Ліги Півночі» (Lega Nord per l'Indipendenza della Padania). З нашої точки зору, це є не зовсім вірним, адже ця організація, яка виступає за відділення від Італії північних областей і утворення самостійної держави («Республіки Паданія»), не має чітко вираженого етнічного забарвлення, а її постійний лідер Умберто Боссі ніколи не був «етнічним націоналістом».

Уперше про сепаратистські сили, що невдовзі об'єдналися у згадану Лігу, стало широко відомо у 1987 р., коли на політичній арені Італії з'явилися регіональні об'єднання – місцеві ліги. Первісно їм вдалося у своїй сукупності зібрати лише 1,8% голосів на національних виборах, і начебто ніщо не передвіщало перетворення їх на доволі впливову політичну силу. На думку британських дослідників А.Ченто Булл та М.Гілберта, Ліга зародилася передовсім як рух опору, породжений неефективною політичною системою в країні [15]. Разом з тим, керівництво Ліги дійсно використовувало певну етнічну риторику, спираючись на початковому етапі на фольклорно-культурні осередки в деяких провінціях і граючи на національних почуттях місцевих жителів, передовсім, ломбардійців (приміром, запустивши в обіг гасло захисту «національного діалекту») та п'ємонтців. До речі, рівень електоральної підтримки Ліги в цих провінціях сягає наразі 17-20%.

Найбільш радикальна частина Ліги Півночі взагалі ж була готова із самого початку порушити питання про виділення з італійської держави відповідних регіонів і проголошення незалежної «Республіки Паданія». Лігістська аргументація почасти відображала культурно-історичний поділ Італії на північан, що тяжіють до кельто-німецької традиції, та південців-романців. Але водночас члені Ліги озвучували й цілком прагматичну тезу про небажання працьовитих жителів Півночі утримувати «ледарів» з Півдня та «корумпованих римських бюрократів».

Інша улюблена тема сепаратистської ідеології жителів півночі, що ріднила їх, зокрема, з фламандськими націоналістами, стосувалася проблеми імміграції. Лігісти звертали увагу на губительний вплив «чужинців» для суспільства і порушували питання про необхідність ужорсточення імміграційного законодавства і примусової екстрадиції небажаних елементів. У цьому питанні Ліга Півночі знайшло розуміння у партнерів по коаліції 90-х - початку 2000-х років – правого популіста Сільвіо Берлусконі та колишнього неофашиста, лідера Національного альянсу Джанфранко Фіні. Останні, відмежовуючись від ультрасепаратизму Ліги Півночі, солідаризувалися з нею в питанні про імміграцію. Відповідні законодавчі акти були прийняті в період правління правої коаліції.

Програвши «лобову атаку» на підвалини італійської держави, Ліга Півночі заручилася підтримкою однодумців, запропонувавши амбіційну програму деволюції. Суть проєкту закону, винесеного на загальноіталійський референдум в 2006 р., полягала у передачі регіонам основних функцій законодавчої влади, у розвитку місцевого самоврядування, що позбавляло центральну владу важливих державних важелів. Однак дві третини учасників референдуму відкинули цю новацію, продемонструвавши несприйняття сепаратистських замірів.

Література

1. Wolff S. Disputed Territories. The Transnational Dynamics of Ethnic Conflict Settlement. – N.Y., Oxford. – 2003; Boeckler S. The South Tyrol: 75 Years of Ethnic Conflict And Peaceful Coexistence // Minorities In the Federal Republic of Yugoslavia. – Belgrade, 1995; Alcock A. The History of the South Tyrol Question. – London, 1970; Cole J., Wolf E. The Hidden Frontier. – N.Y., London, 1974; Peterlini O. Autonomie und Minderheitenschutz in Trentino-Südtirol. – Vienna, 1997.
2. Boeckler S. Op.cit. – P. 189.
3. Cole J., Wolf E. Op.cit. – P. 57.
4. Близько 75 тис. німецькомовних південнотирольцев залишили провінцію в 1939-1944 рр.
5. Alcock A. Op.cit. – P. 90.
6. У 1918-1948 рр. регіон Трентино-Альто-Адидже (Трієнт-Зюд Тироль) був адміністративно поглинений великою провінцією Венеція-Триєнтіна з переважною більшістю італомовного населення.
7. Alcock A. Op.cit. – P. 320.
8. Peterlini O. Op.cit. – S. 115.
9. Wolff S. Op.cit. – P. 141-142.
10. «Пакет» заходів для реалізації Статусу автономії розроблявся в 1961-1964 рр. спеціально створеною Комісією. У 1969 р. він був схвалений італійським і австрійським парламентами. З 1972 р. почався процес т.зв. імплементації заходів, передбачених «пакетом», який вважається таким, що успішно завершений до 1992 р.
11. Наразі населення провінції складається з 68% німецькомовних громадян, 28% - італомовних та 4% ладинів, що говорять на ретороманській мові;
12. Boeckler S. Op.cit. – P. 205.
13. Wolff S. Op.cit. – P. 147.
14. Ibidem. – P. 147-148.
15. Див.: Cento Bull A., Gilbert M. The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics. – N.Y., 2001. – P. 42.

Феденко О.В.*

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто питання необхідності подальшого вивчення особливостей методики оцінки воєнно-політичної обстановки в сучасних умовах.

Ключові слова: воєнно-політична обстановка, воєнно-політичні відносини, інтереси і можливості сторін, оцінка воєнно-політичної обстановки.

Рассмотрено вопросы необходимости дальнейшего изучения особенностей методики оценки воєнно-политической обстановки в современных условиях.

Ключевые слова: воєнно-политическая обстановка, воєнно-политические отношения, интересы и возможности сторон, оценка воєнно-политической обстановки.

The issues of further studying of peculiarities of evaluating methodology of the military-political situation in modern conditions are being reviewed in the given article.

Key words: military-political situation, military-political relations, interests and capabilities of the sides, evaluation of military-political situation.

Сучасний світовий суспільний розвиток характеризується істотними змінами. Вони настільки масштабні й динамічні, що вимагають серйозного переосмислення, комплексного і глибокого аналізу всіх факторів і тенденцій, що зумовлюють і визначають розвиток світового співтовариства, напрацювань адекватної оцінки міжнародних відносин у всьому їх різноманітті, суперечливості і складності.

Знаходячись в основі процесів глобалізації єдиний світовий ринок і ліберальна економічна доктрина в сукупності з утворенням глобального інформаційного простору з вільним доступом зумовили наступні головні ознаки формування нової системи міжнародних відносин.

По-перше, спостерігається стійке зростання важливості зв'язків і потоків ресурсів, а також пов'язаних з цим процесів їх формування, направлення і контролю.

По-друге, недолік того або іншого ресурсу в цих умовах компенсується інтенсивністю «комунікацій», тобто зв'язків суб'єкта в системі міжнародних відносин, що дають йому доступ до цього ресурсу.

По-третє, нездатність традиційних систем державного управління контролювати ту або іншу активність своїх громадян і організацій в системі глобальних зв'язків [1].

Проблеми національної безпеки у всі часи і в усіх куточках нашої планети були, є і ще значний час будуть надзвичайно актуальними. Екологічні, технічні, етнічні, соціальні, ідейні, політичні і економічні зрушення, що відбуваються постійно, детермінують зміни

* кандидат політичних наук, доцент кафедри військової розвідки Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного ЗС України

конфігурації могутності країн та їх взаємовідносин, створюють нові виклики та зумовлюють пошуки адекватних відповідей.

За 50 років після Другої світової війни в середніх (25-30) та малих (більш 400) війнах, які охопили не менше країн, ніж було у великій війні, загинуло більш ніж 40 млн. чоловік, більш ніж 30 млн. виявились біженцями, що співставно до жертв світових війн [2].

Вищезгадане дозволяє впевнено виділити військову сферу життя суспільства як одну з найважливіших, а військову складову національної безпеки України, відповідно, як одну з пріоритетних.

Роль військового фактору в національній обороні та у міжнародних відносинах XXI ст. буде залишатись ваговою, особливо з урахуванням появи нових ядерних держав та постійною модернізацією збройних сил більшості ведучих країн світу [3].

Вихідними даними при опрацюванні змісту та планів військового будівництва виступає сукупність таких основних положень: оцінка воєнно-політичної обстановки (ВПО), військові загрози для кожної держави та воєнні прагнення його керівників. Це, у свою чергу, викликає необхідність усебічного теоретичного осмислення воєнної безпеки як системи, що дозволяє, з одного боку, здійснити об'єктивну оцінку її стану, а з іншого боку - виробити рекомендації для підвищення її ефективності в сучасній воєнно-політичній обстановці, оцінка якої, у свою чергу, має важливе значення для всієї системи національної безпеки. Історичний досвід переконливо свідчить, що ефективність воєнної безпеки багато в чому визначається науковим рівнем оцінки стану ВПО і глибиною прогнозування її розвитку [4; 5; 6].

Сформульовані на цій основі висновки враховуються при формуванні воєнної політики і воєнної доктрини держави, обґрунтуванні напрямів розвитку збройних сил, аналізі військових приготувань імовірного супротивника, оцінці співвідношення сил у світі в цілому, на театрах воєнних дій і стратегічних напрямках. Оцінка ВПО має важливе значення і для з'ясування характеру сучасних воєн, конфліктів і способів їхнього ведення, а також для обґрунтованого пошуку ефективних напрямків підвищення бойової готовності ЗС і впровадження заходів щодо планування і підготовки країни до відбиття агресії [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Доречно привести з цього приводу думку провідних західних фахівців щодо оцінки ВПО. В.Плетт зазначає, що «... вона необхідна головним чином для того, щоби допомогти відповідальним керівникам розробляти та здійснювати заходи із забезпечення національної безпеки у мирний час, а під час війни – забезпечити керівництво військовими діями і підготовку стратегічних планів на післявоєнний період...» [17]. Важливість оцінки відмічали у своїх роботах Н. Макиавеллі і Р. Хілсмен [18; 19].

Таким чином, важливим структурним елементом воєнної безпеки, який виконує роль своєрідної зв'язуючої ланки між її теоретичним змістом і практичними потребами виступає ВПО. Усе це зумовлює необхідність подальшого і систематичного вивчення і уточнення змісту і структури ВПО, удосконалювання організаційно-технічного механізму її оцінки і прогнозування. Будучи складним утворенням, в якому тісно переплітаються процеси і явища у сфері міжнародних відносин, внутрішньої і зовнішньої політики окремих держав і їх коаліцій, ВПО характеризується динамізмом, багатообразністю тенденцій, форм прояву тощо. Тому класифікація всіх компонентів і їх параметрів (станів), які утворюють воєнно-політичну обстановку, являє собою достатньо складну проблему. Однак основними вихідними, базисними явищами, що детермінують воєнно-політичну обстановку, являються воєнна політика і воєнно-політичні відносини [9; 11; 13; 14; 16].

Воєнна політика як складова частина входить до діяльності основних суб'єктів політики, як сфери взаємодії між ними, пов'язану, насамперед, з проблемою завоювання, ут-

римання і використання державної влади, а також – реалізації визначення інтересів, політичних цілей. Вона безпосередньо пов'язана з військовим будівництвом, створенням збройних сил, їх підготовкою і застосуванням для досягнення політичних цілей, служить для забезпечення корінних інтересів і самого існування відповідних держав. Воєнна політика держав конкретизується в їх воєнних доктринах, військовій стратегії і в практиці військового будівництва. У кінцевому підсумку сутність воєнної політики будь-якої держави (політичної партії) зводиться до покладеної в її основу концепції підготовки і використання військових засобів для досягнення політичних цілей.

Основні положення воєнної політики, що торкаються характеру сучасної війни, розуміння задач держави в можливому військовому зіткненні, способів їх вирішення, а також напрямку підготовки країни і збройних сил до війни, становлять ідейно-політичну основу воєнної доктрини. Але функції воєнної політики щодо воєнної доктрини не обмежуються лише формуванням її основних положень. Прогнозуючи розвиток ВПО в світі і в окремих регіонах, використовуючи найновіші висновки воєнної науки, вона періодично, за необхідністю вносить до змісту воєнної доктрини відповідні зміни і доповнення [12].

Саме тому останнім часом деякі провідні країни світу, блоки і організації переглянули чи переглядають свої доктрини, стратегії і концепції щодо застосування ЗС та засобів збройної боротьби (США, РФ, Франція, ФРН, НАТО, ОДКБ тощо).

В сучасних умовах, на думку керівництва Альянсу, в новому варіанті Стратегічної концепції повинно бути значно розширена сфера застосування ст.5 Вашингтонського договору (1949) за рахунок задіювання коаліційного військового потенціалу не тільки для відбиття «воєнної агресії» проти НАТО, але і в інтересах протидії терористичним і іншим асиметричним загрозам, забезпечення учасникам організації вільного доступу до енергетичних ресурсів [1].

Реалізація планів і програм військового будівництва породжує певний вид політичних відносин. Ці відносини, які не пов'язані безпосередньо з військовими діями, являють собою воєнно-політичні відносини [9; 10].

Глибоке дослідження, наукове осмислення і аналіз ВПО займають особливе місце серед найважливіших проблем воєнної політики і воєнної науки. Ця проблема завжди притягувала значну увагу воєнно-теоретичної думки. Однак до останнього часу суть і зміст ВПО розглядалися в основному в рамках військової стратегії і оперативного мистецтва, тобто воєнної науки. Разом з тим виключна складність, багатоплановість і динамізм історичного розвитку людства, різке зростання складності і багатоманітності соціально-політичних процесів і явищ вимагають більшої уваги до аналізу ВПО [1; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 20].

Що ж входить до поняття «воєнно-політична обстановка»? ВПО являє собою політичне утворення, і це має вирішальне значення для розуміння її сутності. Так, ще М.В.Фрунзе писав: «Коли ми вдивляємося у положення інших держав, ми бачимо, як з кожним днем сфера політики все тісніше і тісніше переплітається зі сферою воєнної діяльності. Стратегія у вузькому воєнному розумінні цього слова являється частиною стратегії політичної. Тому і, як висновок з цього, нам потрібно заглибитись у всю сферу політичної діяльності як внутрішньої, так і міжнародної. Тут, в цій ділянці, ми знайдемо ключ до багатьох питань суто воєнного порядку...» [11]. Дане визначення і зараз трактується як базове значною кількістю військових дослідників.

Ю.Я.Киршин під воєнно-політичною обстановкою розуміє «...відповідний стан політичних відносин класів, партій, націй, держав та їх коаліцій, який безпосередньо зв'язаний із підготовкою та можливим використанням ними засобів збройної боротьби...» [13].

Інше бачення цього поняття у В.М.Баринкіна, що це «...історично конкретна сукупність умов та факторів, які зв'язані з розстановкою воєнно-політичних сил, характером їх дій та станом відносин між ними, використанням воєнної сили у політичних цілях...» [14]. Є й інші погляди [1; 9; 10; 11; 15; 16].

Виходячи з вищезазначеного, пропонуємо під воєнно-політичною обстановкою розуміти стан відносин між державами та коаліціями держав (націями, політичними партіями), а також контрольованих ними військовими організаціями, формуваннями, угрупованнями, що відображає на даний момент розстановку, співвідношення та взаємодію військових, економічних, політичних та інших сил і характеризує ступінь напруги цих відносин у даному регіоні (державі) або у світі в цілому.

Як бачимо, сутність ВПО виражається двома діалектично взаємозв'язаними ознаками, які надають їй нову якісну визначеність. По-перше, вона є результатом і процесом політичної взаємодії сторін; по-друге, ця діяльність проводиться із застосуванням військових засобів збройного насилля. Провідне місце в даному співвідношенні належить політичній стороні, яка визначає принципові особливості використання військової сили для досягнення поставлених цілей (загрозу або пряме її застосування, відмова від військових засобів).

Для повної оцінки ВПО необхідно виявити ті фактори (умови, обставини), які утворюють конкретну воєнно-політичну обстановку, формують конкретний тип (характер) воєнно-політичних відносин (союзницькі, дружні, партнерські, нейтрально-очікувальні, напружені, конфронтаційні, ворожі), визначають їх стан і тенденції змін. До них насамперед належать:

▼ суб'єкти (сторони) воєнно-політичних відносин – політичні сили, які мають у своєму розпорядженні військові засоби і здатні використовувати їх у політичних цілях;

▼ геополітичне положення сторін (територія, кордони, ресурси тощо);

▼ позиції й особисті якості політичних лідерів і військового керівництва, його готовність до рішучих дій, схильність до авантюризму, негайного застосування військової сили чи очікування компромісів;

▼ можливості сторін (економічні, демографічні, науково-технічні тощо), стан і тенденції розвитку суспільної свідомості, характер воєнно-політичної пропаганди («інформаційно-психологічної війни»), стан ідеологічної боротьби воєнно-політичних сил; підтримка (неприйняття) широкими масами воєнної політики, яка проводиться керівництвом держав;

▼ воєнно-політичні дії, які застосовують суб'єкти ВПО для досягнення своїх політичних цілей (демонстрація сили, застосування сили в різних формах і масштабах, роз'єднання конфліктуючих сторін, виведення військ з чужих територій і участь у переговорах, встановлення перемир'я, скорочення озброєнь тощо)

▼ воєнно-політичні сили (нації, держави, їх коаліції, а також створені ними державні військові організації: ЗС, інші військові формування, військові союзи та їх сукупний потенціал, кількість і якість ЗС, їх склад, стан, дислокація, можливості);

▼ воєнно-політичні інтереси, цілі, наміри та дії воєнно-політичних сил, плани та воєнні доктрини, концепції, тенденції змін їх характеру;

▼ воєнно-політичні відносини сторін (мирного співіснування, військової конфронтації, збройної боротьби між конфліктуючими сторонами; відносини співпраці, взаємодопомоги, єдності між союзними та дружніми силами; відносини невторчання, нейтралітету), їх характер [5; 6; 7; 10; 11; 14; 15; 17; 18; 20; 21].

Об'єктивний зміст воєнно-політичних відносин визначається співвідношенням інтересів і потреб задіяних сторін. Найбільш суттєвими є такі групи інтересів:

- геополітичні інтереси (визначаються територією, сировинними та енергетичними ресурсами країни, кількістю і якістю народонаселення, рівнем розвитку комунікаційної інфраструктури держави тощо);

- політико-ідеологічні (формуються під впливом політичної системи суспільства, особливостей організації державної влади, запропонованих нею політичного режиму і політичного курсу, панівної ідеології, рівня розвитку засад духовного плюралізму, релігійних чинників тощо);

- етнонаціональні (інтереси збереження і розвитку етнічних груп на історичній території заселення, набуття ними ознак політичної незалежності, в тому числі шляхом формування власної державності, інтереси возз'єднання розділених етносів, захисту споріднених національно-етнічних груп, що проживають за межами етнодержавного утворення, інтереси діаспори тощо);

- соціально-економічні (виробничі, коопераційні, торгові, транспортні інтереси тощо).

Необхідно підкреслити, що різноспрямовані інтереси, як правило, суперечливо діють на систему воєнно-політичних відносин і на воєнно-політичну обстановку в цілому [6; 15].

Завдяки сучасній відкритій системі глобальних зв'язків принципово відмінні по своїх характеристиках суб'єкти міжнародних відносин стають рівнозначними з погляду формування військово-політичної обстановки. В цілому у всьому різноманітті суб'єктів можна виділити три основні групи.

До першої групи відносяться держави і їх об'єднання - міждержавні організації, блоки і коаліції, до другої - провідні корпоративні структури, що мають національну, або транснаціональну приналежність і що діють в глобальному ринковому просторі. Третю групу складають різноманітні недержавні суб'єкти, що діють, на відміну від корпорацій, в основному поза глобальним ринком від організацій гуманітарного характеру до кримінальних і екстремістських структур. Водночас, варто зазначити що через відмінність організаційних структур і їх ресурсів, а також довгострокові і короткострокові завдання перерахованих груп суб'єктів, перспективи формування світового порядку і військово-політичної обстановки визначатимуться характером перерозподілу ролей і функцій між ними [22].

Головний інтерес будь-якої політичної сили чи то класу, нації, партії або держави, міститься в її самозбереженні, забезпеченні вигідних умов свого існування і розвитку. Але, крім цього, для неї характерне прагнення до розширення свого впливу, захоплення провідної ролі, завоювання нових позицій і навіть до встановлення економічного і політичного панування. Ці дві тенденції – самозбереження і розширення впливу (експансія) – знаходять своє відображення у відповідних політичних і воєнних доктринах, довгострокових і найближчих цілях, конкретних планах дій.

Так, на рубежі другого тисячоліття США, утримуючи позиції найпривабливішого інвестиційного майданчика глобальної економіки з опорою на військову силу, фінансову потужність і інформаційну експансію, забезпечили собі можливість формувати військово-політичний «порядок денний» для решти держав.

В цілому, в першому десятилітті XXI століття сформувалося декілька геополітичних проектів (США, Китай, ЄС), що задають різні моделі формування військово-політичної обстановки. Як бачимо, всі ці три моделі співіснуюватимуть і конкуруватимуть на міжна-

родній арені, а домінування тої або іншої на певних тимчасових інтервалах залежатиме від перерозподілу ролей і функцій між державами, корпораціями і неурядовими суб'єктами, суб'єктами так званої «третьої групи» [1; 22].

Вагомий вплив на характер воєнно-політичних відносин і змін ВПО надають, як ми спостерігаємо, демографічні, науково-технічні, морально-психологічні й особливо воєнно-економічні, інформаційні і власне військові можливості сторін. У сучасних умовах, не володіючи достатньо високим воєнним і економічним потенціалом, неможливо ефективно впливати на розвиток ВПО.

Наприклад, найбільший вплив на розвиток ситуації в сучасній Європі надають:

- ▼ нарощування зусиль США по закріпленню своєї військової присутності в Східній Європі і досягнення стратегічної переваги над РФ;

- ▼ активізація діяльності керівництва НАТО по глобалізації функцій Альянсу і закріплення його провідної ролі в системі європейської безпеки;

- ▼ розвиток військових можливостей ЄС і розширення його участі в операціях кризового реагування;

- ▼ загострення конкурентної боротьби між об'єднаною Європою і США, а також загострення конкурентної боротьби за лідерство і сфери впливу;

- ▼ посилення дії на європейську безпеку нетрадиційних загроз (міжнародний тероризм; розповсюдження ЗМУ, технологій і матеріалів для його виробництва; незаконна торгівля зброєю, наркотиками; неконтрольована міграція населення) [1; 22].

Кількісні характеристики збройних сил, як видно з прикладу, впливають на ВПО, однак сьогодні все більшого значення набувають якісні і структурні особливості збройних сил, економічні і природні ресурси країни, інформаційна, технічна і морально-психологічна переваги держави над іншими суб'єктами воєнно-політичних відносин. При цьому важливо правильно оцінювати свої і чужі можливості, порівнювати їх з відповідною обстановкою і намірами сторін, прогнозувати ситуацію і на цій основі повністю використовувати наявний потенціал.

Фактором, що формує воєнно-політичні відносини (духовні і матеріальні), виступають воєнно-політичні дії, які можуть носити чисто військовий характер (бойові дії), а також приймати форму миротворчої діяльності [14].

Таким чином, серед багатьох факторів, що впливають на воєнно-політичні відносини, в якості визначальних (детермінуючих) виділяються своєю «вагою» і значимістю два: співвідношення сил між суб'єктами воєнно-політичних відносин, а також характер і зміст їх воєнних доктрин (концепцій).

Для правильного аналізу і оцінки ВПО важливо встановити чітку градацію її можливих станів і критеріїв, що дозволяють їх визначати (фіксувати): за сферою дій, за її масштабами, за ступенем гостроти обстановки, за ступенем стійкості та змін [11; 14].

За сферою дій воєнно-політична обстановка виступає як сторона (зріз) внутрішньої політичної обстановки в державі (її частині) і зовнішньої міжнародної обстановки в будь-якому регіоні або в світі в цілому. За масштабами, кількістю учасників, ширині дій умов і факторів, що визначають ВПО, слід розрізняти:

- ▼ ВПО в світі в цілому – світову ВПО;

- ▼ ВПО в окремому крупному регіоні – регіональну ВПО (наприклад, в Європі);

- ▼ ВПО в окремій країні – локальну ВПО;

- ▼ ВПО в частині країни (в окремому районі) [13; 14; 15].

ВПО на всіх рівнях розглядається як частина міжнародної обстановки. Саме тому основними воєнно-політичними силами є держави та їх угруповання (коаліції).

На світовому рівні на формування ВПО впливають найбільш розвинуті держави світу, військово-політичні союзи держав, їх економічні об'єднання, а також різні міжнародні сили.

ВПО регіонального рівня складається в результаті діяльності воєнно-політичних сил, перш за все, всього регіону, основних держав, регіональних угруповань країн, їх військово-політичних союзів, економічних та політичних об'єднань. Крім того, на формування ВПО цього рівня впливають держави та їх угруповання й інших регіонів, які мають тут свої політичні інтереси та цілі і домагаються їх здійснення військово-політичними засобами.

За ступенями гостроти ВПО класифікується:

а) у мирний час: спокійна (звичайна), виникнення напруженості, загострена (напружена), кризова;

б) у воєнний час: у стані збройного конфлікту, у стані війни [14; 15].

Перехід від однієї стадії до іншої визначає якісний стрибок в інтенсифікації відносин конфліктного характеру. У рамках одного стану ВПО одна або обидві конфліктуючі сторони можуть здійснювати кроки, які сприяють нагромадженню або зменшенню інтенсивності конфліктних відносин і тим самим змінювати фазу ВПО. У той же час прив'язка обстановки до певного стану та фази не означає, що та чи інша держава буде діяти в точній відповідності із запропонованою класифікацією. Суб'єкт ВПО може здійснювати ескалацію та деескалацію своїх дій, минаючи певні фази і навіть стани ВПО. В умовах звичайної обстановки конфліктні ситуації відсутні. Однак, економічні, енергетичні, політичні та інші інтереси країни можуть привести до загострення протиріч, що може викликати посилення напруженості ВПО.

При оцінці ВПО слід враховувати, що в розвитку військового конфлікту спостерігаються шість фаз: приховане зародження конфлікту, загострення напруженості, початок силових дій, криза, військові дії (розв'язання кризи), відновлення миру [14; 21].

Перечисленні стани не можна розглядати як обов'язкові стадії розвитку військового конфлікту. На воєнно-політичний процес впливають різні фактори. У тому числі немалу роль відіграє і фактор випадковості. Крім того, протилежні і взаємодіючі сили, як правило, не розкривають своїх дій. Застосовуючи різні форми і способи інформаційних протистоянь, вони маскують справжні наміри, реальні можливості їх втілення, прагнуть проводити воєнно-політичні акції, використовуючи фактор несподіванки [14].

Треба зауважити також, що ефективно формування військово-політичної обстановки буде, на нашу думку, ґрунтуватися на співпраці державних структур, національних бізнес-структур і організацій «нового», мережевого типу, сприяючих просуванню національних інтересів. Перераховані аспекти обумовлюють також поступовий перехід від чіткої класифікації військово-політичних ситуацій в рамках конфліктного спектру і блокового протистояння до міжнародних «проблем», які можуть одночасно мати ознаки різних ступенів військово-політичної ескалації [1; 22].

Аналіз терміну «оцінка ВПО» дає нам підстави визначити її як специфічний процес пізнання найбільш характерних явищ, тенденцій та закономірностей цих явищ на підставі визначеної системи принципів, методів та критеріїв в інтересах практичних цілей суб'єкта політики [9; 10; 11; 13; 14].

Таким чином, головна мета оцінки сучасної ВПО в умовах мирного часу полягає в тому, щоб визначити актуальні джерела воєнної небезпеки, характер воєнної загрози державі і, відповідно, розробити ефективні контрзаходи щодо її нейтралізації з метою запобігати можливим збройним або небажаним варіантам розвитку даної ситуації. В умовах воєнного часу необхідно визначити, які фактори обстановки можуть рішучо вплинути на хід та результати збройного конфлікту (війни).

Список використаних джерел:

1. Марков Н. Факторы формирования военно-политической обстановки в мире в первой половине XXI века // Зарубежное военное обозрение. - 2005. - № 1. - С. 2-8.
2. Серебрянников В. Социология войны. - М.: изд-во «Ось-89», 1998. - 317 с.
3. Сорокин К. Геополитика современного мира и Россия // Политические исследования. - 1995. - №1. - С. 7-27.
4. Костенко Г. До питання про стратегію воєнної безпеки суспільства і держави // Військо України. - 1995. - №3-4. - С. 12-13.
5. Долныкова Р. Методология и методика прогнозирования внешней политики не социалистических государств. - М.: Наука, 1986. - С. 18-248.
6. Китаев Н., Рыбкин Е. Противоборство сил прогресса и реакции в современном мире. - Минск: изд-во «Университетское», 1986. - 174 с.
7. Бакуменко Ф., Смолянський В., Єзерський М.Р., Корчагін І. Методика прогнозування і оцінки противника в операції і бою. - Академія Збройних Сил України. - Київ: АЗС України, 1996. - 58 с.
8. Требін М. Армія наступного сторіччя: можлива модель для України // Людина і політика. - 2000. - №2. - С. 39- 44.
9. Амирян В. Военно-политическая обстановка: методология и методика оценки: Автореф. дис. д-ра филос.наук:09.00.10/ГАВС. - М., 1992. - 44 с.
10. Амирян В. Методологические проблемы исследования военно-политической обстановки. - М.: ВПА, 1990.- 166 с.
11. Данилов В., Молостов Б. Военно-политическая обстановка: проблемы анализа и оценки // Военная мысль. - 1989. - №3. - С. 13-21.
12. Барынькин В. Планирование военного строительства: опыт и современность // Военная мысль. - 1995. - №3. - С. 12-20.
13. Киршин Ю.Я. Оценка военно-политической обстановки: некоторые вопросы методологии и методики // Военная мысль - 1980. - №2. - С. 14-22.
14. Барынькин В. Оценка военно-политической обстановки: методологический аспект // Военная мысль. - 1999. - №5. - С. 23-30.
15. Смолянук В. Воєнно-політична обстановка як ключова категорія воєнно-політичного аналізу та тенденції її розвитку // Народна армія. - 8 грудня, 1999. - С. 7.
16. Данилов В.Н. Оценка военно-политической обстановки в структуре военной политологии // Военная мысль. - 1991. - №4. - С. 34-36.
17. Плэтт В. Стратегическая разведка. Основные принципы. - М.: Издательский Дом «ФОРУМ», 1997. - 376 с.
18. Никколо Макиавелли. О военном искусстве. - М.: Гос-е военное изд-во Наркомата обороны СССР, 1939. - 222 с.
19. Хилсмэн Р. Стратегическая разведка и политические решения. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. - 190 с.
20. Політологія. Кн. Перша: Політика і суспільство. Кн. Друга: Держава і суспільство / А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я.Космина. - Київ: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. - 584 с.
21. Клименко А. Методика оценки военных угроз и меры по их нейтрализации // Военная мысль. - 1995. - №5. - С. 26-34.
22. Витров В. Изменения военно-политической обстановки в Европе // Зарубежное военное обозрение. - 2008. - № 7. - С. 3-12.

Маковський С.О.*

ЕВОЛЮЦІЯ УЧАСТІ ПОЛЬЩІ В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В даній статті розглядається еволюція підходів Польщі до участі у виробленні та реалізації міжнародної політики Європейського Союзу. Предметом розгляду є період від вступу Польщі в ЄС до кінця 2010 року. Автор розглядає як практику участі Польщі у виробленні окремих аспектів спільної зовнішньої і оборонної політики, так і еволюцію польського підходу до концептуальних засад суб'єктності ЄС на міжнародній арені та вироблення концепції спільної міжнародної політики.

Ключові слова: Польща, Європейський Союз, міжнародна політика, спільна зовнішня і оборонна політика, політика безпеки і оборони, НАТО.

В період до вступу в ЄС Спільна зовнішня політика і політика безпеки, які складають другу опору ЄС не були в Польщі предметом жвавої дискусії. Фундаментальних суперечностей в оцінці цієї опори ЄС в польському політикумі не виникало. Мала місце думка, що завдяки вступу до ЄС Польща набуде додаткових інструментів для реалізації основних цілей своєї зовнішньої політики, якими, зокрема, були зміцнення позицій держави на міжнародній арені, гарантування безпеки країни та права участі у виробленні принципів функціонування міжнародного середовища. Гарантією цьому мав стати міжнародний характер співпраці, прийняття рішень на основі одноголосності, відносний збіг цілей СЗБП з цілями польської зовнішньої політики [14, s.5].

Відповідно до таких оцінок Польща, вступаючи до ЄС, повністю підтримала стратегічні цілі Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС, які включають: зміцнення безпеки Європейського Союзу та безпеки своїх громадян, підтримка розвитку міжнародної співпраці, зміцнення та розвиток демократії. На час вступу до ЄС Польща була ознайомена зі специфікою цієї політики. Оскільки СЗБП досі знаходиться на стадії розробки, то Польща активно підключилася до роботи ЄС щодо розвитку СЗБП, адже участь в розробці цього напрямку має багато можливостей для реалізації польських зовнішніх державних інтересів через посередництво СЗБП ЄС [7, s.207].

Приєднання до ЄС принесло принципову зміну в польську зовнішню політику. Участь в СЗБП надав цій політиці глобальну перспективу. Польські зовнішні пріоритети, зокрема і в європейському напрямку, в період 2004-2009 років спиралися на наявні інтереси польської держави, як от: активна участь у формуванні Європейської політики безпеки та оборони (ЄБОП), розвиток трансатлантичної співпраці, Європейська політика сусідства і Східного партнерства, забезпечення повноправної участі Польщі у співпраці ЄС з іншими регіонами світу. Польща почала брати участь у формуванні політики ЄС щодо регіонів і держав, стосовно яких до вступу до ЄС не була активною, з огляду на обмежені засоби та інструменти її забезпечення [2, s.421].

* асистент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Членство Польщі в ЄС, особливо участь у механізмах Спільної закордонної та безпекової політики у зовнішньополітичному вимірі надало їй додатковий інструмент для забезпечення інтересів своєї зовнішньої політики. Можна констатувати, що набуття досвіду функціонування в ЄС сприяло ефективному використанню потенціалу Польщі. Існують передумови, завдяки яким можна говорити, що за п'ять років членства польська дипломатія набула так звану інституційну пам'ять, тобто знання процедур, а також схем прийняття рішень в фінансових та інституційних справах. Прикладом цього може бути ініціатива «Східного партнерства», яку в Польщі вважають найбільшим успіхом державної зовнішньої політики в ЄС, і яка засвідчила здатність Польщі користатися інструментами СЗБП для реалізації своїх цілей.

В контексті розгляду перших п'яти років функціонування Польщі в ЄС варто зазначити, що Польща намагалася створити собі імідж конструктивно налаштованої держави, зацікавленої у розвитку концептуального та операційного виміру СЗБП, в тому числі шляхом активної участі в перегляді Європейської безпекової стратегії. Польща позиціонувала себе як держава, яка зацікавлена в розвитку різних векторів співпраці, а не як «single issue country» [2, s.421], тобто країни, що зацікавлена розвитком одного напрямку зовнішньої політики ЄС, яким у випадку Польщі був Східний напрямок. Відтак, зовнішньополітичну активність Польщі можна класифікувати за наступними напрямками:

- Західних Балкан (в питаннях визначення статусу Косово, дотриманні умов в переговорах ЄС з Сербією та Боснією і Герцеговиною);
- Афганістану (ставлення до посилення залучення ЄС в процеси в цій державі, розвиток практичного виміру співпраці ЄС-НАТО на цьому терені);
- Африки (стосовно залучення в політику ЄС щодо Демократичної Республіки Конго, Чаду та в реформі берегового сектору);
- Нарощуванні озброєнь та незаконною торгівлею зброєю (в рамках контролю експорту, ембарго на продаж зброї Китаю, іракської ядерної програми).

Відразу після вступу в 2004 р. Польща приєдналася до «Групи прихильників» розширення ЄС. Польща брала активну участь в дискусії відносно необхідності продовження політики розширення ЄС, і як наслідок - початок перемовин про вступ з Туреччиною та Хорватією [1, s.132]. З початком переговорів про вступ Польща приділяла увагу підтримці динаміки переговорів у всіх сферах співпраці ЄС (формальній і неформальній). Неодноразово виступала на стороні країн-кандидатів в час загрози сповільнення чи заблокування переговорного процесу (наприклад під час засідання Європейської Ради у грудні 2006 р. у дискусії щодо невиконання Туреччиною зобов'язань по ратифікації Додаткового Протоколу до Анкараської Угоди; в 2008р. в ході чисельних дискусій, що стосувалися блокування переговорів ЄС - Хорватія [1, s.61] Словенією). Польща підтримувала інтеграцію Балканських країн до ЄС, але лише за умов виконання ними вимог щодо членства в ЄС, та співпраці з Міжнародним трибуналом. Коли Сербія не виконала своїх міжнародних зобов'язань, Польща підтримала рішення про припинення переговорів щодо Угоди про стабілізацію та Асоціацію. Така позиція Польщі сприяла формуванню міжнародного іміджу РП, як країни прибічниця подальшого розширення та зміцнення відносин ЄС з країнами-сусідами, а тим самим зміцнення безпеки в Європі [4. s. 65]. Ще одною метою такої політики Польщі було формування позитивного образу та ставлення до Польщі у країн, які бажали пришвидшити чи розпочати інтеграцію заради вступу до ЄС [1, s.132].

Розширення ЄС в 2004 р. не створило в галузі СЗБП нового поділу на «старі» та «нові» країни-члени. «Нові» країни ввійшли у вже існуючі в рамках ЄС неформальні групи інтересів. Таким чином Польща опинилася в групі країн, які підтримують розвиток тіснішої співпраці ЄС з НАТО (Великобританія, Швеція, Литва, Латвія, Естонія, Чехія), і

до держав, які виступають за чітке дотримання досягнутих домовленостей у відносинах з балканськими країнами (Великобританія, Нідерланди, Швеція).

Деякі дослідники говорять про те, що розширення ЄС 2004р. привело до зміцнення проамериканського лобі в ЄС. Польща вписалася у внутрішні протиріччя, що проступали по лінії Франція-Великобританія, та зовнішні: ЄС-США. Проте, варто зазначити, що вони існували й раніше, і не виникли в наслідок вступу нових держав. Отже, можна виділити щонайменше дві точки зору, одна з яких стверджує, що розширення ЄС призвело до поділу між «старими» та «новими» членами, а інша, що «нові» країни-члени лише приєдналися до вже існуючих ліній поділу в Союзі [10, s.48].

Членство Польщі в ЄС також було суттєвим інструментом формування відносин з третіми державами, організаціями і міжнародними інституціями. Внаслідок приєднання до ЄС Польща була включена у нову систему міжнародних відносин, де Євросоюз є колективним суб'єктом. Завдяки членству в ЄС Польща отримала можливість брати участь в веденні діалогу між ЄС та США. Як відомо, серед країн членів ЄС висловлювалося побоювання, що Польща стане «троянським конем» США, який може бути загрозою політичному єднанню ЄС. Негативні оцінки лунали в сторону Польщі під час її підтримки операції США в Іраку, а пізніше в результаті згоди Польщі Чехії розмістити та свої території елементи американської ПРО.

У другому півріччі 2004р. мало місце певне потепління відносин ЄС з США, на користь цього може слугувати візит Дж. Буша в Європу і саміт ЄС-США в лютому 2005 р. Використовуючи цю зустріч, Польща прагнула реалізувати постулати, які стосувалися польських інтересів у рамках співпраці між Євросоюзом і США, особливо щодо включення до кола відносин ЄС-США справ, які стосуються східних сусідів розширеного ЄС.

Польща в 2008-2009 рр. брала активну участь в роботі ЄС щодо покращення діалогу зі США. Започаткована в 2008 р. в Авіньйоні стратегічна дискусія про майбутню співпраці Брюсселя-Вашингтона сприяла розширенню і конкретизації календаря політичного співробітництва з новою американською адміністрацією. Незгода з розміщенням елементів системи ПРО в Польщі розв'язалися після відмови США від цього плану в 2009р.

Збільшенню ролі Польщі в розвитку СЗБП сприяв розвиток співпраці ЄС з країнами Близького Сходу. Польща підтримувала політику ЄС в цьому регіоні щодо ядерної програми Ірану, особливо дії країн-членів, що одночасно входять в Раду Безпеки ООН. Польща наводила аргументи, спрямовані на підтримку зацікавлення ЄС та Європейської Комісії проблемою відбудови Іраку, і збільшенням бюджету ЄС, призначеного на виконання цих завдань.

Польща активно виступала за розвиток можливостей співпраці ЄС з країнами Азії, особливо стратегічними партнерами ЄС - Китаєм, Японією, Індією та Південною Кореєю.

Спираючись на принцип солідарності, Польща протягом п'яти років членства в ЄС поглиблювала залучення до процесу збільшення присутності ЄС в Африці. Найважливішими сферами співпраці з країнами цього регіону були: стабілізація, допомога в розвитку та гуманітарна допомога, захист прав людини, демократії, правової держави і правильного управління [5, s.253-254]. Завдяки членству в ЄС Польща отримала можливість впливати на формування та реалізацію Стратегії ЄС щодо Африки.

За ініціативою Франції в серпні 2007р. в рамках співпраці з ООН, ЄС зобов'язався відрядити військову місію до Республіки Чад та Центральноафриканської Республіки (EUFOR TCHAD/RCA), щоб надати гуманітарну допомогу біженцям з Дарфуру. Франція звернулася до Польщі з пропозицією взяти участь в цій місії. У відповідь на її прохання Польща заявила готовність надати 150 військовослужбовців для участі в місії з загонів, що

раніше приймали участь в місії в Конго в 2006 р. 25 вересня Рада ЄС надала місії мандат на рік [6]. Хоча підготовка місії не закінчилася у встановлений термін, Польща заявила про збільшення свого контингенту до 350 осіб. Організаційні затримки не дозволили розпочати місію раніше 2008 р. В знак дружби з Францією, Польща збільшила свій контингент ще на 100 військовослужбовців і надала 2 гвинтокрили [9, s.68].

Від 2008 р. Польща брала участь в десятому випуску Європейського Фонду Розвитку, який є основним фінансовим інструментом допомоги ЄС, націленої на розвиток третіх держав. РП здійснювала також дії, направлені на те, щоб політика фонду була комплексною і відповідала пріоритетам польської політики, адже Польща вносить щоразу більш значний внесок на допомогу третім країнам.

Такими чином, протягом п'яти років членства Польща брала активну участь у СЗБП ЄС, намагаючись затвердити за собою імідж держави, яка проводить політику за інтересами, що перевищують виключно державні (підтримка подальшого розширення ЄС, незважаючи на ймовірне зменшення в такому випадку фінансування Польщі фондами допомоги на користь нових членів). Залучаючись до вирішення глобальних проблем і беручи участь у формуванні політики ЄС в глобальному вимірі, Польща збільшила можливості реалізації своїх довготермінових державних інтересів, і підтвердила свою повноцінність в якості «нового» члена ЄС.

Європейська політика безпеки і оборони

Пріоритетне значення для Польщі в ЄС мав також безпековий аспект. Від моменту вступу в ЄС засади безпекової політики Польщі спиралися на стратегічне партнерство з Сполученими Штатами Америки і членстві в НАТО, а також на співпрацю в рамках СЗБП і Європейської політики безпеки і оборони (ЄБОП) [15, s.71].

Протягом п'яти років членства в ЄС Польща активно залучалася до розвитку концепцій та оперативного забезпечення функціонування ЄБОП. Протягом перших років членства Польща розглядала прискорення і поглиблення інтеграції ЄС в сфері безпеки як потенційну загрозу для позицій НАТО в Європі. Польща спочатку скептично ставилася до розвитку ЄБОП в якості механізму оборонного союзу. Незважаючи на початкові застереження, позиція Польщі щодо розвитку ЄБОП поступово еволюціонувала. Польські урядовці згодом заявили, що розвиток ЄБОП значною мірою віддзеркалює польську точку зору, а тому Польща його підтримує [13, s.8].

Хоча НАТО вважається основним інструментом забезпечення польської безпеки, Польське членство в ЄС сьогодні розцінюється як «очевидна гарантія» безпеки Польщі, а розбудова сил військової оборони вже не розцінюється як конкуренція з НАТО. Навіть навпаки, значне залучення Польщі до ЄБОП розцінюється тепер як відповідне до положень про взаємну доповнюваність і компліментарність співпраці ЄС з діяльністю НАТО [9, s. 38-50]. Польща наголошує на потребі продовження зміцнення співпраці і координації між НАТО та ЄС. РП висловлює думку, що поглиблення співпраці в рамках ЄБОП не матиме негативного впливу на позицію і операційні можливості НАТО [15, s.71].

Незважаючи на згадані вище сумніви, Польща вже до моменту вступу до ЄС залучилася до розвитку військової співпраці Європейської Спільноти. Задекларована в 2004 р. Німеччиною, Словаччиною, Литвою, Латвією та Польщею Група швидкого реагування ЄС мала бути укомплектована до першої половини 2010 р. В цій групі Польща відіграє окремий роль, виконуючи функції «рамкової країни», тобто координатора процесу підготовки і майбутнього оперативного використання цього підрозділу. В 2006 р. Польща разом з Німеччиною і Францією проголосили декларацію про створення до 2013 р. «Веймарської групи», а разом з Чехією, Словаччиною і Угорщиною було домовлено про створення «Вишеградської групи» до 2015р. [10, s.63-64]

2005 р. став першим повним роком членства Польщі в ЄС і відповідно її участі в дискусії щодо розвитку співпраці в області безпеки і оборони в рамках ЄС. Окрім продовження розвитку співпраці по створенню груп швидкого реагування ЄС, Польща приділяла багато уваги розвитку співпраці між ЄС та НАТО у справі швидкого реагування. В 2005р. ЄС перебрав на себе продовження ведення місії SFOR в Боснії та Герцеговині. Це було пов'язано в першу чергу з небажанням деяких країни-членів ЄС розширювати співпрацю з НАТО поза рамки механізму «Берлін плюс», допоки Європейський Союз не створить власного механізму забезпечення безпеки та оборони. Польща в цій операції ЄС взяла участь, відрядивши контингент з 250 військовослужбовців [8, s.74].

Розвиток співпраці з НАТО проводився ЄС в рамках спільних програм в рамках Групи оборонної здатності (Defence Capability Group). В 2005р. робота по створенню офісу ЄС в рамках штаб-квартири Євросоюзу при НАТО а також співпраці Альянсу з військовими ЄС були завершені [8, s.74].

Однак, польська влада у 2007 р. не повернулася до питання Європейської армії, незважаючи на пропозиції 2006 р. Я.Качинського та А.Меркель в березні 2007 р. здійснити кроки у відповідному напрямку.

Польща активно долучалася до співпраці в рамках Європейської Оборонної Агенції. Агенція була створена в 2004р. з метою покращення стратегічних можливостей та гармонізації процесу військового планування. Однією з головних цілей ЄОА є раціоналізація видатків на безпеку та оборону країн-учасниць, зокрема шляхом координації в закупівлях певних видів зброї чи військової техніки. Польща долучалася до окремих проєктів ЄОА. Польща приєдналася до міжнародного режиму, що був запропонований 1 липня 2006 р., який стимулює конкурентоспроможність європейського ринку озброєнь [15, s.72].

В травні 2007р. в Брюсселі 19 країнами ЄС було підписано договір про першу дослідницьку програму Агенції з виявлення, знешкодження та протидії мінам та іншій зброї масового ураження, цей трирічний проєкт оцінений в 55 млн. євро. (Польща, Німеччина та Франція зобов'язались надати по 12 млн. євро). Польща також долучилася до програми розвитку оборонної технологічної бази в Європі, взяла участь в розробці стратегії досліджень оборонних технологій. На початку 2008 р. польський генерал А.Сова був запропонований на посаду Заступника глави операційного відділу Агенції.

Несучи відповідальність за активну політику безпеки в рамках ЄС, Польща протягом останніх 5 років постійно збільшувала ступінь свого залучення до діяльності ЄБОП. «Основною формою польської активності в ЄС в сфері безпеки, яка слугувала розвитку військових можливостей Союзу та розширення можливостей його міжнародного впливу, була участь Польщі в закордонних місіях» в т.ч. в операціях військового та цивільного характеру в ЄС [9, s.38-50].

Польща активно підтримувала політику Європейського Союзу щодо визначення пріоритетних регіонів, які потребували оперативного залучення сил ЄС, а саме: Балкани, країни Східного сусідства ЄС а також країни Близького Сходу. До перших важливих місій, в яких взяла участь Польща в рамках ЄБОП, можна віднести місію «EUJUST LEX» в 2005-2007 рр. Її метою була організація освітніх програм (тренінгів) для іракців в рамках реформи виміру правосуддя.

Польща активно долучилася до військової операції ЄС в Боснії і Герцеговині (БіГ) «EUFOR ALTHEA» в 2006 р., до складу якої ввійшло близько 4,5 тис. військових в т.ч. 190 з Польщі. Це питання залишалось у списку пріоритетів співробітництва в рамках ЄС для Польщі. Завдяки відносно стабільній ситуації в країні і потребі підкріпити операцію

«ISAF» в Афганістані, ЄС було вирішено скоротити до кінця року чисельність сил, що брали участь в операції з 6 000 до 2 500. Польський контингент було скорочено відповідно з 230 до 170 військовослужбовців, які входили до батальйону в м. Сараєво [6].

Продовжуючи активну політику в сфері безпеки в регіоні, Польща надала кваліфікований персонал для місії «EUPM» в БіГ, яка разом з локальними силами безпеки відіграла важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю. Експерти з Польщі склали найчисельнішу групу в місії спостерігачів ЄС на українсько-молдавському кордоні «UEBAM», яка існує з початку грудня 2005 р. [11, s.54] Ця місія має консультативний характер, а її діяльність націлена на покращення контролю кордону з огляду на високий рівень контрабандної діяльності і організованої злочинності, розцінюється як вагомий крок до розв'язання конфлікту в Придністров'ї [15, s.73-74]

Отже основними цивільними та військовими операціями в яких взяла участь Польща в рамках ЄБОП є: «EUFOR ALTHEA», «EUPM» («Европейський Союз Поліцейська місія»), «EUBAM», «UEJUST LEX», «MONUC» (на звернення ООН щодо Конго) та «EUFOR RD» Конго [15, s.74].

Щодо розвитку співпраці Польщі з ЄС в рамках безпекової та оборонної політики, варто зауважити, те, що польські євро-скептики не лише піддавали критиці невдачі на шляху налагодження співпраці, але й зводили трактування європейської єдності до моделі «Європи вітчизни». У своїй критиці вони спираються на зростання «національного егоїзму» Франції та Німеччини, на ігнорування польських інтересів, зокрема щодо побудови нафтопроводу з Росії до Німеччини по дну Балтійського моря без консультацій з зацікавленими союзниками по ЄС. Однак, така позиція має слабкі сторони. Вони проявляються хоча б у тому, що Польща залучилася до операції США в Іраку і йшла на домовленості щодо розташування елементів американської системи ПРО на своїй території без погодження з думкою країн-партнерів. Євро-оптимісти наголошують на тому, що у довгій часовій перспективі поглиблення співпраці ЄС в сферах безпеки та оборони є для Польщі привабливішими, ніж з НАТО [10, s.63].

Після вступу Польщі до ЄС її відносини з іншими державами зазнали певної модифікації, надаючи Польщі можливість відкривати нові вектори співпраці, сприяючи розвитку двосторонніх відносин. Не піддається сумніву думка, що вступ Польщі до ЄС посилив її позиції на міжнародній арені. Однак, про вплив Польщі частіше говорять в контексті її відносин з США.

Хоча в цілому в ретроспективі дії Польщі в ЄС сприяли розвитку діалогу об'єднаної Європи з США, тим не менш польсько-американські відносини з початку мали негативну оцінку зі сторони європейських партнерів [13, s.20]. Така реакція виникла в першу чергу через інтенсивність співпраці Польщі з США під час вступу до ЄС з питання участі Польщі в місії по стабілізації в Іраку (завершилася в жовтні 2008 р.), підтримки США в Афганістані, «глобальної війни з тероризмом», участь в таких ініціативах як: Краківська, що стосується протидії поширенню зброї масового знищення; та оборонної трансформації [13, s.20]. Активізація польських намагань, стосовно пропорційного розвитку польсько-американських відносин і залучення Польщі у справи ЄС в подальшому дали можливість говорити про компліментарність цих двох напрямків політики безпеки РП - атлантичної і європейської.

В цілому п'ять років членства Польщі в ЄС позначилися напруженим діалогом в сфері відносин з США та НАТО. Польща основним механізмом забезпечення своєї безпеки розглядала НАТО, і співпрацю з США. Першим «каменем спотикання» з партнерами по ЄС стала активна підтримка РП операції США в Іраку в 2003р., яка спричинила похолодання

у відносинах з опозиційними цій акції країнами в ЄС, зокрема Німеччиною та Францією. Проте, незважаючи на тісні відносини, американці не пішли на відміну візового режиму для поляків, виникли проблеми також з закупівлями американських літаків F-16 Польщею. В цей час Польща негативно ставилася і до розвитку європейських оборонних і безпекових механізмів, вважаючи, що вони входитимуть в конфлікт з НАТівськими, хоча Польща брала участь в реалізації окремих проєктів ЄС в цій галузі [10, s.49].

З точки зору комплексного аналізу ситуацію ускладнювали відносно проросійські налаштування в Європі. Співпраця Німеччини та в меншій мірі Франції з Росією у справі надання ПДЧ Україні та Грузії значною мірою детермінували вирішення ситуації не на користь інтересам Польщі. Орієнтацію Польщі на НАТО частково може пояснити співставлення реального оборонного та безпекового потенціалу ЄС та НАТО, при якому у НАТО була чітка перевага протягом досліджуваного періоду.

Незважаючи на намагання Польщі утвердитися в ролі «особливого» партнера США в Європі, аналіз двосторонніх зобов'язань в області безпеки показує, що США не мають відносно Польщі жодних інших зобов'язань в цих сферах, окрім як записано в ст.5 Вашингтонського договору, який визначає «*casus federis*», які по суті є загальними і зобов'язують союзників лише до виразу взаємної солідарності і консультацій у випадку атаки на одну з держав.

З точки зору польської зовнішньої політики в даній сфері, дійшло до порушення стратегії балансування між США та ЄС, уникаючи питань, що їх роз'єднують і працюючи над питанням, які об'єднують. Це був своєрідний вибір між «американською та європейською парадигмою» [10, s.49].

Значно активізувалися за цей час відносини Польщі з країнами Південно-Кавказького регіону і Середньої Азії. Однак варто зазначити, що стосовно цього регіону польська зовнішня політика характеризується наявністю стратегічних цілей і відсутністю короткотермінової практичної стратегії [12, s.248]. Активність в цих регіонах польська дипломатія проявляла в таких сферах як: розвиток демократії, підтримка побудови правової держави, розвиток економічних відносин, диверсифікація джерел постачання енергоресурсів. Свої цілі Польща намагалася реалізувати також за рахунок співпраці в рамках субрегіональних організацій, таких як ГУАМ та через співпрацю з партнерами по ЄС і інституціях організації. Польські дослідники до вступу Польщі в ЄС виділяли цьому регіону маргінальне місце у польській зовнішній стратегії і лише по вступі в ЄС почало спостерігатися зростання зацікавленості регіоном. Особливе місце в польській зовнішній політиці займала Грузія, як держава, яка задекларувала бажання розбудови стабільних демократичних інститутів, правової держави і інтеграції до євроатлантичних і європейських структур, і як основний партнер України в цьому регіоні.

Що стосується країн Центральної Азії, головні інтереси Польщі тут прослідковуються по лінії можливостей співпраці в забезпеченні поставок енергоресурсів до Польщі та до країн Європи. Зокрема по відношенню до Казахстану в 2005 р. Польща в рамках ЄС піднімала питання реалізації проєкту постачання Каспійської нафти в Європу (тобто проєкт Одеса-Броди) [12, s.248].

Після вступу до ЄС Польща отримала можливість брати участь у європейській політиці щодо країн Близького Сходу та Північної Африки. Залучення Польщі до Союзної політики збільшило рівень партнерства Польщі з країнами цього регіону.

Відносини Польщі з країнами Близького Сходу і Північної Африки в контексті ЄС спираються на Європейську Політику Сусідства а також на Барселонський процес (від 13 липня 2008 р. Барселонський процес: Союз для Середземномор'я). Барселонський про-

цес являє собою багатосторонню формулу співпраці ЄС з країнами розташованими в області Середземного моря, метою якого є регіональна економічна інтеграція та забезпечення миру, стабільності та безпеки в регіоні європейського середземномор'я.

Залучення Польщі до ЄПС у її Південному вимірі мало метою продемонструвати серед іншого, зацікавленість Польщі у розвитку цього напрямку європейської спільної зовнішньої політики. Адже цей напрямок є проблематичним з огляду на накладання його на діалог між цивілізаціями, високу внутрішню конфліктогенність в регіоні, питанням енергетичної безпеки, проблеми міграції та тероризм. Палестинська Автономія стала одним з пріоритетних напрямків спрямування польської гуманітарної допомоги регіону. Польща пропонувала допомогу в адміністративній сфері (освітні програми), інфраструктурна допомога (забезпечення питною водою). Ця допомога Польщі є узгодженою з політикою ЄС, який є найбільшим донором гуманітарної допомоги палестинцям. Політична активність РП в рамках ЄС привела до зростання зацікавленості країн Близького Сходу Польщею, адже в 90-ті роки навіть традиційні зв'язки з такими партнерами Польщі в цьому регіоні, як з Алжиром, Сирією були частково втрачені, в першу чергу через концентрацію Польщі на євро інтеграційних процесах [5, s.250].

У 2005р. було відзначено 10 річницю Барселонського процесу. Польща висловлювалася за необхідність проведення всебічного аналізу щодо дій реалізованих у напрямку поглиблення співпраці ЄС партнерами з Середземноморського та Близькосхідного регіону. Польща також підтримала ідею розробки «Плану дій» для країн Середземномор'я, що входили до ЄПС. Проте саміт в Барселоні в листопаді 2005 р. не став проривом у відносинах з країнами зазначеного регіону [3, s.60].

Фактором, що значною мірою впливає на зацікавленість Польщі в Середземноморській співпраці є те, що ця співпраця здійснюється в рамках Європейської політики сусідства, та являє собою предмет значно потужнішого фінансування ЄС ніж східний напрям ЄПС. Країною, що представляє інтереси цього напрямку в ЄС є Франція. Інтересам Польщі ж відповідає інтенсифікація співпраці і фінансування східного напрямку, що протягом п'яти років членства натикалося на опозицію певних членів ЄС. Однак, Польщі вдалося досягти зниження диспропорції у фінансуванні цих напрямків з 1 до 3 євро па користь Південного напрямку [2, s.415].

Політичну активність Польща проявила і щодо Афганістану. Від початку війни в 2001р. вона долучилася до процесу стабілізації, відбудови і демократизації цієї країни. Не обмежившись військовою місією в рамках НАТО в Афганістані, Польща виявила зацікавленість у відбудові країни, брала участь у міжнародній конференції в Лондоні в 2006 р., на якій ЄС прийняв рішення про виділення близько 2 млрд. євро в рамках Угоди щодо Афганістану («Afghanistan Compact») на 2007-2013 рр. Ця угода обіймає комплексний план реформ в Афганістані в сфері безпеки, державного управління, примату права, прав людини, економічного і суспільного розвитку, а також стратегій боротьби з наркотрафіком. Слід відзначити також місію «EUPOL» («European Union Police Mission») в Афганістані в рамках Європейської Політики Безпеки і Оборони, яка мала на меті допомогти в розвитку афганських поліцейських сил та забезпеченні правопорядку.

Польща підтримувала розвиток співпраці ЄС з Латинською Америкою. Відносини ЄС, а після вступу і Польщі, з країнами цього регіону регулюються більшою мірою рамками договору підписаного в 2000 р. з країнами Африки, Карибського та Тихоокеанського басейнів, який набрав чинності 1 квітня 2003 р. [3, s.61]; діалогом між ЄС та країнами Латинської Америки і Карибів, а також зустрічей в рамках ЄС-«MERCOSUR». Польща брала участь в таких зустрічах. Вона також приймала участь в дискусії, а також виробленні

формату зустрічей на рівні міністрів закордонних справ ЄС - «Група Ріо», які відбуваються щодва роки.

Польща звертає увагу на розвиток стратегічного партнерства ЄС з Бразилією, підписаного в 2007 р., а також стратегічного партнерства ЄС з Мексикою підписаного в 2008 р., метою яких є надання динаміки в розвитку відносин у всіх галузях.

Польща намагається зав'язати політичний діалог з Латинською Америкою та країнами Карибського басейну на високому рівні використовуючи механізми ЄС. Починаючи з 2007 р. одним з елементів польської стратегії щодо країн цього регіону є допомога, спрямована на їх розвиток, реалізована за посередництва т.зв. фонду малих грантів (в 2007 р. 491 тис.зл., в 2008 р.-530 тис.зл.) [2, s.424].

Однак успіхи реалізації зовнішньополітичних цілей Польщі за використанням спільної європейської спільної зовнішньої та безпекової політики в даному випадку ускладнюються, зважаючи на необхідність довшої часової перспективи. Можна констатувати, що політика Польщі, яку вона проводила через ЄС по відношенню до цих регіонів і сам вступ Польщі до ЄС сприятливо відобразився на рості зацікавленості до Польщі в контексті розвитку співпраці. Однак цей регіон залишається надто віддаленим від безпосередніх зовнішніх інтересів РП і співпраця з ним є на надто низькому рівні, щоб очікувати суттєвих змін в найближчі роки.

Вступ Польщі до ЄС вплинув на реалізацію польських інтересів в НАТО. У Польщі невеликі можливості для усунення перешкод у розвитку інституційної співпраці ЄС-НАТО. Польща пожвавила свою військову підтримку дій ЄС протягом останніх років, починаючи з 2006 р. Вона так само активно продовжує залучатися до місій НАТО (напр. місія «ISAF» в Афганістані). Польща чинила спротив утворенню незалежних і окремих від НАТО європейських військових структур. Цим Польща намагалася посилити своїх позиції в НАТО [2, s.430].

Однією з суттєвих змін, які принесло членство Польщі в ЄС, стало перетворення РП з країни, що виключно отримувала фінансову допомогу в країну, яка частково має її надавати, і щороку частка Польщі має зростати [5, s.251]. З 2004 р. сума внеску Польщі виросла втричі. В 2007 р. Польща виділила на 1,01 млрд. злотих (362,83 млн. доларів) на допомогу розвитку третім країнам, на гуманітарну допомогу Польща виділила 4 млн. злотих. Однак, Польщі не завжди вдавалося спрямовувати свої внески на розвиток країн, що мають пріоритетне значення в першу чергу для Польщі.

Зі вступом до НАТО у 1999 р. і до ЄС 1 травня 2004 р. геостратегічні цілі Польщі були досягнуті, а зовнішня політика Польщі вимагала якісного перегляду, адже внутрішньополітичні та міжнародні реалії існування РП значно змінилися. Однак, як показує аналіз зовнішньої політики Польщі після 2004 р. нової стратегічної концепції, яка би об'єднала польську політичну еліту вироблено не було, а зовнішня політика РП продовжувала розвиватися радше в «фарватері» досягнутих стратегічних цілей. У Польщі, з 2004 р. зовнішньополітична тактика змінювалася в залежності від політичних сил, що знаходилися при владі.

Зміна правлячої урядової коаліції в 2005 р., відхід від влади СДЛ і перемога на виборах правих сил стала новим етапом у зовнішній політиці Польщі щодо ЄС. Пріоритет отримали наступні сфери: структурні фонди, енергетична безпека ЄС, реалізація спільної енергетичної політики, східна політика ЄС, особливі відносини з Україною.

Відбувся певний відхід від політики «балансування» між ЄС та НАТО, тобто намагання Польщі співпрацювати в тій площині де у цих організацій позиції сходяться і уникання тих сфер, де вони різняться. Однак, прихід до влади в Польщі опозиційної партії «РП» і прихід до головування в уряді Д.Туска та зміни на міжнародній арені (обрання

президентом США Б.Обами, відмова США від розміщення елементів ПРО на території Польщі, невдача надання ПДЧ Україні і Грузії на Бухарестському саміті НАТО, світова економічна криза і т.д.), сприяли збалансуванню цих векторів у зовнішній політиці Польщі. На даний час можна говорити навіть про певне переважання європейського вектору у зовнішньополітичній стратегії Польщі над трансатлантичним.

Уряд Д.Туска заявив курс на поглиблення порозуміння з Євросоюзом. Мало місце покращення діалогу з європейськими партнерами зокрема і в питаннях щодо Росії. Пріоритети польської закордонної політики на цьому етапі принципово не змінилися, однак відбулося зміщення акцентів на користь співпраці з ЄС.

Польща заявила про свою власну позицію всередині ЄС, що ґрунтувалася на принципі рівності прав всіх держав-членів ЄС визначати і формувати тенденції розвитку Союзу. Головний пріоритет європейської політики Польщі в 2004-2009 роках був зосереджений на питаннях, щодо: збільшення можливостей, що виникають з членства в ЄС, а також адаптації до функціонування в якості країни-члена; закріплення за собою статусу впливової країни в ЄС, з амбіціями пропорційними її розмірам та економічному і соціальному потенціалу; підтримка подальшого розширення ЄС та активне залучення у формування східного напрямку Європейської політики сусідства, намагання утвердитися в ролі «будівничого» Східного виміру політики ЄС; концентрація зусиль на використанні з максимальною користю фінансових можливостей ЄС.

Основними тематичними блоками питань, на яких зосереджувався зовнішньополітичний інтерес Польщі були: обговорення фінансових планів ЄС в 2004-2005 рр.; дискусія щодо інституційної реформи ЄС в 2004-2007 рр. та ратифікації Лісабонської угоди; дебати стосовно енергетично-кліматичних питань у 2008р; окремі питання секторальних політик ЄС.

Однією з найбільш позитивних сторін, яку принесло Польщі членство в ЄС, стала можливість впливати на процес реформування цієї організації. В рамках дискусії щодо інституційної реформи політика Польщі характеризувалася: відстоюванням ніццького механізму прийняття рішень і, як наслідок, отримання поступок щодо перехідного періоду до застосування в повній мірі статей Лісабонської угоди щодо прийняття рішень в ЄС; вимога надання можливості державам блокувати прийняття рішень ЄС, якщо вони мають «майже» достатню для цього кількість голосів.

Перспектива забезпечення своїх зовнішньополітичних цілей шляхом впливу на формування та реалізацію міжнародної політики ЄС визначили активне залучення Польщі до діяльності «другої опори» Євросоюзу. Враховуючи особливі відносини з США Польща, протягом досліджуваного періоду, намагалася відігравати вагомішу роль у відносинах США-ЄС.

Польща долучалася до побудови ЄБОП та її інструментів (Європейська Оборонна Агенція), однак існували суперечності в довгостроковому баченні розвитку європейських безпекових і оборонних механізмів, які на думку Польщі могли скласти конкуренцію НАТО в Європі. Однак, на даному етапі Польща керується ідеєю взаємодоповнюваності розвитку цих механізмів. Схоже на те, що Польща надаватиме більшого значення розвитку Спільної Зовнішньої і Безпекової Політики ЄС в майбутньому.

Участь в СЗБП ЄС надала зовнішній політиці Польщі глобальний вимір. Польща почала активніше долучатися до співпраці з країнами, що належали до маргінального кола її інтересів, зокрема за посередництва міжнародної політики Європейського Союзу.

Зовнішньополітичну активність Польщі можна класифікувати за такими напрямками: Західні Балкани (в питанні визначення статусу Косово, дотримання умов в переговорах ЄС з Сербією та Боснією і Герцеговиною); Афганістану (ставлення до посилення залучення

ЄС в процесі в цій державі, розвиток практичного виміру співпраці ЄС-НАТО на цьому напрямку); Африка (стосовно залучення в політику ЄС щодо Демократичної Республіки Конго, Чаду та в реформі берегового сектору); нарощування озброєнь та незаконна торгівля зброєю (в рамках контролю експорту, ембарго на продаж зброї Китаю, іракської ядерної програми).

Література

1. 4 (Cztery) lata członkostwa Polski w UE. Bilans kosztów i korzyści społeczno-gospodarczych. Red. Wisniewski A., Hukawy R., Jatzak M./Departament Analiz i Strategii UKIE.- Warszawa: UKIE, GRAFDrukPOL, 2008r.
2. 5 lat Polski w Unii Europejskiej.-Pod red. Kaluzynska M., Smyk K., Wisniewski J. -Departament Analiz i Strategii Urząd Komitetu Integracji Europejskiej (UKIK). -Warszawa: UKIE. 2009.
3. Banat M. Pallasz U. Poland in the European Union. -Yearbook of Polish Foreign Policy (2006). Warszawa: PISM, 2006.
4. Banat-Adamiuk M. Poland's Activities in the European Union.-Yearbook of Polish Foreign Policy (2007). Warszawa: PISM, 2007
5. Bury J. Poland's policy regarding the States of the Middle East and North Africa. -Yearbook of Polish foreign Policy (2008). Warszawa: PISM, 2009
6. EU Military Operation in Eastern Chad and North Eastern Central African Republic (EUFOR CHAD/RCA), EU Council Secretariat, Background. January 2008.- (Cited: 10.12.2008).- Available from: www.consilium.europa.eu/ueDocs/csmData/docs/press-Pata/en/misc/98416.pdf. уточни ссылку, она не работает
7. Harasimowicz A. P., Zurawski vel Grajewski. Korzyści i koszty przystąpienia Polski do UE na odcinku Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa oraz Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony / Korzyści i koszty członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Centrum Europejskie Natolin.-Warszawa: CEN, 2003r.
8. Kupiecki R. Major aspects of Poland's Security Policy.-Yearbook of Polish Foreign Policy (2006). - Warszawa: PISM, 2006.
9. Madej M. The Political and Military Aspects of Poland's Security Policy.-Yearbook of Polish Foreign Policy (2008). -Warszawa: PISM.
10. Milczarek D. Dylematy polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski jako państwa członkowskiego Unii Europejskiej./Polska-Unia Europejska-Swiat: wybrane problemy. Pod red. Fiszer J. – Warszawa.
11. Miszczak K. Polska a rozwój Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i obrony.-Sprawy Międzynarodowe,- 2007,- №1.
12. Wyciszewicz K. Poland's policy regarding countries of the South Caucasus and Central Asia.-Yearbook of Polish Foreign Policy (2008). Warszawa: PISM, 2009.
13. Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Polski w świetle pięciu lat w Unii Europejskiej - wymiar globalny i regionalny. - Ekspertyza przygotowana na zlecenie UKIE.-Warszawa: PISM 2008.
14. Serafin.P.Unia Europejska w przededniu wielkich debat /Builctyn Analiz UKIE. - luty 2007.- №17 .
15. Ziolkowski M. Polish Security Policy.- Yearbook of Polish Foreign Policy (2007). Warszawa: PISM. 2007.

Петюр Р.К.*

УКРАЇНСЬКО-ІРАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

У статті аналізуються актуальні питання співробітництва між Україною та Іраном у авіаційній сфері. Досліджуються інтереси сторін у розвитку проекту спільного виробництва літаків АН-140, політичні чинники двостороннього співробітництва, сучасна стратегія Ірану розвитку власної авіапромисловості, а також пропонуються рекомендації для зовнішньої політики України на цьому напрямі співробітництва з Іраном.

Ключові слова: Україна, Іран, авіація, АН-140, HESA.

В статье анализируются актуальные вопросы сотрудничества между Украиной и Ираном в авиационной сфере. Исследуются интересы сторон в развитии проекта совместного производства самолетов АН-140, политические факторы двухстороннего сотрудничества, современная стратегия Ирана по развитию собственной авиапромышленности, а также предлагаются рекомендации для внешней политики Украины на этом направлении сотрудничества с Ираном.

Ключевые слова: Украина, Иран, авиация, АН-140, HESA.

The article examines current issues of cooperation between Ukraine and Iran in aviation industry. The research includes interests of the two parties in the development of a joint project for production of AN-140 aircrafts, political factors of bilateral cooperation, and Iran's modern strategy for development of its own aviation industry. Proposed also are recommendations for Ukraine's foreign policy regarding cooperation with Iran in this sector.

Key words: Ukraine, Iran, aviation, AN-140, HESA.

Українсько-іранське співробітництво у сфері високих технологій є одним з найбільш значущих для України. Особливо важливим є співробітництво в галузі літакобудування, оскільки, як зазначають В.Мунтіян, Г.Перепелиця і А.Соболев, конкурентоспроможне літакобудування є одним з гарантів обороноздатності та незалежності держави. Україна є однією з семи країн світу, що здатні виготовляти авіаційну продукцію в повному обсязі [1].

Варто зазначити, що питання співробітництва між Україною та Іраном у сфері літакобудування, попри свою велику значимість для України та її економіки, є малодослідженою темою. Тому в даній статті ставилися передусім такі задачі, як:

- визначити інтереси України та Ірану у співробітництві в авіаційній галузі;
- проаналізувати політичні фактори, що впливають на двостороннє співробітництво в даній сфері;

* кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- дослідити стратегію Ірану щодо розвитку власної авіаційної галузі;
- сформулювати відповідні рекомендації для практичного врахування у зовнішній політиці України.

У 1997 р. Іран та Україна уклали угоду на поставку 12 транспортних літаків АН-74 [2]. Варто зазначити, що модифікація цього літака АН-74Т-200А не має прямих конкурентів на ринку, і це єдиний у своєму класі легкий турбореактивний транспортний літак короткого злету і посадки [3].

Але більш важливим для українсько-іранського співробітництва в авіаційній галузі є не постачання готових літаків українського виробництва, а більш складні форми торговельно-виробничої кооперації. У 1995 р. Іран та Україна підписали угоду про передачу технологій виробництва та організації лінії збирання транспортних літаків АН-140 на авіабудівному підприємстві HESA в іранському місті Ісфаган. Домовленості передбачали передачу конструкторських технологій для поступового освоєння іранською стороною повного циклу виробництва літаків під маркою Іран-140. На перших етапах співробітництва здійснювалося збирання літаків з вузлів, що постачалися з України та Росії. Також здійснювалася підготовка іранських фахівців на авіабудівних підприємствах України та Росії.

В лютому 2001 р. відбулися льотні випробування літака Іран-140 [4]. Завдяки українсько-іранському проекту літальні апарати та запасні частини для них на кілька років стали важливою статтею українського експорту до цієї країни.

Перші успіхи двостороннього проекту призвели до того, що сфера літакобудування й передачі відповідних технологій була визнана пріоритетом номер один торговельно-економічного співробітництва між Україною та Іраном. Зокрема, відповідне положення було закріплено в міжурядовому меморандумі під час візиту президента ІРІ М. Хатамі до України [5].

Загалом, в результаті україно-іранського співробітництва на підприємстві HESA було виготовлено 14 літаків Іран-140. В 2006 році 2 літаки було поставлено для авіакомпанії Mahan Airlines. Передбачалося передати по одному Іран-140 компанії Safiran Airlines та Іранському банку промисловості та шахт. У жовтні 2008 р. 5 нових літаків було виготовлено для Агентства ІРІ із забезпечення законності та авіакомпанії Iran Air Tour. За цей час 2 літаки, за підтвердженими даними, зазнали аварії та не підлягали ремонту: в серпні 2008 р. та лютому 2009 р.

Окрім збирання АН-140 в Ірані, вітчизняні авіабудівники разом з російською стороною співробітничать з Іраном по проекту АН-148, згідно з яким передбачається постачання іранській стороні літаків даної моделі, зібраних в Україні, та згодом збирання їх в Ірані на тому ж підприємстві HESA.

Таким чином, можна визначити наступні переваги, які Україна отримала від співробітництва з Іраном у проекті кооперації в галузі літакобудування:

- 1) по-перше, це збереження конструкторського та виробничого процесу на авіаційних підприємствах України;
- 2) по-друге, це вихід українського літакобудування на новий перспективний ринок збуту авіаційної продукції.

Іноді передачу технологій літакобудування сприймають у негативних тонах, розуміючи під цим втрату України контролю над подальшим виробництвом авіаційної продукції. Однак, слід відмітити, що переведення високотехнологічного виробництва закордон на сучасному етапі глобалізації світової економіки є явною тенденцією, а тому не можна це явище розглядати виключно як втрату власного виробництва. Такий процес

є способом наблизити кінцеву продукцію до цільового ринку та здешевити виробництво за рахунок переваг ряду країн. Прикладом такого співробітництва, зокрема, в авіаційній галузі є факт переведення промислових потужностей по складанню літаків Airbus до Китаю.

Звичайно, зміст українсько-іранських домовленостей передбачав не просто розміщення українського виробництва в Ірані, а саме передачу технологій для виробництва продукції іранськими підприємствами в Ірані. Однак, і в даному контексті такий крок варто розглядати як природній процес глобалізації. Зокрема, прикладом виходу на ринок Ірану через створення спільного виробництва є проект компаній Peugeot (Франція) та Iran Khodro (Іран) по виробництву в Ірані легкових автомобілів під маркою «Саманд», які, до речі, успішно експортуються Іраном, у тому числі до України.

Що стосується зацікавленості іранської сторони у розвитку співробітництва з Україною в галузі авіабудування, то головним стимулом було насамперед, прагнення покрити величезний дефіцит цієї країни у сучасних літальних апаратах регіонального значення. На початку 1990-х років Іран відчував гостру проблему в оновленні власного авіапарку для пасажирських перевезень у зв'язку з санкціями США та неможливістю адекватного ремонту та сервісу літаків західного виробництва, які перебували в парку іранських авіаоператорів.

З цих міркувань іранською владою було організовано в 1995 р. тендер на створення літака регіонального класу, який і був виграний українськими підприємствами [6].

Аналізуючи двостороннє співробітництво в цій сфері, неможливо не враховувати політичні обставини, в яких здійснюється ця співпраця. Мова, звичайно, йде про політичні фактори впливу в рамках трикутника США-Іран-Україна.

Україна підтримує регулярний позитивний діалог з Іраном. Однак, проекту Іран-140 загрожувала особлива позиція України щодо Ірану в 1998 та 2005 рр.

У першому випадку рівень політичного співробітництва знизився через відмову України під тиском США від участі в проекті добудови АЕС в іранському м. Бушер [7]. Під час візиту Держсекретаря США М. Олбрайт до України американською стороною було запропоновано так звану «Харківську ініціативу» – програму заходів, спрямованих на відшкодування збитків, які понесли підприємства Харківщини внаслідок відмови України від участі в російсько-іранському контракті щодо добудови АЕС. Однак за кілька років програма була згорнута, причому, за словами керівництва Харківської області, вона виявилася безрезультатною [8]. Таким чином, рішення 1998 року було політичним, що могло негативно вплинути на рівень та стан реалізації українсько-іранського авіабудівного проекту.

Іран чутливо ставиться до міжнародної стурбованості з приводу дотримання прав людини – зокрема, щодо резолюції ГА ООН «Ситуація в сфері додержання прав людини в Ісламській Республіці Іран». Україна двічі підтримувала резолюцію щодо прав людини в Ірані: в 1992 та в 2005 р., хоча в 1993-2004 рр. Україна послідовно утримувалася при голосуванні за дану резолюцію. В 2005 р. зміну позиції Україна мотивувала здобутками «помаранчевої революції» та необхідності дотримання демократії на міжнародній арені. В останньому випадку голосування за резолюцію викликало негативну реакцію Тегерана, що, за словами прем'єр-міністра Ю.Єханурова, поставило під загрозу українсько-іранське співробітництво по проекту виробництва в Ірані літаків АН-140 [9].

Починаючи з 1979 р. політичні відносини між США та ІРІ перебувають у конфронтації. США вдавалися до різного тиску на Іран, включаючи механізми економічних санкцій. Варто зазначити, що санкції США щодо Ірану носять екстратериторіальний характер,

будучи спрямованими не лише на підданих США, а й на суб'єктів господарюванні іноземних країн, які підтримують відносини з ІРІ [10]. Протягом дії американських санкцій проти Ірану рівень економічних відносин між двома країнами різко скоротився, однак Іран намагається компенсувати втрати шляхом налагодження співробітництва з країнами Азії та колишнього СРСР.

Згідно з такими санкціями США, забороняється постачання до Ірану літаків і запасних частин до них, вироблених у США. На практиці це призводить до ряду проблем безпеки польотів, з якими стикаються іранські авіаоператори. Як видно з таблиці 1, найстаршими літаками в Ірані є саме американські.

Аналіз іранських джерел, присвячених актуальним питанням розвитку авіаційної галузі Ірану, дозволяє виокремити деякі елементи сучасної стратегії Ірану в цій сфері [11, 12, 13]. Зокрема, можна визначити наступні пріоритети цієї стратегії:

- 1) оновлення авіапарку;
- 2) збільшення транспортної потужності;
- 3) збільшення оборонних можливостей;
- 4) досягнення автономії у виробництві літаків;
- 5) експорт літаків.

Перший елемент стратегії реалізується, зокрема, в тому, що Організація цивільної авіації Ірану регулярно видає дозволи на придбання літаків Boeing та Airbus (іранські компанії не можуть купити літаки у компанії Boeing, а тому купляють авіасудна, що були у використанні інших авіакомпаній).

У таблиці 1 наведено дані про авіапарк іранських авіаоператорів та середній вік авіасуден. Як впливає з даних таблиці, авіапарк Ірану складається переважно з застарілих літаків, середній вік яких складає 21 рік (дані про вік літаків радянського виробництва, які перебувають на експлуатації в Ірані, в даному аналізі не враховані).

За іранськими джерелами, в 2007 році середній вік авіасуден іранських авіакомпаній зменшився з 25 до 19 років.

Стосовно задачі збільшення транспортної потужності авіасектору, то це пов'язано з наступними чинниками. У червні 2007 р. в Ірані було введено обмеження у споживанні бензину, що негативно відобразилося на використанні автомобільного транспорту – найбільш популярному виду транспорту в Ірані. Частка авіаційного транспорту в структурі транспорту Ірану до того не перевищувала 3%. Але з часу введення обмеження на бензин попит на послуги авіаційного транспорту збільшився на 40%.

У той же час, Іран не дозволяє іноземним компаніям обслуговувати внутрішні рейси. Допускається участь іноземних авіакомпаній для здійснення лише міжнародного сполучення Ірану. Таким чином, збільшення авіапарку Ірану, в тому числі за рахунок нових літаків власного виробництва, буде активно підтримуватися іранськими властями.

Збільшення оборонних можливостей як елемент іранської стратегії передбачає наступні кроки. Іран планує розробити модифікацію Іран-140 для морського патрулювання. Ці функції зараз виконують 3 застарілі літаки P-3F Orion виробництва компанії Lockheed (США). Ще до революції 1979 року для шахського режиму було поставлено 6 таких літаків. Таким чином, потреби ІРІ в нових літаках для морського патрулювання можна визначити принаймні в 3 одиниці з перспективою збільшення до 6 нових машин. Стимулюючим чинником у цій програмі для Ірану є відсутність комплексу додаткового радарного обладнання для укомплектування Іран-140 для виконання функцій морського патрулювання. Перевагою саме моделі Іран-140 (та її основи – АН-140) є те, що вона може здійснювати зліт і посадку на непідготовленій поверхні (наприклад, на ґрунті).

Таблиця 1.
Структура парку пасажирських літаків Ірану (за оператором, виробником та віком судна)

Оператор	Fokker		Airbus		Boeing		McDonnell Douglas		ATR		Вае		Ту		Лл		Іран-140					
	Нідерланди	вік	к-сть	вік	к-сть	вік	к-сть	вік	Франція-Італія	к-сть	вік	Велика Британія	к-сть	вік	СРСР	к-сть	вік	Україна-Іран	к-сть	вік		
Iran Air	11	16	18	21	8	31																
Mahan Air			18	22	3	21	1	26				1	16						2		3	
Iran Aseman Airlines	16	16							6	13												
Kish Air	6	17					2	21						2								
Chabahar Air	5	17					1	18														
ВПС ІРІ*					5	39																
Saha Airlines					3	34																
Taban Air											3	19		6								
Egam Air					2	17	1	26						1								
NAJA**																				3	1	
Уряд ІРІ			1	9	1	32																
Arja Air	2	17													3							
Caspian Airlines														5								
Naft Air Lines	2	17																				
Iran Air Tour			2	24										14							4	
Iranian Air Transport	2	15																				
Zagros Airlines							1	23														
Safiran Airlines																					2	3
БПШ***																					1	2
Всього літаків і середній вік (років)	44	16	39	21	22	31	6	23	6	13	4	18	28	3						12****		
Середній вік авіа-судна в Ірані, років																						

* - військово-повітряні сили ІРІ

** - Агентство ІРІ із забезпечення законності

*** - Іранський банк промисловості та шахт

**** - не враховує 2 літаки Іран-140, які зазнали аварії. Один з них належав компанії Safiran Airlines.

Джерело: База даних *SN-Aviation*. Режим доступу: <<http://www.ch-aviation.ch>>.

Особливості топографії Ірану створюють також потребу в принаймні 12 літаках раннього повітряного попередження. Таку модифікацію також планується розробити на базі Іран-140.

Таким чином, для оборонних потреб передбачається виробити близько 20 літаків. Загальна потреба ІРІ в літаках Іран-140 у різних модифікаціях на найближчі 8-9 років (до 2017 р.) оцінюється в 100 машин.

Досягнення автономії у виробництві літаків сприймається наразі в Ірані як важливий елемент стратегії розвитку авіасектору. У листопаді 2005 року Іран офіційно розпочав власне виробництво турбогвинтових двигунів (для літаків Іран-140 та вертольотів). Враховуючи те, що двигун є найбільш технологічною частиною літального апарату, така політика Ірану є загрозою інтересам України та найбільшому Україні в авіаційному моторобудуванні – підприємству «Мотор-Січ».

Нарешті, Іран здійснює ряд заходів спрямованих на експорт готових літаків власного виробництва. Так, у червні 2006 р. було оголошено про можливе підписання контрактів на постачання літаків до Венесуели та Судану. Таким чином, поряд з успішним проектом у автомобілебудівній галузі (згадуваний французько-іранський проект Peugeot – Iran Khodro), спільний українсько-іранський проект Іран-140 дасть можливість Ірану збільшити частку свого ненафтового експорту. Але враховуючи сучасну іранську стратегію розвитку авіаційної промисловості, участь української сторони, очевидно, буде зведено до мінімуму.

Враховуючи вищенаведені фактори, а саме, суть зацікавленості України та Ірану в двосторонньому співробітництві в галузі літакобудування, політичні обставини такого співробітництва, а також сучасну стратегію Ірану щодо розвитку власного авіаційного сектору, маємо підстави вважати, що українська зовнішня політика може врахувати деякі рекомендації для доповнення та коригування комплексу відносин з Ісламською Республікою Іран в галузі авіабудування. Зокрема, можна виділити наступні чотири практичних рекомендації:

1. Налагодити з іранською стороною обговорення намірів Ірану про власне виробництво авіаційних двигунів. Задачею України в даному контексті має бути пошук оптимальної моделі виробничої кооперації з іранською стороною, враховуючи величезний досвід України в галузі розробки та будування авіаційних двигунів.

2. Дослідити можливість співробітництва з іранською стороною в питаннях створення модифікацій Іран-140 відповідно до потреб Ірану (модифікація для морського патрулювання, прикордонного патрулювання).

3. Обговорити з іранською стороною можливість об'єднання конструкторських, виробничих і маркетингових зусиль у рамках проекту Іран-140 для спільного виходу на ринки третіх країн.

4. Налагодити з іранською стороною обговорення інфраструктурних проблем розвитку іранських аеропортів. Досвід України при підготовці до чемпіонату Євро-2012 може бути успішно використаний для модернізації мережі іранських аеропортів.

Таким чином, розвиток співробітництва України та Ірану в галузі літакобудування є важливим для обох сторін з точки зору модернізації економіки, розвитку авіапарку та взагалі збільшення високотехнологічної складової народного господарства. Тому обидві країни мають оптимізувати модель двостороннього співробітництва в цій сфері, щоби мінімізувати згубний вплив зовнішніх і внутрішніх політичних факторів. Крім цього, Україна має враховувати сучасну стратегію Ірану щодо розвитку авіаційної галузі, зокрема, шляхом врахування вищенаведених практичних рекомендацій для української зовнішньої політики.

Джерела та література

1. Мунтіян В., Перепелиця Г., Соболев А. Воєнна політика України: проблеми і пріоритети / Нац. ін-т. стратег. дослід. – К., 1996. – С. 32.
2. СІПРІ 2003: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. - К.: Заповіт, 2004. – С. 472.
3. Народна армія. – 30.12.2005.
4. Голос України. – 08.02.2001.
5. Меморандум між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво на 2003-2007 роки // Електронна база «Законодавство України». – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua>>.
6. Воєнна безпека України на межі тисячоліть. – К.: Стилос, 2002. – С. 275.
7. День. – 10.03.1998.
8. Бизнес. - №41. – 11.10.2004.
9. Коммерсант-Украина. - 30.11.2005.
10. Estelami H. A study of Iran's responses to U.S. economic sanctions // Middle East Review of International Affairs. – 1999. – Vol.3, №3. – Режим доступу: <<http://meria.idc.ac.il/journal/1999/issue3/jv3n3a5.html>>.
11. Head of Civil Aviation Organization: Air Fleet 6 Years Younger // Iran Daily. – 19.12.2007.
12. Flight Toward Success // Iran Daily. – 19.12.2007.
13. SAC's Ketabchi: Air Fleet Can Transport 65m Passengers // Iran Daily. – 19.12.2007.

Тимків Я.І.*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНИМ АЛЬЯНСОМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ОРГАНІЗАЦІЇ

У даній статті буде зроблена спроба аналізу окремих найбільш успішних напрямків співпраці України з Північноатлантичним альянсом (НАТО), і порівняння їх з поінформованістю та ставленням громадян України до цієї організації на основі соціологічних досліджень до 2009 року. Запропонований цікавий аналіз з огляду на співставлення та порівняння реальних подій та формування міфів і стереотипів серед українського суспільства щодо НАТО.

Напрямки співпраці

Сфери співпраці України з НАТО є досить широкими. До найважливіших і успішних напрямків співпраці можемо віднести:

- співпраця в сфері безпеки і миротворчих місій
- військова співпраця, а також реформа оборонної системи
- співпраця в сфері кризового реагування
- співпраця в сфері науки і екології
- співпраця в інформаційній сфері.

Співпраця в сфері безпеки, включаючи євроатлантичну безпеку, проходить в основному в рамках операцій і місій out of area. Для прикладу в 2007 р. Україна як єдина країна-партнер брала участь у всіх місіях і операціях НАТО.

Україна відіграла важливу роль в рамках діяльності Миротворчих Сил – SFOR, утворених на території Боснії і Герцеговини, надавши до складу мирного контингенту НАТО батальйон піхоти, батальйон механізованої піхоти, і ескадру гелікоптерів, в сумі 400 військових і пілотів [6]. До Косова Українці вислали ескадру гелікоптерів і 321 військових, що входили до складу українсько-польського батальйону (UKRPOLBAT), який було утворено в липні 2000 р. в рамках операції KFOR [8, с.333].

Україна вжила ряд практичних заходів, які мали на меті підтримку міжнародних анти терористичних акцій, через країни учасниці Альянсу. Україна давала доступ повітряному флоту Альянсу, який брав участь в операції, свій повітряний простір, а також свої транспортні літаки для перевезення до Афганістану військ країн-учасниць НАТО [6]. В 2007 році було підтверджено участь українських лікарів під керівництвом Литви у відбудові провінцій на території Афганістану.

Якщо йдеться про напрямки військової співпраці в рамках особливого партнерства найважливішими являються питання політики оборони і безпеки, розмови на тему основних стратегічних концепцій і воєнних доктрин, миротворча діяльність і управління кризовими ситуаціями [13].

* кандидат політичних наук, викладач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»

Практична військова співпраця України в рамках Програми «Партнерство заради Миру» (ПЗМ) містить кілька напрямків: 1) спільна участь в миротворчих операціях НАТО; 2) збільшення масштабів підготовки НАТО/ПЗМ в залежності від нових місій Альянсу, а особливо миротворчих операцій; 3) приєднання до планування і реалізації дій ПЗМ; 4) участь в плануванні і проведенні багатонаціональних операцій; 5) поширення співпраці у контексті ПЗМ.

Тепер співпраця України з НАТО поступово поширюється і можна поділити її на: напрямки співпраці Збройних Сил України (ЗСУ), частково визначених у графіку дій Україна-НАТО 2006 – 16 пунктів [11], а також короткотермінові заходи ухвалені на засіданні Комісії Україна-НАТО в 2003 р. у Вільні – 25 пунктів, поділених на 5 блоків [12].

Щодо створення Генерального Штабу ЗСУ, то багатостороння військова співпраця стає одним із найважливіших чинників зміцнення безпеки України, а також цілої Європи. Власне у сфері безпеки Міністерство Оборони України визначило наступні напрямки: контроль озброєння в рамках ОБСЄ; співпраця з НАТО в рамках програми ПЗМ; Участь у миротворчій діяльності ООН і ОБСЄ; двохстороння військова співпраця з країнами і їхніми військовими відомствами як на Заході так і на Сході [14].

Беручи участь у широкому спектрі дій і військових навчань в рамках ПЗМ, українські військовослужбовці здобувають практичний досвід у спільних діях з військами країн-членів НАТО (таблиця №1). Практичну користь Україні приносить також участь в процесі планування і моніторингу збройних сил, згідно з програмою ПЗМ. Його механізм дозволяє виділити такі аспекти в сфері планування оборони, які дають можливість вдосконалити спільні дії. Користь яка випливає з співпраці військ, особливо помітні на прикладі постійної участі українських підрозділів у стабілізуючих операціях.

Головними механізмами інституалізації військової співпраці є: Комісія Україна-НАТО; Військовий Комітет Україна-НАТО; Військове Бюро Зв'язку Україна-НАТО; Спільна Робоча Група Україна-НАТО з Реформи Оборонного Сектору [19]; Спільна Робоча Група Україна-НАТО з Озброєння; національний координатор співпраці України з НАТО – Представництва міністерств і інших органів виконавчої влади України, які співпрацюють з НАТО.

Таблиця 1.
Участь ЗСУ в заходах програми ПЗМ

Джерело: Опрацьовано на підставі даних Міністерства Оборони України, www.mil.gov.ua

Рік	Загальна кількість заходів	Кількість військових навчань	Кількість військових навчань проведених в Україні
1994	2	2	-
1995	98	11	-
1996	53	18	3
1997	157	22	2
1998	100	17	2
1999	156	11	2
2000	113	10	3
2001	117	10	-
2002	118	9	1
2003	152	10	1
2004	220	11	-
2005	262	10	-
2006	237	5	-

Одним з найважливіших завдань НАТО є підтримка України у сфері реформування її структури оборони, вдосконалення стану цивільно і демократичного контролю над збройними силами, а також підняття рівня співпраці з військами НАТО, що має покращити участь України в миротворчих місіях під егідою НАТО. Але перед Україною постає важке завдання – закінчити реформування отриманої після розпаду Радянського Союзу великої армії, яка характеризується великою кількістю застарілої і важкої техніки, і на її основі створення меншої і сучаснішої і ефективнішої структури збройних сил, яка буде відповідати потребам безпеки і відіграє активну роль в плані зміцнення європейської безпеки і стабільності [17]. З цією метою заплановано проведення реформи структури оборони в двох етапах. В рамках першого етапу (2004-2009 рр.) заплановано реформу збройних сил а також створення умов для їх розвитку. В грудні 2005 р. Президент України видав указ про Державну програму розвитку Збройних Сил України 2006-2011 рр. [18] У цій програмі (на 2010 рік), а також експертами та окремими політиками передбачалося що ЗСУ перейдуть на професійну основу [15].

На другому етапі (2010-2015 рр.) основний акцент покладено на розвиток ЗСУ, що є основою для переходу від кількісного до якісного керівництва військом, технікою, навчаннями а також забезпеченням. Підсумком другого етапу має бути утворення в 2015 році Збройних сил, згідно з операційними і військово-технічними стандартами країн-учасниць НАТО.

Потрібно підкреслити факт, що 9 грудня 2005 р. на засіданні Спільної Робочої Групи Україна-НАТО з Реформ Сектора Оборони, прийнято рішення про проведення комплексної ревізії сектора безпеки в 4 етапах за посередництва експертів НАТО.

Перший етап (січень-березень 2006 р.) був пов'язаний з визначенням концептуальних принципів реформ а також з аналізом загроз безпеки України. Під час другого (квітень – жовтень 2006 р.) і третього етапу (жовтень-листопад 2006 р.) ревізії сектора безпеки, оцінено стан окремих інституцій а також затверджено акти: Аналіз реального стану сектора безпеки також Модель сектора безпеки України – 2015. Під час четвертого етапу (листопад 2006 р. - травень 2007 р.) сформульовано способи і методи впровадження моделі сектору безпеки країни до 2015 р.

Важливим етапом переформування оборонних структур країни буде також освіта і професійне підготування кадрів. Старші українські офіцери, разом з колегами з інших партнерських країн, беруть участь в курсах які відбуваються в Італії і Німеччині [7, с.37]. В 2000 р. біля 440 офіцерів брали участь в 37 мовних і 15 підприємницьких курсах . В 2005 році НАТО виділило 150 тис. євро на програми реформування оборонних структур окремих країн.

Незмінна є тенденція направлена на заміну офіцерських посад цивільними кадрами в найвищих державних керівних установах, в технічних інституціях, у військових освітніх закладах. Зараз участь цивільних осіб становить біля 6% від цілої кількості осіб які працюють в військових структурах.

Планування дій в сфері реагування в кризових ситуаціях а також підготовка на випадок катастрофи становлять також дуже важливий напрям розвитку міжнародної співпраці між Україною і НАТО а також тема якій присвячені регулярно організовані тренування. Співпраця повинна приготувати Україну до ефективного впровадження і координації операцій пов'язаних з ліквідацією наслідків несподіваних катастроф, через діяльність державних підрозділів. Додатково вона повинна сприяти розвитку регіонального потенціалу в сфері реакції на випадок катастрофи.

Утворений в Україні в 1998 р. Євроатлантичний Центр з Реагування на випадок Катастрофи дав можливість отримати допомогу від країн-учасниць НАТО під час ліквідації

надзвичайних ситуацій і стихійних лих, наприклад у боротьбі з наслідками повені на Закарпатті в 1998 і 2001 рр. а також надав можливість участі українських рятувальних бригад у повені в Албанії і в Чехії в 2002 р., в Азербайджані в 2003 р., в Болгарії, Грузії, Румунії а також в Киргистані в 2005 р. Центр встановив також важливу ланку у процесі міжнародної гуманітарної акції допомоги жертвам землетрусу в Пакистані осінню 2005 р. Робота Центру далі зосереджується на створенні скоординованих дій для протидії кризовим ситуаціям (наприклад повінь) а також миттєвого реагування на випадок катастрофи в рамках спеціального проекту Україна-НАТО.

В науковій сфері під егідою НАТО проведено ряд програм в сфері науки і екології, в яких брали участь дослідники з України. В 2002 р. одним з трьох лауреатів першої номінації до нагороди за наукову співпрацю з НАТО був український науковець А. Халатов [4]. Під егідою НАТО в 2000 р. в Україні розпочала свою діяльність інформаційна мережа «URAN» (Ukrainian Research and Academic Network), завдяки якій українські наукові інститути і університет були інформатизовані.

На початку 2004 р. НАТО започаткувало нову наукову програму «Безпека через науку». В цьому самому році в рамках того проекту Україні виділено 1,5 млн. євро для реалізації 46 наукових проектів. В 2005 р. розпочато реалізацію 36 нових дослідницьких проектів у сфері науки і екології, а в 2006 р. НАТО виділило Україні на розвиток науки 2 млн. євро. З цієї суми 0,5 млн. євро призначено на інформатизацію українських університетів [2].

Одним з найбільш відомих прикладів наукової співпраці є проект Міністерства Освіти і Науки України стосовно створення апарату для просвітлення в Національному Науковому Центрі «Харківський Інститут Фізики і Технології». Цей унікальний апарат має бути використаний у дослідках в сфері медицини, судових експертиз, викриття вибухових матеріалів, за участі науковців з інших країн світу [2].

Рівень поінформованості та ставлення до НАТО

Аналізуючи співпрацю України та НАТО в інформаційні сфері, потрібно відзначити, що інформація щодо діяльності і структури Альянсу віддавна доступна всім зацікавленим громадянам через офіційну Інтернет сторінку НАТО [21] а також різні інформаційні видання НАТО на кількох мовах (наприклад Інформатор НАТО [5] українською мовою систематично видавався і поширювався безкоштовно).

У Києві від 1997 р. діє Центр Інформації і Документації НАТО. Але основними ініціаторами а також реалізаторами інформаційних заходів про НАТО є: Секретаріат Президента України, Міністерство Оборони, Міністерство Зовнішніх Справ, Державний комітет Телебачення і Радіомовлення України. Неурядові організації також досить активно беруть участь у процесі інформування суспільства.

На наш погляд прийняті ініціативи досі не вплинули на рівень інформованості українського суспільства. Аналізуючи ставлення українського суспільства щодо членства у НАТО, потрібно відзначити низький рівень інформованості населення про Альянс, а також не достатні знання про справи пов'язані з НАТО. Вагомий вплив на цей стан речей має також брак інформації в українських медіа. Про це свідчать результати соціологічних опитувань, які регулярно проводяться Центром Разумкова і публіковані в їх журналі «Національна Безпека і Оборона» (Таб. №2).

Необхідно зазначити, що в Україні далі більшість становлять противники намірів вступити до Північноатлантичного Альянсу. Вони становлять від 50 до 70% суспільства. Еволюцію підходу можна найкраще побачити співставляючи 1999 р. коли противники

НАТО становили 19% анкетованих, з 2005 р., коли понад 50% населення було проти, а також з 2006 р., коли кількість противників досягнула кульмінаційної точки біля 64%. За останні два роки спостерігається спад кількості противників вступу України до НАТО. Між 2007 і 2008 р. це спад становив 10% [16, с.47-49].

Варто також зауважити, що ставлення прихильників до противників вступу України до НАТО показує, що найвищі показники припадають переважно на час активних виборчих кампаній, коли тема НАТО інструментально використовується політичними силами. Крім того негативним впливом на ставлення українців до НАТО впливає військова операція в Іраку. Парадоксально війна Росії з Грузією з серпня 2008 р. не спричинила значних змін у підтримці Альянсу українським суспільством.

Таблиця 2
Якби наступної неділі відбувся референдум щодо вступу України до НАТО, як би Ви проголосували? (динаміка, 2002-2009)

Місяць досліджень	За вступ до НАТО	Проти вступу до НАТО	Не голосував би	Важко сказати
июл-09	20-янів	59,3	5-июл	14-сен
мар-09	17-апр	59,9	9-май	13-мар
дек-08	17-авг	55,5	9-июн	17-фев
авг-08	22,3	52	10,9	14,8
июн-08	20,9	60	5,9	13,3
апр-08	20,4	62,1	6,5	10,9
мар-08	17,7	55,2	8,4	18,8
фев-08	20,9	53,1	9,4	16,7
дек-07	21	58,9	15,3	4,8
фев-07	16,2	59,2	8	16,6
окт-06	17,2	54,1	12,4	16,3
сен-06	18,2	60,9	3,5	17,4
июл-06	16,3	63,2	8,7	11,7
янів-06	15,4	63,9	3,5	17,2
дек-05	16	61,4	4,7	17,9
сен-05	15,3	60,3	8,5	15,9
июн-05	21,1	55	5	18,9
фев-05	18,5	54,2	7,6	19,7
ноя-04	15,1	55,5	8,6	20,9
сен-04	18,3	51,8	7,5	22,3
июн-04	21,4	49,2	6,6	22,8
мар-04	24,6	45,6	7,5	22,3
фев-04	26,7	47,1	6,4	19,8
дек-03	22,2	48,7	6,3	22,8
сен-03	24,9	40	12,2	22,9
авг-03	25	35,4	17,7	21,9

Місяць досліджень	За вступ до НАТО	Проти вступу до НАТО	Не голосував би	Важко сказати
июл-09	20-янів	59.3	5-июл	14-сен
мар-09	17-апр	59.9	9-май	13-мар
дек-08	17-авг	55.5	9-июн	17-фев
авг-08	22,3	52	10,9	14,8
июн-08	20,9	60	5,9	13,3
апр-08	20,4	62,1	6,5	10,9
мар-08	17,7	55,2	8,4	18,8
фев-08	20,9	53,1	9,4	16,7

Джерело: Соціологічне опитування, Центр Разумкова, http://www.uceps.org.ua/poll.php?poll_id=46

Ставлення громадян України до НАТО взаємопов'язане також з їх ставленням до євроатлантичного і європейського напрямку міжнародної інтеграції України. НАТО сприймається як альтернатива, Російського сценарію в сфері зовнішньої політики. Важливу роль у формуванні негативного образу НАТО в очах українського суспільства відіграють стереотипи сприйняття організації як «інструмент зовнішньої політики США», а також асоціювання Альянсу з цією країною [9].

З соціологічних досліджень також виникає, що інформація про НАТО на українському телебаченні є неповною, представлена у контексті інших подій в Україні як додаткова і другорядна. Джерелом інформації про НАТО є журналісти українських і російських медіа, а також офіційні державні установи.

Але позиція експертів і радників НАТО або окремих країн-учасниць не презентуються широкому колу українського суспільства. Фактично телебачення публічно демонструє позицію українських політичних сил, які ставляться неохоче, або проти членства України в НАТО [16].

Загалом 87% анкетованих експертів вважає, що «Державна програма інформування суспільства у питаннях євроатлантичної інтеграції» реалізована тільки частково, а в деяких пунктах взагалі [1]. Згідно з соціологічними даними, біля 70% населення України не володіє інформацією щодо діяльності неурядових організацій в сфері інформування про НАТО, хоча на сьогоднішній день в Україні можна нарахувати більше 150 неурядових організацій, які займаються питаннями євроатлантичної інтеграції [3, с.12].

Негативне ставлення до НАТО мала змінити не одна інформаційна кампанія фінансована з державного бюджету України. Варто зазначити, що в рамках інформаційних матеріалів присвячених НАТО можна зайняти багато журналів (наприклад «Україна-НАТО»), опубліковано десятки книжок, бюлетенів а також матеріалів інформаційного характеру («Досліди і напрацювання у сфері євроатлантичної інтеграції України», «Euroatlantykinform», «Україна на шляху до НАТО»). Досить часто ці матеріали видаються неурядовими організаціями з допомогою грантів – зазвичай іноземних донорів. Потрібно також згадати про функціонуючі Інтернет сторінки присвячених цій темі. Прикладом можуть бути: Національний Центр з Євроатлантичної інтеграції України (<http://www.nceai.gov.ua> – ліквідована Указом Президента України від 2 квітня 2010 року №495); портал «Україна-НАТО» (<http://www.ukraine-nato.gov.ua>); «Україна-НАТО, напрямки співпраці» на Інтернет сторінці Міністерства Оборони України; «Євроатлантична інтеграція» на Інтернет сто-

рінці Міністерства Закордонних Справ України. Одночасно більшість громадян і експертів підкреслюють брак, неповність а також обмеження інформації стосовно НАТО в українських ЗМІ.

Розглядаючи рівень поінформованості населення щодо НАТО, можна стверджувати, що він далі низький. Альянс сприймається українцями в категорії холодного військового поділу Європи, тобто організація з ворожими намірами, свого роду механізм імперіальних дій США. Інакше кажучи, суспільство не володіє докладною інформацією щодо НАТО, а свої погляди формує на основі стереотипів.

Як показують результати дослідження висока підтримка інтеграції з Європейським Союзом (більше 55%, а в західних регіонах досягає 80%) і негативне ставлення суспільства стосовно НАТО не виражає критичного ставлення українців до Західних країн. Добре проведена суспільна кампанія, що мала на меті проінформувати суспільство про позитивну роль НАТО як Альянсу, що поширює мир, а не агресивного, що дестабілізує міжнародне оточення, може змінити позицію українського суспільства.

Потрібно особливо підкреслити той факт, що вище представлена ситуація не зміниться так швидко. Інформаційна політика, яка могла б мати позитивні наслідки змінюючи теперішні пропорції підтримки членства України в НАТО, буде вимагати великого залучення активного «пронатовського» українського суспільства і єдності. Не вистарчає тут також позитивних закликів кількох партій (досить часто це є інструментальне ставлення до теми НАТО), чи суспільних груп.

Підсумовуючи, рівень поінформованості громадян України про НАТО далі залишається низьким з точки зору кількості і якості, не зважаючи на справді позитивний напрямок співпраці Альянсу і держави. Це пов'язано з їх власною оцінкою і з малою достовірністю інформації і обмеженим доступом до неї. Образ Альянсу в найбільшій мірі формується через стереотипи, які мають вплив як на противників так і на прихильників європейської інтеграції.

Як можна зауважити на підставі принципів і напрямків співпраці України з НАТО, питання атлантичної інтеграції держави більш належить до політичної або інформаційної компетентності, а не до військової. Політичні спекуляції на тему готовності чи не готовності здаються заявами скерованими до Східного сусіда – Росії, і задоволення її потреб, або тимчасовими передвиборчими гаслами для певної верстви українського електорату. Нажаль, ці спекуляції більше дестабілізують, а ніж забезпечують стабільність і плідну співпрацю України з НАТО.

Ситуація на пострадянському просторі є дуже динамічна, особливо останнім часом. Війна Росії з Грузією в серпні 2008 р., а також спеціальні дії Росії (так звана паспортна політика в Криму і робота над «Картою росіянина», «психологічна війна» відносно Чорноморського Флоту) робить внутрішню ситуацію в Україні щораз більш складнішою. Значною є можливість дестабілізації внутрішнього становища України через використання Росією ситуації в Криму. Збільшення хаосу на політичній арені України послаблює впевненість західних інвесторів у захищеності їхніх інвестицій в державі, а членство України в НАТО могло б нівелювати та розвіяти їхні сумніви на побоювання. Таким, може бути один з багатьох з аргументів на користь зміни у сторону позитивного ставлення щодо НАТО в Україні.

Література

1. Альтернативні моделі забезпечення національної безпеки України: оцінки експертів // «Національна безпека і оборона».- 2006.- №9.- С. 42-46.

2. Важливі аспекти співробітництва України з НАТО // Портал Україна-НАТО.- Режим доступу: <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1238.htm>
3. Горбулін В.П. Україна – НАТО: стагнація чи повільна інтеграція // «Стратегічні пріоритети».- 2007.- № 2 (3).- С. 5-14.
4. Дворник С. Зарубінський О. Україна і НАТО: від співробітництва до інтеграції // «Голос України».- №59 (3059).- 27.03.2003.- С. 6-7
5. Довідник НАТО.- Office of Information and Press NATO.- Brussels 2003.
6. Крамаревський О. І плюси.- і мінуси. Розширення НАТО і безпека України // «Політика і час».- 1996.- №7.- С. 28-32.
7. Лисицин Е. Стратегічне партнерство – поняття сучасне // «Віче».- 1999.- №2 (83).- С. 32-43.
8. Микієвич М.М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки.- Львів 2005.- 416 с.
9. Міщенко М. Вплив геополітичних орієнтацій громадян України на їх ставлення до НАТО // «Національна безпека і оборона».- 2006.- №9.- С. 39-41.
10. Науково-технічне співробітництво Україна–НАТО.- Режим доступу: <http://www.ukraine-nato.gov.ua>
11. Основні напрями співробітництва Збройних Сил України з НАТО // Міністерство Оборони України.- Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=ua-nato&sub=osn_partr
12. Поглиблення співпраці Україна-НАТО: короткотермінові заходи // Міністерство Оборони України.- Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=ua-nato&sub=rogl_spiv
13. Руснак І. У процесі воєнної реформи. Стратегічні завдання поступової інтеграції України в НАТО: практичний вимір // «Політика і час».- 2003.- №11.- С. 9-13
14. Смолянук В. Фактор НАТО у формуванні військової могутності української держави // «Людина і політика».- 2000.- №3.- С. 24-33.
15. Сунгуровський М. Україна–НАТО: результати очікувань // «Національна безпека і оборона».- 2006.- №9 (81).- С. 2-8.
16. Тема НАТО в новинах і політичних програмах українського телебачення // «Національна безпека і оборона».- 2006.- №9.- С 47-50.
17. Тертичний А. Розширення НАТО: військові аспекти // «Політика і час».- 1996.- №8. С. 18-22.
18. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 9 грудня 2005 року Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 роки».- 2005.- # 1862.- 27.12.2005.- Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=74495&cat_id=37486
19. NATO–Ukraine Joint Working Group on Defence Reform.- North Atlantic Treaty Organization.- Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/SID-4403CB32-C2317042/natolive/topics_50320.htm
20. NATO-Ukraine relations.- North Atlantic Treaty Organization.- Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37768.htm
21. North Atlantic Treaty Organization.- Режим доступу: <http://www.nato.int>

Волошенко І.О.*

ПРОБЛЕМА НАРКОТРАФІКУ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

В статті проаналізовано основні причини незаконного обігу наркотичних речовин в пострадянських державах Центральної Азії, визначено особливу роль соціально-економічного і афганського факторів у появі і існуванні цього явища. З'ясовано особливості наркотрафіку у окремих країнах регіону, критично оцінено основні механізми і методи боротьби з наркаторгівлею в Центральній Азії.

В статье проанализированы основные причины незаконного оборота наркотических средств в постсоветских странах Центральной Азии, определена особая роль социально-экономического и афганского факторов в появлении и существовании этого явления. Установлены особенности наркотрафика в отдельных государствах региона, критически оценены основные механизмы и методы борьбы с наркаторгивлей в Центральной Азии.

The article analyzes the main causes of drug trafficking in post-Soviet Central Asian countries, defined the special role of socio-economic and Afghan factor in the emergence and existence of this phenomenon. Defined the peculiarities of drug trafficking in some countries of the region, critically evaluate the basic mechanisms and methods to combat drug trafficking in Central Asia.

Поняття національна безпека тісно пов'язувалось до середини 20 століття із захистом власної території, в основному військовими методами, та збереженням стабільності політичної ситуації всередині країни. Однак розвиток людства переніс фокус досліджень у сфері безпеки виключно з загроз застосування військової сили та контролю над її застосуванням на аналіз таких невійськових загроз, як проблеми навколишнього середовища, перенаселеність та забезпечення ресурсами, нелегальна міграція, націоналізм, тероризм, організована злочинність, тощо. Введення в коло досліджень не лише зовнішніх, але і внутрішніх загроз, характерних не лише для держав, але й для індивідів і їх груп, значно поглибило і оновило розуміння поняття безпеки [1, с.97].

Незалежно від підходів до вказаних явищ (доктрина безпеки людини human security, або традиційний політичний реалізм) ці нові загрози так чи інакше включаються в існуючі концепції і потім змінюють саму політичну практику. Однак даний процес по відношенню до різних явищ має різний за швидкістю характер. Так, наприклад, міжнародний тероризм майже миттєво після подій 11 вересня 2001 року перейшов в розряд загроз міжнародному миру і безпеці. Дещо довше був шлях до цього статусу у такої проблеми, як піратство. На межі визнання знаходиться зміна клімату.

*аспірантка кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Дорошко М.С.

Незважаючи на зміну розуміння безпеки, негативним моментом видається той низький статус, яким наділена в системі права міжнародної безпеки така глобальна проблема, як наркоманія та міжнародна наркоторгівля. Незважаючи на загально визнаний зв'язок між наркоторгівлею і тероризмом, торгівлею людьми, відмиванням грошей, корупцією, іншими видами транснаціональної злочинності, локальними конфліктами, екстремізмом, питання боротьби з наркотиками до цих пір залишається частиною міжнародного кримінального права. Мається на увазі організація боротьби з наркобізнесом як приватними злочинами, в основному на рівні спеціалізованих відомств, при повному ігноруванні геополітичної природи проблеми наркотрафіку. Таким підходом і пояснюється неефективність діючих нині універсальних конвенцій у цій сфері [10].

Серед нових загроз людському розвитку в нових незалежних державах Центральної Азії вагоме місце зайняли розповсюдження наркотичних речовин і їх незаконний обіг. Актуальність дослідження проблеми наркотрафіку у Центральній Азії пов'язана із його деструктивним впливом на керування суспільством і посиленням латентних конфліктів в регіоні, а також посиленням впливу наркобізнесу на державне управління. У кінцевому підсумку наркобізнес зацікавлений у підтримці політичної і соціальної нестабільності в регіоні, а, отже, є реальною загрозою безпеці в широкому розумінні цього слова.

Дана робота має на меті з'ясувати причини наркотрафіку в пострадянських країнах Центральної Азії, визначити його особливості та проаналізувати основні методи боротьби з цим явищем в регіоні.

Під наркотрафіком, або каналом незаконного транспортування наркотичних засобів, прийнято розуміти сукупність маршрутів переміщення, використання транспортних засобів, способів приховування наркотиків, у тому числі при перетині державних і митних кордонів, а також осіб, які беруть безпосередню участь в незаконному транспортуванні та причетних до забезпечення їх безпеки.

Традиційно наркотрафік у пострадянських державах Центральної Азії пов'язують із географічною близькістю до Афганістану. За даними ЮНОДК (Управління ООН по наркотикам і злочинності) 89% або 6900 т опію, виробленого у 2009 році було вирощено саме в цій країні [2, с.13]. Антитерористична кампанія США в Афганістані призвела до зміни політичної еліти, однак не значною мірою вплинула на зміну її економічної сили, яка має коріння саме у сфері наркобізнесу.

Основним маршрутом доставки наркотиків залишається так званий «балканський» або «південний» – через територію Пакистану, Ісламської Республіки Іран, Туреччини і країн Південно-Східної Європи. Однак близько 30% афганського героїну щорічно вивозиться із Афганістану по так званому «північному» маршруту через пострадянські держави Центральної Азії, в основному для задоволення попиту в Російській Федерації. Якщо перевагами «балканського маршруту» є більш коротка відстань на шляху до країн ЄС і менша кількість державних кордонів, які треба перетинати під час трафіку, то «шовковий шлях» привертає увагу наркобізнесу прозорістю кордонів між країнами СНД.

Північний маршрут (або «шовковий шлях») головним магістральним напрямком має сукупність маршрутів, що проходять через Таджикистан, Киргизстан (або узбецьку частину Ферганської долини), Казахстан, Росію і далі через Україну, Білорусь, країни Прибалтики до Східної Європи, Німеччини та Нідерландів. На думку російських вчених близько половини наркотрафіку припадає на Туркменістан, кордони якого з Афганістаном як і раніше відкриті [5, с.88], однак офіційна статистика цієї країни є повністю закритою. Афганські наркотики проникають на територію центрально-азійських країн і через Синьцзян - Уйгурський автономний район КНР.

Різні відгалуження маршруту йдуть через афгансько-узбецький кордон і Казахстан (у середині 1990-х рр. один з головних північних шляхів проходив через м. Термез, звідти - в Карші, Бухару, Ургенч, Нукус і далі через плато Устюрт в Казахстан і Росію), через афгансько-туркменський кордон - у Казахстан чи Азербайджан, в більшості випадків виходячи після цього до російської території, проте іноді прямуючи в обхід її, зокрема через Туреччину

Експерти виділяють кілька основних маршрутів транспортування героїну з Афганістану: афганська провінція Бадахшан - гірський Бадахшан, Таджикистан - Ош, Киргизія - Сумгаїт, Азербайджан (раніше в районі Баку здійснювалася переробка морфію в героїн, але з розвитком виробництва в самому Афганістані, Азербайджан перетворився в один з транзитних пунктів) - Боснія, Хорватія - Західна Європа. Афганська провінція Бадахшан - гірський Бадахшан, Таджикистан - Ош - Бішкек - Самара - Москва - Естонія - Швеція - США. Афганська провінція Бадахшан - гірський Бадахшан, Таджикистан - Ош - Бішкек - Єкатеринбург - Москва - Естонія - Швеція - США. Афганська провінція Бадахшан - гірський Бадахшан, Таджикистан - Ош - Бішкек - Нижній Новгород - Москва - Естонія - Швеція - США. Афганська провінція Бадахшан - гірський Бадахшан, Таджикистан - Ош - Бішкек - Саранськ - Москва - Естонія - Швеція - США. Афганська провінція Бадахшан - Душанбе, Таджикистан - Бомбори, Грузія - Кобулеті (раніше тут здійснювалася переробка морфію в героїн, але з розвитком виробництва в самому Афганістані, Кобулеті також перетворився на один з транзитних пунктів) - Аджарія - Туреччина. Афганська провінція Мургаб - гірський Бадахшан, Таджикистан - Ош - Бішкек - Гянджа, Азербайджан - Москва - Шауляй, Латвія - Європа. Мазарі-Шаріф, Афганістан - Термез, Узбекистан - Шалі, Чечня - Нахичевань, Азербайджан - Туреччина. Мазарі-Шаріф - Термез - Самарканд - Гянджа - Дагестан - Шалі - Москва - Шауляй. Мазарі-Шаріф - Термез - Самарканд - Гянджа - Дагестан - Карачаєво-Черкесія - Абхазія - Румунія [6].

Незаконний обіг відбувається в основному за допомогою особистих і комерційних транспортних засобів, нерідко невеликими партіями, що свідчить про тенденцію мілких операцій з незаконного обігу наркотиків в регіоні. На різних етапах трафіку наркотики везуть на віслюках, в легкових автомобілях, автобусах і поїздах. Складне економічне становище населення більшості центральноазіатських країн разом з очевидною фінансовою привабливістю контрабанди і торгівлі наркотиками, обумовлює участь у наркогалузі все більшої кількості жителів регіону, які шукають легкого заробітку.

В пострадянські країни Центральної Азії, через які транспортується близько 30% наркотиків з Афганістану, визнаного лідера з вирощування заборонених опіатів у світі [2, с.13], проникають і «важкі» синтетичні психотропні речовини з Європи. Тобто наркотрафік йде не лише з півдня на північ, але і з півночі на південь. Крім цього наркотичні речовини виробляються і в самих країнах регіону [6]. Виробництво різко посилилось під час війни СРСР в Афганістані, коли істотно зросло виробництво морфінів на фармакологічних підприємствах Киргизії, і пізніше в період виведення радянських військ з Афганістану і наступного розвалу СРСР, коли значна частина цих підприємств була перепрофільована або закрита, обладнання було розкрадено і встановлено на підпільних приватних фабриках виробництва наркотиків [9].

В цілому рахується, що в даних країнах осідає близько третини наркотичних речовин, які транзитом проходять через їх територію, що безумовно не може не позначитись на внутрішньополітичній ситуації в регіоні. Країни Центральної Азії, опинившись на шляху контрабанди наркотиків, стикнулись з ростом наркоманії і злочинності. За оцінками ООН число наркоманів в Казахстані становить 165-186 тис., в Киргизстані – 80-100

тис., в Таджикистані – 45-55 тис., в Узбекистані – 65-91 тис. осіб. Близько 5 тис. наркоманів налічується у Туркменістані [7, с.126].

Крім традиційної близькості до Афганістану, можна визначити і інші причини явища наркотрафіку в країнах Центральної Азії. До них в першу чергу слід віднести складну соціально-економічну ситуацію, яка склалась в регіоні. Так, наприклад, в Таджикистані близько 53% населення відноситься до категорії бідні, 17% з яких є критично бідними [3, с.3]. Так само в Казахстані і Узбекистані незважаючи на кращу ситуацію з бідністю, економіка працює на користь правлячої бюрократії, а не на більшість громадян. Низька якість життя населення, особливо в селі, деградація системи охорони здоров'я, освіти і сільського господарства, збільшення числа некваліфікованої робочої сили, змушеної мігрувати нелегально заради заробітків, неминуче посилюють соціальну напругу в суспільствах даних країн. Високий рівень безробіття в регіоні змушує частину населення займатися незаконним виробництвом і вивозом наркотиків до Росії і інші прикордонні держави СНД, вбачаючи в цьому реальний джерело отримання доходів. Особливу тривогу викликає те, що в наркопроцесі все більше залучаються жінки і діти.

Слід відмітити, що в Центральній Азії акцент досі робиться лише на силові методи боротьби з наркотогівлею і наркомафією при незначній увазі до профілактичної роботи. У роботі районних органів влади відсутня системність у виборі заходів, спрямованих на боротьбу з наркоманією та її профілактику. Відсутня необхідна робота по боротьбі з незаконним обігом наркотиків на низовому рівні. На цьому рівні слабо розвинена діяльність неурядових громадських організацій антинаркотичної спрямованості. Крім цього відсутня достатня кількість фахівців-наркологів та мережі спеціальних медичних установ, що займаються профілактикою і лікуванням наркоманії, особливо в сільській місцевості.

Слабка технічна оснащеність підрозділів правоохоронних органів, що займаються питаннями боротьби з наркоманією і наркобізнесом, їх нечисленність є також причинами збільшення наркотогівлі в регіоні. Не менш значущою причиною є значний рівень корупції правоохоронців держав Центральної Азії, часто серед органів, які покликані боротися з незаконним обігом наркотиків.

Серйозним негативним фактором, що впливає на поширення наркотиків є проблема природного зростання канабісу на великих територіях, що робить його доступним, враховуючи, в тому числі, і доступність в ціні.

Причиною є також не облаштованість внутрішніх кордонів між цими країнами як спадок від СРСР, а також пунктів прикордонного і митного огляду, для чого необхідні значні кошти, а також корумпованість прикордонних служб. За даними російського експерта по кризовим ситуаціям Л.Королькова прикордонниками викривається лише від 3 до 10% незаконного обігу наркотиків [4], що часто є боротьбою не з наркотиками, а конкуруючою злочинною групою.

До того ж слід додати, що протиріччя між самими пострадянськими державами Центральної Азії часто не сприяють ефективній боротьбі з наркотрафіком в регіоні. Хоча останнім часом, стали робитися спроби переламати ці негативні тенденції. Зокрема про це говорить ініціатива Управління ООН з наркотиків і злочинності, з приводу створення Центральноазіатського регіонального інформаційного координаційного центру в галузі контролю за наркотиками. Подібних регіональних ініціатив не спостерігається, що свідчить про наявність різних підходів країн до вирішення проблеми незаконного обігу наркотиків.

Незважаючи на різницю позицій всі країни Центральної Азії приєдналися до Конвенцій ООН про наркотики, психотропні речовини і незаконний обіг наркотиків. Крім

того, Казахстан, Узбекистан і Киргизія в 1996 році окремо підписали аналогічні домовленості. В рамках ООН діє меморандум про співробітництво в боротьбі з наркотрафіком, який підписали усі 5 країн Центральної Азії. При ОДКБ діє координаційна рада по протидії незаконному обігу наркотиків, в рамках якої з 2003 року проводиться операція «Канал» з вияву і блокуванню маршрутів транспортування наркотиків. У 2004 році відповідну домовленість було укладено і в рамках ШОС. Проте в реальному житті як багатостороннє, так і двостороннє співробітництво у сфері боротьби з наркотиками в регіоні розвивається неефективно.

Що стосується індивідуальної боротьби країн регіону з наркотрафіком, то слід відзначити створення спеціалізованих органів, діяльність яких направлена на боротьбу з наркаторгівлею в кожній з країн. В Киргизстані це Служба по боротьбі з наркобізнесом Міністерства Внутрішніх Справ Киргизької Республіки. В Казахстані - Комітет по боротьбі з наркобізнесом і контролю за обігом наркотиків МВС Республіки Казахстан. В Таджикистані діє Агентство з контролю за наркотиками при Президенті Таджикистану, в Туркменістані - Державна служба Туркменістану по боротьбі з наркотиками. Державна комісія з контролю за наркотиками діє в Узбекистані. Проте ефективністю дія цих органів не відрізняється. На урядовому рівнях приймаються конкретна нормативна-правова база боротьби з наркаторгівлею. Показною в цьому відношенні є Стратегія боротьби з наркоманією і наркобізнесом в Республіці Казахстан на 2006-2014 роки [11]. Ця країна визначила боротьбу з наркотиками пріоритетом своєї діяльності, однак самотужки цю проблему навряд чи можна вирішити.

Головна небезпека, яку несе наркобізнес в країнах Центральної Азії, тісно пов'язана з екстремістськими організаціями, і в першу чергу Ісламським Рухом Узбекистану (ІРУ), який контролював в кінці 90-х близько 70% центрально-азійської наркаторгівлі. Вторгнення загонів ІРУ у Киргизстан і Узбекистан в 1999-2000 роках, роль наркобізнесу у поваленні влади в Киргизстані і заколоту в узбецькій частині Фергани в 2005 році показують, що наркобізнес має і політичні амбіції. Він намагається суттєво впливати на державну владу і контролювати її. У подіях останніх місяців в регіоні Центральної Азії, а саме активізації талібів на півночі Афганістану, сплеску нестабільності у східних районах Таджикистану, зміні влади у Киргизстані можна простежити наркотичний слід, тобто інтереси наркобізнесу, що ревно охороняє наркомаршрути, які пролягають в регіоні.

Російська дослідниця проблеми наркотрафіку в регіоні К.Боришполець в своїй статті «Наркотрафік центрально-азійської зони» висловлює занепокоєння появи у вищих структурах державної влади представників наркократії [8]. Вона ж зазначає появу дуже важливої тенденції, пов'язаної з наркотрафіком і загрозами регіону. Мова йде про наркоідеологію – ідеологічного обґрунтування наркаторгівлі – як одного з дієвих інструментів боротьби з Заходом і їх союзниками. Наркаторгівля, яка в багатьох регіонах світу не лише негативно впливає на державу зсередини, має здатність об'єднуватись з екстремізмом в дієвий механізм, стаючи його найефективнішою фінансовою базою.

Дуже важливим для питання наркотрафіку стала публікація Управлінням ООН по боротьбі з наркотиками і злочинністю доповіді «Наркотрафік як загроза безпеки в Західній Африці», де дана проблема була визнана загрозою міжнародної безпеки на регіональному рівні. Це, безумовно, вкрай своєчасний і потрібний крок щодо нестабільного регіону, обсяг трафіку через який становить приблизно 50 тонн (близько 340 млн. разових доз) кокаїну в рік. З іншого боку експерти ЮНОКД в своїй Всесвітній доповіді про наркотики 2010 року зазначають, що незаконний обіг наркотиків може представляти подвійну загрозу для політичної стабільності. Перша з них пов'язана з отриманням коштів від наркаторгівлі

заколотниками і бандами шляхом управління і оподаткуванням цієї діяльності. А інша – пов'язана з країнами, де наркоторговці стають достатньо могутніми для того, щоб підпорядкувати собі державу шляхом силової конфронтації або корупції на найвищому рівні [2, с.25]. На нашу думку, саме до останньої категорії і можна віднести пострадянські держави Центральної Азії, які на жаль, можуть повторити долю латиноамериканських країн-транзиторів наркотиків.

Разом з тим залишається незрозумілим, чому світове співтовариство залишає за межами правових формулювань ситуацію, пов'язану з обігом наркотиків у Центральній Азії, бо у самій доповіді основна увага зосереджена на регіоні Латинської Америки і власне Афганістані.

На сьогодні не можна відокремлювати самі наркотики від джерела їх виробництва і намагатися протидіяти наркотрафіку в Центральній Азії, не займаючись ситуацією в самому Афганістані. Вважається, що боротися з наркоторгівлею потрібно переважно в Таджикистані, Киргизії, Узбекистані, Казахстані - на шляху трафіку, а завдання викорінення нарковиробництва всередині Афганістану має вирішувати уряд цієї країни, тобто майже неіснуюча держава має боротися з наймогутнішим нарковиробництвом у світі.

На нашу думку, боротьба з наркотрафіком, екстремізмом або тероризмом є лише боротьбою з наслідком явищ, які мають глибше коріння і причини як зовнішньо- так і внутрішньодержавного характеру. Для збільшення ефективності боротьби проти цього явища необхідні комплексні програми на всіх рівнях, і в першу чергу покращення економічної ситуації в регіоні. Однак особи, які звикли заробляти «легкі» гроші від продажу наркотиків, навряд чи погодяться заробляти їх важкою працею.

Література

1. Paris R. Human security: Paradigm Shift or Hot Air? // International Security. Vol. 26. № 2 (Fall 2001)
2. Всесвітня Доповідь про наркотики (World Drug Report) Управління ООН по наркотикам і злочинності (ЮНОДК) <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/drug2010.pdf>
3. ASIA-PLUS.02.07.2008.№27 (441)
4. <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4716083,00.html>
5. Богатуров А., Дундич А., Троицкий Е. Центральная Азия: «Отложенный нейтралитет» и международные отношения в 2000-х годах. Очерки текущей политики. Выпуск 4. М.:НОФМО,2010
6. Зеличенко А. История афганской наркоэкспансии 1990-х. http://www//zhurnal.lib.ru/z/zelichenko_a_1/-14.08.2003
7. <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/incb2009.pdf>
8. К.Боришполец Наркотрафик центральноазиатской зоны// <http://www.mgimo.ru/news/experts/document154202.phtml>
9. <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4145454,00.html>
10. Мелентьев С., Царик Ю. СНГ – на пути наркотрафика// <http://www.vpk-news.ru/27-293/fho/597>
11. <http://www.kazembassy.by/econom/narkomania.html>

Рубцов А.О.*

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ОНОВЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАТО: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано еволюція ключових концепцій формування євроатлантичної інтеграції і ролі НАТО в цьому процесі. Визначено дія зовнішніх чинників, які динамічно змінюються в системі міжнародних відносин і впливають на трансформацію внутрішнього розвитку НАТО (воєнно-економічного, інституційного, соціально-політичного характеру). В контексті нових реалій окреслено основні напрями реформування Альянсу напередодні офіційного прийняття нової Стратегічної концепції НАТО.

Ключові слова: НАТО, євроатлантична інтеграція, стратегічна концепція, загрози, безпека, Росія, розширення Альянсу, стратегічна концепція НАТО, багатополарний світ.

The article deals with the evolution of key concepts of Euroatlantic integration and the role of NATO in this process. The impact of external factors is determined considering their dynamic change within the system of international relations as well as their influence on NATO internal transformation. Main trends of the Alliance reform are defined which is topical on the eve of official acceptance of New Strategic Concept.

Key words: NATO, Euroatlantic integration, strategic concept, threats, security, Russia, the Alliance expansion, multiplier world.

Науково-теоретичні та науково-практичні дослідження, предметом яких є еволюція воєнно-політичної інтеграції, її складові, механізми дії НАТО, являють собою велике розмаїття суперечливих думок. Різні тлумачення стосуються, насамперед, якісного визначення/«позиціонування» НАТО поряд з іншими міжнародними, а передусім з міждержавними організаціями світу майже як «першої серед рівних» (поступаючись хіба що ООН). Альтернативні погляди – це тлумачення євроатлантичної інтеграції як або одного з сегментів світової трансрегіональної інтеграції або, навпаки, акцентування унікальності євроатлантичного процесу.

На сьогодні зроблено чимало теоретичних узагальнень стосовно процесу розвитку інтеграції євроатлантичного безпекового простору, а також наукових досліджень щодо еволюції євроатлантичного процесу. Більше того, за істотної зміни ситуації на трансатлантичному просторі на зламі тисячоліть, а також внаслідок поступового реформування такого суб'єкта міжнародних відносин як НАТО, дослідники прагнуть узагальнити існуючі теоретичні моделі інтеграції, а також розробити нові. Втім зрозуміло, що це є до-

* здобувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Яковенко Н.Л.

статньо складним завданням, оскільки розробка перспективної концепції євроатлантичної інтеграції вимагає не тільки застосування комплексного підходу у теоретико-методологічному сенсі. Недостатнім є також врахування чинників внутрішнього розвитку НАТО (воєнно-економічного, інституційного, соціально-політичного характеру) у науково-практичному (політологічному) вимірі – з одного боку, та політико-прикладного аналізу дії зовнішніх чинників, які теж динамічно змінюються в системі міжнародних відносин, – з іншого.

Зважаючи на динамічну еволюцію НАТО, поки недостатньо застосовується контекстний підхід до вивчення процесу євроатлантичної інтеграції. Такий підхід має передусім виходити із з'ясування мережі взаємозалежних політичних причин історичних змін (історико-політичного контексту). Відповідний контекст, з точки зору методології міжнародних досліджень, дозволить осмислювати євроатлантичну інтеграцію як цілісний багатовимірний процес з власною внутрішньою логікою розвитку та з виокремленням суперечливої специфіки його якісних характеристик.

Метою даної статті є аналіз насамперед історико-політичного контексту євроатлантичної інтеграції, в рамках якого здійснюється теоретико-методологічний аналіз її концептуальних положень, які ще продовжують дискутуватися в наукових колах. Похідним завданням є також виокремлення проблемних питань концептуалізації євроатлантичної інтеграції, що потребує подальшого осмислення в контексті завершення підготовки до офіційного прийняття нової Стратегічної концепції НАТО.

Із завершенням «Холодної війни», розпадом ОВД та СРСР, нові парадигми осмислення міжнародного співробітництва, і в першу чергу нові підходи до осмислення «посконфронтаційних» стратегій таких організацій як НАТО набули нового звучання.

Традиційні підходи могли успішно діяти, за словами Р. Уокера, лише в рамках ідеалістичної презумпції про «конвергенцію питань суверенітету, державності, національних інтересів і права» [8]. Однак для т.зв. «постхолодного» стану міжнародних відносин дедалі більш характерними є характерні фрагментарність, одиничність подій, їх винятковість і неможливість їх зведення до універсальних зразків.

Відповідно, набула привабливості й поширилася передусім концепція про заміну біполярного протистояння багатополярним. Майже всі роботи з питань світової політики та міжнародної безпеки (найбільш показовими можна вважати праці Зб. Бжезинського, Г. Кісінджера, С. Хантінгтона та ін.) відтоді активно використовують терміни «багатоплюсний (багатополярний) світ», «багатовекторна політика», «силове протистояння», «баланс сил» тощо.

У прийнятій у листопаді 1991 р. новій стратегічній концепції НАТО докладно викладалося бачення подібного контексту безпеки, в якому Альянсу відтепер потрібно було діяти, реагуючи на «багатопланові» і «різнобічні» ризики та «нестабільність, яка може виникнути внаслідок серйозних економічних, соціальних і політичних складнощів» міжнародного середовища новітніх часів. Євроатлантичний істеблішмент сформулював т.зв. «широкий підхід до безпеки», який мав на увазі здійснення таких основних завдань як співробітництво між країнами-членами, підтримка колективного оборонного потенціалу (що означало реформування ЗС членів НАТО), діалог і співробітництво із третіми країнами, запобігання конфліктів і кризове реагування [3].

Осмислюючи нові реалії, помічник державного секретаря США Р. Холбрук в 1995 році у статті «Америка – європейська держава» [3] писав, що однією із найскладніших проблем у міжнародних відносинах після закінчення «Холодної війни» є проблема створення ефективної системи загальноєвропейської безпеки. Він доволі аргументовано довів,

що ядром європейської безпеки дійсно є блок НАТО, розширення якого є логічним наслідком падіння «залізної завіси» і акцентуалізованої потреби в розширенні європейської єдності. З погляду Р. Холбрука, НАТО не представляє загрози для безпеки Росії, а прагне до прямих взаємин з нею, заснованих на визнанні особливої позиції і статусу Росії в сфері безпеки, а також цілісності інших незалежних держав, що виникли в результаті розпаду Радянського Союзу. Крім НАТО свій внесок у нову структуру світу мають вносити і вносять Євросоюз, ОБСЄ та інші міжнародні організації.

Актуальною була (і певним чином залишається) теза Р. Холбрука про те, що для створення довгострокової і стабільної безпеки в Європі повинна бути вирішена задача інтегрування в неї пострадянського простору, особливо Росії.

У свою чергу, Б. Бредлі, відзначаючи, що національні інтереси США та Росії не суперечать один одному, закликав сприяти інтеграції Росії в регіональні та міжнародні структури і виступав проти швидкого розширення НАТО на Схід [1].

Аналогічно, вчений-міжнародник Ч. Мейнс також виступав за створення регіональних режимів безпеки, у яких провідну роль будуть грати найбільш сильні регіональні держави. Дослідник також висловився проти розширення НАТО і перетворення блоку на єдину військову структуру і за те, щоб Росія займала особливе місце в режимах безпеки, що формуються.

По суті, стратегічні завдання (окреслені концепцією 1991 р. і осмислені такими фахівцями як Б. Бредлі, Р. Мейнс та Р. Холбрук), тільки в повнішому і дещо формальнішому вигляді, були відтворені й у новій Стратегічній концепції НАТО, прийнятій 23-25 квітня 1999 р. на саміті у Вашингтоні. Її основними відмінностями від концепції 1991 р. на доктринальному рівні був набагато більший наголос на ідеологічну складову дій країн НАТО, їх прихильність до спільних демократичних цінностей, захист і поширювання яких позиціонувалися в якості одного із пріоритетних напрямків розвитку Альянсу. Показово, що у новій концепції не говорилося про обов'язковість мандата ООН для дій Альянсу, тобто фактично він визнавав за собою право діяти самостійно, причому не тільки в традиційній «зоні відповідальності» (територія держав-членів), але й за її межами [7].

Важливою відмінністю слід вважати зафіксовані зміни у формах співробітництва із третіми країнами. Тепер уже мова йшла про політику «відкритих дверей» і прийняття до складу Альянсу нових членів. На саміті у Вашингтоні в цій якості брали участь Польща, Угорщина й Чехія. А в листопаді 2002 р. на саміті в Празі офіційне запрошення про вступ одержали Румунія, Болгарія, Словенія й країни Балтії. При цьому розвиток діалогу із «третіми країнами» як такий (передусім із країнами Балканського регіону, з Росією й Україною та іншими колишніми республіками СРСР і партнерами по Середземномор'ю) як і раніше залишався в числі пріоритетів організації.

Стратегічна концепція 1999 р., навіть незважаючи на те, що була схвалена в розпал масштабної військової кампанії НАТО в Косово (яка неоднозначно сприймалася навіть всередині самого Альянсу), продемонструвала достатньо високий ступінь єдності позицій та наявність своєрідної «парадигмальної згоди» євроатлантичної спільноти. Але подальший розвиток подій акцентуалізував серйозні протиріччя, які до цього знаходилися в латентному стані.

Трагічні події 11 вересня 2001 г. в США, продовжувані масштабними воєнно-політичними кампаніями в Іраку та Афганістані, можна вважати своєрідним «моментом істини» щодо розуміння нової геостратегії НАТО. З довготермінової перспективи, саме відносне зростання військово-політичної могутності НАТО (на фоні мінімізації «загрози зі Сходу») та відсутність адекватних конкурентів створило середовище для нової політики НАТО.

Відчуття незахищеності Америки («America is under attack!»), що породили теракти, віра у військову силу та можливості змінити світ шляхом її застосування переконали адміністрацію Дж. Буша-мол., що силова стратегія розвитку є не тільки єдино можливою, а й бажаною. Європейський істеблішмент, навпаки, був зануреним у внутрішні процеси (оборонна реформа і в т.ч. розвиток воєнної складової Євросоюзу, розширення НАТО і ЄС тощо), відчував потребу в стабільності та зважаючи на все це переважно виступав проти воєнно-політичної кампанії. В цьому контексті концептуальні розходження навколо війни в Іраку були невідворотними.

Результатом подібного розвитку подій стала масштабна криза, що поставила під сумнів «якість» трансатлантичного партнерства – адже ні американці, ні європейці не брали до уваги потенційну шкоду, що завдавала їх політика Північноатлантичному альянсу. Серйозні помилки та прорахунки, разом з низкою об'єктивних і некерованих факторів, перетворили те, що могло стати черговим євроатлантичним диспутом, на політичну кризу майже історичної ваги. Критично оцінюючи ситуацію, провідний німецький соціолог Р. Дарендорф писав: «Гідний жалю той факт, що дехто в Америці та багато хто в Європі, очевидно, забули, принаймні, на час, що саме це і є тим, на що спрямовано всі наші зусилля. Європейці не бажають боротися, причому навіть за свої основні цінності, а американці думають, що вони борються тільки як патріоти своєї великої країни. Жоден з цих підходів не є достатньо хорошим. Нове відкриття Заходу і супутніх йому інститутів влади і їх захист, чого б це ні коштувало, є сьогодні якнайпершим питанням на порядку денному свободи» [2].

В той же час, європейська самозаглибленість та бажання обережно розвивати передусім «власну» військову міць значно знизили цінність європейської точки зору в очах США – і т.ч. підривали «європейську складову» НАТО. Аналіз подій, що мали місце до іракської кризи, переконав НАТО в правильності америко-центричного підходу до створення коаліцій. Такий підхід приносив певну практичну вигоду, а його конкретні успіхи справді не були ілюзорними, проте він створив реальні проблеми у відносинах з Європою. На концептуальному рівні можна констатувати недооцінку (латентної) протидії політиці Сполучених Штатів у Європі, що, акумулюючись з плином часу, може створити перешкоди досягненню цілей збереження євроатлантичної єдності.

Так, у книзі американської дослідниці Р. Мур «Нова місія НАТО: проектування стабільності після закінчення "Холодної війни"» (2007) акцентується увага на обґрунтуванні нових форм і змісту стратегій НАТО, імпульсами для яких слугували передусім зникнення Радянського Союзу, теракти 11 вересня 2001 р. та внутрішньоблокові розбіжності із приводу операцій США в Афганістані й Іраку. На думку її авторки, система безпеки в Європі не може опиратися тільки на старі регіональні та військові підходи. Альянс поширює масштаб своєї військової діяльності на Афганістан, Ірак, провінцію Дарфур у Судані. НАТО здійснює програми військово-політичного партнерства з державами Закавказзя й Середньої Азії [4].

Запропонована американською дослідницею модель достатньо яскраво відбиває прагнення лідерів блоку «проектувати» НАТО-центричну модель забезпечення стабільності за межі Західної й Центральної Європи. Європа як така вже перестала бути головним об'єктом уваги НАТО. Така зміна стратегічних пріоритетів пояснюється необхідністю створення нової системи безпеки не тільки військовими засобами, але й проведенням по периферії блоку заходів щодо поширення ліберальних цінностей і демократичних режимів (гл. 3 носить назву «Нове НАТО: засіб поширення демократії»).

При цьому (як вказує, зокрема, Р. Мур) колективний характер механізмів взаємодії в рамках блоку сприяє поширенню серед його нових членів демократичних цінностей.

Звідси експертами НАТО робиться важливий в нашому контексті висновок про те, що реалізація стратегії поширення блоку на Схід (причому не тільки на простір Східної Європи, а й на Близький і Центральноазіатський простори), привнесе демократичні цінності також туди, а тому є безсумнівним позитивом.

Розширення діяльності НАТО поза європейськими кордонами частково виправдовується відсутністю в ООН об'єднаних збройних сил, здатних оперативно реагувати на загрози в різних регіонах світу. Однак, використання військ НАТО зі схвалення ООН викликає недовіру Росії та Китаю (прибічників традиційної політико-правової концепції суверенітету), у той час як у НАТО схильні ігнорувати суверенітет певних країн, формально апелюючи до політико-гуманітарних аргументів (забезпечення прав людини тощо).

За словами Генерального секретаря Яаап де Хооп Схеффера, нині для Альянсу першочерговими є три складні проблеми, які потребують «transatlantic endeavour» та трансатлантичної єдності між союзниками: Афганістан, РФ і нові загрози [5]. Відповідно, домінуючий нині в євроатлантичному експертно-політичному середовищі підхід до ролі та місця НАТО виходять зокрема з (1) наднаціонального, практично глобального характеру геополітичних цілей НАТО та (2) з трансформації системи реалізації геостратегічних інтересів самим Альянсом.

Таким чином, сучасне бачення ролі та місця НАТО в системі міжнародних відносин ґрунтується на винятковості геополітичної позиції Заходу (на чолі з США) наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Північноатлантичний Альянс на чолі з США володіє необхідними ресурсами для односторонніх дій, спрямованих на досягнення цих цілей, та відсутності на міжнародній арені суперників, здатних адекватно протистояти євроатлантичній стратегічній лінії.

Зовнішньополітична концепція НАТО ґрунтується на вихідних концептуальних позиціях, що ілюструють стратегічний поворот «зовнішньої» політики міжнародної безпеки в «східному напрямі» та загальну тенденцію до похолодання «внутрішніх» євроатлантичних відносин, що спостерігається ще з закінчення «Холодної війни». Новосформована модель еволюції НАТО (формалізована новоствореною Стратегічною концепцією) вимагає посилення політичних інститутів НАТО, розширення співробітництва з іншими державами, адаптації старих і створення нових інститутів поширення замкненої на НАТО системи безпеки, включаючи «стабілізацію периферії» блоку. Внаслідок «відсутності глобальної безпеки» (globalized insecurity – термін Я.де Хооп Схеффера) НАТО, як вказують такі дослідники як Р.Мур, потребує фокусування свого «стратегічного бачення» щодо достатньо віддалених регіонів (навіть за межами Близького Сходу та Середньої Азії).

Проте наявні відмінності в інструментальних підходах членів НАТО до реалізації гегемонії Заходу у відносинах з «третьми країнами» не означають принципового розходження у концептуальному баченні євроатлантичної політики «центрами сили» євроатлантичного світу й обумовлені, переважно, різноманіттям практичних підходів.

У цьому сенсі новітня Стратегічна концепція НАТО, що готується до офіційного прийняття, має подолати непросту дилему. Звужуючи коло завдань, вона ризикує виявитися відірваною від сучасного порядку денного забезпечення міжнародної безпеки. Тоді як спроби розширити діапазон дій Альянсу можуть привести до перевантаження організації, відносній втраті її дієздатності. Таким чином, Альянсу залишається рухатися далі по всьому спектру окреслених проблем. І шлях цей буде вкрай непростим, оскільки більшість проблем, що стоять перед НАТО, вирішується лише в довгостроковій перспективі, а розбіжності країн-учасниць поки не знімаються, ускладнюючи адаптацію НАТО до нової міжнародної ситуації, до нових викликів і загроз.

Література

1. Bradly B. Eurasia letter: a misguided Russian policy // Foreign policy. – 1995/96. – № 101. – P. 81-97.
2. Dahrendorf R. Die Wiederentdeckung des Westens // Project Syndicate – <http://www.project-syndicate.org/commentary/dahrendorf4/German>
3. Holbrook R. America, a European power // Foreign affairs. – 1995. – Vol. 74, № 1. – P. 38-51.
4. Moore R.R. NATO's New Mission: Projecting Stability in a Post-Cold War World. – Westport (CT), L.: Praeger Security International, 2007. – 210 p.
5. Speech by NATO Secretary General Jaap de Hoop Scheffer at the GMF Brussels Forum «The Future of NATO» in Brussels, Belgium 22 Mar. 2009.
6. The Alliance's New Strategic Concept. Agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. 07-08 Nov. 1991 // <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911107a.htm>
7. The Alliance's Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. 24 Apr. 1999 // <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>
8. Walker R.B.J. Security, Critique, Europe // Security Dialogue. – March 2007. – Vol. 38. №1. – P. 95-103.

Титаренко Т.*

ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті досліджуються геополітичні концепції Росії та України та їх наслідки, які вплинули на формування українсько-російських відносин. У контексті геополітики встановлені нові українсько-російські відносин між державами та встановлені сутнісні зміни в їх зовнішній політиці..

Ключові слова: геополітика, зовнішня політика, Україна, РФ, українсько-російські відносини, пострадянські країни, СНД.

В статье исследуются геополитические концепции России и Украины и их результаты, которые повлияли на формирование украинско-российских отношений.. В контексте геополитики установлены новые украинско-российские отношения между государствами и найдены значимые изменения в их внешней политике.

Ключевые слова: геополитика, внешняя политика, Украина, Россия, украинско-российские отношения, постсоветские страны, СНГ.

In the article Geopolitical concepts of Russia and Ukraine and its results, that influenced the formation of the Ukrainian-Russian relations, are being thoroughly examined. In the context of geopolitics between them are installed new Ukrainian-Russian relations and essential changes in the foreign politics are found out.

Key words: geopolitics, foreign policy, Ukraine, Russia, the Ukrainian-Russian relations, post-Soviet countries, CIS.

Останнє десятиріччя ХХ ст. увійшло в історію суттєвими геополітичними змінами. Серед передумов глобальних зрушень на континенті — подолання військово-політичного протиборства Схід—Захід, падіння комунізму і переорієнтація низки держав на засади цінностей західної демократії. Внаслідок цих подій світ із двополюсного, чітко розмежованого, поступово (хоч і не без певних проблем) набирає обрисів багатопольного, взаємозалежного [1].

Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в цьому регіоні. Досягнення суверенного статусу українською державою, за визначенням американського політолога З. Бжезинського, є однією з найпомітніших геополітичних подій ХХ ст. Ставши незалежною, Україна, за його оцінкою, створила можливість для самої Росії — як держави і нації — стати нарешті демократичною. Був час, коли деякі країни робили вибір між Україною та Росією. Але згодом усі, а надто Західна Європа та США, зрозуміли, що добрі відносини з обома країнами лише сприятимуть стабільності в Європі. Виваженість зовнішньої політики України, її

* здобувач Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

миролюбні засади, мирний характер перетворень у суспільстві — гарантії безпеки на континенті. Аналітики західного світу практично одностайні щодо визначення ролі України як «детонатора» в зруйнуванні такої сили, якою був СРСР [2].

До того ж, сьогодні на пострадянському просторі випробовуються нові глобальні технології, суттю яких є політична дестабілізація і порушення статус-кво держав без застосування військової сили. До числа таких технологій належить:

- Підкуп еліт;
- «Розбещення свободою»;
- Заохочення етносуверенітетів;
- Деморалізація суспільної свідомості через вестернізацію культури;
- Захоплення плацдармів у вирішальних областях національної економіки;
- Переклад внутрішньополітичних відносин у режим «битв олігархів»;
- Руйнування національних структур;
- Підтримка перманентного реформування органів державної влади та досягнення безвладдя в країні та ін. [3].

У контексті визначення зовнішніх факторів і умов, які дестабілізуюче впливають на формування українсько-російських відносин, важливим було б, на наш погляд, виявити місце і роль, які відводяться Україні та Росії в геополітичних концепціях інших держав. Адже саме ці фактори мають враховуватися при визначенні власних, українських орієнтирів у зовнішньополітичній діяльності, розробці стратегії і тактики взаємовідносин з іншими державами.

Усвідомлюючи стратегічне значення відносин України з Російською Федерацією, збереження й понині критичного рівня взаємозалежності, спрямованості зовнішньої політики нашої держави, на перший план висувається необхідність проаналізувати, як сприймається Україна, а також інші пострадянські країни в російських геополітичних концепціях. Адже, як влучно зазначається у науковій доповіді Національного інституту стратегічних досліджень РНБОУ «Національна безпека України, 1994-1996 рр.» [4], орієнтація нашої держави на Захід, реальні кроки у напрямку європейської інтеграції призводять до руйнування геополітичного простору, в якому РФ ще донедавна зберігала монопольні позиції.

Водночас, як вказує зроблений нами аналіз, з існуванням такого простору, за домінуючої ролі в ньому РФ, російські політичні та наукові еліти пов'язують і саме відновлення її статусу наддержави, і всіляке запобігання процесам дезінтеграції.

Подібних підходів, щоправда, різної міри відвертості, дотримуються більшість російських політиків, політологів, громадських діячів, науковців, інтереси яких останнім часом надзвичайно захопила геополітична проблематика. І не випадково, що під час «історичної» (першої за кілька років) зустрічі 12 травня 1998 р. з керівним складом Міністерства закордонних справ РФ глава російської держави Б. Єльцин однозначно заявив про необхідність піднесення міжнародного авторитету Росії, її провідної ролі у світових процесах [5].

Заглиблюючись у тему, варто наголосити, що термін «геополітика» став сьогодні одним з найпопулярніших у лексиконі російського політичного істеблішменту. Аби забезпечити собі популярність в народі, підвищити свій авторитет, бути завжди на «вістрі подій», російські політики прагнуть охопити широке коло проблем, про які в минулому і не згадувалося. А отже, робляться політичні заяви, пишуться статті й книги. Хоча погляди авторів багато в чому і різняться, проте спільною для всіх є точка зору щодо необхідності забезпечення геополітичного контролю над територіями колишнього СРСР, відновлення

політичної єдності слов'янських народів, повернення «природного» геополітичного статусу Росії станом на 1991 рік.

Відомий фахівець у галузі стратегічного планування директор Інституту США і Канади РАН академік С. Рогов «Контури нової російської стратегії» [6] у згаданій вище доповіді підкреслює, що серед тенденцій, які призвели до послаблення ролі Москви на пострадянському просторі, є, зокрема, гра Заходу на російсько-українських суперечностях. Сценарій перетворення України на зону особливих інтересів Заходу, тенденція щодо створення противаги Росії з боку деяких колишніх радянських республік розглядаються як виклики національній безпеці РФ з важкими політичними наслідками для неї. Академік доходить висновку, що забезпечити Росії збереження статусу великої держави та захистити її стратегічні інтереси на міжнародній арені можна, винятковою мірою, використовуючи центральне розташування її на гео економічній карті Євразії. Це, переконує автор, дає Росії унікальну можливість сформувавши глобальний ринок. Виокремлюється теза про те, що у разі того, якщо Росія опиниться в центрі глобальних ринкових процесів у XXI сторіччі, Україна, Білорусь та інші союзні республіки матимуть великі вигоди, ставши «воротами» трансконтинентального «євразійського моста». На думку С. Рогова, такі перспективи дадуть об'єктивний імпульс центробіжним тенденціям у СНД [7].

Цілком зрозуміло, що особливе місце у зазначених дослідженнях відводиться Україні. Численні публікації торкаються безпосередньо ролі і місця нашої держави у нових геополітичних умовах, стану та перспектив російсько-українських відносин.

Аналіз названих та багатьох інших публікацій дає можливість виокремити основні положення російських геополітичних концепцій. Слід передусім зауважити, що в політико-академічних та громадських колах Росії мають місце суттєві протиріччя в поглядах на становище Росії в сучасному світі, на її національні інтереси, алгоритм забезпечення цих інтересів у різних регіонах світу. Це стосується насамперед підходів до визначення геополітичного статусу Росії, її «природних кордонів», зовнішньополітичних пріоритетів. Як уже зазначалось, велика група дослідників та політиків лівої, націонал-патріотичної та імперської орієнтації доводять, що з розпадом СРСР вперше в історії були порушені «природні географічні кордони країни», внаслідок чого відбулися геополітичні зміни всередині сформованого Росією «великого простору». Робиться висновок про неминучість відновлення колишнього геополітичного статусу Росії [8].

Крім того, слід зазначити, що з точки зору «освіченого патріотизму» та прагматизму, російські стратеги в 1995-1996 рр. сформулювали основні положення зовнішньополітичної доктрини Росії, визначили її геополітичні пріоритети, обґрунтували політику стрижневих напрямів. Офіційно було заявлено про «відродження великої держави» насамперед через зміцнення її впливу на пострадянському просторі. Широка узгодженість позицій науково-громадської та керівної еліт дала підстави на державному рівні затвердити основні стратегічні доктрини Росії, зокрема: Стратегічний курс РФ з державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав [9], Концепцію зовнішньої політики РФ [10], Концепцію державної національної політики РФ [11], інших державних документів Росії.

Цими документами передусім засвідчується, що основні геополітичні, так само як і національні інтереси Росії полягають у наступному: забезпечення позиції «великої держави» та впливового центру багатопольярного світу, економічне, політичне та військове об'єднання нових незалежних країн під проводом Росії, забезпечення охорони зовнішніх кордонів по периметру СНД, протидія зміцненню «геополітичного плюралізму» на території колишнього СРСР. Пострадянські держави оголошено зоною життєво важливих інтересів Росії, заявлено про «особливий» статус РФ на просторі СНД.

Привертає увагу те, що останнім часом у практичній політиці російського керівництва спостерігається зміна концептуального підходу в питаннях інтеграції, що не відповідає вимогам раніше запропонованих документів Ради зовнішньої і оборонної політики. Зміна полягає в тому, що головною політичною лінією російських державних органів тепер стає підтримка співробітництва «знизу» - тобто активізація інтеграції ринків товарів, послуг, створення транснаціональних фінансово-промислових груп, обміну боргів на власність тощо.

Геополітичний фон українсько-російських відносин також розглядається російським державно-політичним та науковим істеблїшментами з точки зору закономірностей розвитку великих просторів, а саме - Східноєвропейського великого простору, дроблення якого трактується як явище загрозливе для «природно-історичних процесів». Окремі геополітики в своїх публікаціях прямо стверджують, що Україна є лише субкультурною конструкторією, і політичне існування Української держави не підтверджується ні просторово, ні економічно, ні історично, ні етнічно [12].

У геополітичних аналізах російських експертів та політиків Україна і Білорусь виокремлюються як ключові для стратегічного розвитку Росії, насамперед у реалізації ідеї створення слов'янського союзу трьох держав. Проблема нового воз'єднання з Білоруссю й Україною є не просто початком набуття Росією свого «природного геополітичного статусу». По суті, це проблема життєздатності Росії, зазначає Г. Зюганов у книзі «Географія перемоги» [13]. Якщо, з погляду лідера КПРФ, для повноцінного союзу Росії та Білорусі не вистачає тільки політичної волі з боку російського керівництва, то проблема воз'єднання Росії та України набагато складніша, у першу чергу завдяки протидії з боку Заходу. Однак, вважає лідер комуністів, на боці Росії - симпатії основної маси українського народу та армії, зокрема офіцерського корпусу.

В опублікованих розробках політологів переважає думка про те, що у разі невдачі політики Росії щодо відтворення слов'янської держави Україна стане одним з головних джерел нестабільності в регіоні, загрозою безпеці РФ. Це, як вважає чимало російських аналітиків, вже нині виявляється у прагненні України до великодержавної політики, відсутності у неї глибокого інтересу до діяльності в рамках СНД, наявності своїх поглядів на сучасні політичні процеси і проведення власної політичної лінії. А головне, чим лякають суспільство, - це об'єднання нашої держави з іншими країнами з метою протистояння Росії.

Таким чином, за останні роки дедалі очевиднішим стає те, що для Росії необхідність інтеграції пострадянського простору пов'язана, перш за все, з геополітичними цілями і довготривалими перспективами розвитку її економіки. Вона зацікавлена у збереженні доступу до сировинних ресурсів нових незалежних держав і ринків збуту для своїх товарів, а також у створенні регіону дружніх і залежних від неї держав по периметру своїх кордонів. Очевидним є те, що країни пострадянського простору були, є і залишатимуться центральним напрямком у зовнішньополітичних пріоритетах Росії і складатимуть зону її життєво необхідних інтересів у сфері економіки, оборони, національної безпеки.

Треба зазначити, що після розпаду СРСР основна ставка Кремля робилася на відновлення попередньо втрачених економічних зв'язків з усіма країнами регіону, виключаючи прибалтійські. Поступово в зовнішньополітичній стратегії Росії виникла необхідність у різношвидкісній інтеграції, що була обумовлена швидкою зміною геополітичних та економічних пріоритетів пострадянських країн. Співдружність Незалежних Держав та її нинішній стан, вихід Грузії і фактичне ігнорування участі в ній Україною вже навряд чи допоможуть Москві використовувати СНД для зміцнення власних геополітичних та економічних позицій.

З огляду на дану ситуацію сучасна Росія має значно менше об'єктивних передумов для ствердження себе як геополітичного лідера, аналогічного Російській Імперії чи СРСР. На сьогодні очевидними факторами, що визначають її позицію у світі є лише територія, ядерний арсенал та нафтогазові ресурси. «Інші фактори, такі як історичні, культурні, політичні та інші зв'язки з ширшим ареалом «російського геополітичного впливу» на пострадянському політичному, православному релігійному, російськомовному лінгвістичному чи слов'янському етнічному просторах, стають дедалі менш значущими» [14, с.204].

Політична еліта Росії, що досі сприймає власну країну як «наддержаву», не завжди адекватно сприймає і реагує на політичні та економічні виклики сьогодення, постійну динаміку глобальних змін, а отже, в найближчому майбутньому у Росії ставатиме дедалі менше об'єктивних передумов для ствердження себе як потужного геополітичного лідера [15].

Аналіз геополітичної ситуації, що склалася, і відповідна методологія дозволяє зробити висновок про те, що в даний час Росія формує свою інтеграційну активність, виходячи із зовнішнього тиску на навколоросійський простір. Причому російська еліта не розкриває і не вербалізує свого інтеграційного проекту унаслідок низького рівня зовнішньої і внутрішньої суб'єктності (підконтрольність ресурсів) своєї держави, а керується логікою «малих справ».

Проте, російська еліта також показує, що вона не може і не має бажання виходити з положення напівпериферії відносно Заходу, оскільки цей статус забезпечує їй надвисокий рівень споживання. В рамках такої моделі взаємодії Росія як суб'єкт інтеграції може сформувані і здійснити інтеграційний проект, який буде край уразливий під впливом зовнішніх чинників. Причому в режимі сучасного функціонування пострадянських економік утворюється «нерентабельна частина населення», яка з погляду західного капіталізму стає збитковою. Такий соціальний егоїзм для не компрадорської еліти має об'єктивні тимчасові обмеження у вигляді великого географічного простору і зовнішнього демографічного тиску з півдня.

В основних стратегічних доктринах Росії передусім засвідчується, що основні геополітичні, так само як і національні інтереси Росії полягають у наступному:

- 1) забезпечення позиції «великої держави» та впливового центру багатопольярного світу;
- 2) економічне, політичне та військове об'єднання нових незалежних країн під проводом Росії;
- 3) забезпечення охорони зовнішніх кордонів по периметру СНД;
- 4) протидія зміцненню «геополітичного плюралізму» на території колишнього СРСР.

Роблячи висновок, також треба сказати, що особливої актуальності набувають російсько-українські відносини, які є одним із головних чинників, що визначають політичні процеси та стабільність на пострадянському просторі. Рівноправний, взаємовигідний розвиток цих стосунків потребує вироблення зовнішньої політики як Росією, так і Україною, яка забезпечила б реалізацію власних національних інтересів та дієву національну безпеку на міжнародній арені. Росія чітко зрозуміла свої життєві інтереси в нашій державі. Україна ж, зі свого боку, продовжує жити за принципом реагування на виклики, не маючи чіткої стратегії відносин із зовнішнім світом. За таких умов росіянам доволі легко бути на крок попереду, штучно створюючи «стимули», на які українська влада відповідає цілком передбачуваними реагуваннями. Такий стан справ перешкоджатиме реалізації Україною своїх національних інтересів не лише у стосунках з євроатлантичними структурами, а й залишить без зміни природу української політики на російському напрямі.

Джерела

1. Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. - К. : ВЦ «Академія», 2003. - 528 с. - (Альма-матер).
2. Там само.
3. Геополитика России на постсоветском пространстве [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.webarhived.ru/page-426.html>
4. Національна безпека України. 1994-1996 рр. Наукова доповідь НІСД. - К., 1997. - 197 с.
5. Место и роль России в период формирования многополярного мира. Выступление Президента РФ Б. Ельцина перед руководящим составом МВС России 12 мая 1998. - М.: МВС РФ, 1998. - 10 с.
6. Рогов С. Контуры новой российской стратегии (Тезисы доклада Института США и Канады РАН) // НГ-сценарии. - 1998. - № 3.
7. Кір'яков П., Лускалова К., Литвиненко В. Україна в російських геополітичних концепціях [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/panorama/kiryak.htm>.
8. Там само.
9. Стратегический курс России с государствами-участниками Содружества Независимых Государств, утвержденный Указом Президента РФ от 14 сентября 1995. № 940.
10. Концепция внешней политики Российской Федерации // Дипломатический вестник (спец. выпуск) - 1993.
11. Концепция государственной национальной политики Российской Федерации. Утверждена Указом Президента РФ от 15 июля 1996. № 909 // Российская газета. - 1996. - 10 июля.
12. Колосов В. Перспективы российско-украинских отношений. - М., 1998; Гаджиев К. Геополитика. - М.: Международные отношения, 1997. - 384 с.
13. Зюганов Г. География победы. Основы российской геополитики. - Коммунистическая партия Российской Федерации. - М., 1997. - 303 с.
14. Россия: стратегия достоинства. Имидж и реальность страны, информационные технологии и кризисные ситуации / [сост. А.П. Ситникова]. – М.: КГ «ИМИДЖ-Контакт», 2001. – 558 с.
15. Смолянук В. Геополітичні акценти сучасного світу: значення для України [Електронний ресурс] – Режим доступу: (http://www.social-science.com.ua/jornal_content/178/political_problems).

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

*Шпакович О.М.**

**Наукова доповідь
на засіданні Вченої Ради Інституту міжнародних відносин
25 лютого 2011 року**

по докторській дисертації на тему:

«ВПЛИВ АКТИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВНУТРІШНІ ПРАВОПОРЯДКИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ»

В сучасному складному, динамічному, пронизаному різними тенденціями та протиріччями світі, міжнародним організаціям належить велика роль та значення у вирішенні сучасних нагальних проблем. Подальший розвиток більш тісної співпраці між державами передбачає подальше виникнення та зростання кількості міжнародних організацій. Міжнародні організації створюються державами і являють собою специфічну форму відносин між ними, яка існує поряд з безпосередніми двосторонніми і багатосторонніми відносинами.

У міжнародних відносинах міжнародні організації відіграють істотну роль як форма співробітництва держав і багатосторонньої дипломатії.

На сьогодні відсутнє єдине загальновизнане визначення поняття міжнародної організації. Існують різні погляди, пропонуються різні визначення, що пов'язані насамперед з активною участю держав у діяльності різних міжнародних організацій.

Міжнародна організація – один з найбільш динамічних інститутів людського суспільства, яких характеризується пристосованістю до реалій процесу міжнародного співробітництва, в рамках якого вони виконують власну функціональне навантаження.

За наявності великої кількості міжнародних організацій та можливості кожної держави ініціювати збільшення цієї кількості, збагачується спектр можливих стратегій і тактик забезпечення інтересів держави шляхом участі у міжнародних організаціях. Основним завданням держави у цій сфері виступає чітке розуміння предметної компетенції міжнародної організації, її можливостей, потенціалу та закономірностей розвитку, її значення та місця у структурі зовнішньополітичного курсу. Першочерговою умовою такого розуміння є чітка класифікація міжнародних організацій.

Жодна класифікація не має на меті встановлення ієрархії. Вона є, скоріше, способом умовного розподілу міжнародних організацій на окремі групи для зручності їхнього дослідження, систематизації та використання при розробці стратегії відносин з ними.

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий консультант: проф. Муравйов В.І.

З'ясування міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій досі перебуває в межах наукових досліджень. Ми бачимо різні наукові підходи та точки зору щодо міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій.

В свою чергу, міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій знаходить своє підтвердження в її міжнародно-правовому статусі.

На сьогодні більшість спірних питань теорії міжнародного права, насамперед, питань, що стосуються структури та діяльності міжнародної організації, їх правового положення, стали надбанням історії. Перестало бути спірним, наприклад, питання про правосуб'єктність міжнародних організацій. Переважна більшість як вітчизняних, так і зарубіжних юристів-міжнародників визнало за міжнародними організаціями якість суб'єкта міжнародного права, а також наявність у них власної волі, яка відрізняється від волі держав-членів. Дискусії зараз ведуться тільки з питань щодо об'єму та характеру правосуб'єктності, виникнення і напрямку волі міжнародних організацій. І саме зі зростанням ролі міжнародних організацій, з розширенням кола питань, що відносяться до їх компетенції, постають нові правові проблеми, серед яких центральним є питання про право міжнародних організацій.

Міжнародна організація створюється державами для виконання конкретних цілей та завдань. Для цього вона наділяється чітко визначеною компетенцією, що фіксується в установчому акті. На погляд більшості юристів, компетенція міжнародних організацій це об'єкт або сфера її предметної діяльності. Однак недостатньо характеризувати поняття компетенції міжнародної організації тільки через коло питань, якими їй належить займатися. Для більш повного визначення цього поняття необхідно до нього включити повноваження, якими наділяється організація для виконання покладених на неї завдань. Відповідно, до компетенції міжнародної організації входять як коло проблем, якими їй належить займатися, так і надані їй для цього повноваження.

Питання про компетенцію міжнародних організацій є одним з актуальним в міжнародній практиці і дискусійним в науці міжнародного права. Разом з тим в західній доктрині розповсюджено розширене тлумачення компетенції міжнародної організації.

З метою ефективного здійснення своїх функцій міжнародні організації створюють організаційно-правовий механізм, що передбачає систему постійно діючих органів. У цю систему зазвичай входять вищі органи, виконавчі органи, адміністративні органи, різні комітети і комісії. У структурі найбільш значних організацій створюються ще юридичні або судові органи.

Установчий документ являється основним джерелом права міжнародних організацій. Розглядаючи статuti МО з точки зору їх ролі в правовому регулюванні співробітництва держав з цими організаціями, слід зазначити наступне. Вказані документи грають головну роль в цій сфері, оскільки вони по-перше, закріплюють волю суверенних держав створити міжнародну організацію та наділити її певними правами та обов'язками. По-друге, статут регулює значну кількість питань, які мають безпосереднє відношення до здійснення відносин організації з державами. Зокрема, статут містить норми, що регулюють правовий статус МО, відносини між нею та її державами-членами, структуру, компетенцію, функції органів, порядок і форми стосунків організації з іншими суб'єктами міжнародних відносин. По-третє, статuti містять норми, які визначають мету створення МО, її завдання та функції. Значення цих положень полягає в тому, що вони є загальним критерієм для визначення прав МО на здійснення тих чи інших дій, в тому разі, коли такі права прямо не закріплені в статуті МО. По-четверте, статuti відіграють координуючу роль щодо інших джерел права МО, а саме встановлення їх ієрархії. Статuti вирішують це пи-

тання опосередковано, визначаючи порядок прийняття та юридичну силу правових актів органів МО, а також право останніх на укладання міжнародних договорів. Статути містять положення, які безпосередньо регулюють ці питання.

Характеризуючи статут МО як міжнародний договір особливого роду цілком обґрунтовано можна зробити висновок, що статути є правовою основою всієї діяльності МО в сфері міжнародних відносин, а норми і принципи, що ними закріплюються повинні лежати в основі всіх дій МО на міжнародній арені.

Окрім установчих документів, міжнародних договорів, властивості джерела права міжнародних організацій мають правові акти. Правові акти міжнародних організацій мають різну правову природу.

Відмінності між актами, які ухвалюються різними міжнародними організаціями полягають у їх юридичній силі, в тому, в якій мірі вони є обов'язковими для виконання у відповідності до положень статуту організації.

Ухвалення правових актів є одним із найважливіших етапів діяльності міжнародної організації. Процес прийняття правових актів може мати принципово різний характер у міждержавних та недержавних організаціях, міжнародних інститутах різної політичної та функціональної спрямованості.

Існує багато видів міжнародно-правових актів міжнародних організацій: статути, багатосторонні конвенції, міжнародні угоди, пакти, які встановлюють різні форми контролю за виконанням норм, що містяться у цих документах, а також передбачають створення спеціальних органів для здійснення контролю.

Функція забезпечення виконання правових актів, що ухвалюються органами міжнародних організацій насамперед покладається на контрольні та виконавчі органи організації. Окрім цього, контроль щодо виконання правового акту, ухваленого в рамках міжнародної організації здійснюється як за органами міжнародної організації, так і за державами-членами і іншими суб'єктами права міжнародних організацій.

Отже, роль контрольних органів міжнародних організацій в сучасних умовах постійно зростає. Все більша увага приділяється їхнім функціям і повноваженням. Контрольні органи впливають на процес виконання тих чи інших зобов'язань, а також на ефективність застосування узгоджених норм і принципів міжнародного права, на їх реальне виконання та дотримання кожною державою-учасницею міжнародних угод та правових актів ухвалених в рамках міжнародної організації.

У сучасних умовах в структурі міжнародної організації існує постійно діючий судовий або юридичний орган, що забезпечує нормальне функціонування самої міжнародної організації, а у випадку виникнення суперечки сприяє її вирішенню.

На сьогодні судові органи, що функціонують в рамках міжнародних організацій складають цілу систему міжнародного судочинства. Деякі судові органи діють в рамках організації, деякі окремо. Деякі створені на постійній основі, а деякі для конкретного випадку.

Сьогодні міжнародні організації не тільки сприяють більш тісному співробітництву між державами, і не тільки вирішують суперечки між ними, новою тенденцією є те, що правові акти, що ухвалюються органами міжнародної організації є обов'язковим не тільки для держав-членів та їх органів, а також для фізичних і юридичних осіб. Також розширені права фізичних і юридичних осіб щодо звернення у судові установи міжнародних організацій. Передбачається більш суворий контроль за виконанням зобов'язань, що впливають з положень правових актів всіма суб'єктами. Окрім цього, судові органи не тільки забезпечують реалізацію та виконання правових актів міжнародних організацій, а й сприяють подальшому розвитку міжнародного та європейського права.

На сучасному етапі важливо прагнути до підвищення дії та ефективності багатьох конструктивних правових актів ВМО, впроваджуючи їх у життя. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на можливість імплементації правових актів ВМО. По-перше, мова йде про правові акти, які виражають особливі погляди світової спільноти. Особливе значення мають правові акти, ухвалені на основі консенсусу. По-друге, не може бути вироблений єдиний механізм для усіх актів. В процесі розробки кожного правового акту держави-члени можуть передбачати спеціальний механізм або процедуру для впровадження їх у життя. Відповідно, сам характер постанов, а також намір держав повинен визначати процес імплементації.

Сучасний етап розвитку законодавства держав націлений на гармонізацію міжнародного і національного законодавства, що є закономірним результатом входження держав у міжнародне співтовариство.

У світі відбуваються корінні політичні і соціально-економічні зміни. Вони охоплюють всю систему міжнародних відносин. З кожним днем розширюється міжнародне співробітництво в економічній, політичній, військовій та інших сферах. Це поставило перед міжнародною, європейською і національною системою права нові завдання по реалізації норм міжнародного права. Які ж сьогодні взаємовідносини норм міжнародного, європейського і національного права? Ця проблема є однією з актуальних. Підвищення ролі міжнародного права в міжнародних відносинах вимагає нових підходів і до оцінки співвідношення з національним законодавством, а також шляхів вдосконалення механізмів імплементації міжнародних угод та актів міжнародних організацій у внутрішні правопорядки держав-членів.

На сьогодні науковці визначають проблему співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права як одну з найважливіших у теорії міжнародного права. Це питання ґрунтовно досліджено і доктрина міжнародного права досить багата на теорії та концепції співвідношення цих правопорядків.

Акти органів міжнародних організацій, як і міжнародне право в цілому, впливають на процес створення нормативних актів у національних правових системах та на їхнє застосування. Зокрема, акти органів міжнародних організацій, як і норми міжнародного права, можуть бути зразком для національного правового регулювання або ж державні органи, приймаючи відповідний нормативно-правовий акт, повинні враховувати його міжнародно-правові наслідки.

Водночас вплив міжнародного права на національні правові системи суттєво відрізняється за формами, темпами не лише щодо кожної національної правової системи, а й щодо конкретних регіонів. Найбільш високий рівень впливу існує на європейському континенті, особливо це стосується Ради Європи та Європейського Союзу.

Правова система Ради Європи є регіональною міждержавно-правовою системою, якій притаманні наступні ознаки: а) вона функціонує в межах, визначених установчим документом (статутом) та відповідно до загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права; б) до її складу входять такі суб'єкти міжнародного права, як держави, а в певних випадках – її громадяни; в) систему права становлять загальні (універсальні) міжнародно-правові норми та принципи, які об'єктивуються через основне джерело права – міжнародно-правовий договір, а в ряді випадків – і через інші джерела права; г) її судовий орган наділяється нормотворчими повноваженнями; д) вона виробляє ефективні засоби нормативно-правової інтеграції.

У зв'язку з приєднанням до Європейського союзу одним з ключових для держав-членів постає питання співвідношення національного права із правом ЄС. Відповідь на нього

повинен дати один із основних принципів права ЄС – принцип примату права ЄС. Його зміст полягає у тому, що правові норми ЄС у випадку колізії з нормами національного права країн-членів Євросоюзу мають вищу юридичну силу. Це положення стосується не тільки установчих договорів, а й інших актів ЄС (регламентів, директив, рішень) і діє воно навіть у тому разі, коли відповідна країна голосувала проти прийняття даного акту.

Правова система Євросоюзу має ряд специфічних ознак, які не притаманні іншим міждержавно-правовим системам, в тому числі й правовій системі Ради Європи. Це насамперед наявність високого рівня правової уніфікації. Правова система Євросоюзу має розвинену інституційну частину, яка складається з відповідних інститутів та органів, що виконують правотворчі, правозастосовчі (зокрема, виконавчі і судові) функції.

Дію права Євросоюзу на національному рівні, передусім, необхідно розглядати у світлі конституцій держав-членів, оскільки саме вони визначають статус міжнародного права у національній правовій системі та передбачають делегування суверенних повноважень держави наднаціональним утворенням.

Підхід держави залежить від того, якої доктрини співвідношення національного та міжнародного права вона притримується – моністичної чи дуалістичної.

Сформульовані Судом ЄС концепції, які обґрунтували пряме застосування і дію, верховенство права ЄС у державах-членах, в цілому сприяли його сприйняттю національними правопорядками. Однак, право ЄС не може оминати конституційні засади окремих держав-членів, які у своєму широкому розумінні, є своєрідною призмою, крізь яку національна правова система сприймає чи то міжнародне право, чи то право Євросоюзу.

Порівнюючи правові механізми взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу з національними правовими системами, можна зробити висновок, що на нинішньому етапі формування та розвитку європейського правового простору обидва механізми взаємодії є об'єктивно необхідними, оскільки сприяють сумісності різних правових систем Європи та їхній здатності взаємодіяти між собою.

Правовий механізм взаємодії права Євросоюзу з національними правовими системами є більш ефективним, оскільки він не просто сприяє їхньому зближенню, а й забезпечує уніфікацію правового регулювання, гармонізацію правових систем, їх збалансованість у межах відповідного правового простору.

Особливо важливим є формування правового механізму взаємодії для правової системи України, оскільки її сьогодення пов'язане з проблемами наближення до європейських міжнародно-правових систем, зокрема, приведення національного законодавства у відповідність до європейських правових стандартів.

Дяченко В.І.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ В ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Criminal activity from legalization (washing) of profits got a criminal way, during realization of foreign economic activity, makes a large danger for the economy of Ukraine. A fight against this publicly dangerous phenomenon makes one of near-term tasks both for the organs of office of public prosecutor and law enforcement authorities on the whole.

Преступная деятельность от легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, в ходе реализации внешнеэкономической деятельности, делает большую опасность для экономики Украины. Борьба с этим опасным явлением публично делает один из ближайших задач, как для органов прокуратуры и правоохранительных органов в целом.

Злочинна діяльність від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, в ході реалізації зовнішньоекономічної діяльності, робить велику небезпеку для економіки України. Боротьба з цим небезпечним явищем публично робить один з найближчих завдань, як для органів прокуратури та правоохоронних органів в цілому.

Як свідчать результати прокурорського нагляду за дотриманням законності в сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, необхідність виконання органами влади, митними органами, фінансовими органами тощо конституційних вимог щодо дотримання ними прав та інтересів громадян і держави у своїй діяльності зумовила зростаючу потребу у правовій регламентації компетенції, форм і методів діяльності вказаних органів, а також у визначенні системи гарантій, що забезпечують виконання ними своїх повноважень у строгій відповідності до чинного законодавства.

Україна, як суверенна правова європейська держава є учасницею багатьох міжнародних форумів та конвенцій з правових питань, в тому числі і Директиви Ради Європи «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей».

З розвитком гласності і демократії в Україні, прозорості діяльності правоохоронних органів держави для суспільства, в умовах спрямування зусиль правотворчості для вступу у раду Європи, ЄЕС, враховуючи інтеграційні процеси та міжнародну співпрацю у галузі попередження та боротьби із організованою злочинністю, уряд та Президент, Верховна Рада, Верховний Суд України та інші інститути влади повинні у взаємодії вирішити пи-

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри нагляду за додержанням законів щодо прав і свобод людини Національної академії прокуратури України

тання створення умов для унеможливлення здійснення діяльності, пов'язаної із відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, на державному рівні шляхом прийняття відповідних законів, положень, створення координаційних центрів тощо. Зокрема, це стосується більш чіткого регулювання на законодавчому рівні прав та обов'язків прокуратури щодо перевірок суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у порядку загального нагляду. Це, на нашу думку, надасть можливість в деякій мірі притримувати або і навіть унеможливити здійснення злочинів з легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, які завдають збитки державним інтересам у вигляді недонадходження щорічно у державний бюджет коштів. Ці кошти, отримані від нелегальної або злочинної діяльності у особливо великих розмірах, виводяться з України за кордон, що в кінцевому випадку становить загрозу для економіки держави та створює перешкоду росту добробуту населення від недотримання підвищених зарплат, стипендій, пенсій та інших соціальних виплат.

Головною проблемою у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності зараз є незабезпечення Державним комітетом фінансового моніторингу реалізації своїх координуючих і контрольних функцій, визначених чинним законодавством, та неможливість органів прокуратури України ефективно впливати на діяльність цього державного інституту через брак законодавчо оформленої компетенції.

Це, у свою чергу, негативно позначається на ефективності вітчизняної системи фінансового моніторингу, на функціонування якої протягом останніх 6 років витрачено понад 190 млн. грн. Зокрема, вона не відповідає міжнародним стандартам та не забезпечує результативності щодо запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Результатом стало повторне занесення України на початку 2010 року до «чорного списку» FATF. Нова редакція Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», формально впровадивши Рекомендації FATF до національного законодавства, проте, не забезпечила реального контролю органів прокуратури над Держфінмоніторингом України, надавши останньому велику кількість повноважень, проте не забезпечивши належного контролю за діяльністю цього органу.

У зв'язку з цим прокурори своєчасно не отримують важливої інформації щодо фінансового моніторингу [7, с.17].

Створення адміністративно-правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму в Україні, зокрема Держфінмоніторингу України, здійснювалося не у зв'язку із закономірностями розвитку суспільства, а під впливом міжнародних організацій, що призвело до формального перенесення зазначеного механізму на національне правове поле [3, с.18]. Це, у свою чергу, викликало формальність у підході до створення та дії Держфінмоніторингу. Як зазначає Т.В. Корнякова, за необхідності в 40 штатних співробітників в Держфінмоніторингу працюють лише вісім. З чотирьох управлінь, які входять до його структури, регламентовано працю лише інформаційно-технологічного. Не створено єдиної інформаційної системи, не забезпечено бази даних в сфері протидії відмиванню доходів, отриманих нелегальним шляхом [6, с.7].

Основними причинами цього, є відсутність організованого нагляду у тому числі з боку прокуратури України за діяльністю Держфінмоніторингу, ефективною координацією його дій з основними суб'єктами нагляду та правоохоронними органами.

Як наслідок, розвиток нормативно-правового поля фінмоніторингу протягом 2007-2009 років практично зупинився. Система збору та опрацювання важливої інформації не охоплює значної кількості суб'єктів первинного фінансового моніторингу, до неї не залучено інформаційних ресурсів майже половини державних органів — суб'єктів Єдиної державної інформаційної системи фінансового моніторингу. Контрольні функції Держфінмоніторингу стосовно проведення перевірок та вживання заходів впливу щодо суб'єктів первинного фінансового моніторингу чітко не визначені й не знайшли широкого застосування.

Діяльність Держфінмоніторингу щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, хоча і поліпшується, однак на стан справ у цій сфері істотно не впливає. Протягом 2007-2009 років при загальному зростанні кількості отриманих повідомлень від суб'єктів фінансового моніторингу (до 2,7 млн.) кількість заведених досьє становить лише 3,2 тис. Тобто простежують лише кожне тисячне повідомлення про сумнівні фінансові операції. До узагальнених матеріалів, що направляються до правоохоронних органів, уключають не всі заведені досьє: майже 40% їх відправлено в архів. За кожним шостим матеріалом у порушенні кримінальних справ відмовлено у зв'язку з відсутністю складу злочину, а до судових розглядів доведено лише 4,4%; з 2,1% розглянуто судами та винесено вироки.

Ефект від діяльності Держфінмоніторингу, обчислений через показники вартості майна, на яке накладено арешт під час розгляду кримінальних справ, та суми штрафів за адміністративні правопорушення, оцінюється за 3 роки в розмірі 30,5 млн. грн. Це менше ніж 0,03% від сум можливої легалізації (відмивання) доходів за виявленими фінансовими операціями, що мають ознаки такої легалізації. Водночас, як зазначили аудитори, витрати на утримання комітету за цей період становлять майже 117 млн. грн.

Аудитом встановлено, що у взаємовідносинах Держфінмоніторингу з основними державними регуляторами (Національним банком, Державною комісією з регулювання ринку фінансових послуг, Державною комісією із цінних паперів та фондового ринку) тривалий час існують проблеми, що знижують ефективність функціонування системи фінансового моніторингу в Україні, а саме: ухилення суб'єктів первинного фінансового моніторингу від подання інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому моніторингу. Крім того, непогодження державними регуляторами з Держфінмоніторингом нормативно-правових актів стосовно сфери запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, зокрема, у зовнішньоекономічній діяльності, сприяє безкарності злочинців, тим самим підбурюючи їх на подальші злочинні дії. Аудитори також відзначили зниження рівня організації відомчого нагляду і неадекватні санкції з боку суб'єктів державного фінансового моніторингу щодо порушників вимог чинного законодавства.

Фахівці Рахункової палати зазначили: Держфінмоніторинг не вживає необхідних заходів впливу на державних регуляторів з метою вирішення цих питань, зокрема не залучає до роботи Кабінет Міністрів. Як наслідок, зазначені державні регулятори не реагують на пропозиції комітету і не вживають заходів для поліпшення рівня взаємодії [7, с.17].

Отже, бачимо, що відсутність в Держфінмоніторингу відповідних фахівців та фізичної можливості здійснювати контроль за зовнішньоекономічними операціями, зведе на нівець будь-які спроби законодавця надати йому додаткових повноважень та призведе до більшої неконтрольованості з боку органів прокуратури.

Прийняття нової редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», яке

мало стати кроком до позитивних зрушень у протидії легалізації доходів, отриманих під час здійснення зовнішньоекономічних операцій, на практиці може стати ще одним з законів, які, по-перше, не виконуються через брак коштів та посадових осіб, а по-друге, містять багато підстав для нових зловживань.

Головною новелою Закону стало розширення кола суб'єктів фінансового моніторингу, тобто організацій, які повинні реєструвати та повідомляти Держфінмоніторингу про усі фінансові операції, які підлягають моніторингу. Згідно з новою редакцією вказаного Закону, такими суб'єктами поряд до тих, що існували раніше, стали нотаріуси, адвокати, аудиторі, аудиторські фірми, особи, які торгують нерухомістю, цінними паперами, дорогоцінними металами та інші особи (ст.5 Закону у новій редакції). Проте, саме тут закладено протиріччя із діючим законодавством.

По-перше, адвокати, нотаріуси та аудиторі не мають права, згідно з вже діючим законодавством, повідомляти Держфінмоніторинг (як і будь-який інший державний орган) про дії клієнта, що складають адвокатську, аудиторську чи нотаріальну таємницю. Зокрема, адвокати не мають права «надавати на запит Спеціально уповноваженого органу додаткову інформацію з приводу фінансових операцій, які стали об'єктом фінансового моніторингу, копії первинних документів, на підставі яких були проведені такі операції та пов'язані з ними фінансові операції, відомості про їх учасників, а також іншу інформацію, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, таємницю страхування, копії документів, необхідні для виконання покладених на Спеціально уповноважений орган завдань, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту» (п.9 ч.2 ст.6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»). Це прямо протирічить принципу таємниці адвокатської діяльності. Як зазначає Я.Петров: «Складається враження, що автори закону вважають, що інститут адвокатської таємниці виникає тільки у випадках коли адвокат представляє клієнта в суді. Це не відповідає дійсності, тому що ст. 9 Закону України «Про адвокатуру» вказує, що: «Предметом адвокатської таємниці є питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків.» Аналізуючи це визначення можна зробити висновок, що консультації адвоката та інформація від клієнта щодо правочинів, передбачених законом також має охоронятись адвокатською таємницею. Отже, інформація, яку потрібно розкрити відповідно до закону, є адвокатською таємницею відповідно до Закону «Про адвокатуру». Цей конфлікт між двома законами може стати перепорою до ефективного виконання закону» [4, с.25].

Також, відповідно до п.4 ст.19 Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року, аудиторі та аудиторські компанії зобов'язані зберігати в таємниці інформацію, яку отримано при проведенні аудиту та виконанні інших аудиторських послуг, не розголошувати відомості, які складають предмет комерційної таємниці та не використовувати їх в своїх інтересах або в інтересах третіх осіб [2].

Аудитор або аудиторська фірма під час виконання того чи іншого завдання має доступ до широкого обсягу конфіденційної інформації про клієнта, яка не повинна бути розголошена громадськості. Аудитор повинен дотримуватися принципу конфіденційності інформації, яку він отримав під час роботи у клієнта, та не розголошувати її третім особам без дозволу клієнта. Цей обов'язок продовжується навіть після завершення договірних відносин із клієнтом. Керівництво аудиторської фірми також повинне забезпечити дотримання конфіденційності підлеглими. За несанкціоноване розголошення службової інформації та комерційної таємниці аудитор несе відповідальність перед замовником.

В більшості європейських країн передумовою призначення аудитора є прийняття присяги аудитора, в якій аудитор зобов'язується виконувати свої професійні обов'язки чесно та відповідально, зокрема, зберігати конфіденційність. Таким чином, він не вправі без дозволу замовника розголошувати будь-яку інформацію. В Україні єдиним виключенням із загального правила розголошення будь-якої інформації лише з дозволу клієнта до цих пір було рішення суду чи санкція прокурора.

Слід зазначити, що такі вимоги до конфіденційності не є виключно національною практикою України. Так, ст.23 «Конфіденційність та професійна таємниця» Директиви 2006/43/ЄС передбачено, що держави – члени ЄС забезпечують захист усієї інформації та усіх документів, до яких має доступ аудитор або аудиторська фірма під час проведення обов'язкового аудиту, адекватними правилами збереження конфіденційності та професійної таємниці. А правила конфіденційності та професійної таємниці, встановлені для аудиторів або аудиторських фірм, не повинні заважати виконанню положень зазначеної Директиви.

Таким чином, вимоги Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» (в редакції від 18.05.2010 р.) прямо протирічать діючому законодавству України, а також вимогам європейських директив.

Б.Нищий зазначає: «Виконання низки додаткових обов'язків: обов'язкова реєстрація суб'єкта в Спеціально уповноваженому органі, необхідність регулярного проведення спеціального навчання співробітників, широкі вимоги до ідентифікації клієнта, забезпечення безперешкодного доступу суб'єктів державного моніторингу до документів та інформації тощо, які передбачені обговорюваним законом для представників юридичних професій, спричинить останнім чимало незручностей у роботі та значні фінансові витрати. Жодних додаткових привілеїв з боку держави для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які сумлінно виконуватимуть свої обов'язки не передбачено, передбачено лише відповідальність для порушників, що вкотре підтверджує бажання держави в особі уповноважених органів перекинути питання вирішення загальнодержавних проблем на «плечі» приватного сектора.

На практиці ж, на нашу думку, не маючи в цьому ніякої зацікавленості, скоріш навпаки, нотаріуси, адвокати, суб'єкти підприємницької діяльності, які надають юридичні послуги будуть усіма можливими законними способами уникати виконання додаткових обов'язків. Так, Закон залишає право за нотаріусами, адвокатами, особами, які надають юридичні послуги, у певних випадках, не повідомляти Спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій, у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, адвокатської чи професійної таємниці. Зазначене право, вважаю, досить часто буде реалізовуватися на практиці, а ряд питань, що стосуються дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій, адвокатської та комерційної таємниці в рамках обговорюваного Закону, викличе, цілий ряд дискусії в середовищі вітчизняних юристів» [4, с.25-26].

Крім того, Міністерство юстиції здійснюватиме нагляд за діяльністю юристів як агентів моніторингу та його повноваження можуть прийти у цій частині у протиріччя з Держфінмоніторингом. Щодо адвокатів не зрозуміло, чи необхідно реєструватись адвокату, який не надає адвокатські послуги індивідуально або у складі адвокатського об'єднання, а працює в юридичній фірмі, зареєстрованій як товариство з обмеженою відповідальністю. Це питання не чітко регламентоване в законі. Вважаємо, що Міністерство юстиції України має його роз'яснити.

Крім того, незрозумілим є включення до переліку суб'єктів державного фінансового моніторингу такого суб'єкту, як «інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги» (п.9 ч.2 ст.5 вищевказаного Закону). Адже перелік фінансових послуг у відповідному українському законодавстві є дуже широким, а окремі фінансові послуги надаються юридичними особами навіть без отримання ліцензії.

Прокуратура повинна буде виробити власну стратегію дій під час маневрування між нормами законів, які прямо протирічать один одному. Можливо, Генеральний прокурор України може запропонувати Президентові України чи Верховній Раді України звернутися до Конституційного Суду України з питанням щодо відповідності окремих положень новоприйнятого Закону Конституції та діючому законодавству України.

Ще однією новелою закону є розширення повноважень Держфінмоніторингу за рахунок права проводити перевірки суб'єктів фінансового моніторингу, зупиняти будь-які фінансові операції. Фактично, державний орган накладає арешт на банківські рахунки у позасудовому порядку. Це протирічить діючому законодавству України. Навіть органи прокуратури не мають таких повноважень.

Ми пропонуємо скасувати вказане положення Закону, взамін розробивши порядок більш тісної співпраці Держфінмоніторингу з органами прокуратури України, які в порядку нагляду отримують право проводити перевірки суб'єктів фінансового моніторингу (яке в них є й зараз), та за їх результатами ставити перед судовими органами питання щодо арешту банківських рахунків. Вважаємо, що жодна державна структура, крім суду, не має права втручатися у справи приватної власності, доки у судовому порядку не доведено, що суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності порушує закони України та легалізує доходи, одержані злочинним шляхом. Нагадаємо, що відповідно до Закону України «Про прокуратуру» органами прокуратури організуються і проводяться перевірки виконання суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства України щодо протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Під час здійснення цих перевірок органами прокуратури інколи виявляються порушення у вигляді відсутності затверджених програм і правил здійснення обов'язкового фінансового моніторингу, непризначення спеціальної уповноваженої особи із цих питань.

Крім того, слід зазначити, що перевітками охоплюються також банківські установи і їхні структурні підрозділи у вигляді філій і відділень. Але, під час висвітлення цих питань саме у відділеннях комерційних банків встановлюються факти невиконання обов'язків суб'єктів первинного фінансового моніторингу в контексті Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», в частині розробки і постійного поновлення правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм його здійснення й таке інше. Посадові особи зазначених банківських установ аргументують відсутність вжитих заходів у цьому напрямку тим, що відповідно до «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу», яке затверджено Постановою НБУ №189 від 14.05.2003 р., вимоги щодо здійснення фінансового моніторингу поширюються на банки і їх філії (дійсно, відповідно до вказаного Положення, правила здійснення фінансового моніторингу повинні поширюватися на банки - юридичні особи і їх філії).

Крім того, відповідно до «Положення про порядок створення й державної реєстрації банків, відкриття їхніх філій, представництв, відділень», яке затверджено Постановою НБУ №375 від 31.08.2001 р. поняття відділення й філії банківської установи не ототож-

нюються, і порядок їхнього створення та функціонування регламентується різними розділами вказаного Положення.

Тобто, виходячи з положень вищезазначених нормативних документів, варто зробити висновок про те, що вимоги діючого законодавства не поширюються на відділення банків. Але, при цьому слід відзначити, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки й банківську діяльність» визначено зміст поняття «філія банку» - це окремих структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку, що також відповідає суті поняття «відділення банку». Цей Закон зовсім не застосовує і не розкриває змісту останнього поняття, що певним чином ставить під сумнів правильність позиції посадових осіб комерційних банків щодо можливості незастосування ними вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» до відділень банків [5, с.23].

Отже, можна стверджувати, що й досі основними недоліками існуючої національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, є її істотна невідповідність рекомендаціям FATF. Найбільш суттєвими є такі недоліки:

- 1) відсутні механізми обміну інформацією між фінансовими установами та правоохоронними органами, зокрема, органами прокуратури;
- 2) відсутні вимоги щодо отримання від всіх фінансових установ інформації про цілі і наміри ділових відносин (в Україні визначено тільки для банків);
- 3) не розроблені механізми управління ризиками при проведенні ідентифікації клієнтів;
- 4) не визначено особливості типології відмивання грошей для конкретних фінансових установ;
- 5) не організовано зворотній зв'язок компетентних органів, зокрема, органів прокуратури, з фінансовими установами;
- 6) відсутня єдність в розробці програм протидії відмиванню грошей для фінансових установ [8, с.20].

Органи прокуратури повинні вживати усіх заходів щодо поліпшення ситуації у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, це може досягатися шляхом невинного контролю за відповідними державними органами та суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Вважаємо за необхідне розробку докладної методики перевірок вказаних суб'єктів органами прокуратури на предмет виконання законодавства у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Методика комплексної оцінки відповідності певних державних інституцій та суб'єктів підприємницької діяльності нормам законодавства у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, повинна здійснюватись на основі ключових критеріїв відповідності національної системи конкретним рекомендаціям FATF. Критерії відповідності необхідно розраховувати на основі чотирьохмірної системи рекомендацій. На основі практичного застосування методики С.О. Синяньським були одержані такі результати відповідності національної системи України вимогам міжнародних рекомендацій: а) правова система – 83 % відповідності (оцінювалася за трьома рекомендаціями FATF); б) фінансова система – 68 % відповідності (оцінювалася за двадцятьма рекомендаціями FATF); в) інституційна система – 78 % від-

повідності (оцінювалася за дев'ятьма рекомендаціями FATF); г) міжнародне співробітництво – 79 % відповідності (оцінювалася за шістьма рекомендаціями FATF). Загальний рівень відповідності – 73 % [8, с.18]. Вказане, з урахуванням специфіки певних державних інституцій та окремих суб'єктів господарювання, слід переробити та використовувати для оцінки діяльності тих чи інших суб'єктів, щодо яких органи прокуратури здійснюють наглядову діяльність у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Останнім часом спостерігається активізація національних та міжнародних зусиль у боротьбі з легалізацією незаконних прибутків. Однак, незважаючи на значний обсяг міжнародних угод із цього питання, на початку XXI століття не вирішеною залишається проблема визначення місця скоєння процесу відмивання грошей. Це, в свою чергу, викликає колізію національних законодавств в питаннях видачі злочинців та конфіскації майна, здебільшого злочинним шляхом [10].

Справа у тому, що для зближення національних правових систем і підвищення ефективності боротьби з відмиванням «брудних» грошей у світі прийнято ряд міжнародних угод. Найважливішими з них є Конвенція ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин», що прийнята 19 грудня 1988 року, і в якій вперше на міжнародному рівні було дано визначення відмивання грошей, та Конвенція Ради Європи «Про відмивання та конфіскацію доходів від злочинної діяльності» від 8 листопада 1990 року. Ці дві конвенції об'єднали зусилля країн у боротьбі з відмиванням грошей та стали правовою основою їх міжнародного співробітництва. Положення цих міжнародно-правових угод сприяли:

- зближенню кримінально правової оцінки відмивання грошей в законодавствах країн-учасниць;
- зближенню національних заходів боротьби з відмиванням грошей;
- встановленню форми та процедури міжнародного співробітництва у боротьбі з відмиванням грошей.

Але незважаючи на вирішення багатьох проблем міжнародного співробітництва, ці конвенції залишили без відповіді деякі питання кримінального та кримінально-правового характеру, які є надзвичайно важливими у безпосередніх відносинах між країнами. В першу чергу, при відмиванні грошей, як і при скоєнні основної кількості злочинів міжнародного характеру, важко визначити, під територіальну юрисдикцію якої країни вони підпадають.

Проблеми юрисдикції, насамперед, виникають у зв'язку з складністю механізму вчинення легалізації злочинних прибутків, оскільки відмивання грошей, як правило, складається з декількох стадій, кожна з яких може проходити на території різних держав.

Загально визнаним є поділ процесу відмивання брудних грошей на 3 стадії:

- звільнення від грошової маси;
- розподіл грошових коштів та їх відділення від джерела;
- використання та інтеграція грошової маси [9, с.121].

Якщо перша та третя стадія найчастіше проходять на території однієї держави, то друга стадія найчастіше переноситься за територію країни походження грошової маси, щоб перевести «брудні» гроші в розряд «чистих».

Кримінальне законодавство багатьох країн встановлює, що злочин вважається скоєним на її території, якщо хоч один з співучасників діяв на її території чи на території країни; тобто, було почато, продовжено, закінчено або припинено будь-яку з його стадій. Таким чином це дає право будь-якій країні, що підписала відповідні міжнародні угоди чи

передбачає кримінальну відповідальність за даний злочин, почати кримінальне переслідування осіб, які займаються відмиванням брудних грошей. Це викликає колізію національних законодавств при вирішенні питання підслідності та підсудності даних кримінальних справ та проблему визначення юрисдикції стосовно особи, яка приймала участь в легалізації злочинних прибутків.

Якщо злочинець знаходиться на території держави, де було скоєно відмивання грошей, у відповідності з п.9 Конвенції ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин» кожна Сторона (країна-учасниця Конвенції) у відповідності зі своєю правовою системою приймає належні заходи для того, щоб забезпечити присутність особи, яка знаходиться на її території, обвинуваченої чи засудженої за скоєння правопорушення (відмивання грошей) на необхідному кримінальному процесі. Якщо ж особа, яка є причетною до відмивання грошей, знаходиться в іншій країні, притягнення до кримінальної відповідальності правоохоронними органами цієї країни може бути вирішено тільки шляхом складання офіційного запиту на видачу злочинця [1].

Екстрадиція осіб, що скоїли злочин відмивання грошей, може бути здійснена на основі міжнародних угод чи по разовій згоді. Запит може бути направлений лише тією країною, на території якої було скоєно відмивання грошей чи будь-яка з його стадій, громадянином якої є злочинець чи шкоду інтересам якої він завдав.

Література:

1. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин // <<http://www.narko.gov.ua/subjects/law/conventions/uno-1988.html>>
2. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року (остання редакція від 19.01.2007 р.) // Відомості Верховної Ради. – 1993. - № 23. – Ст. 243
3. Буткевич С.А. Адміністративно-правовий статус державного комітету фінансового моніторингу України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. — Д., 2009. — 20 с.
4. Докучаєва Н. Фінансовий моніторинг. Чи кожен закон звертається до суті справи? // Право сьогодні. – 2010. – 9 червня. – С. 22-31
5. Дяченко В.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: науково-практичний посібник. – К.: ІПКК Національної академії прокуратури України, 2008. - 45 с.
6. Корнякова Т., Ильченко А. Рукамиразводители // 2000. – 2007. – 29 жовтня. – С. 7
7. Нічого не бачу, нічого не чую... Поки Держфінмоніторинг мовчить, криміналітет відмиває гроші // Закон і бізнес. – 2009. – 14-20 лютого. – № 7 (891). – С. 17
8. Синяньський С.О. Удосконалення національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах посилення інтеграційних процесів: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01; Укр. акад. зовніш. торгівлі. — К., 2005. — 20 с.
9. Чаричанський А.А. Вопросы уголовной ответственности за легализацию (отмывание) доходов, полученных преступным путем // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. –1998. -Вип.35. –С. 121-128
10. Юртаєва К.В. Кримінально-правові аспекти міжнародної боротьби з легалізацією (відмиванням) незаконних прибутків // Національний університет внутрішніх справ. - <http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/stat/yurtaeva.doc>

УДК 341

Саракуца М.О.,* Рабінович М.**

СПІЛЬНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС: ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто процес формування та сучасний стан спільної імміграційної політики ЄС, в ході комплексного порівняльно-правового дослідження міграційного законодавства країн-членів виокремлено елементи міграційної політики, що потребують уніфікації на рівні Союзу.

Ключові слова: міграція, імміграційна політика, Європейський Союз (далі - ЄС), уніфікація, мігранти.

Рассматривается процесс формирования и современное состояние общей иммиграционной политики Европейского Союза, в ходе комплексного сравнительно-правового исследования миграционного законодательства государств-членов выявлены элементы миграционной политики, требующие унификации на уровне Союза.

Formation and modern state of the common immigration policy are under study; in the course of complex comparative study of member states' migration law elements of migration policy which need to be unified on the Union level are marked out.

Еволюція Європейського Союзу характеризується вживанням інституційних та правових заходів щодо модернізації, демократизації та зростання ефективності ЄС як інтеграційного об'єднання в умовах глобалізації та світової економічної кризи. Запорукою зростання ефективності Союзу є створення та втілення уніфікованих політик у ключових сферах суспільного життя.

На сьогодні, на розвиток усіх континентів справляє значний вплив такий феномен, як міграція. У зв'язку з цим, важливості набуває такий напрямок діяльності держави, як розробка й реалізація міграційної політики. Сфера міграційної політики включає ряд міжнародних аспектів (узяті країною міжнародні зобов'язання, згідно з якими держава змінює свою міграційну політику) та внутрішніх чинників (проблеми безпеки, інтеграції мігрантів; соціальні видатки та політичні зобов'язання уряду).

До компонентів міграційної політики можна віднести: візову політику; прикордонний контроль; надання дозволу на проживання, у тому числі у випадку возз'єднання родини; правовий статус і права мігрантів та біженців всередині країни; надання статусу біженця та політичного притулку; соціальні послуги; контроль за виконанням внутрішнього законодавства та вислання з країни; боротьбу з транскордонними злочинами; співробітництво з іншими країнами для спільного менеджменту міграційних потоків.

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та правосуддя, економіко-правового факультету, Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

** студентка 2 курсу економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Предметом дослідження цієї статті є не «міграція» взагалі, в широкому аспекті, а лише її різновид, значно вужче поняття «імміграція», яке можна визначити як в'їзд до чужої країни на постійне або ж досить тривале проживання певної конкретної особи (громадянина) з метою її (його) облаштування, навчання, працевлаштування, «втечі» від дискримінації, різного роду переслідувань тощо.

Сьогодні міжнародна імміграція характеризується постійно зростаючими масштабами та інтенсивністю, створюючи нові виклики не тільки національним державам, але й Європейському Союзові. Саме це об'єднання, завдяки існуючим свободам внутрішнього ринку та достатньо високому рівню економіки держав-членів останні десятиріччя потерпає від масової нелегальної імміграції.

Це призвело до необхідності пристосування міграційної політики до нового рівня інтеграції об'єднання, започаткованого Лісабонським договором та концентрація уваги Союзу на формуванні простору свободи, безпеки та правосуддя [9, с.42-46]. Ключовими задачами Союзу є реалізація існуючих засад єдиної міграційної політики об'єднання; гармонізація законодавства країн-членів та створення деталізованої нормативно-правової бази щодо регулювання міграцій. Втілення в життя єдиної виваженої міграційної політики сприятиме як ефективному регулюванню суто міграційної сфери, так і створенню справді єдиного правопорядку та правової системи ЄС.

Питання гармонізації імміграційної політики ЄС неодноразово розглядалося у працях вітчизняних та європейських авторів, як окремо, так і у контексті реформування функціональної структури ЄС, передбаченого Лісабонським договором. Нові тенденції міграційних процесів та зміни у їхньому регулюванні відображені у дослідженнях К. Боніфаци та М. Околскі, Л. Рутса, П.Глауберта. На уніфікації норм щодо біженців та створенні «Європи притулку» фокусуються праці Т.Гамельтофта-Хансена, С.Пірса та Н.Роджерса. Поряд із уніфікацією норм європейського міграційного права, такі автори, як Є.Балдаціні, Є.Гілд, С.Карера ставлять питання про співвідношення сучасної міграційної політики ЄС та формування простору свободи, безпеки та справедливості [11]. Проблеми міграційної політики європейських держав та ЄС в цілому висвітлювали у наукових працях такі вітчизняні вчені, як В.Муравйов, І.Грицяк, М.Шамраєва, Б.Парахонський, О.Чалий.

Однак, проблема продовжує потребувати дослідження через низку причин. Це, перш за все, постійні та динамічні зміни у внутрішній та зовнішній ситуації навколо створення спільної міграційної політики ЄС. По-друге, відсутність комплексних досліджень проблеми одночасно на рівні окремих країн-членів та Союзу.

Метою нашого дослідження є коротка характеристика розвитку та встановлення існуючих засад спільної імміграційної політики ЄС та виявлення питань, що потребують уніфікації, в існуючій політиці держав-членів на основі порівняльно-правового дослідження національної нормативно-правової бази держав ЄС.

Еволюція спільної імміграційної політики ЄС

Еволюція імміграційної політики та імміграційного права ЄС значною мірою зумовлена постійним зростанням рівня інтеграції об'єднання. У свою чергу, чим тіснішою стає співпраця країн об'єднання у галузі внутрішніх справ, безпеки та зовнішніх зносин, тим актуальнішим стає питання уніфікації міграційного законодавства.

Як відомо, ЄС та відповідно європейське право у своєму розвитку пройшли декілька етапів. Так, Л.Ентін у своїй роботі «Право Європейського Союзу. Новий етап еволюції: 2009-2017 роки» виділяє 4 етапи еволюції права ЄС [9, с.6]. Перший пов'язаний з кон-

ституванням Європейських Співтовариств. Другий починається з виникнення Європейського Союзу. Третій бере початок від підписання Ніщцького договору. Лісабонський договір відкриває четвертий етап розвитку європейського права та новий етап у розвитку міграційного законодавства, адже конститує співробітництво країн ЄС на новому рівні з метою створення нової функціональної структури об'єднання.

Тенденції щодо уніфікації імміграційної політики виникають вже на другому етапі розвитку права ЄС, адже спільна виважена імміграційна політика є однією з важливих засад співробітництва у галузі юстиції та внутрішніх справ. Базові засади щодо надання політичного притулку, порядку перетину зовнішнього кордону та здійснення контролю за цим, імміграційної політики наявні вже в Маастрихтській угоді. Амстердамський договір 1997 р. призвів до комунітаризації імміграційної політики ЄС, ввів більш детальне регулювання питань надання довгострокових віз та видів на проживання, возз'єднання сімей, умов в'їзду та перебування на території ЄС третіх осіб. Міграційний курс ЄС став характеризуватися «зовнішнім виміром» [25, с.44], тобто співробітництво з третіми країнами з питань міграції перейшло з міжурядового на наднаціональний рівень. Саме тоді було усвідомлено необхідність активного співробітництва та надання допомоги країнам-потенційним донорам мігрантів. 1999 року на зустрічі у Тампері питання щодо відносин з країнами-донорами було визнано ключовим. На другому етапі розвитку права ЄС міграційна політика фактично стає елементом зовнішньої політики Союзу.

Разом з тим з моменту включення імміграційної політики в компетенцію Європейського Союзу вона не перестала бути питанням міжурядової координації. На практиці недавно комунітаризовані проблеми імміграційної політики зберегли сильні міжурядові особливості: домінувало прийняття одностайних рішень, залишалися обмеженими право ініціативи Комісії ЄС, а також роль Європейського Парламенту в процесі формування єдиної міграційної політики ЄС. В результаті, принаймні, протягом перехідного періоду це був якийсь гібрид між наднаціональними і міжурядовими методами. Тільки після п'ятирічного перехідного періоду процедура стала більш комунітарною, тобто рішення приймалися Радою кваліфікованою більшістю та відповідно до процедури спільного ухвалення рішень з Європейським Парламентом [3, с.100].

В той же час Великобританія, Ірландія і Данія отримали можливість не брати участь у формуванні імміграційної політики ЄС, хоча національне імміграційне законодавство Великобританії по суті не суперечить законодавчим нормам ЄС. Так, правила, що регулюють трудову міграцію, возз'єднання сімей і статус іммігрантів, які тривалий час в країні, майже ідентичні відповідним директивам ЄС. Такий стан речей пояснюється активною роллю Великобританії в початковому обговоренні та формуванні різних напрямків імміграційної політики ЄС, хоча в кінцевому підсумку вона домоглася права вилучення із загальних правил, що надало можливість засновувати свою політику на національному законодавстві.

Черговим кроком до посилення інтеграції об'єднання став Ніщцький договір 2003р., який відкрив третій етап формування права ЄС. Найбільш вагомими документами у сфері імміграційної політики на початку цього етапу стали Дублінська угода 2003р. та Гаазька програма 2004 р. Дублінська угода запов'язує країни-члени розглянути клопотання осіб, що потребують міжнародного захисту за Женевською конвенцією 1951р. та Директивою Ради 2004/83/ЄС від 29 квітня 2004р. «Про мінімальні стандарти для кваліфікації статусу громадян третіх країн чи осіб без громадянства як біженців чи осіб, які потребують міжнародного захисту, та об'єму захисту, що надається» [17].

Гаазька програма 2003 р. не лише звертає увагу на необхідність співпраці у галузі надання захисту за Женевською конвенцією 1951р., але й зосереджується на менеджменті

міграційних потоків (у тому числі, максимізації позитивного ефекту міграції), боротьбі з транскордонними злочинами. Програма містить побудову загальної європейської системи притулку, яка має включати єдину процедуру надання притулку та єдиний статус для осіб, що отримали притулок або субсидіарний захист. Ключовими напрямками Програми є інтеграція громадян третіх країн та зовнішній вимір у сфері притулку та міграції. Інтеграція громадян третіх країн включає активний обмін досвідом між країнами-членами ЄС. Зовнішній вимір включає співробітництво із країнами та регіонами походження і транзиту мігрантів, а також політику повернення і реадмісії. У Гаазькій програмі окреслено ключові вектори імміграційної політики Союзу та політики у галузі притулку, однак зазначена необхідність документального закріплення основних принципів даних політик [12].

2005 року Радою ЄС був прийнятий «Глобальний підхід до міграції: пріоритетні міри, що фокусуються на Африці та Середземномор'ї». Цей акт визначив імміграційну політику як «зовнішній вимір юстиції та внутрішніх справ» [10, с.12]. У документі підкреслюється важливість глобального інтегрованого підходу до таких проблем міграції, як безпека на морі, запровадження інтегрованого управління кордонами у Середземномор'ї, діалог із країнами Африки тощо. Важливість цього документу полягає у визнанні необхідності глобального підходу до світових проблем безпеки під час міграцій та у відкритті діалогу із регіонами-донорами мігрантів [16].

Після приділення проблемі імміграції значної уваги в установчих документах Союзу і реалізації Тамперської (1999-2004) та Гаазької (2004-2009) програм, Союзом було досягнуто значного успіху у впровадженні спільної імміграційної політики: відміна внутрішніх кордонів, гармонізація стандартів контролю на зовнішніх кордонах, організація Frontex, кооперація у протидії нелегальній міграції тощо. 2008 року у Пакті про імміграцію та притулок Союзом було окреслено основні вектори спільної політики ЄС, що знайшли свій розвиток у Стокгольмській програмі Союзу. Основним пріоритетом стає така міграційна політика держав-членів, яка відповідатиме комунітарним інтересам; братиме до уваги здатність країни до прийняття іммігрантів і потреби ринку; забезпечить гармонічну інтеграцію іммігрантів у суспільство. Іншим пріоритетом є боротьба із нелегальною імміграцією, у тому числі шляхом підтвердження факту повернення іммігранта у країну походження або транзиту. Значну роль у реалізації цього пріоритету відіграє двостороннє співробітництво країн ЄС із третіми-країнами, в тому числі у рамках «Глобального підходу до міграції», кооперація країн ЄС [15].

Важливим завданням залишається ріст ефективності прикордонного контролю. Цей напрямок включає активну роботу FRONTEX, вирішення питання щодо біометричних віз, покращення технологічного обладнання кордонів, впровадження принципів інтегрованого управління кордонами на зовнішніх кордонах. Організація «Європи притулку» є одним з ключових векторів імміграційної політики ЄС. В рамках виконання норм Пакту, на початку 2011р. було створено Європейський офіс підтримки (European Asylum Support Office) для координації співробітництва між країнами-членами. Поки що залишається відкритим питання про спільну процедуру щодо надання притулку. За сучасних зовнішніх умов та наявності значного тиску на соціально-економічні системи окремих країн-членів ЄС через наплив біженців, актуалізується принцип солідарності держав-членів у разі міграційної кризи у певній державі. Принцип солідарності означає допомогу країні у перерозподілі осіб, що потребують міжнародного захисту.

Пакт також містить норми щодо необхідності співробітництва із країнами походження та транзиту мігрантів. Положення Пакту деталізуються за допомогою міграційних про-

грам ЄС, у законодавстві та міграційних програмах держав-членів, міжнародно-правових документах.

Спільна імміграційна політика ЄС після прийняття Лісабонського договору

Прийняття Лісабонського договору 2009р. відкрило новий етап у розвитку права ЄС. Значні зміни відбулися на концептуальному рівні (щодо правової природи Союзу, його правосуб'єктності, формування єдиного правопорядку і права Союзу), інституціональному та функціональному рівнях (зміни у сферах відання та основних категоріях компетенції Союзу). Вступ в силу цього документу зумовлює початок нового рівня інтеграції Союзу, його нову роль у зовнішніх відносинах, а отже – і новий рівень гармонізації міграційної політики. Ст.79 нагадує про необхідність проведення спільної імміграційної політики та містить детальний перелік питань, які потребують регулювання на рівні Союзу.

При цьому комунітаризація стосується не тільки тих сфер, де Євросоюз і так був достатньо сильним - боротьба з нелегальною імміграцією та укладання міжнародних угод про реадмісію. «Спільна імміграційна політика» буде включати і керування легальною імміграцією, в тому числі інтеграцією іммігрантів. До спільної імміграційної політики буде застосовуватися принцип солідарності держав ЄС у розподілі відповідальності за охорону кордону і регулювання припливу біженців. Але незважаючи на новий «комунітарний» метод прийняття рішень, про будь-яку гармонізацію законодавств і практик держав-членів щодо інтеграції легальних іммігрантів мова не йде.

Положення Лісабонського договору деталізуються у Стокгольмській програмі (2009-2014), що охоплює значне коло питань, які є аспектами політики щодо функціонування простору свободи, безпеки та правосуддя, у тому числі окремо розглядається зовнішній вимір даного напрямку політики. Програма фокусується на специфічних пріоритетах (характерним прикладом є розділ «Неповнолітні без супроводу») та практичних порадах, використовуючи так зване м'яке право [18]. Подальшого розвитку у Програмі набули положення щодо кооперації на рівні ЄС- країни-члени, міжурядовому рівні та з третіми країнами. Однією з цілей Програми є надання громадянам третіх країн «прав та обов'язків, порівняних із правами та обов'язками громадян ЄС» до 2014 р. (зазначимо, подібна ініціатива була проявлена ще в 2007).

Ключовим вектором розвитку ЄС та його права є інтеграція. Лісабонський договір дає ЄС правові засади для підтримки держав-членів у здійсненні інтеграції іммігрантів. Одним з спірних питань є питання щодо наявності в Союзу компетенції в галузі інтеграційної політики [22, с.3]. Вплив на інтеграційну політику Союз може здійснювати лише за допомогою фінансування певних проектів, таких як Європейський інтеграційний форум, або виданням документів політичного характеру. Тим не менш, за думками вчених, ефект від подібного впливу не слабший, аніж від гармонізаційних заходів.

За останні декілька років правова база Союзу у питаннях регулювання імміграції значно розширилася: було прийнято директиви щодо возз'єднання сімей, правового статусу громадян третіх країн, дозволу на роботу країнах ЄС для висококваліфікованих фахівців (Blue Card), жертв торгівлі людьми.

Подальші напрямки уніфікації імміграційної політики ЄС

Незважаючи на динамічний розвиток *acquis communautaire* у галузі міграції, окремі питання, що є компонентами імміграційної політики, досі регулюються на національному рівні таким чином, який суперечить комунітарним інтересам та принципу спільності імміграційної політики. На сьогодні, існує певне коло питань, уніфікація підходів до регулювання яких допоможе Союзу зробити імміграційну політику справді спільною.

Перше питання стосується міграційних категорій. У законодавстві ЄС закріплено наступні категорії легальної імміграції: з метою возз'єднання родини, роботи (включаючи сезонну роботу, самозайнятість), навчання та тренування. Однак, у національному законодавстві країн-членів виділяється ще цілий ряд додаткових міграційних категорій: бутність нащадком громадянина країни або попереднє громадянство; вихід на пенсію, що визначається як «перебування з приватними цілями» (Австрія, Естонія) або «перебування з неприбутковими цілями» (Болгарія); з метою проведення досліджень; з метою лікування тощо. Найбільш розповсюдженими міграційними категоріями є «з метою лікування» та «вихід на пенсію». Стандартизація цих категорій на рівні ЄС дасть громадянам третіх країн можливість вільно обрати країну перебування та зробить міграційне законодавство ЄС більш гнучким.

Друге питання є більш складним. Спільна візова політика щодо надання короткострокових віз є важливим та розвиненим аспектом політики ЄС. Відкритим залишається питання надання довгострокових віз та видів на проживання, що, незважаючи на курс на уніфікацію міграційного законодавства країн-членів, допоки що повністю знаходиться у їхній компетенції. Так, довгострокові візи надаються лише у третині країн ЄС (Бельгія, Франція, Німеччина, Греція, Італія). Видача довгострокових віз у різних країнах ЄС здійснюється різними адміністративними установами: від дипломатичних та консульських до відповідних міністерств. Види на проживання можуть надаватися після отримання довгострокової візи (Іспанія) у країні імміграції або у країні походження (Данія). Довгострокові візи можуть існувати і як передумова отримання виду на проживання, так і незалежно (Польща, Естонія). Різниця у процедурі отримання довгострокових віз, видів на проживання обумовлені різними концепціями розуміння візової політики у країнах-членах. Візова політика вважається або елементом зовнішньої політики, або засобом міграційного менеджменту та безпеки.

У разі відмови у наданні довгострокової візи, у більшості країн особа має звернутися до адміністративного суду; в окремих країнах передбачений адміністративний досудовий розгляд справи (Франція). Незважаючи на можливість судового розгляду справи, адміністративні органи не завжди зобов'язані пояснити причини відмови у наданні візи [19]. Така норма порушує положення, викладені у Директиві Ради 2003/86/ЄС: «причини мають бути викладені для рішень, що відхиляють заяву» [13]. Також можна зауважити, що відмова у поясненні причин відхилення заяви є порушенням ст.14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка гарантує право на справедливий суд.

Аналіз політики країн-членів щодо довгострокових віз та видів на проживання підводить нас до наступних висновків. По-перше, на рівні ЄС необхідно прийняти рамочний документ, який би давав бачення концепції візової політики ЄС щодо довгострокових віз. По-друге, як і у випадку із короткостроковими візами, необхідне затвердження чіткого переліку міграційних категорій. Слід зауважити, що необхідно розширити дію положення щодо зобов'язання адміністративної установи пояснити причини відмови у наданні візи на всі категорії іммігрантів (адже досі це положення стосується лише випадків возз'єднання родини, що в результаті порушує право особи на ефективний та справедливий розгляд її справи). Окрема увага має приділятися встановленню максимальної тривалості судового розгляду справи. Позитивним є досвід організації спеціальних судових органів для розгляду справ, пов'язаних з імміграцією. Так, у Швеції існують міграційні суди, а у Британії – Комісія з імміграційних апеляцій [8, с.250]. Можливо, у разі успішного розвитку концепції спільної імміграційної політики ЄС, варто запровадити подібний орган на рівні Союзу.

Уніфікації потребує й політика щодо загальних умов та процедур імміграції. Вимоги щодо загальних умов імміграції присутні у переважній більшості країн ЄС зазвичай, вони стосуються матеріального становища, житла; здоров'я; рівня інтеграції; в окремих країнах існує система квот. Щодо фінансового становища, то фактично кожна країна використовує власний метод для обчислення «достатніх коштів», необхідних для імміграції. Вимоги щодо житла наявні в законодавстві Австрії, Болгарії, Латвії, Польщі тощо (приблизно у третині країн ЄС). Умови, що відносяться до здоров'я, включають наявність медичного страхування; відсутність захворювань, що загрожують публічному здоров'ю; проходження медичного огляду. Деякі з вищезазначених умов включені до документів ЄС (наприклад, обов'язковість медичного страхування закріплена у Директиві Ради 2004/114/ЄС) [14]. Питанням залишається список хвороб, що є небезпечними для публічного здоров'я (зокрема, відповідність національного законодавства міжнародно-правовим документам ВОЗ) та обов'язковість проходження медичного огляду.

Щодо питання інтеграції у науковому колі тривають спори. Як вже було зазначено, інтеграційна політика залишається у виключній компетенції країн-членів. Однак, інтеграційну політику можна вважати безпосереднім компонентом імміграційної політики, тим більше, що в документах ЄС наявні положення щодо інтеграційних заходів. Особливої уваги потребує розуміння та зважання на різницю між «інтеграційними умовами», як вимогами, що висувуються країною та свою відповідність яким кандидат підтверджує здатність іспити і «інтеграційними заходами», як обов'язковим навчанням для іммігрантів, яке надає приймаюча країна. Так, за положенням Директиви ЄС 2003/86/ЄС, мігранти, що прибувають з метою возз'єднання родини, мають брати участь в інтеграційних заходах [13], однак країни-члени (Нідерланди, Австрія), тим не менш, частіше законодавчо закріплюють інтеграційні умови. Слід зауважити, що жорсткі інтеграційні умови можуть стати обмежувачами з точки зору прав людини (особливо, у випадку людей із обмеженими можливостями).

Щодо системи квот, то вона збереглася лише в чверті країн ЄС та стосується лише трудової міграції; в Австрії та Естонії існують квоти для усіх видів імміграції, Існування квот для імміграції з метою возз'єднання родини вважається серйозним порушенням прав людини. Аналіз показує, що уніфікація політики щодо загальних умов та процедур імміграції, є фрагментарною та залишає безліч питань для подальшої регламентації.

Возз'єднання родини – одна з найбільш частих цілей імміграції. Як вже зазначалося, невідповідність національного законодавства *acquis communautaire* спостерігається у галузі інтеграційних заходів. Окремим питанням є розуміння родини. Зокрема, визначення членів так званої «nuclear family» повністю залишено на розсуд країни-члена, та лише декілька країн сприймають неодружених партнерів, як потенційних мігрантів з метою возз'єднання родини. На сьогодні, концепція родини в Європі активно розвивається, до родини включаються інші родичі, окрім подружньої пари та дітей, що зумовлює необхідність у перегляді існуючих норм.

Окремого дослідження потребують питання уніфікації в'їзних умов для окремих імміграційних типів; ставлення до жертв торгівлі людьми; боротьба із транскордонними злочинами; співробітництво із третіми державами у галузі менеджменту міграційних потоків та протидії нелегальній міграції та організованій злочинності.

Формулюючи висновки, треба відзначити, що, безумовно, процес формування спільної міграційної політики ЄС є невід'ємною складовою інтеграційного процесу всередині об'єднання та процесу формування Простору свободи, безпеки та правосуддя, причому

правове забезпечення уніфікації міграційної політики є одним з ключових векторів розвитку інтеграційного права ЄС.

Разом з цим, на сьогодні цілий ряд питань та напрямків міграційної політики по-різному регулюються у законодавстві держав-членів та потребують регулювання на рівні Союзу. Серед них: політика щодо довгострокових віз, включаючи встановлення норм стосовно процедури адміністративного та судового розгляду справ, пов'язаних із відмовою у наданні візи; загальні умови в'їзду для всіх імміграційних типів; інтеграція мігрантів у суспільство; концептуальне розуміння родини у справах возз'єднання.

Ефективне правове регулювання усіх напрямків імміграційної політики на рівні Союзу є шляхом до створення спільного європейського міграційного простору, який полягає у формуванні такої правової бази та методів реалізації права, які забезпечать неухильне додержання прав людини, виважене та ефективне регулювання міграційних потоків, запобігання реалізації конфліктологічного потенціалу міграційних процесів, стабільність економічної ситуації на наднаціональному та національному рівнях.

Список літератури

1. Амстердамский договор о внесении изменений в Договор о Европейском Союзе, договоры об учреждении Европейских сообществ и некоторые связанные с ними акты // Право Европейского Союза: Сборник документов / Сост. П.Н. Бирюков. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001.- С. 228-272.
2. Гердеген М. Європейське право / М. Гердеген / Пер. з німецької. - К.: «К.І.С.», 2008. - 528 с.
3. Жданов И. В. Надгосударственная практика управления миграционными процессами в Европейском Союзе/ И. В. Жданов // Власть.-2007.-№7.-С. 98-102.
4. Какими станут внутренние и внешние политики ЕС в результате вступления в силу Лиссабонского договора (Материалы международной конференции, проведенной в МГИМО (У) МИД России 22 февраля 2008г.) - М.: «Аксиом», 2008 – 288 с.
5. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору)/ за редакцією Г.Друзенка. – К: «К.І.С», 2010 – 536 с.
6. Маастрихтский договор о Европейском Союзе 1992 г.//Договоры, учреждающие Европейские Сообщества. –М: Право, 1994. – С. 45-296
7. Ниццкий договор и Хартия основных прав Европейского Союза/под общей редакцией Энтина Л.М., перевод с франц.языка Луканина Д.В. – М: Норма, 2003
8. Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс / Ю.І.Римаренко. – К.:КНТ, 2007.-640с.(Серія: Міграційні процеси у сучасному світі)
9. Энтин М.Л. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009-2017 годы / М.Л.Энтин. - М.: «Аксиом», 2009.-304 с. (Серия: Общие пространства России-ЕС: право, политика, экономика)
10. Aubarell G., Zarata-Barrero R., Aragall X. New directions of national immigration policies: the development of the external dimension and its relationship with the Euro-Mediterranean process/ G.Aubarell, R. Zarata-Barrero, X.Aragall. [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/external/external_intro_en.htm
11. Baldaccini A., Guild E., Toner H. Whose freedom, security and justice? : EU immigration and asylum law and policy / A.Baldaccini, E.Guild, H.Toner.- Oxford: Hart Publishing, 2007, pp. 229-264

12. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament 2005/C53/01 of 10 May 2005 – The Hague Programme: ten priorities for the next five years. The Partnership for European renewal in the field of Freedom, Security and Justice
13. Council of the European Union Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification
14. Council of the European Union Directive 2004/114/EC of 13 September 2004 on the conditions of admission of third-country nationals for the purposes of studies, pupil exchange, unremunerated training or voluntary service
15. Council of the European Union European Pact on immigration and asylum of 24 September 2008, 13440/08, Brussels
16. Council of the European Union Presidency Conclusions («Global approach to migration») of 15-16 December 2005, 15914/1/05, Brussels
17. Council of the European Union Regulation 2003/343/EC of 18 February 2003 on establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national
18. Council of the European Union «The Stockholm Programme – An open and secure Europe serving and protecting the citizens» of 2 December 2009, 17024/09, Brussels
19. Directorate General Internal Policies of the Union «Comparative study of the laws in 27 EU member states for legal immigration, including the assessment of the conditions and formalities imposed by each member state for the newcomers» [Електронний ресурс]- Режим доступу: www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/.../law/legal_immigration_en.pdf
20. European Council. Tampere. Conclusions of the Presidency. 15 and 16 October 1999 // European Council. 15 and 16 October 1999. Tampere // Bulletin. 18/10/1999.- P. 11-24
21. Freeman G.P. Modes of Immigration Policy in Liberal Democratic States / G.P. Freeman. - Oxford: Oxford University Press, 1998 - P. 881-901
22. Hailbronner K. Implications of the EU Lisbon Treaty on EU Immigration Law / K.Hailbronner / For presentation at the Fourth Workshop of the Transatlantic Exchange for Academics in Migration Studies. – San Diego, 2010 – P. 9
23. Human Rights Watch, The Netherlands: Discrimination in the Name of Integration, 15 May 2008, No. 1
24. International Covenant on Civil and Political Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966
25. International migration in Europe: New Trends and New Methods of Analysis / ed. Bonifazi C., Okolski M., Schoorl J., Simon P. - Amsterdam: University of Amsterdam Press, 2010 – 325 p.
26. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm
27. United Nations General Assembly «Convention and Protocol relating to the Status of Refugees 1967» - Geneva: UCHR Communication and Public Information Office, 2011 - 56 p.

Хонин В.Н.*

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНТРОПОГЕНЕЗА И ФУДАМЕНТАЛЬНЫЕ ПРОСТРАНСТВА БЫТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Часть вторая.

Статья посвящена влиянию механизмов генетической эволюции антропоса на формирование и выполнение базовой задачи международных отношений – способствовать жизнеутверждению Человечества на основе обеспечения непрекращающегося межпопуляционного процесса транскомбинации генетических расстояний, необходимых для сохранения демографического равновесия антропоса в процессе биотического круговорота на Земле.

Ключевые слова: антропос, фундаментальные пространства состояний, аттрактор, оператор эволюции, генофонд, генетическое разнообразие, генетический дрейф, поток генов, популяционные волны, популяционные корреляции, миграции, демографическое равновесие, международные отношения, межэтнические отношения.

Стаття присвячена впливу механізмів генетичної еволюції антропоса на формування та виконання базового завдання міжнародних відносин – сприяти жизнеутвердженню Людства на основі забезпечення безперервного між популяційного процесу транскомбінації генетичних відстаней, необхідних для збереження демографічної рівноваги антропоса у процесі біотичного кругообігу на Землі.

Ключові слова: антропос, фундаментальні простору станів, аттрактор, оператор еволюції, генофонд, генетична різноманітність, генетичний дрейф, потік генів, популяційні хвилі, популяційні кореляції, міграції, демографічна рівновага, міжнародні відносини, міжетнічні відносини.

The article assesses the impact of the mechanisms of genetic evolution Anthropos on the formation and execution of the basic problems of international relations - to promote life-affirmation of humanity on the basis of ensuring the ongoing process trans combination inter population genetic distances required to preserve the demographic balance in the process of Anthropous biotic cycle on Earth.

Key words: anthropos, the fundamental state-space, attractor, evolution operator, gene pool, genetic diversity, genetic drift, gene flow, population waves, population correlation, migration, demographic balance, international relations, ethnic relations.

Международные антропогенные отношения, их существование, функционирование и развитие находятся в прямой зависимости от синергии действия эволюционных меха-

* кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

низмов антропо́са, різноманітність комбінацій котрих і створили стадійний порядок його еволюції, зображений в своїй конкретикі в історических реаліях життя Чоловіцтва.

К основним механізмам біологіческо́ї еволюції, крім уже розглянутих раніше - адаптації і естесвенного відбору, відносяться: мутаційний процес; інбридинг; генетический дрейф; «принцип основателя»; ізоляція; вимирання; паралельна еволюція; і популяційні хвилі.

Чоловіческіе популяції підвержені всім вищепереліченим еволюційним процесам. Прогресивна еволюція антропо́са, приводяща, перше всього, з допомогою естесвенного відбору, к збільшенню генетических відстаней між людьми, і в цілому між генофондами їх популяцій, постійно коректується механізмами соціальної мобільності¹. При цьому, внутрішня стратифікація в популяціях і етносах, відповідесвенно і внутрі соціумів, зв'язана не тільки з їх соціальною розшаруванням, но і з передпочитаємым і, естесвенно, домінантним в цій субпопуляції фенотипом, відмінним представителів данної субпопуляції від других. Тем самим, створюються основи для асоративності, в свою чергу перешкоджають переміщенню генів з одного страта в другий.

Більше того, в кожному страте існує своя динаміка соціальної мобільності, зв'язана з обобщеним типом соціального статусу людей їх складаючих, рівнями їх інтелектуальності і домінуючими в них поведіческими стереотипами, відмінна від багатьох структур генофонду цього страта. Виникають «вертикальні» субпопуляції, обмін партнерами між котрими по причинах підвищеної асоративності атруднен. Відповідесвенно верооятність панмиксії між членами даних субпопуляцій із-за інтелектуальних інших фенотипіческіх ознак зніжається, а генетическіе відстані між ними поступесвенно збільшуються, що спосібствует дифференціації їх домінантних генотипів.

Осущесствлення процесів транскомбінації генетическіх відстаней достаточесно серезно тормозиться, когда речь заходить о скресціванні між партнерами, принадлежащими по формалізованому рівню різніуючимся субпопуляціям різних етносів і зв'язаних з ними соціумів. Виникають серезні перешкоди для обміну генофондами між популяціями і виконання основної функції міжнародних антропогенних відносин атруднено.

Тем більше оно атруднено, когда речь заходить о дієвості еволюційних механізмів інбридинга². З одної сторони, інбридинг приводить к більшій концентрації в генофонді популяції тих генів, котрі можуть в деякіх випадках забезпечити кращу адап-

¹ «Соціална мобільність, змінююча соціалний статус чоловіка в відповідесві з його інтелектуальними і поведіческими характеристиками. - так називаємою соціалною мобільністю, збільшуючою інтелектуальність Соціална мобільність, підвищуюча степінь асоративності браків внутрі кожного соціального шару і зніжуюча верооятність браків з представителіями других соціалних шарів» [1].

² «Інбридинг [от англ. I - «внутрі» і breeding — «разведення»]. Як відомо, диплоідний організм отримує кожеский ген в двох екземплярах [аллелях] — от отця і от матері. Если ці гени різніуються, то особь називається гетерозиготною [по данному гену], а если не різніуються, то гомозиготною. При інбридингу родителі являються родствесниками і поэтому мають багато однакових генів, в результаті чого гомозиготність збільшується з кожеским поколінням. При близькородствесному скресціванні може виникати депресія: зменшення урожайності рослинних культур, зменшення тварин, виникнення аномалій і уродств. Это обяснюється гомозиготністю по шкідливим рецесивним генам» [2].

тацию данной популяции к условиям стабильного биогеоценоза³. При этом формируется доминирующий в популяции фенотип, отличающий представителей данной популяции от иных по фенотипическим признакам, в свою очередь определяющим как степень приспособления этих людей к условиям конкретного биогеоценоза, так и масштабы сохранения этих признаков в новых поколениях⁴.

Но с другой стороны, инбридинг с каждым новым поколением способствует жесткому сокращению доли гетерозиготных особей и серьезно уменьшает шансы популяции на выживание, поскольку повышает в общем генофонде популяции уровень гомозиготности по вредным рецессивным генам и, соответственно возрастает количество больных рецессивными наследственными болезнями. Начинаются процессы депопуляции⁵.

Способствуют инбридингу и социально ориентированные в социумах и в отношении между ними действия, связанные с прямым уничтожением популяционного генофонда. К этим действиям относятся, прежде всего, достаточно часто встречавшиеся в истории Человечества случаи прямого уничтожения людей по фенотипическим и связанным с ними генетическим признакам. Геноцид, иные формы репрессий по признакам принадлежности к неким расам, этносам, нациям, популяциям, стратам, социальным образованиям и/или организациям; по социальному статусу, гражданству; необоснованное уничтожение мирного населения во время военных действий; - не только являются преступлениями по сути своей. Массово уничтожая людей, они размывают генофонд популяций, препятствуют прогрессивной эволюции антропоуса и в этом плане как раз и определяются как преступления перед Человечеством.

Вызванные разными причинами процессы депопуляции приводят к депрессии генофонда популяций, повышают уровень гомозиготности, уменьшают, соответственно, генетическое разнообразие людей, замедляют процессы генетической и социальной эволюции Человечества. В этом случае спасение популяции возможно, но лишь в направлении обновления генофонда популяций, расширения спектра генетических расстояний между линиями людей, их составляющими. И это реально возможно, но лишь тогда, когда популяциям удастся избежать негативов генетического дрейфа⁶.

³ «Стабильный биогеоценоз, существующий длительное время, называется климаксистическим. Стабильных биогеоценозов в природе мало, чаще встречаются устойчивые — меняющиеся биогеоценозы, но способные, благодаря саморегуляции, приходить в первоначальное, исходное положение. Устойчивость же самого круговорота обеспечивается несколькими механизмами: достаточность жизненного пространства, то есть такой объем или площадь, которые обеспечивают один организм всеми необходимыми ему ресурсами; богатство видового состава. Чем он богаче, тем устойчивее цепи питания и, следовательно, круговорот веществ; многообразие взаимодействия видов, которые также поддерживают прочность трофических отношений; средообразующие свойства видов, то есть участие видов в синтезе или окислении веществ; направление антропогенного воздействия» [2].

⁴ «Генетическое разнообразие по не нейтральным признакам имеет большое значение для экологической пластичности популяций. Наличие нескольких аллелей по аллозимным локусам в популяции позволяет этой самой популяции адаптироваться к варьирующим условиям, в которых наличие у особей тех или иных аллелей даёт преимущество» [3].

⁵ «Отрицательный естественный прирост населения называют депопуляцией. Депопуляция - не просто неизбежное следствие того типа демографического воспроизводства, который установился в большинстве промышленно развитых стран. Она еще и сигнал опасности, угроза демографическому благополучию. Долговременная, затяжная депопуляция вообще ставит под вопрос «бессмертие» популяции - главную цель демографической безопасности» [4].

⁶ «Генетический дрейф, независимый процесс случайного изменения в частоте признаков. Генетический дрейф происходит в результате вероятностных процессов, которые обуславливают случайные изменения в частоте признаков в популяции. Хотя изменения в результате дрейфа и селекции в течение одного поколения довольно малы, различие в частотах накапливаются в каждом последующем поколении и со временем приводят к значительным изменениям в живых организмах. Этот процесс может завершиться образованием нового вида. Генетический дрейф уменьшает генетическое разнообразие в популяциях и увеличивает генетические расстояния между ними» [1].

Генетический дрейф, вызванный случайными изменениями в наборе генетических признаков и в их частоте их проявления в генофонде популяции, связан как с ограниченными размерами самой популяции, так и с параметрами ряда парцелл биогеоценоза, в которых обитает популяция. «Генный дрейф имеет два важных последствия. Во-первых, каждая популяция теряет генетическую изменчивость со скоростью, обратно пропорциональной ее численности. Со временем какие-то аллели становятся редкими, а затем и вовсе исчезают. В конце концов, в популяции остается один-единственный аллель из имевшихся, какой именно – это дело случая. Во-вторых, если популяция разделяется на две или большее число новых независимых популяций, то дрейф генов ведет к нарастанию различий между ними: в одних популяциях остаются одни аллели, а в других – другие» [1].

Инбридинг и генетический дрейф особо ощутимы в популяциях, склонных к закрытости или уже существующих в относительно стабильном состоянии изоляции⁷. Подобные популяции по отношению к другим постепенно приобретают статус «изолята»⁸.

При этом пределы изолята очерчиваются не только географическими, но и социо-биологическими границами, когда по каким-то внутренним причинам популяция ужесточает по отношению к иным популяциям принцип «свой-чужой» и всячески противится отрицательному ассортативному скрещиванию их представителей⁹. Срабатывают механизмы биологической изоляции¹⁰, развивается депрессия генофонда, начинаются процессы депопуляции.

Более того, в популяциях, находящихся в пределах «изолята», часто срабатывают механизмы аномальной социальной мобильности¹¹, когда доминирующая социальная избирательность в выборе партнеров приводит к практическому запрещению межпопуляционного скрещивания.

Соответственно в этих популяциях резко падает динамика транскомбинации генетических расстояний. Аномальная социальная мобильность способствует «выбросу» гене-

⁷ «Изоляция — возникновение любых барьеров, ограничивающих панмиксию. Значение изоляции в процессе эволюции и сводится к нарушению свободного скрещивания, что ведет к увеличению и закреплению различий между популяциями и отдельными частями всего вида. Без такого закрепления эволюционных различий невозможно никакое формообразование. В природе существуют пространственная и биологическая изоляции» [1].

⁸ «Изоляты в человеческих популяциях могут встречаться не только в географически изолированных местностях, но и внутри крупных популяций, если какие-то группы людей, скажем, по религиозным или этническим причинам, не смешиваются с остальной популяцией. Изоляция между древними племенами, усиливавшаяся с развитием у каждого из них собственного языка и культуры, вела к различиям между ними» [5].

⁹ «В популяционной генетике скрещивание называют случайным, если генотипы особей не влияют на образование брачных пар. Например, по группам крови скрещивание может рассматриваться как случайное. Однако окраска, размеры, поведение могут сильно влиять на выбор полового партнера. Если предпочтение оказывается особям сходного фенотипа [т.е. со сходными индивидуальными характеристиками], то такое положительное ассортативное скрещивание ведет к увеличению в популяции доли особей с родительским генотипом. Если при подборе брачной пары предпочтение имеют особи противоположного фенотипа [отрицательное ассортативное скрещивание], то в генотипе потомства будут представлены новые сочетания аллелей; соответственно в популяции появятся особи либо промежуточного фенотипа, либо фенотипа, резко отличающегося от фенотипа родителей» [3].

¹⁰ «Биологическая изоляция — это биологические барьеры межпопуляционному скрещиванию. Известны два механизма репродуктивной изоляции: презиготические и постзиготические [6].

¹¹ «Аномальная направленность социальной мобильности [разные общества «поднимают и опускают» разные генотипы]. В частности, аномальная социальная мобильность может возникать в так называемых закрытых обществах с репрессивным политическим устройством из-за невозможности свободной самореализации; при аморальных [криминальных] методах конкуренции, допускающих прямое воздействие на конкурента, вплоть до его физического уничтожения; при массовом воровстве, коррупции, мафиозности, клановости» [7].

тического материала из этих популяций, появлению так называемых «социальных отколов», когда представители определенных горизонтальных и/или вертикальных субпопуляций стремятся покинуть ее, дабы выйти из некомфортных условий установившихся в социумах, к которым принадлежат эти популяции. Возникает еще одна причина роста межпопуляционного, межсоциумного обмена и, соответственно, интенсификации международных антропогенных отношений, должных выполнить свою базовую задачу.

Длительное существование популяции в условиях «изолята» приводит к депопуляции, к увеличению гомозиготности по вредным рецессивным генам и в конечном случае ведет к депрессивности популяции и к ее вымиранию, то есть не только к полному стиранию фенотипических особенностей у ее представителей, но и к собственно исчезновению доминантного генофонда этой популяции. Подобные случаи в жизни Человечества встречались достаточно часто. Но чаще всего изоляции недостаточно долговременны, так как человеческим популяциям, как правило, присуще непреклонное стремление к самосохранению, движение к аттрактору фундаментальных пространств их состояний - генетически заложенной программе оптимизации обмена энергией, в данном случае активно включающей межпопуляционный обмен генофондами. Соответственно актуализируется основная задача международных антропогенных отношений - способствовать этим процессам.

Вот почему - у каждой популяции антропоуса движение к аттрактору генетически заложено и требование самосохранения превышает всего иного, а оно, в соответствии с оператором эволюции, связано с исторически обусловленным эволюционным движением популяций в сторону транскомбинации генетических расстояний между людьми их составляющими, способствуя тем самым жизнеутверждению Человечества.

Таков пятый базовый концепт нашего исследования.

В случае если процессы транскомбинации генетических расстояний в популяции по каким-либо причинам начинают давать сбой и численность популяции то ли резко падает, то ли напротив - также резко увеличивается, то на этом основании возникают популяционные волны¹². Подобные случайные колебания численности популяции, вызванные изменениями состояний экологических факторов среды в связанном с человеческой популяцией биогеоценозе, вызывают не только нарушение демографического равновесия в популяции, но и эволюцию в генотипическом составе популяции, но и приводят ее к переходу в новое фундаментальное пространство состояний.

Эволюционные волны имеют спады и пики. Во время спадов, когда благодаря негативным абиотическим, биотическим или антропогенным

факторам, как правило - модификаторам, численность популяции резко падает, определенные генотипические признаки начинают исчезать из генофонда, а другие усиливаться. Потеря динамики индивидуальной изменчивости и генетическое расхождение внутри популяции приводит к тому, что частота определенных аллелей в генофонде может непредсказуемо меняться, что приводит катастрофическому обеднению транскомбинаций генетических расстояний в генофонде популяций.

¹² «Популяционные волны - это всплески численности. периодические или непериодические значительные изменения числа особей в популяции. С. С. Четвериков в 1905 г. назвал популяционные волны - «волнами жизни». Численность популяции - это общее количество особей энного вида, присутствующее на той или иной территории Число особей в популяции имеет огромное эволюционное значение. Но важна не общая численность особей в популяции, а эффективная численность - репродуктивная численность - та часть популяции, которая формирует генофонд следующего поколения [генетически эффективная величина]. Для человека эффективная численность равна 45» [5].

В истории многих популяций были периоды драматических изменений, когда большая часть людей из данной популяции уходила из жизни, не передавая свои гены потомкам. И лишь выжившие, прошедшие «узкое место»¹³ эволюции затем были репродуктивными и каждое новое поколение воспроизводило те доминантные аллели генофонда, которые установились в момент прохождения популяции через «узкое место». В этих случаях популяция становится склонной к распаду и концентрация в новых сочетаниях возможно лишь в рамках отдельных парцелл данного биогеоценоза. Соответственно увеличивается гомозиготность генофонда.

И, напротив, во время пиков, когда численность популяции резко растет, из-за активного действия экологических факторов – раздражителей, ранее достаточно изолированные популяции начинают сливаться. Растет число панмиксий и могут меняться фенотипические признаки в новых поколениях. Увеличивается гетерозиготность генофонда.

Под воздействием демографического взрыва, популяция стремится к расширению жизненного пространства и способна, под действием активизирующихся в данном биогеоценозе экологических факторов - ограничителей, хотя бы и частично, но адаптироваться уже в новых биогеоценозах. Соответственно это сказывается на интенсивности и на векторности международных антропогенных отношений.

История Человечества переполнена примерами активного проявления популяционных волн, когда некие популяции, переживающие демографический взрыв, в тех формах в которых они на тот момент существовали, уходили в набеги на соседей, захватывая не столько территории, сколько женщин и детей, пополняя тем самым генофонд своих популяций и оставляя популяциям-жертвам свой генетический материал¹⁴.

Тоже самое, но в гораздо более крупных масштабах, совершалось и во время нашествий и захватнических войн. В этих актах проявлялась групповая и личная активность пассионариев, их непреклонное стремление к цели, которое, по словам Л.Н.Гумилева, - для каждого из пассионариев является передаваемым по наследству генетическим признаком, в свою очередь, «вызывающим к жизни новые комбинации этнических субстратов» [8].

Но главное здесь заключается в том, что пассионарии шли в походы и создавали новые этносы и суперэтносы не просто потому, что они в тот момент так желали, а потому, что желали они этого под воздействием мощнейших энергоимпульсов, заложенных в их геномы мутациями, иными механизмами генетической эволюции и заставлявших их выпол-

¹³ «Эффект бутылочного горлышка сыграл, по-видимому, очень значительную роль в эволюции популяций человека. Предки современных людей в течение десятков тысяч лет расселялись по всему миру. На этом пути, множество популяций полностью вымирало. Даже те, которые уцелели, часто оказывались на грани вымирания. Их численность падала до критического уровня. Значительные отличия современных популяций друг от друга могут отражать последствия дрейфа генов, который происходил в доисторические времена в моменты прохождения предковых популяций через «бутылочное горлышко» численности. Эти процессы, по-видимому, и обусловили, то мозаичное распределение некоторых аллелей, которое мы сегодня наблюдаем в локальных популяциях человека» [4].

¹⁴ «В целом произойдет случайное колебание концентраций разных генотипов и мутаций в популяции. В этом и состоит основное эволюционное значение волн численности. Действие волн жизни как эволюционного фактора предполагает неизбежное, случайное уничтожение особей, благодаря чему редкий перед колебанием численности генотип [аллель] может сделаться обычным и подхвачен в дальнейшем естественным отбором. то случайное и кратковременное колебание численности может превратиться в элементарное эволюционное явление — изменение на протяжении ряда поколений генотипического состава популяции. действие популяционных волн, так же как и действие мутационного процесса, статистично и ненаправленно [хотя природа действия этих эволюционных факторов совершенно различна]. Популяционные волны служат «поставщиком» эволюционного материала» [1].

нять важнейшую популяционную задачу «потока генов» – изменять частоты генов в генофонде популяций и антропоса в целом. Именно обеспечение, пусть и без сомнения, дискретного, но в то же время непрерывно востребованного антропосом «потока генов», есть основная функциональная задача международных антропогенных отношений.

Эта же задача, но в иной пропорциональности возникает, когда у популяций, которые по классификации Л.Н.Гумилева находятся, как правило, в фазах «надлома, инерции или обскурии», возникшее «пассионарное оскудение» превращает их не только в жертвы нашествий, но и в доноров, и, в известных пропорциях, и реципиентов «потоков генов».

Популяционные волны с одной стороны приводят к изменению критериев и интенсивности естественного отбора, а с другой стороны создают условия для интенсификации международных антропогенных отношений и трансформации популяционного пространства данного региона, или даже планеты в целом. При этом рост или падение численности популяций, происходящее за счет изменений пропорций рождаемости, смертности, продолжительности жизни и трансформации процессов адаптации к биотическому круговороту, способствуют более интенсивному проявлению иных эволюционных механизмов, противодействующих, в свою очередь, потере изменчивости и генетическому расхождению популяций – мутации, корреляции и миграции.

И, прежде всего речь должна пойти о миграции, поскольку колебания численности популяций связаны как с эмиграцией людей из этих популяций, так и с иммиграцией людей из других популяций в данную. Эти процессы обмена людьми после множественного ряда панмиксий на самом деле представляют собой межпопуляционный обмен генофондами и стимулируют «поток генов». Миграции способствуют увеличению индивидуальной изменчивости, в том числе и частоте встречаемости определенных фенотипических признаков, и ведут к увеличению генетического разнообразия в популяциях.

Миграцию следует, прежде всего, рассматривать в контексте исторической эволюции антропоса, как реальное осуществление сути международных антропогенных отношений, обеспечивающих воспроизводство и сохранение человеческих популяций, векторности, объема и структурной организации демографических процессов, на макроуровне которых они действуют. При этом донорами иммиграции, выталкиваемыми из своего состава людей, становятся те человеческие популяции, которые либо находятся под воздействием значимо изменившихся условий биогеоценотических парцелл, либо переживают в условиях популяционной волны последствия демографического взрыва.

В это же время роль реципиентов эмиграции, притягивающими людей из других популяций, играют те популяции, которые находятся в пределах различного рода изолятов, испытывают последствия депопуляции и которым остро требуется расширение транскомбинаций генетических расстояний. Либо же те, у которых ограниченная популяционная численность не соответствует условиям жизни в определенных им биогеоценозах и, которые, соответственно, испытывают необходимость в потоке генов.

Стоит ли говорить здесь о том, что миграции составляют значимую часть международных интеракций любого периода существования антропоса, как неперемное условия взаимодействий между его популяциями и между этносами в процессе эволюционного жизнеутверждения Человечества. «Каким бы ни было действительное соотношение положительных и отрицательных последствий миграции, оцениваемых в системе координат «опасность – безопасность» на государственном уровне, - в конце концов, оно получает более или менее объективное отражение в государственной политике, межгосударственных отношениях, законодательстве, а иногда и в господствующей идеологии» [9].

Ясно также, что международные антропогенные отношения, обеспечивающие обмен генофондами между популяциями и этносами, составляющими основание социумов,

могут быть откорректированы как изнутри, так и извне этих социумов, но самое важное при этом, заключается в том, что эти коррекции не изменяют само общее правило:

- антропос объективно нуждается в осуществлении «потоков генов» между популяциями для сохранения оптимальной динамики процессов транскомбинации генетических расстояний, необходимой для эволюционного жизнеутверждения Человечества.

Таков шестой базовый концепт настоящего исследования, который предстоит далее более детально обосновать.

Международные антропогенные отношения объективно вынуждены обеспечивать эту динамику, но в то же время, из-за все усложняющейся системы организации международного сообщества, постоянно принимают на себя пакеты обязательств интерферировать эти потоки в зависимости от синергии структур межсоциумных связей антропоса.

Причины же стимулирующие проявление «потока генов» и заставляющими людей устремляться в миграцию, являются эволюционные механизмы мутации, диспропорционально происходящие в разных популяциях. Мутации - изменения в структуре ДНК происходящие как под давлением абиотических факторов среды, так и под влиянием мутагенных веществ и организмов их вызывающих, ускоряются в пределах популяции, находящейся в различных формах изоляции. В этом плане мутации выступают как значимые процессы эволюции, и антропос в целом постепенно изменяет свой генофонд.

При этом мутации – это достаточно объективные механизмы генетической эволюции, не предполагающие избирательности фенотипических признаков, в отличие от механизмов социальной мобильности, которые также воздействуют на переформирование генофонда, но напротив на принципах избирательности. Так или иначе, но в человеческих популяциях постепенно из поколения в поколение, а в современных условиях жизнеутверждения Человечества все с большим ускорением, происходит выделение субпопуляций, основанных на третьей координате - заметном повышении интеллектуальных параметров людей, в них входящих. Более того, это приводит к известным диспропорциям во внутривнутрипопуляционной организации, что требует необходимого разрешения.

Возможно, этот вектор эволюции антропоса не стал бы так ощутим, если бы представители этих субпопуляций не столь активно бы участвовали в межпопуляционном и, соответственно, межсоциумном обмене. «Утечка мозгов», а значит, и кодирующих их генов – этот феномен международных антропогенных отношений определяется тем, что значимая часть носителей «потока генов» составляют люди, обладающие не только повышенным, по сравнению с другими, интеллектуальным уровнем, но и пассионарностью такого же уровня¹⁵.

Соответственно, в международных отношениях активно развиваются формы так называемой социотальной миграции, когда основания для миграции, да и сам вектор миграции определяется на базе «разумного выбора», тем самым серьезно корректируя «поток генов».

В этом плане, безусловный интерес представляют процессы обмена генофондом, осуществляющиеся с помощью механизмов популяционной корреляции. Эти механизмы имеют огромное значение в процессе эволюции, поскольку взаимозависимость отдельных

¹⁵ «Прогрессивная эволюция - это прежде всего усложнение, увеличение дифференциации. Таким образом, прогрессивная эволюция, идущая, по крайней мере, в некоторых человеческих субпопуляциях, направлена на повышение интеллектуальности. Скорость эволюции в этом направлении, похоже, связана со скоростью социальной мобильности, существующей в том или ином обществе. Доля лиц с высоким интеллектом [и соответствующим уровнем образованности], видимо, не должна превышать то число, которое может быть продуктивно интегрировано в общественные институты. Избыточное их количество в популяции, как предполагается, может привести к серьезной дестабилизации общества, вплоть до весьма крайних форм» [7].

горизонтальных субпопуляций, проживающих в условиях разных биогеоценотических парцелл, как правило, в критические периоды жизни этого сообщества людей приводят к доминирующему влиянию генотипических изменений одних субпопуляций над другими и может вести даже к размыванию одних и поглощению их другими.

Это же может происходить, но несколько по иному, и с вертикальными субпопуляциями, когда изменяющиеся условия существования популяций под влиянием определенных комбинаций факторов среды, и, прежде всего связанных с развитием техносферы, способствуют переходу – «перетягиванию» или «сталкиванию» членов одной вертикальной субпопуляции в другую. Но особенно это ясно прослеживается в международных антропогенных отношениях, когда осуществляется неравновесный субпопуляционный обмен между разными социумами.

Подобным образом это происходит и с соседними «популяциями», волей истории попавшими в условия политико-организационной близости, или же с популяциями, имеющими значимую разницу в негативных воздействиях абиотических и/или антропогенных факторов среды. Процессы «вынужденной» миграции составляют значительную часть миграционных процессов, осуществляющихся через процедуры международных антропогенных отношений, исполняющих роль транспортеров переноса генофондов из одной популяции в другую.

Однако интеграция этих людей в новые для них реалии всегда происходит с заметными популяционными ограничениями, что приводит к созданию в популяциях-реципиентах «инородных меньшинств», которые с одной стороны не допускаются к «равенству» [рабы, наемные неквалифицированные труженики, изгои и т.п.]. А с другой стороны, сами иммигранты и «аборигенные» общности создают основания для появления новых субпопуляций, организованных на принципах принадлежности к популяциям-донорам¹⁶.

Начинают действовать механизмы аномальной социальной ассортативности, увеличивая генетические расстояния между этими группами людей. Лишь время, либо особые экологические условия ломают «стереотипы скрещиваний», уступая место ряду панмиксий и затем постепенному сближению этого рода субпопуляций.

Если же процессы изоляции популяций в их историческом контексте значимо долговременны, а экологические условия жизни популяций, заданные биотическим круговоротом в пределах их биогеоценозов, в высокой степени различаются, или же коммуникационные инфраструктуры между ними не могут быть установлены по целому ряду пространственно-временных препятствий или же практически разорваны, то могут начинать срабатывать механизмы параллельной эволюции¹⁷.

Исторически значимые шаги собственно эволюции Человечества обозначены столкновением между популяциями, переживающими процессы параллельной эволюции. Все «Великие географические открытия», все «Великие переселения народов», практически

¹⁶ «Тенденция физического вырождения аборигенного населения развитых стран порождает необходимость в миграционном притоке. Мигранты, решая одну проблему [неквалифицированная рабочая сила], создают новую, еще большую проблему для страны пребывания – диаспорные «государства» без территории и границ. Возникает ситуация, чем-то напоминающая времена падения Римской империи, ибо в ней воспроизводятся причины, в свое время приведшие ту к падению» [10].

¹⁷ «Какие же причины заставляют эволюцию идти похожими путями в разных группах и в разных местах? Конечно, большую роль здесь играет принципиальное сходство в строении основных типов сообществ, или биоценозов; сходство наборов экологических ниш в разных сообществах. Обитание в сходных нишах приводит к тому, что организмы приобретают сходные черты строения. Ну и конечно, и это, наверное главное – само строение организма как системы, обладающей сложной структурой, во многом предопределяет пути его возможных эволюционных изменений» [11].

все разрушения исторических цивилизаций и гибель этносов – есть лишь подтверждение этому.

И хотя человеческие популяции не избежали эффекта «параллельной эволюции», но действие ее механизмов, в связи с достаточно кратким временем их жизни по сравнению с функционированием биосферы на нашей планете, не оказались разрушительными для современного антропоуса. Несмотря на то, что в разных пространствах нашей планеты и проявились серьезные расхождения фенотипических признаков у отдаленных популяций, однако, в основных доминантных аллелях их генофондов расхождения уже не принципиальны. Миграция является основанием и для запуска еще одного эволюционного механизма – так называемого «принципа основателя»¹⁸.

Смысл его заключается в том, что некие люди, как правило, действующие по притяжению принципов экзистенциальной миграции¹⁹, становятся основателями нового относительно замкнутого человеческого образования - колонии. Естественно, генетический фонд такой популяции устанавливается в достаточно значимом историческом времени и прежде всего связан с высокой частотой проявления генетических наборов аллелей «отцов-основателей».

Соответственно их аллели генов, как незначительная часть генофонда «старой» популяции, к которой принадлежали «отцы-основатели», становятся доминантными в генофонде новой популяции и лишь мутационные механизмы, связанные с воздействием экологических условий нового биогеоценоза, в новых поколениях колонии постепенно трансформируют этот генофонд.

Несомненно, значимое влияние в транскомбинации генетических расстояний в его рамках оказывает и «поток генов» во время новых миграций или, соответственно, панмиксии с соседними популяциями и новое форматирование их генофондов. Описываемый эволюционный механизм «принципа основателя» неоднократно срабатывал в конкретной истории жизнеутверждения Человечества Земле, определяя во многом пути как эволюции антропоуса, так и форматы международных антропогенных отношений.

При этом одновременно с добровольной миграцией «откровенных пассионариев» осуществляется и «трудовая» миграция, когда перед людьми, вынужденными мигрировать, основной целью стоит не доминантная «потенция перемещений», а стремление обеспечить выживание себе и своим близким за счет ресурсов другой популяции, а точнее другого социума. И хотя основной целью этого потока мигрантов является – «заработать и вернуться», но в значительной мере этого не происходит и определенная часть трудовых мигрантов также превращается в иммигрантов, участвуя, таким образом, в процессах «потока генов» осуществляющихся через посредство международных антропогенных отношений. В результате матрица субпопуляционной структуры социумов получает еще одну составляющую.

¹⁸ «Э.Майр предложил «принцип основателя», который в окончательной форме был им сформулирован в 1954. Если дрейф генов, как правило, дает причинное объяснение формированию нейтральных признаков во временном измерении, то принцип основателя в пространственном» [6].

¹⁹ «Экзистенциальная миграция — концепт, возникший в результате феноменологических исследований жизни добровольных мигрантов, оставивших свои дома исключительно из желания жить в чужой стране. Целью такой миграции является в сущности познание неких аспектов человеческого бытия, которые не могут быть познаны другим путем. Исследования, проведенные посредством интервьюирования, выявили ряд мотивов, лежащих в основе этого: стремление более полно реализовать свой потенциал, стремление к свободе и независимости, открытость новому опыту, восприятие свой инаковости как стимула к расширению самосознания. Среди этой группы людей наблюдается отчетливое предпочтение всего странного и чужеродного всему знакомому и традиционному» [2].

В различных комбинациях этих и других подобных случаев – инбридинга и генетического дрейфа, мутационных процессов и потока генов, прохождения «узких мест» эволюции, параллельной эволюции и становления колоний «отцов-основателей», популяционных волн и корреляций, изолятов и миграций и т.п. – в синергии структур антропопоса, по которым осуществляется обмен генофондом популяций, а вместе с ним совершенствуется информационно-энергетический обмен антропопоса с природой, и находится его демографическое равновесие.

Задача обеспечения демографического равновесия антропопоса возлагается в первую очередь на международные антропогенные отношения, которые практически реализуют процессы перемещения генофондов человеческих популяций через пространства планеты, сквозь этнические барьеры и границы социумов.

Вот и пришло время последнего – седьмого базового концепта:

- аттрактор антропогенеза, в конкретной истории Человечества обеспечивающий программу его обмена энергией с природой в биотическом круговороте на планете Земля, зависит от основного оператора эволюции – демографического равновесия антропопоса, процессы поддержания которого обеспечиваются международными антропогенными отношениями, напрямую связанными с синергией комбинационных действий основных механизмов эволюции человеческих популяций.

«В процессе прогрессивной эволюции, – считал Дж. Хаксли, – отбор действует в сторону улучшения организации. Главным результатом эволюции было появление человека. С возникновением человека большая биологическая эволюция перерастает в психосоциальную. Эволюционная теория входит в число наук, изучающих становление и развитие человеческого общества. Она создает фундамент для понимания природы человека и его будущего» [12].

Рассматривая будущее через призму эволюции антропопоса необходимо остановиться на некоторых факторах агрегатного состояния Человечества, находящегося в начале XXI века.

Серьезные изменения, произошедшие за прошлое столетие в экосфере планеты, такие как изменение климата, вызванное глобальным потеплением, истощение озонового слоя, опустынивание территорий, сведение лесов, увеличение площади деградированной почвы, геохимическое загрязнение воздуха, воды, почв и т.п., все увеличивающийся ряд тектонических и техногенных катастроф серьезно ужесточили абиотические факторы, определяющие условия выживания Человечества и привели его вплотную к глобальному экологическому кризису²⁰.

Изменились и биотические факторы, действие которых сказалось и на значимом уменьшении биоразнообразия. При этом, именно деятельность человека является первопричиной не только количественно уменьшения, но и вымирания целого ряда видов живых существ. Соответственно, это сказалось и на уменьшении объема продуктов питания. Произошло и геохимическое отравление биоты. А практически бесконтрольное применение методов производства генномодифицированных продуктов уже не только растениеводства, а и животноводства; непомерное воздействие на биосферу техногенных процессов прибавили нагрузку на эволюционные механизмы антропопоса.

²⁰ «За кажущимися малыми значениями темпа изменения характеристик кроется взрывное в историческом масштабе времени разрушение биосферы. Нынешние темпы возмущения непосильны для биосферы. Человечеству предстоит трудная задача остановить этот опасный процесс разрушения биосферы. Она может быть разрешена лишь при переходе к принципиально новому управляемому мироустройству» [13].

К этому еще надо добавить и более чем ускоренную динамику увеличения численности населения на планете, подошедшее к антропогенному пределу²¹, которое может выдержать Земля. Следует учитывать также неблагоприятные антропогенные условия системного порядка, кроме техногенных и биологических, включающие в себя еще и системное множество социально-антропологических факторов и процессов, в том числе:

- ускоренное старение европеоидной части антропоса;
- деградации и физического вырождение аборигенного населения многих стран;
- «демографические взрывы» в Юго-Восточной Азии, на Ближнем и Дальнем Востоке,
- экспоненциальный рост социально-экономической дифференциации в социумах и между ними;
- тенденции критичного углубления асоциализации²² и т.д.

Эти и многие другие социальные, экономические и политические факторы роста, определяют тенденции развития не только собственно антропоса, но и мира Земли в целом, и не могут не сказаться на выживании Человечества, на его дальнейшем жизнеутверждении²³.

Не до конца понятна также и тенденция техно-биотического вмешательства самого человека в генетическую эволюцию антропоса. И если моральный выбор за применение в медицине генной терапии, в том числе выращивания, а точнее клонирования органов, может быть с позиции Человечества оценен как позитивный, то в случае собственно клонирования людей, а перед этим выбором стоит человеческое общество, явно они – человек и Человечество еще не доросли.

«Некритическое, «жюльверновское» отношение к прогрессу технологий, - пишет М.Г.Делягин, - превратило все минувшее столетие в эпоху чудовищных общественных потрясений. Забегая вперед, можно предвидеть, что такое отношение к общественному прогрессу вполне симметрично приведет – причем в силу ускорения развития намного быстрее чем в прошлый раз, - к глубочайшим технологическим катаклизмам. Наиболее вероятные [и при этом уже начавшиеся] связаны с формированием и видоизменением фундаментального базового типа эволюции, в которой участвует человечество, - биологической эволюции» [15].

И дело не в технологии проведения этих революционных изменений в генофонде популяций, а в моральном праве человека на вмешательство в «дело Бога» - в генетическую эволюцию антропоса.

Ассортативные предпочтения у представителей высших, по уровню социальной стратификации, вертикальных субпопуляций и имеющиеся у них материальные возможности обращения к услугам генной инженерии, сформируют параметры «биотической» ассор-

²¹ В соответствии с «биосферной моделью» расчета В.Г.Горшкова максимально допустимая плотность населения Земли - 0.9 млрд. чел, а в соответствии «ресурсной моделью» Д.Х. и Д.Л. Медоузов – 7.7 млрд. чел.

²² «Наличествуют пока еще не сводимые вместе, но явно работающие на одном поле [в разных углах, но с одним результатом] две встречные тенденции асоциализации: асоциализация в развитых странах на почве гедонизма и асоциализация в бедных странах на почве голода и неспособности даже к простому физическому выживанию» [14].

²³ «Эволюция человечества, - считает В.В.Вельков, - идет по трем расходящимся направлениям: - популяции стран третьего мира эволюционируют в основном за счет естественного отбора, направленного на повышение жизнеспособности в неблагоприятных экономических условиях. - Страны с распространенной практикой полигамии – за счет полового отбора, направленного на повышение способности к доминированию. - Промышленные страны – за счет ассортативности браков, социальной мобильности и концентрации человеческих ресурсов планеты, направленных на повышение интеллектуальности» [7].

тативности при выборе уже не только пар для скрещивания, но и генотипических признаков новых поколений. Если масштабы подобных действий будут значимо объемны и бесконтрольны, то это неизбежно подтолкнет антропогенез, а с ним и бытие Человечества, к системному переходу из одного уровня фундаментального состояния в другой.

При этом на исполнение естественных функций международных антропогенных отношений угнетающее влияние оказывают бытующее в техногенном обществе современности идеи и политика антропоцентризма²⁴, которые определяют исключительный статус антропоса в биотическом круговороте. Рассматривая природную среду, экосферу и биосферу лишь как источник ресурсов, антропоцентризм ориентирует человеческое общество исключительно на потребление, и, не оставляя место да и время Человечеству на существование в органичной для него природной среде, вместе с тем подталкивает антропос к критичной для него линии эволюции – техногенному перерождению.

К чему это может привести:

- к выделению и доминированию искусственно выбранных генных аллелей в генофонде популяций и Человечества в целом;
- к формированию заданных фенотипических и, соответственно, генетических параметров «постчеловека»²⁵;
- к биотической ассортативности при выборе векторности и динамики транскомбинации генетических расстояний;
- к изоляции, депопуляции и вымиранию не только многих популяций, но и этносов;
- к строго управляемой миграции и ее квотированию²⁶;
- к избирательному нарушению демографического равновесия и жесткому квотированию для этносов и социумов численности населения по «праву сильных»;
- к определению «мировым правительством» конкретных критериев отбора «золотого миллиарда»²⁷;

²⁴ «В настоящее время антропоцентризм начинает рассматриваться как негативная форма мировоззрения. По словам М. В. Гусева (Московский университет, биофак), антропоцентризм продолжает представлять одну из разновидностей дискриминационных воззрений людей, не отвечающих требованиям истинной этики. Если наиболее низкому нравственному и духовному уровню человечества отвечала такая позиция, как эгоцентризм, близко к которой стоят расизм, национализм, то антропоцентризм недалеко отстоит от этих воззрений - считая правомерным удовлетворять только интересы человека и делать это за счет других биологических видов» [16].

²⁵ «Выяснилось, что есть вполне внятные прогнозы о том, чем может стать человек в относительно недалеком будущем. Причем, существующие на сегодня тренды указывают на довольно высокую вероятность их реализации... В этом контексте Wikipedia предлагает термин постчеловек – существо, являющееся продуктом информационных технологий и генной инженерии. Что это такое? Это некий гибрид из гаджетов и человеческой плоти, доработанной имплантами и генными модификациями. Существо с уже встроенным интернетом, способное жить неограниченно долго. Думаете, что мы не застанем это? Последние новости говорят о том, что мы находимся на грани мощного скачка в биоинженерии» [17].

²⁶ «Тут следует заметить, что проблемы, возникающие в связи с миграцией, ее регулированием, квотированием, депортацией нелегальных мигрантов и т.д., подвергают серьезному испытанию многие устоявшиеся представления о гражданских свободах и правах человека даже в самых либеральных странах. Нельзя, однако, не отметить, что эта угроза представляется реальной лишь тогда, когда население того или иного государства берется изолированно от населения других стран и всего мира. Если же посмотреть на проблему с точки зрения общемировой демографической ситуации, то опасность депопуляции кажется несуществующей, ибо демографический взрыв в «третьем мире» создал неограниченные людские ресурсы для миграционной подпитки «северного» пояса демографической депрессии» [9].

²⁷ В.А.Кордюм считает, что «золотой миллиард» - это количество людей, которое может жить на планете Земля, не разрушая ее. Человечество перешагнуло все допустимые пределы численности, заблокировало природную регуляцию и продолжает шагать дальше.

- к искусственной «рукотворной» эволюции антропоса и/или к ее тупику и исчезновению Человечества?

Эти и многие другие вопросы из списка «выживания Человечества» можно было бы еще задать, в том числе такие как: - имеет ли основания человек на неограниченные соматические права²⁸; или же - следует ли копировать генетические аллели «детей-индиго»?

Эти и многие другие вопросы должны быть ориентированны ко всему международному сообществу. И когда-либо должны быть решены.

Соответственно, все это ставит перед международными антропогенными отношениями все более усложняющийся пакет программ.

«Помимо гуманитарной экспертизы международных акций, а также нормативных актов, имело бы смысл подумать и о гуманитарном прогнозировании мировой политики и международных отношений, - считает Э.Я.Баталов, - Реальная международная гуманитарная практика является, как правило, запоздалой и не всегда адекватной реакцией на проблемы, вызревшие в течении длительного времени. Стоит в этой связи подумать о формировании «повестки дня» на «завтра» - о том, что следовало бы предпринять в международных отношениях и мировой политике в опережающем порядке, чтобы, по меньшей мере, предотвратить гуманитарные катастрофы и кризисы, а может быть, и улучшить положение человека в тех или иных странах и регионах. Рассмотрение международных отношений «сквозь призму» человека, а человека – «сквозь призму» международных отношений со временем обязательно приведет к становлению антропологии международных отношений как серьезной и практически значимой научной дисциплины» [20].

Рассматривая международные антропогенные отношения как непрерывный по времени жизни Человечества, матрично-фрактальный²⁹ по форматам реализации, функциональный по назначению, процесс обеспечения эволюции антропоса, следует прийти к заключению, что все условия и закономерности жизни Человечества определяют и закономерности функционирования и фундаментальные пространства бытия не только этого пласта, но и всей системы международных отношений.

Пойдет ли развитие быстрее, если Земля освободится от «лишних миллиардов»? Это непростой вопрос. Ответа на него пока нет. Что же касается того «кто останется», то здесь человечество проскочило все возможные варианты. Ведь расчистка жизненного пространства для «золотого миллиарда» не может ограничиться одной страной или одним этносом. Она может быть только общепланетарной, при этом вовсе не для всех равновероятностной. «Самые-самые» — это и страны, и люди. Очень похоже, что ноосферный отбор на «золотой миллиард» уже начался. На планете бурно идет эволюция инфекций. Возможно, что на нее наложатся новые биологические системы уничтожения. С другой стороны, в здравоохранении сейчас сошлись самые разные направления, всюду идет то, что мы называем реконструкцией человека. Применительно к себе каждый скажет, конечно, что это хорошо, но применительно к социальным условиям... Не идем ли мы фактически к системе бессмертия диктаторов? [18].

²⁸ «Среди правоприязнаний личности - пишет В.И.Крусс, - можно выделить и обособить группу таких, которые основываются на фундаментальной мировоззренческой уверенности в «праве» человека самостоятельно распоряжаться своим телом: осуществлять его «модернизацию», «реставрацию», и даже «фундаментальную реконструкцию», изменять функциональные возможности организма и расширять их технико-агрегатными либо медикаментозными средствами. Сюда можно отнести права на смерть, изменение пола, гомосексуальные контакты, трансплантацию органов, употребление наркотиков или психотропных средств, право на искусственное репродуктивное, стерилизацию, аборт и (в уже зримой перспективе) на клонирование, а затем – и на виртуальное моделирование, в смысле полноправного утверждения (дублирования) себя в неметрической форме объективного существования. Права эти, имеющие сугубо личностный характер, предлагается определить как «соматические» (от греч. soma – тело)» [19].

²⁹ «Фрактал можно понимать как отделенный, гипостазированный у той или иной психической функции фрагмент природной, культурной, социальной и пр. среды, которая играет роль константы смыслопродукции общества или индивида, – пишет Ю.В.Романенко, – фрактал – это матрица определенного множества архетипов, их комбинаторная схема» [21].

Вот тут как раз и пришло время, когда исследование фундаментальных пространств бытия международных отношений, проводимое в настоящей статье, уже необходимо подошло к Заклочению. Но пусть будет позволено нам, вместо общих слов представить расширенную версию одной из первых формул Особенной части теории международных отношений, включающую в себя как составные части, все семь базовых концептов, в известной мере аргументировано обоснованных ранее.

Итак:

- международные отношения представляют собой пространственно-энергетические изменения, происходящие в процессах информационно-энергетического обмена, которые осуществляются по синергетически организованным структурам антропоа, стремящегося для поддержания своего демографического равновесия сохранить оптимальную динамику «потока генов» в непрекращающихся процессах транскомбинации генетических расстояний, объективно необходимых для эволюционного жизнеутверждения Человечества в пределах пространства биотического круговорота на планете по имени Земля.

Литература

1. <http://www.islam-minbar.net>
2. Материал из Википедии - свободной энциклопедии. - <http://ru.wikipedia.org/wiki>
3. См., Алтухов Ю.П., Генетические процессы в популяциях. – М., 2003
4. <http://evolution2.narod.ru>
5. <http://pisali.ru>
6. Современная теория эволюции.- <http://www.avifarm.ru>
7. Вельков В.В. Куда идет эволюция человечества? - <http://vivovoco.rsl.ru>.
8. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. - М., 2003, С. 287
9. Так считают Никитенко П., Солодовников С., Черныш С., <http://www.finanal.ru>
10. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? – М., 2002, С. 332
11. Марков А.В. Ароморфозы и параллельная эволюция. - <http://evolbiol.ru>
12. Хаксли Дж. «Evolution: The Modern synthesis». Цит. - <http://ru.wikipedia.org/wiki>
13. Федотов А.П. Глобалистика. Начала науки о современном мире. – М., 2002, С. 70.
14. <http://islamecology.livejournal.com>
15. Делягин М.Г. Драйв Человечества. – М., 2008, С. 13.
16. <http://shpora.vtochke.com>
17. С.Сухов. Постчеловек. - <http://blog.sergeysukhov.com>
18. Интервью с В.А.Кордюмом. - См. www.kontrast.org.ua/news
19. В.И. Крусс. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. // Государство и право. – 2000. №10. С. 43.
20. Современная мировая политика. – М., 2009, С. 96
21. Романенко Ю.В. Анализ социальных систем. – К., 2003. – С. 1, 196.

Цірат Г.А.*

ДОСВІД УНІФІКАЦІЇ В СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ ПІД ЕГІДОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ АМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Анотація. В статті розглянуто досвід міжнародно-правової уніфікації процедур надання міжнародної правової допомоги в цивільних та комерційних справах, яка відбувається в рамках Організації американських держав, на прикладі міжамериканських конвенцій про судові доручення та отримання доказів 1975 року та Додаткових протоколів до них.

Ключові слова: правова допомога, судові доручення, отримання доказів, запитуюча держава, запитувана держава, запитуюча держава, центральні органи, дипломатичні та консульські представники.

Аннотация. В статье рассмотрен опыт международно-правовой унификации процедур предоставления международной правовой помощи по гражданским и коммерческим спорам, которая осуществляется в рамках Организации американских государств, на примере межамериканских конвенций о судебных поручениях и получении доказательств за рубежом 1975 года и Дополнительных Протоколов к ним.

Ключевые слова: правовая помощь, судебные поручения, получение доказательств, запрашиваемое государство, запрашивающее государство, центральные органы, дипломатические и консульские представители.

Annotation. The author considers the practice of international unification of the procedures as to international legal assistance in civil and commercial disputes. Inter American Conventions on letters of rogatory and taking evidence abroad 1975 as well as additional Protocols to them are taken as the examples.

Key words: legal assistance, letters rogatory, taking of evidence, requesting state, requested state, central authority, diplomatic and consular agents.

Уніфікація в сфері міжнародного цивільного процесу здійснюється різними міжнародними інституціями, такими як Гаазька конференція з міжнародного приватного права, регіональними міжнародними організаціями, такими як Організація американських держав (ОАД), Співдружність незалежних держав (СНД), іншими організаціями та таким специфічним об'єднанням як Європейський Союз (ЄС).

Вивченню досвіду міжнародно-правової уніфікації в сфері міжнародного цивільного процесу, яка відбувається під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права, присвячено досить багато робіт як закордонних фахівців [1, с.295, 353], так і українських вчених [2, с.144-166; 3; 4].

* кандидат юридичних наук, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В той же час досвід Організації американських держав в уніфікації як норм міжнародного приватного права, так і міжнародного цивільного процесу вітчизняною наукою жодним чином не досліджено, незважаючи на те, що, по-перше, він не менший за досвід Гаазької конференції та, по-друге, Україна як незалежна держава має статус спостерігача в Організації американських держав [5].

Метою цієї статті є розгляд способів уніфікації таких питань міжнародного цивільного процесу, як надання міжнародної правової допомоги, яка здійснюється в рамках Організації американських держав, аналіз досвіду такої уніфікації та її сучасний стан. З'ясуємо, чи відповідають основоположні принципи, що покладені в основу уніфікації в рамках ОАД принципам, на яких базується, наприклад, уніфікація в рамках Гаазької конференції в таких сферах міжнародного цивільного процесу як міжнародна правова допомога. Під міжнародною правовою допомогою в даній статті ми розумітимемо вручення за кордоном судових та позасудових документів, отримання за кордоном доказів в цивільних та комерційних справах.

Під егідою Організації американських держав ведеться активна та плідна робота з уніфікації та міжнародно-правового регулювання питань міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу. В цій сфері за останні 35 років, починаючи з 1975 року, було розроблено та прийнято 26 міжнародних конвенцій з питань міжнародного приватного права, з них більш ніж 10 міжнародних конвенцій присвячено різним питанням міжнародного цивільного процесу. Ця робота ведеться в рамках департаменту міжнародного права у формі спеціалізованих конференцій з міжнародного приватного права, які скликаються раз у 5-6 років.

В рамках першої такої конференції, яка відбулася у Панамі у 1975 р., було прийнято Міжамериканські конвенції «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про судові доручення» [6] та «Про отримання доказів за кордоном» [7].

В рамках другої конференції, яка відбулася у 1979 році в Уругваї, були прийняті Міжамериканські конвенції «Про виконання превентивних заходів», «Про екстериторіальну дію іноземних судових та арбітражних рішень» та «Про докази та інформацію стосовно іноземного законодавства», Додатковий Протокол до Конвенції «Про судові доручення» 1975 р. [8].

На конференції 1984 року у Болівії були прийняті Міжамериканські конвенції «Про юрисдикцію в міжнародних спорах та екстериторіальну дію іноземних судових рішень» та Додатковий Протокол до Конвенції «Про отримання доказів за кордоном» 1975 р. [9] Таким чином, за результатами трьох конференцій, проведених в період з 1975 р. по 1984 р. на рівні регіональних міжнародних конвенцій, були врегульовані практично всі основні питання міжнародного цивільного процесу: (а) визначення підсудності спорів за участю іноземного елемента; (б) вручення судових документів за кордоном; (в) отримання за кордоном доказів та інформації про іноземне законодавство; (г) питання міжнародного комерційного арбітражу та (д) визнання та виконання іноземних судових та арбітражних рішень.

Незважаючи на те, що не всі держави-члени Організації американських держав стали державами-учасниками всіх цих конвенцій, можна констатувати, що в регіоні обох Америк, перш за все, Південній Америці, створені належні та ефективні міжнародно-правові інструменти регулювання різних питань, які ми традиційно відносимо до міжнародного цивільного процесу.

Розглянемо досвід міжнародно-правової уніфікації міжнародного цивільного процесу, яка відбувається в рамках ОАД на прикладі конвенцій, що регулюють питання надання

правової допомоги: вручення за кордоном судових та інших документів та отримання за кордоном доказів в цивільних справах, як приклад американського підходу в уніфікації та регулюванні інститутів міжнародного цивільного процесу, з'ясуємо його особливості та загальні закономірності, що притаманні всім підходам в уніфікації.

Конвенція про судові доручення від 30.01.1975 р. була прийнята на першій конференції ОАД з міжнародного приватного права, яка відбулася у Панамі 1975 році. Конвенція набула чинності 16.01.1976 р. та станом на 02.02.2011 р. має 18 держав-учасниць, в тому числі, Сполучені Штати та Іспанію.

Особливість цієї Конвенції полягає в тому, що вона застосовується, як до вручення за кордоном судових (процесуальних) документів, так і до процедур отримання за кордоном доказів та інформації в цивільних та комерційних справах. Причому можливість її застосування до процедур отримання доказів за кордоном обумовлена відсутністю заперечень проти цього з боку інших держав-учасниць. Наприклад, Сполучені Штати при підписанні конвенції зробили застереження, згідно з яким судові доручення, які мають на меті отримання доказів, мають бути виключені із прав, обов'язків та відносин, що впливають з цієї конвенції, у відносинах між США та іншими державами-учасницями. Включення до цієї Конвенції положень про отримання за кордоном доказів є не зовсім зрозумілим кроком її розробників, особливо з огляду на те, що одночасно з цією Конвенцією в Панамі у 1975 році було підписано Конвенцію «Про отримання доказів за кордоном», яка присвячена регулюванню виключно питань отримання доказів. Включення до сфери дії Конвенції про судові доручення положень про отримання за кордоном доказів, по-перше, відповідало змісту назви конвенції «про судові доручення», яка охоплює як вручення документів, так і отримання доказів, а по-друге, напевно, було спробою в одній конвенції врегулювати всі питання судових доручень. Виходить, що Конвенція про судові доручення 1975 р. певним чином повторила підхід, який було покладено в основу Гаазьких конвенцій з питань цивільного процесу 1905 р. та 1954 р. [10], а саме: поєднання в одній конвенції всіх питань міжнародної правової допомоги.

На відміну від Гаазьких конвенцій 1954 та 1965 років [11] Конвенція ОАД про судові доручення 1975 р. допустила можливість розповсюдження своєї дії не лише на цивільні та комерційні справи, що є загально визнаним підходом, а й на інші види справ - кримінальні, трудові та адміністративні, а також на справи, що розглядаються в арбітражі та інших спеціалізованих судах. На наш погляд це не може бути оптимальним варіантом, тому що цивільні та кримінальні справи багато чим відрізняються, мають свою специфіку, в тому числі і порядком отримання доказів. Досвід уніфікації в рамках Гаазької конференції, Європейського Союзу, Співдружності незалежних держав свідчить про те, що ці справи завжди розрізняються та регулюються або взагалі окремими конвенціями, або окремими розділами одного документу.

Конвенція про судові доручення 1975 р. передбачила декілька можливих «шляхів» передачі судових доручень: судовими органами, особливо прикордонних областей держав-учасниць, безпосередньо один одному; дипломатичними та консульськими службовцями та за посередництвом центральних органів. При цьому жодний із способів не визначено як основний, як це, наприклад, зроблено у Гаазькій Конвенції 1965 р. [11; 3, с.128]. Конвенцією встановлюються вимоги до оформлення судових доручень, які мають виконуватися в рамках цієї конвенції. По-перше, вимагається легалізація консульським чи дипломатичним агентом запитуючої держави, при чому така легалізація необхідна лише в тому випадку, коли передача відбувається між судами безпосередньо. У всіх інших випадках легалізація не потрібна. По-друге, необхідний переклад самого доручення та

доданих до нього документів мовою запитуваної держави. На відміну від Гаазьких конвенцій 1954 та 1965 років, які не містять визначення судового документу, Конвенція ОАД 1975 р. містить норму, яка встановлює досить широкий перелік документів, що підлягають передачі та врученню за кордоном. До таких документів Конвенція відносить: позов із супроводжувальними документами, судові повістки, рішення суду з певних питань. Разом з цим конвенція містить вимоги до документів, якими має супроводжуватися судове доручення: інформація про орган, що видав судове доручення, часові рамки його виконання та наслідки нездійснення відповідних дій, інформація про призначеного судом запитуючої держави адвоката для відповідача.

Конвенція містить застереження, згідно з яким прийняття та виконання судового доручення не тягне за собою визнання юрисдикції органу, що видав таке судове доручення та зобов'язання в майбутньому визнати та виконати судове рішення, яке буде винесено таким судом. Таким чином, надання правової допомоги у вигляді виконання іноземного судового доручення розглядається цією конвенцією як процедура, виконання якої юридично не пов'язано з інститутом міжнародної підсудності та інститутом визнання та виконання можливого майбутнього рішення по справі. Для порівняння, в гаазьких конвенціях взагалі не міститься аналогічних норм, а в Конвенції 1970р. про отримання за кордоном доказів, вказується, що встановлення факту того, що справа, з приводу якої іноземним судом видане судове доручення, відноситься до виключної компетенції судів запитуваної держави, не може бути підставою для відмови у виконанні такого судового доручення [13, с.3].

Конвенцією закріплені принципи виконання судових доручень, головним з яких є принцип *lex fori* – застосування при виконанні судового доручення процесуальних норм країни місця-виконання, з можливістю при виконанні застосовувати спеціальні процедури або додаткові формальності за умови, що вони не суперечать законам запитуваної країни.

Конвенція про судові доручення 1975 р. [6] закріплює право дипломатичних та консульських агентів країни, суд якої розглядає справу з іноземним елементом та звертається з судовим дорученням, виконувати дії, що передбачені Конвенцією, а саме: здійснювати вручення документів та отримання доказів, за умови, що таке виконання не суперечить законам держави-місця виконання та відбуваються без застосування примусу. Конвенція не вказує, на яке коло осіб таке право розповсюджується. На відміну від неї, наприклад, Гаазька конвенція 1965р. дозволяє дипломатичним та консульським агентам країни, що звертається з судовим дорученням, здійснювати вручення документів не лише громадянам країни, яку вони представляють, і які мешкають на території запитуваної країни, а й громадянам інших країн, які мешкають на території цієї країни, в тому числі і власним громадянам цієї країни. Не передбачає Конвенція 1975р. також і можливості дій інших осіб, як наприклад, осіб, спеціально уповноважених судом, що розглядає справу, діяти з метою отримання доказів на території іншої країни-учасниці [12, с.4].

Єдиною умовою невиконання судового доручення, направлено в рамках цієї Конвенції, є те, що воно суперечить публічному порядку країни-місця його виконання.

Таким чином, Конвенція 1975 р. являє собою документ, який з одного боку, врегульовує багато питань, що стосуються судових доручень, а з іншого – залишає багато білих плям. Порівняно з рівнем, який було досягнуто Гаазькою конференцією при розробці та прийнятті відповідних конвенцій (1954, 1965 та 1970 років), рівень Конвенції 1975 р. можна вважати досить низьким, ступінь врегулювання достатньо поверховим, певні частини недопрацьованими та такими, що потребують певних роз'яснень.

Мабуть, саме тому питання внесення змін до цієї Конвенції було поставлено до порядку денного чергової конференції з питань міжнародного приватного права. В ході підготовчої роботи було прийнято рішення підготувати Додатковий протокол до Конвенції про судові доручення 1975 р, яким і врегулювати питання, що виникли. Додатковий Протокол до міжамериканської Конвенції про судові доручення від 30.01.1975 р. було підписано 8 травня 1979 р. Протокол набув чинності 14.06.1980 р., станом на 2011 р. має 14 держав-учасниць. Протокол може підписати, ратифікувати або приєднатися до нього будь-яка держава, що є учасницею Конвенції «Про судові доручення» 1975 р. [8]

Протоколом не встановлюються співвідношення Конвенції про судові доручення та цього Протоколу, як це здійснено, наприклад, у співвідношеннях між Конвенцією 1954 р. та Конвенціями 1965 р. та 1970 р. Стаття 22 Конвенції 1965 р. та стаття 29 Конвенції 1970 р. вказують, що положення відповідної конвенції замінюють аналогічні положення конвенції 1954 р. між країнам, що водночас є державами-учасницями і Конвенції 1954 р і відповідної конвенції 1965 чи 1970 років. Таким чином, Протокол не замінює відповідні положення Конвенції 1975 р., а має застосовуватися разом з положеннями Конвенції у відносинах між країнами, що є водночас учасницями як Конвенції, так і Протоколу.

Метою прийняття Протоколу було виправлення «помилки» Конвенція 1975 р. про судові доручення, яка включила до сфери своєї дії, як процедури вручення за кордоном судових документів, так і процедури отримання за кордоном доказів. Додатковий Протокол 1979 р присвячено регулюванню лише процедур, що стосуються врученню за кордоном судових документів. По-перше, в якості основного «каналу» зносин з приводу таких судових доручень було впроваджено посередництво центральних органів країн-учасниць. По-друге, встановлені єдині форми для судового доручення та вимоги до мови такого доручення (Форма А); по-третє, встановлено перелік документів, які мають додаватися до судового доручення та вимоги, щодо інформації, яку має містити доручення, для особи, якій мають бути вручені документи (Форма В) та сертифікат щодо підтвердження виконання або невиконання судового доручення (Форма С).

Протоколом також ретельно врегульовано питання передачі та розгляду судових доручень та покриття витрат, закріплюючи в якості основного правила їх безоплатність.

Підводячи підсумок розглянутого, можна зробити такі висновки. По-перше, в цілому Протокол значно вдосконалив процедури складання, направлення та виконання судових доручень з вручення судових документів за кордоном, які відбуваються за посередництвом центральних органів держав-учасниць. По-друге, він не торкнувся інших способів передачі та вручення документів, які передбачені Конвенцією 1975 р., а також процедур отримання за кордоном доказів і, по-третє, незважаючи на те, що Конвенція і Протокол є окремими міжнародними договорами, вони пов'язані між собою і мають застосовуватися разом. На такий зв'язок, наприклад, вказують положення Протоколу: «Протокол застосовується лише до процесуальних актів, передбачених у статті 2(а) Конвенції про судові доручення» [8, с.1]; «Центральний орган, призначений державою відповідно до статті 4 Конвенції» [8, с.1]; «Цей Протокол є відкритим для підписання і підлягає ратифікації чи приєднанню тими Державами-учасницями ОАД, які підписали, ратифікували чи приєдналися до Міжамериканської конвенції про судові доручення, підписаної у Панамі 30 січня 1975 року» [8, с.5].

Другою важливою конвенцією, яку біло підготовлено та прийнято на першій конференції з питань міжнародного приватного права Організації американських держав стала Конвенція «Про отримання доказів за кордоном», яку теж було підписано 30 січня 1975 р. Конвенція набула чинності 16.01.1976 р. і станом на 02.02.2011 р. її учасниками є 15 держав-членів ОАД.

У сферу дії цієї Конвенції підпадають судові доручення щодо отримання доказів та інформації за кордоном у цивільних та комерційних справах та можуть бути застосовані й до кримінальних, трудових, адміністративних справ, арбітражу тощо, за умови наявності відповідної заяви з боку країни-учасниці. Такі заяви зробили, наприклад, Чилі і Еквадор. Виконання таких доручень має відбуватися за умови, що запитувана процедура не суперечить правовим положенням запитуваної держави та зацікавлена сторона забезпечить ці процедури фінансово та іншими засобами. Витрати при виконанні судового доручення мають бути покриті зацікавленою стороною.

Загальний принцип виконання, закріплений Конвенцією, полягає в тому, що його виконання має відбуватися у відповідності із законами та процесуальними нормами запитуваної країни, але можливо застосовувати додаткові формальності та спеціальні процедури, окрім таких, що суперечать законодавству запитуваної країни.

У виконанні судового доручення може бути відмовлено, якщо воно суперечить публічному порядку країни-місця виконання та якщо доручення має на меті «досудове зібрання доказів», яке відомо країнам загального права. Цікавим є ставлення Конвенції до можливості отримання доказів в таких досудових процедурах (pre-trial discovery). Вона надає органу запитуваної держави, що має виконати судове доручення, право відмовити у його виконанні, в той час як Гаазька Конвенція 1970 р. залишає цю процедуру поза сферою своєї дії, прямо вказуючи про це у статті 1.

Каналами передачі судових доручень конвенція передбачає судові канали, дипломатичних та консульських службовців або центральні органи «в залежності від обставин», як вказує сама конвенція.

Незважаючи на те, що конвенція готувалася приблизно в той же час, що і Гаазька Конвенція 1970 р. про отримання за кордоном доказів, вона не передбачає по-перше, права дипломатичних та консульських службовців запитуючої країни, а також спеціально уповноважених осіб збирати докази на території іншої країни (у статті 14 Конвенція згадує про можливість отримання доказів консулами, але за умови, що вони діятимуть «в силу інших конвенцій») [7, с.3]; по-друге, не передбачається можливість попереднього повідомлення та присутності при отриманні доказів зацікавлених осіб та представників судової влади запитуючої країни (для порівняння Гаазька конвенція 1970 р. у статті 7 прямо передбачає можливість присутності зацікавлених сторін та їх представників, а стаття 8 передбачає таку можливість для представників судової влади запитуючої країни за умови заяви про це відповідної договірної держави) [12, с.3]; по-третє, конвенція не обмежує сферу дії цивільними та комерційними справами, а передбачає застосування її положень і до отримання доказів в кримінальних, трудових, адміністративних справах, арбітражах та інших спеціалізованих судах.

Вищесказане дозволяє зробити висновок, що в цілому Конвенція 1975 р. про отримання доказів значною мірою «відстає» від рівня Конвенції 1970 р. як за обсягом регулювання, так і за якістю такого регулювання.

Додатковий Протокол від 24.05.1984 р. до Конвенції «Про отримання доказів за кордоном» 1975 р. набув чинності 28.11.1992 р. Станом та 02.20.2011 р. його учасниками є 5 держав-членів ОАД.

Цим Протоколом були вдосконалені окремі аспекти направлення та виконання судових доручень з отримання доказів за кордоном, які в цілому були врегульовані Конвенцією 1975 року. Мова йде про процедури надання правової допомоги за посередництвом центральних органів. Так, Протоколом конкретизовані обов'язки держав-учасниць про призначення органу влади своєї країни, який буде виконувати функції центрального органу,

та обов'язково повідомити про це генерального секретаря ОАД, який, в свою чергу, повинен повідомити про це інші держави-учасниці. Таке положення з'явилося, мабуть, тому, що незважаючи на аналогічні положення в Конвенції лише 4 з 15-і країн-учасниць зробили відповідні повідомлення про призначення центрального органу. Окремо врегульовані правові аспекти підготовки судових доручень у відповідності зі спеціальними формами, затвердженими Протоколом і згідно з якими доручення мають оформлюватися, порядок передачі цих доручень. З'явилися норми, які надали можливість сторонам або їх представникам бути присутніми при здійсненні процедур отримання доказів. Принципово новою в Протоколі стала частина, яка присвячена питанням оплати процедур отримання доказів. Так, введено поняття «фіксованої» суми на відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням судового доручення. Згідно зі статтею 7 Протоколу кожна держава-учасниця має визначити перелік послуг та витрат на їх здійснення, які повинні оплачуватися стороною, яка просить про надання доказів та інформації та передати цей перелік генеральному секретареві ОАД для подальшого інформування інших країн-учасниць. Таким чином, кожна країна-учасниця має право визначити вартість «послуг» з отримання доказів на її території в інтересах іноземного судового процесу, а сторона, на запитання якої це робиться, зобов'язана оплатити ці «послуги». Наостанок, Протокол передбачив права дипломатичних та консульських агентів отримувати докази в державі, в якій вони акредитовані як від власних громадян, так і від громадян інших країн. При цьому кожна держава-учасниця має право з одного боку обмежити це право на свій власний розсуд або дозволити і обумовити право здійснювати це вимогами щодо часу та місця, в якому такі докази можуть бути отримані. В цілому можна констатувати, що положення Глави V Додаткового Протоколу [9, с.3-4] є дуже подібними відповідним положенням Глави II Гаазької конвенції 1970 року з тією різницею, що Протокол не передбачає інституту спеціально уповноважених осіб для отримання доказів та порядку отримання ними доказів на території іноземних держав.

Протокол у статті 15 містить положення щодо застосування спеціальних процедур при виконанні судового доручення про отримання доказів, які викладені в більш імперативному вигляді порівняно з відповідними положеннями Конвенції 1975 р. У статті 6 Конвенції вказано, що «орган запитуваної держави може погодитися на дотримання додаткових формальних чи спеціальних процедур», а у статті 15 Протоколу вказано, що «судовий орган ..., держави, що отримує судові доручення, повинен виконувати вимогу додержуватися процедури відповідно до статті 6 Конвенції, ...». Це положення Протоколу є кроком в напрямку більш широкого застосування процесуальних норм іноземної країни при здійсненні процедури отримання доказів в інтересах іноземного судового процесу.

Зроблений аналіз дозволяє дійти наступних висновків. Прийняття під егідою ОАД двох конвенцій та двох додаткових протоколів до них створило міжнародно-правовий механізм в сфері надання міжнародної правової допомоги, який, в цілому, відповідає існуючим у цій сфері міжнародним стандартам.

В принципових підходах, що покладені в основу регулювання вказаних питань міжнародного цивільного процесу в розглянутих Міжамериканських конвенціях, є багато схожого з підходами, покладеними в основу відповідних Гаазьких конвенцій, що вказує на схожість в концептуальній баченні розробників вказаних конвенцій питань, що стали предметом їх регулювання. В той же час у регулюванні схожих питань надання правової допомоги між Гаазькими та Міжамериканськими конвенціями існує багато відмінностей, що свідчить про відсутність єдиних підходів у розумінні порядку їх регулювання в ОАД

(південноамериканський підхід) та Гаазькій конференції (європейський та північноамериканський підходи).

На відміну від Гаазьких конвенцій [11, с.12], які можна вважати універсальними, в Міжамериканських конвенціях бере участь набагато менша кількість країн, як правило, коло країн-учасниць обмежується країнами-членами ОАД. При цьому існування двох конвенцій та двох протоколів до них, в яких бере участь вдвічі менша кількість країн, ніж у конвенціях, а деякі країни-учасниці Конвенції про судові доручення не є учасницями Конвенції про отримання доказів за кордоном, робить правове поле, встановлене цими міжнародно-правовими актами, досить дрібним та різноманітним. Це вочевидь не сприяє створенню єдиного уніфікованого правового простору.

Також треба звернути увагу на те, що процес створення під егідою ОАД міжнародно-правового механізму регулювання питань надання міжнародної правової допомоги, затягнувся на 10 років, з 1975 р. до 1984 р., і це в той час, коли вже існували та діяли дві ключові Гаазькі конвенції з аналогічних питань: про вручення документів 1965 р. та отримання доказів за кордоном 1970 р. Це, на думку автора, свідчить про те, що досвід Гаазької конференції не було вчасно та належним чином вивчено та враховано.

Використані матеріали

1. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право / Х. Шак – БЕК, 2001. - 519 с.
2. Попко В.В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції. Монографія / В.В. Попко – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 358 с.
3. Цират Г.А. Правова допомога в міжнародному цивільному процесі – вручення за кордоном судових документів / Г.А. Цират // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - К.: ІМВ, 2008. - Вип. 75ч 2. – С. 127-136.
4. Цират Г.А. Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954р. /Г.А. Цират // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - К.: ІМВ, 2008. - Вип. 73 ч 1. – С. 87-93.
5. Матеріали офіційного сайту Організації Американських Держав. www.oas.org/
6. Міжамериканська конвенція «Про судові доручення» 30.01.1975р. [www.oas.org/ juridico/english/Sigs/b-37](http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-37).
7. Міжамериканська конвенція «Про отримання доказів за кордоном» від 13.01.1975р. [www.oas.org/ juridico/english/Sigs/b-37](http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-37).
8. Додатковий Протокол від 25.05.1979р. до Конвенції «Про осудові доручення». www.oas.org/
9. Додатковий Протокол від 25.05.84р. до Конвенції «Про отримання доказів за кордоном». www.oas.org/
10. Конвенція з питань цивільного процесу 1954р. www.hcch.net
11. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965р. www.hcch.net
12. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970р. www.hcch.net

УДК 341.645

Вербов С.В.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ «М&А» В ПРАВІ ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ

Метою статті є коротке ознайомлення читача зі спеціальними нормативними актами зарубіжних держав, тим більше, що це законодавство перевірене десятиліттями корпоративної практики і показало прекрасні результати у застосуванні.

Ключові слова: акція, злиття, правочин, поглинання.

Целью этой статьи является краткий обзор основных нормативных актов зарубежных стран, так-как это законодательство проверено десятилетиями корпоративной практики и показало прекрасные результаты в применении.

Ключевые слова: акция, слияние, сделка, поглощение

This article is devoted to the special regulations of foreign countries, especially since the legislation was proven by decades of corporate practice and has shown excellent results of the application.

Key-words: share, merger, deal, takeover

Останнім часом в Україні значно активізувалися процеси так званого «злиття і поглинання» («Mergers & Acquisitions», «М&А» - стратегія росту компанії шляхом об'єднання двох і більше підприємств або взяття під контроль іншої компанії шляхом придбання абсолютного чи повного права власності.)

У широкому сенсі злиття і поглинання – це створення стратегічних союзів з іншими компаніями й відділення активів. Як правило, такі стратегічні союзи створюються на основі взаємної участі в капіталі, або шляхом створення спільних підприємств за рахунок внесків у спільне дочірнє підприємство. Найпоширенішою формою відділення активів є продаж існуючого дочірнього підприємства іншій компанії. Купівля підприємства, як правило, здійснюється шляхом придбання акцій. Значна кількість великих угод зі злиття і поглинання має транснаціональний характер і в зв'язку з цим часто здійснюється відповідно до міжнародно-правових норм і звичаїв.

В Україні до правочинів з акціями застосовуються спеціальні регуляторні вимоги, визначені Законом «Про акціонерні товариства», зокрема:

1) вимога до приватного покупця або ініціатора поглинання про публічне оголошення про їх намір придбати акції акціонерного товариства з метою концентрації контролю над товариством,

2) вимога про обов'язковий викуп приватним покупцем акцій міноритарних акціонерів товариства, якщо в результаті приватної угоди відбувається перехід права власності на

* аспірант факультету міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Криволапов Б.М.

контрольний пакет акцій товариства від існуючого мажоритарного акціонера до приватного покупця.

3) вимога про обов'язковий викуп ініціатором поглинання акцій міноритарних акціонерів у разі концентрації ним - під час скупівлі акцій у дрібних акціонерів - контрольного пакету акцій товариства [1].

Процес поглинання не врегульований в законодавстві України (що призводить до таких негативних наслідків, які можливі спостерігати в останні роки як - рейдерство).

У західних державах, які мають тривалу історію корпоративного права, питання законодавчого врегулювання процедури поглинання були вирішені в другій половині 20-го століття.

Процедура поглинання, що здійснюється шляхом придбання великого (достатнього) пакета акцій розроблена в англійському праві, і носить назву «Takeover bid». Цей термін можна перекласти як «придбання акцій на основі раніше спрямованої пропозиції». В американському праві часто застосовується термін «tender offer» - тендерна пропозиція (спеціальне регулювання даної процедури було здійснено у 1968р «Законом Вільямсона»). З американського права дана процедура була запозичена багатьма європейськими країнами (період: 1980-2000pp). На сьогоднішній день, американська та європейська модель дещо відрізняються [5, с.344];

- Англійська модель. Англія була першою країною, в якій наприкінці 50-х років ХХ століття були ухвалені регуляторні вимоги до правочинів, в результаті яких покупець придбавав або намагався придбати контроль над компаніями. Необхідність у правилах виникла у відповідь на вражаючу різницю в цінах, які покупці пропонували різноманітним акціонерам. У 1968р. була створена спеціальна неурядова організація - Комісія Сіті зі злиття та поглинання.

На той час для переконання дрібних акціонерів використовувались різноманітні технології — щоденні дзвінки, поштові розсилки тощо. У підсумку акціонери, які погоджувались продати свої акції першими, отримували найменше. Акціонери, які продавали «золотий» пакет акцій, який забезпечував покупцю контроль, отримували найбільше, а акціонери, які вчасно не прийняли пропозицію, не отримували взагалі нічого. Ці події викликали занепокоєння Сіті, яка прийняла збір правил (який не має сили закону, але повсюдно використовується в Великобританії), який отримав назву Кодекс Сіті про поглинання (The City Code on Takeovers), який діє і понині.

Основні вимоги Кодексу Сіті:

- Обов'язкова пропозиція акціонерів продати їх акції, як тільки набувач акцій акціонерної компанії перевищує певний поріг (таке граничне значення в європейських країнах складає, як правило - 30-33% акцій).

- Обмеження повноважень менеджерів компанії на протидію поглинанню.

- Вирішальна роль акціонерів у прийнятті пропозиції.

Сучасне ж регулювання правочинів з придбання контролю над компаніями побудовано на наступних принципах :

- 1) ініціатор поглинання публічної компанії здійснює скупівлю її акцій публічно, і при цьому він зобов'язаний пропонувати однакові умови викупу акцій усім власникам акцій (публічна пропозиція, або оферта);

- 2) якщо ініціатор поглинання в ході публічної скупівлі акцій отримує право контролю над компанією, інші акціонери компанії повинні бути захищені;

- 3) акціонерам компанії має надаватися достатньо часу та інформації для прийняття ними зваженого рішення щодо оферти; у разі якщо рада директорів компанії надає по-

раду акціонерам, рада повинна надати свій висновок щодо впливу, який прийняття оферти матиме на зайнятість, умови праці та розташування виробничих потужностей компанії;

4) рада директорів компанії не повинна чинити перешкод ініціатору поглинання протягом всього часу дії оферти, вона не може відмовити акціонерам у можливості приймати рішення стосовно сутності оферти;

5) забороняються дії, направлені на створення фальшивого ринку акцій, що випускаються компанією, ініціатором поглинання або будь-якою іншою компанією, що має відношення до оферти, в результаті яких процес підвищення або зниження цін на акцій стає штучним, а при цьому порушується нормальне функціонування ринків;

6) надається лише за умови, що ініціатор поглинання забезпечив свою спроможність здійснити оплату по оферті усім, кому вона адресована, або вжив усіх «розумних заходів» для забезпечення надання іншого, крім грошового, виду компенсації, передбаченого офертою [2, с.156];

Належна реалізація цих принципів сприяє створенню в країні ринку корпоративного контролю. За висловлюванням автора відомого англійського підручника П. Дейвіса «ринок корпоративного контролю - це, мабуть, більш впливовий механізм захисту інтересів акціонерів, ніж будь-які інші механізми корпоративного управління, включаючи інститут відповідальності директорів».

21 квітня 2004 року була прийнята Директива ЄС № 2004/25 (щодо придбання значного пакету акцій) [8,366].

- Американська модель. На відміну від європейської, в американській моделі суб'єкт, що поглинає іншу компанію, не зобов'язаний пропонувати акціонерам продати акції. В американській моделі вводиться обов'язок розкриття інформації (як особи, яка проводить поглинання, так і ради директорів компанії, що поглинається). При цьому, менеджмент компанії, що поглинається наділяється широкими повноваженнями з протидії поглинанню. Обов'язковим стає розкриття інформації про кожний придбаний пакет акцій, розмір якого перевищує 5% [7, с.578].

Метою спеціального законодавства про поглинання (як європейського, так і американського) є забезпечення захисту прав акціонерів від знецінення інвестицій.

Дійсно, у праві європейської моделі відбувається наступна ситуація: особа, що поглинає підприємство (як правило) зацікавлена у придбанні певного фіксованого пакета акцій (наприклад, 50% + 1 акція). Отримавши контроль над підприємством після придбання економічно доцільного пакету акцій, «особа, що поглинає» втрачає інтерес до придбання решти акцій, в результаті інвестиції інших акціонерів знецінюються. Тому процедура «Takeover bid» ефективно захищає права міноритарних акціонерів.

У праві американської моделі захист акціонерів базується на наступному: в умовах розвинутого фондового ринку, при публічному оголошенні про поглинання, ціна акцій компанії, що поглинається завжди підвищується. Це дозволяє міноритарному акціонеру продати належні йому акції за вигідною ціною [9, с.985].

- Українська модель. Ініціатор поглинання або приватний покупець зобов'язані здійснювати публічне оголошення про свій намір придбати акції акціонерного товариства (приватного або публічного), якщо їх метою є одноразова купівля або поступова концентрація (наприклад, шляхом укладання серії угод із дрібними акціонерами) 10 і більше відсотків акцій товариства - так званого значного пакету. Публічному розкриттю підлягає інформація про кількість акцій, що плануються купити, а також інформація про те, чи є майбутній покупець акціонером товариства на момент здійснення оголошення. Якщо він є акціонером, то він повинен розкрити інформацію про кількість належних йому акцій. Ін-

формація про ціну, за якою планується купити акції, не розголошується. Публічне оголошення про намір купити акції має лише один юридично значимий наслідок: протягом 30 днів з моменту публікації менеджмент компанії не має права перешкоджати завершенню правочину купівлі-продажу. Особа, яка здійснила публічне оголошення, може відмовитись, не повідомляючи про це, від свого наміру купити акції, а також може купити меншу кількість акцій, ніж розголошено. Отже, ухилення від здійснення публікації також має лише один юридично значимий наслідок: ініціатор поглинання або приватний покупець не можуть вимагати від менеджменту акціонерного товариства не чинити перешкод для купівлі акцій. Закон не визначає коло заборонених перешкод, а також не дає навіть приблизного їх переліку. У світовій практиці під перешкодами розуміються корпоративні рішення, які за відсутності публічної оферти вважалися би цілком законними.

До таких рішень, наприклад, відносяться не погоджене з акціонерами рішення правління або наглядової ради про:

- додаткову емісію акцій,
- відчуження значних активів компанії,
- виплату дивідендів,
- укладання компанією нестандартних для звичайної господарської діяльності компанії контрактів.

Тобто якщо у звичайній ситуації для прийняття вищенаведених рішень згода акціонерів була би не потрібна, після оголошення публічної оферти отримання згоди стає обов'язковим і вчинення цих дій без згоди акціонерів вважається перешкодою у здійсненні оферти [4, с.74]. В Україні перші три випадки (емісія акцій, відчуження активів і виплата дивідендів) у будь-якому разі вимагають дозволу акціонерів. Четвертий випадок становить різновид оціночних понять, використання яких для цілей нормативного регулювання в Україні позбавлено сенсу через відсутність судів, здатних адекватно застосувати їх при вирішенні спорів. Отже, у чому полягає мета публічного оголошення? Існує думка, що воно є «одним із способів захисту акціонерного товариства від рейдерських нападів», тобто насправді розраховано не на захист інтересів ініціатора поглинання (як в Росії або у країнах ЄС), а на захист інтересів менеджменту від недружнього або навіть незаконного поглинання. Втім, викликає сумнів, що позбавлена очевидної санкції за невиконання норма здатна спричинити стримуючий ефект на рейдера. Натомість невизначеність із наслідками вчинення правочину без попереднього публічного повідомлення може внести свій негативний внесок у стагнацію ринку М&А в Україні [3].

Список використаних джерел

1. Закон України «Про акціонерні товариства».
2. Сазонець І.Л., Джусов О.А., Сазонець О.М. Міжнародні інвестиційна діяльність: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – С. 156
3. Єгоров І., Михайлов В. «Иностранные инвестиции в экономику Украины: тенденции и ожидания», Финансовая Украина, 18 лютого 2003 р.
4. Єфименко А.П. Регулювання реорганізації акціонерних товариств у формі злиття та приєднання за законодавством України та Європейського Союзу // Вісник міжнародні відносини, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2001. – № 21-24. – С. 74-80.
5. Завьялова Е.В., Этокова Е.В. Международные слияния и поглощения: опыт Запада. – К: «Рант», 2002. – 344 с.

6. Пирогов А. Слияния и поглощения: зарубежная и российская теория и практика// Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. - №5. - С. 11-15.
7. Gaugham P. Mergers, acquisitions, and corporate restructuring. – New Yourk, NY, Wiley, 1996. – 578 p.
8. World Investment Report 2001. Promoting Linkages. -- UNCTAD, United Nations, New Yourk and Geneva, 2001. - 366 p.
9. Davies, P.L. et. al. (2007) «Gower and Davies' Principles of Modern Company Law», London: Sweet&Maxwell, С. 985

*Мажар Л.С.**

ЧОРНОМОРСЬКІ ПРОТОКИ БОСФОР І ДАРДАНЕЛЛИ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ СПОРИ З ПРИВОДУ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Розглянуто питання використання чорноморських проток Босфор і Дарданелли Туреччиною та іншими державами в аспекті потенційних міжнародних морських спорів з приводу вказаних проток.

Ключові слова: чорноморські протоки Босфор і Дарданелли, міжнародні морські спори.

Рассмотрены вопросы использования черноморских проливов Босфор и Дарданеллы Турцией и другими государствами в аспекте потенциальных международных морских споров по поводу указанных проливов.

The article describes the usage of the Bosphorus and Dardanelles straits by Turkey and other states in the view of potential international maritime disputes concerning these straits.

Постановка проблеми. Чорноморський регіон є вразливим до конфліктів центром стику цивілізацій, на якому здавна сходилися різні культури. Регіон викликає інтерес різних сторін через можливості використання переваг чорноморського басейну в значенні транспортного коридору, видобутку й транспортування нафти і газу, риболовлі, встановленні геополітичного контролю та захистом територіальної цілісності держав [1, с.295].

Якщо розглянути чорноморські протоки Босфор і Дарданелли, то з точки зору потенційних міжнародних морських спорів, які: по-перше, знаходяться на стадії їх колишнього вирішення і невідповідності такого вирішення реаліям сьогодення, або, по-друге, ще не сформовані і не викристалізовані остаточно, або, по-третє, на стадії появи претензій з приводу певного об'єкту спору, то до таких можна віднести використання чорноморських проток Туреччиною та іншими державами без чіткого дотримання встановленого міжнародним морським правом конвенційного режиму проток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно питання, пов'язані з проблематикою Азово-Чорноморського басейну: режим чорноморських проток, водних просторів Чорного та Азовського морів, освітлювались неодноразово українськими та зарубіжними дослідниками. Так, серед вітчизняних авторів ці питання розглядалися у працях Г.О.Анцелевича, М.О.Баймуратова, І.О.Білорус, О.В.Богдан, В.А.Василенко, О.Ф.Висоцького, С.П.Головатого, І.В.Дмитриченка, В.П.Цемко, О.М.Шемякіна, О.А.Щипцова. У дослідженнях російських науковців С.В.Гландіна, А.А.Ковальова, В.С.Котляра, А.С.Суржина також висвітлювались ці питання.

Метою статті є аналіз практики використання Чорноморських проток Босфор і Дарданелли з точки зору потенційних міжнародних морських спорів.

* аспірант кафедри міжнародного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

Виклад основного матеріалу. До проблемних питань Чорноморського регіону дослідники відносять серед інших також використання чорноморських проток Туреччиною та іншими державами. Статус цих проток врегульовано міжнародно-правовими нормами, насамперед Конвенцією про режим чорноморських проток від 20 липня 1936 року, підписаною в Монтрью (далі – Конвенція 1936 року), та внутрішнім законодавством Туреччини [2, с.66-71; 3, с.200-204].

Географічно чорноморські протоки складаються власне з проток Босфор, Дарданелли та поєднуючого їх Мармурового моря. Через ці протоки здійснюється єдиний вихід із Чорного моря в Середземне, а тому вони є важливим і виключно одним морським шляхом для держав, розташованих у басейні Чорного і Азовського морів, в тому числі для України. В наш час береги чорноморських проток належать одній державі — Туреччині.

Вперше режим цих проток був врегульований міжнародним правом згідно з договором, що був укладений між Візантією та Родосом у 219 році до н.е., згідно з яким встановлювалась свобода торгового мореплавання в протоках [4, с.278-279].

Після захоплення в 1453 році Константинополя турками–османами та падіння Візантійської імперії, Османська імперія закрила чорноморські протоки і таким чином Чорне море стало внутрішнім морем однієї держави - Османської імперії, яка з часом стала розглядати чорноморські протоки як предмет «споконвічного права Порти» [3, с.201]. Але в результаті історичних змін у військово-політичному становищі в наступні сторіччя статус проток змінювався, поки врешті не був врегульований Конвенцією 1936 року [2, с.66-71].

Конвенція про протоки, що була укладена 20 липня 1936 року у швейцарському місті Монтрью, діє дотепер і базується на принципі свободи проходу і мореплавання в протоках, з деякими застереженнями щодо військового мореплавання. Учасниками Конвенції 1936 року на момент її підписання були Британська імперія, Туреччина, Франція, Греція, Болгарія, Японія, Румунія, Югославія та СРСР. Згодом до Конвенції 1936 року приєдналась Італія [3, с.178-179, 202-203].

В силу правонаступництва України за міжнародними договорами СРСР, що впливає із статті 7 Закону України «Про правонаступництво України» [5], Конвенція 1936 року є чинною і для України. Це підтверджується також подібним висновком Міжнародного Суду ООН, зробленим у рішенні від 3 лютого 2009 року (справа про морську делімітацію в Чорному морі), коли Суд заявив про існування правонаступництва України за міжнародними угодами колишнього СРСР і Туреччини з питань делімітації суміжних радянсько-турецьких континентального шельфу та морських просторів виключної економічної зони у Чорному морі [6, п.175].

Конвенція 1936 року встановлює два режими: режим плавання для торгових суден і режим для воєнних суден. У мирний час торгові судна користуються правом повної свободи проходу вдень і вночі, незалежно від прапора і вантажу. При цьому виключається виконання яких-небудь формальностей, за винятком санітарного огляду під час входження в протоку, що проводиться відповідно до міжнародних санітарних правил, як удень, так і вночі з максимально можливою швидкістю. Лоцманська проводка через протоку і користування буксирними суднами є обов'язковими (курсив - наш). При проходженні протоками здійснюється сплата зборів за проходження. Крім того, за проходження із кожної нетто-тони Туреччиною стягаються санітарний і маяковий збори. Ці положення зберігають силу і під час війни, якщо Туреччина не являється в ній воюючою стороною. Деякі обмеження можуть бути введені у випадку війни, коли Туреччина є воюючою стороною. Але і тоді торгові судна, що належать країні, яка не знаходиться в стані війни з нею, будуть як і раніше користуватися правом вільного проходу, за умови, що вони не сприяють супротивникові. Проте ці судна повинні будуть проходити через протоки вдень і тільки за

вказаним владою маршрутом. Це ж стосується випадків, коли Туреччина опинилася б під загрозою війни [7].

Правовий режим, установлений Конвенцією 1936 року для військових кораблів, у свою чергу, підрозділяється на режим для кораблів чорноморських і нечорноморських держав. Для останніх установлюються визначені обмеження. Невеликі військові і допоміжні судна незалежно від прапора проходять протоки вдень, при цьому про майбутнє проходження уряд Туреччини за дипломатичними каналами повинен бути попереджений: нечорноморськими державами за 15 днів, чорноморськими — за 8 днів. Лінійні лінкори чорноморських держав і кораблі, прирівняні до них, тоннажем понад 15 000 тон проходять через протоки по одному, у супроводі не більше двох міноносців. Тільки підводні човни чорноморських держав проходять через протоки поодиночі, вдень і в надводному стані, із метою повернення на свої бази після ремонту на верфях, розташованих поза Чорним морем, або у разі їх придбання за межами Чорного моря. Туреччина сповіщається про це заздалегідь. Військові судна нечорноморських держав, до яких можуть бути віднесені тільки легкі надводні кораблі тоннажністю до 10 000 тон або які мають калібр снарядів до 203 мм, проходять загонами не більш як по 9 кораблів. Підводні човни нечорноморських держав не мають права проходження через протоки.

Із Конвенції 1936 року витікає, що нечорноморські держави не можуть проводити через протоки кораблі з ядерною зброєю, тому що вона за потужністю незрівнянна зі снарядами калібру 203 мм. Загальний тоннаж усього загому при транзиті протоками не може перевищувати 15 000 тон. Загальний тоннаж суден нечорноморських держав, що перебувають у Чорному морі, не може перевищувати 30 тис. тонн, а час їхнього перебування — 21 день. Зазначений тоннаж у виняткових випадках може бути доведений до 45 000 тон. У випадку, якщо Туреччина опиниться в стані війни або під загрозою військових дій, вона може призупинити або обмежити проходження через протоки військових кораблів.

Конвенція 1936 року встановила порядок польотів над протоками: нерегулярні польоти вимагають попередження за 3 дні, регулярні — загальне повідомлення про дати польотів [7; 3, с.178-179, 202-203].

Друга світова війна виявила недоліки Конвенції 1936 року і тому в 1946 році відбулась спроба зробити її перегляд, для чого Великобританія, СРСР, США та Туреччина обмінялися нотами з приводу правового статусу чорноморських проток. Однак, ці держави не погодились із тезою СРСР про необхідність закрити Чорне море для військових кораблів нечорноморських держав. Ця невдала спроба перегляду Конвенції 1936 року суттєво не змінила існуючий правовий режим чорноморських проток [2, с.67-68].

Проте з травня 1982 року Туреччина в односторонньому порядку розповсюдила на частину протоки Босфор дію свого внутрішнього законодавства - Регламенту порту Стамбул і ввела таким чином деякі обмеження щодо проходження суден через цю протоку. Ці обмеження мали переважно технічний характер і стосувалися безпеки судноплавства, що викликані екологічними міркуваннями, а тому на той час не було протестів з цього приводу з боку причорноморських держав. Проте в наступні роки Туреччина продовжила практику поширення в односторонньому порядку свого внутрішнього законодавства на режим проток, чим по суті вносила зміни до конвенційного правового режиму чорноморських проток, оскільки вже з 1 липня 1994 року вона ввела в дію Регламент, що поширювався на всі чорноморські протоки: Босфор, Дарданелли, а також на Мармурове море. Цей Регламент повторював основні норми Регламенту порту Стамбул 1982 року, зокрема передбачав, що усі судна зобов'язані додержувати міжнародних норм і положень, які оголошені або будуть оголошені адміністрацією стамбульського порту чи компетентними органами на підставі законодавства Туреччини. Такі дії турецької сторони викликали

стурбованість з боку інших суб'єктів міжнародного морського права, тому в листопаді 1994 році Міжнародною морською організацією (ІМО) було запроваджено нові правила, розроблені Комітетом з безпеки на морі. Однак, Туреччина продовжила фактично керуватися своїми національними правилами, не дивлячись на те, що вона погодилась з пропозиціями Міжнародної морської організації щодо рекомендаційного характеру приписів про лоцманське проведення. А у травні 1999 року згаданий Комітет, що є підрозділом Міжнародної морської організації, розглядав на вимогу Туреччини питання про зміну правового статусу чорноморських проток, проти чого заперечили кілька держав, в тому числі Росія. Однак, була прийнята пропозиція Туреччини, на користь якої клопотались США, хоча у протоколі й була відображена окрема думка Росії. У листопаді 1999 року на 21-й сесії Асамблеї Міжнародної морської організації це положення вже було закріплено як реальність хоча й з наведенням у протоколі окремої думки Росії. Ще перед цими подіями Туреччина в жовтні 1999 року вже ввела в дію інструкції, що передбачають обов'язкове (курсив - наш) лоцманське проведення суден під іноземними прапорами при проході через протоки і Мармурове море. Затверджені на 21-й сесії Асамблеї Міжнародної морської організації правила зачіпають інтереси всіх причорноморських держав, в тому числі України, так як надають Туреччині право висувати свої вимоги щодо проходження суден під іноземними прапорами (насамперед лоцманське проведення) через чорноморські протоки та встановлювати за це тарифи, тощо [2, с.68-70; 8, с.261-265].

Висновок. Підсумовуючи наведений аналіз, можна дійти таких висновків. В даний час ситуація з протоками Босфор і Дарданелли перебуває в стані колишнього вирішення міжнародного морського спору шляхом укладення Конвенції про режим чорноморських проток від 20 липня 1936 року і невідповідності такого вирішення реаліям сьогодення, зокрема намаганням Туреччини розповсюдити дію свого внутрішнього законодавства на регулювання тих питань режиму проток, що вже вирішені за Конвенцією 1936 року.

Вказана проблема ще не є міжнародним морським спором, але потенційно може в нього перерости, якщо односторонні дії Туреччини щодо зміни режиму судноплавства в чорноморських протоках будуть порушувати нормальний баланс, з одного боку, між інтересами Туреччини щодо забезпечення безпеки (екологічної та іншої) судноплавства в протоках, в тому числі через запровадження обов'язкового лоцманського проведення суден під іноземними прапорами через протоки, та з другого боку, інтересами причорноморських держав здійснювати свободу судноплавства через протоки на недискримінаційних умовах та у відповідності до положень Конвенції 1936 року. Вихід з цієї ситуації можливий як шляхом вчинення Туреччиною збалансованих односторонніх дій (наприклад, прийняття відповідного внутрішнього законодавства), так і шляхом застосування мирних засобів вирішення спорів, наприклад: по-перше, в межах інституційних механізмів - шляхом прийняття відповідних рішень Міжнародної морської організації; або, по-друге, договірним шляхом через удосконалення самої Конвенції 1936 року та приведення її у відповідність до реалій сьогодення, тобто її перегляду, однак лише державами-учасницями, оскільки відповідно до статті 27 Конвенції 1936 року її учасницями можуть бути лише держави, які підписали Лозаннський мирний договір 1923 року.

Література:

1. Неприцький О. Забезпечення миру і стабільності у Північночорноморському регіоні у контексті розширення НАТО і ЄС на Схід // Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. – Випуск 4. – Тернопіль: Збруч, 2006. - С. 295-302.

2. Білорус І.О. Сучасне міжнародне морське право і морське право України. – К., 2003. – 116 с.
3. Д.Коломбос. Международное морское право. Пер. с англ. В.В.Зайцевой и Н.И.Кузьминского. Под ред. и вступ.статьей А.К.Жудро, М.И.Лазарева. Издательство «Прогресс». М., 1975. – 782 с.
4. Современное международное морское право и практика применения его Украиной / Щипцов А.А., Анцелевич Г.А., Высоцкий А.Ф., Демиденко В.В., Ищенко А.В., Переверзев С.С. – К.: Наукова думка, 1995. – 341 с.
5. Закон України «Про правонаступництво України», Відомості Верховної Ради України. – 1991, - №46. – ст. 617.
6. Case Concerning Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), 3 February 2009, Judgment, International Court of Justice. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/132/14986.pdf>.
7. Конвенция о режиме черноморских проливов от 20 августа 1936 года // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – М.: Изд. НКВД. 1938. – Вып. IX. – С. 61-78.
8. Шемякин А.Н., Современное международное морское право и перспективы его развития. – Одесса: ОНМА, 2003. – 316 с.

Сагай І.М.*

СПІВПРАЦЯ З МІЖНАРОДНИМ ТРИБУНАЛОМ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ ЯК УМОВА НОРМАЛІЗАЦІЇ ВІДНОСИН СОЮЗНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЮГОСЛАВІЯ ЗІ СВІТОМ

Стаття присвячена роботі Міжнародного трибуналу в Гаазі, створеного з метою розслідування злочинів, здійснених під час війни на території колишньої Югославії, та засудження злочинців, а також діяльності Союзної Республіки Югославія (Сербія і Чорногорія), спрямованої на співпрацю з Гаазьким трибуналом. Ця співпраця мала безпосередній вплив на «реінтеграцію» країни до світової спільноти та позицію СРЮ на міжнародній арені.

The article deals with the activity of the International Tribunal in the Hague set up for investigation of crimes committed during the wars on the territory of the former Yugoslavia and conviction of criminals, as well as acting of the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) aimed at full co-operation with the Hague Tribunal. The co-operation had a direct influence on «reintegration» of the country into the world community and its position in the international arena.

Спільнота югославських народів має довгу історію створення та існування. Дезінтеграція Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) не була несподіваною і мала в основі серйозні внутрішні національні, релігійні та економічні проблеми.

Залученими до вирішення кризи на території СФРЮ були ЄС, ОБСЄ, НАТО, окремі держави, міжнародні гуманітарні організації. Для збереження миру на цю територію скеровано міжнародні миротворчі сили. Реакцією міжнародної спільноти на югославську кризу та політику президента Союзної Республіки Югославія (СРЮ) С.Мілошевича було накладення санкцій і повна ізоляція СРЮ.

Зважаючи на факти серйозних і широкомасштабних порушень міжнародного гуманітарного права і Женевських конвенцій 1949 р., включаючи масові вбивства і практику «етнічної чистки», що мали місце на території колишньої СФРЮ і що було загрозою міжнародного миру і безпеки, для припинення таких злочинів і засудження осіб, відповідальних за їх скоєння, Рада Безпеки ООН (РБ ООН) створила Міжнародний трибунал для засудження осіб, відповідальних за тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р. (надалі – Міжнародний трибунал з колишньої Югославії або Гаазький трибунал) [1; 2; 6].

Міжнародний трибунал у Гаазі сформовано як допоміжний орган РБ ООН, яка його фінансує, визначає склад, оцінює його доповіді, наглядала за роботою і вирішувала, чи продовжувати його діяльність.

Перед Гаазьким трибуналом поставали фізичні особи (не організації, партії чи органи влади), звинувачені в тяжких порушеннях Женевських конвенцій, військових зло-

* здобувач кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

чинах, геноциді, злочинах проти людства, здійснених на території колишньої СФРЮ за період з 1 січня 1991 р. до визначеної РБ ООН дати. Йдеться не лише про виконавців, а й про тих, хто ці злочини організовував і наказував виконувати. Статутом Трибуналу передбачена індивідуальна і командна кримінальна відповідальність [5].

Гаазький трибунал не мав механізмів примусу, тому передбачалося, що всі держави повинні повною мірою з ним співпрацювати, виконуючи прохання про допомогу і накази Судової палати Трибуналу. РБ ООН закликала СРЮ та інші держави вжити всіх необхідних заходів для сприяння роботі Гаазькому трибуналу.

Міжнародному трибуналу з колишньої Югославії були створені всі необхідні умови: канцелярії у містах на території Боснії і Герцеговини (БіГ) та СРЮ, понад тисячу працівників, кілька сотень слідчих, великі матеріальні засоби і необмежений доступ до будь-яких документів. Станом на кінець 2005 р. Гаазький трибунал налічував 1146 постійних працівників з 79 країн [31].

Оскільки встановити точно кількість вчинених військових злочинів неможливо, судові процеси відбувалися лише за найважливішими з них, які мали наслідком масове страждання цивільного населення. Станом на кінець 2003 р. засуджено 139 осіб, відбулося слухання 35 справ, у процесі розгляду перебувало 57 справ, остаточні вироки отримало 20 звинувачених [17, с.362]. На березень 2006 р. Гаазький трибунал засудив 161 особу, 6 з них перебувають на свободі, справи 85 звинувачених вже завершені: 43 особи визнані винними, 8 виправдані, звинувачення проти 25 відкликано, 6 осіб померли, 4 справи передані вітчизняним судам [31].

1996 р. після відміни накладених на СРЮ санкцій, її позиція на міжнародній арені загалом покращилася, нормалізувалися двосторонні відносини СРЮ з іншими країнами світу. Однак залишилася т.зв. «зовнішня стіна санкцій» СРЮ – переліком вимог міжнародної спільноти, які були передумовою членства держави в міжнародних організаціях і доступу до фінансових інституцій (ММФ, Світового Банку, ЄС та ін.). Співпраця СРЮ з Міжнародним трибуналом у Гаазі була однією з цих вимог.

Незважаючи на те, що співпрацювати з Гаазьким трибуналом СРЮ зобов'язалася як сторона Дейтонського договору, влада країни не поспішала виконувати це зобов'язання – реальна співпраця СРЮ з Гаазьким трибуналом була мінімальною. У низці резолюцій РБ ООН зазначалося, що СРЮ як і раніше не повною мірою співпрацює з Трибуналом і не виконує його вимог щодо арешту і видачі осіб, звинувачених за військові злочини. Звинувачення стосувалися військовокомандуючих армій, урядовців, політиків – переважно це були серби.

Зі сторони міжнародної спільноти неодноразово звучали заклики вжити всіх заходів для сприяння Гаазькому трибуналові в розслідуванні злочинів. Але сербська влада у цьому питанні посилювалася на обмеження свого внутрішнього законодавства, за яким не могла видавати своїх громадян Гаазькому трибуналу. Більшість населення і політиків Чорногорії підтримували Президента СРЮ С.Мілошевича в його політиці ігнорування Гаазького трибуналу, який вважали несправедливим і недовготривалим.

Згодом криза у Косово принесла нові санкції проти СРЮ, а Гаазький трибунал збільшив перелік звинувачених за військові злочини.

2000 р. став переломним у політиці СРЮ – змінилася влада країни, усунуто від політики С.Мілошевича. За таких умов міжнародна спільнота зняла накладені на країну санкції. СРЮ постала перед такими завданнями як подолання наслідків ізоляції, нормалізація відносин з країнами світу, зокрема, своїми сусідами, створення умов для проведення успішних внутрішніх економічних і соціальних реформ, вирішення питання членства в між-

народних організаціях, зміна державного устрою тощо. Після прийняття у лютому 2003 р. Конституційної хартії союз двох республік почав називатися Сербія і Чорногорія (СіЧ).

Нового імпульсу співпраці СРЮ з Гаазьким трибуналом надав її вступ в ООН 2000 р.: ставши членом цієї організації, вона зобов'язалася до співпраці з усіма органами ООН. Керівництво СРЮ запевняло, що економічні реформи і співпраця з Трибуналом – це те, чого треба досягти, щоб перед країною відкрився шлях до участі в європейських та євроатлантичних структурах [28, с.29].

Готовність до співпраці з Гаазьким трибуналом мала показати, що СРЮ варта довіри у міжнародних відносинах та виконує взяті міжнародні зобов'язання. Ця співпраця стала «умовою повернення до міжнародної спільноти» [22, с.124-125]. Від цього також залежала економічна допомога, яку СРЮ/СіЧ могла отримати ззовні. Відмова від співпраці, або саботаж в роботі із Гаазьким трибуналом могли знову привести до конфлікту влади країни із міжнародною спільнотою.

З іншого боку, питання співпраці СРЮ з Міжнародним трибуналом в Гаазі було доволі спірним, і в очах громадськості цю контroversійність не пододала аргументація про те, що винні за військові злочини і геноцид повинні бути покарані, а провина – індивідуалізована.

За словами голови Європейського руху в Сербії, югославського дипломата Ж.Ковачевича, питання співпраці країни з Гаазьким трибуналом «буде нас постійно переслідувати та обмежувати», і це стосується не лише відносин з країнами світу, а й регіональної співпраці та процесу повернення довіри між сусідами [22, с.24]. Він пише: «Ставлення до Гаазького трибуналу є суттєвою передумовою нормалізації та гармонізації відносин між нами (йдеться про СРЮ, Хорватію й БіГ). Поки не буде повної співпраці наших трьох держав з Гаазьким трибуналом, не буде взаємної довіри до того, що уряди і народи хочуть остаточно покінчити з минулим і політикою, яка нас довела до війни...» [16, с.190].

У квітні 2002 р. Скупщина СРЮ прийняла Закон про співпрацю СРЮ з Гаазьким трибуналом, 2003 р. – зміни до нього. Створена Національна рада для співпраці з Гаазьким трибуналом вирішувала питання, пов'язані із захистом свідків, статусом звинувачених осіб, наданням допомоги їхнім родинам тощо. Було сформовано й інші інституції, які займалися окремими аспектами співпраці з Трибуналом: прокуратура з питань військових злочинів, Служба слідства військових злочинів, Судове віче з військових злочинів в Окружному суді Белграда, Спеціальна в'язниця.

У Белграді розпочала роботу Канцелярія зв'язків з Міжнародним трибуналом в Гаазі. До її функцій належали: підтримка контактів із союзними і республіканськими органами влади, неурядовими організаціями, міжнародними організаціями у всіх питаннях, що стосувалися співпраці з Трибуналом; прийом свідків, осіб, що постраждали від злочинів, та тих, що могли надати інформацію для ведення слідства, надання інформації ЗМІ тощо.

Серед осіб, звинувачених Гаазьким трибуналом за геноцид, злочини проти людства, порушення законів і звичаїв війни, порушення Женевських конвенцій, були президент СРЮ С.Мілошевич, колишній президент Сербії М.Мілутінович, заступник голови Союзного уряду Н.Шаїнович, начальник Генерального штабу Югославської народної армії (ЮНА) Д.Ойданич, міністр внутрішніх справ Сербії В.Стоїлкович, так звана «вуковарська трійця» – полковник ЮНА В.Шліванчанін, капітан ЮНА М.Радич і генерал ЮНА М.Мркшич; колишній начальник Генерального штабу Югославії генерал М.Перішич, колишній командувач армією боснійських сербів Р.Делич, колишня президент Республіки Сербської БіГ Б.Плавшич, лідер боснійських сербів Р.Караджич, колишній генерал хорватської армії А.Готовіна, командант Армії визволення Косово (АВК) Ф.Лімай, прем'єр-

міністр Косово Р.Хараджінаї, члени АВК Х.Бала, І.Муслія, генерали поліції СРЮ та багато інших [13, с.22; 18; 17, с.362-365].

Дехто з них здався добровільно (В.Шешель, М.Мілутінович, М.Перішич, М.Радич), когось піймали і передали Трибуналу (С.Мілошевич, В.Шліванчанін, Р.Караджич), а дехто дотепер перебуває у розшуку (Р.Младич).

Голова сербського уряду З.Джинджич ще наприкінці 2000 р. зауважив, що якщо в публічному списку звинувачених Гаазьким трибуналом було 5 чи 6 осіб, то в таємному переліку їх близько 200 [24, с.146].

Щодо видачі головних звинувачених Гаазькому трибуналу на офіційний Белград чинили сильний тиск США, Велика Британія, Франція, ЄС. Зокрема, представники США погрожували обмеженням фінансової допомоги для СРЮ [23, с.121].

Правляча коаліція країни – Демократична опозиція Сербії (ДОС), розпочала кампанію переконання осіб сербської національності, що увійшли до списку звинувачених Гаазьким трибуналом, добровільно здатися в Гаагу, оцінюючи це як вияв захисту своєї честі, армії, цілого сербського народу та в інтересах держави. Але на це мало хто зголосився.

Найгучнішою в Гаазькому трибуналі була справа колишнього президента Югославії С.Мілошевича, арештованого 31 березня 2001 р. Прокуратура СРЮ відкрила справу і почала допити, звинувативши С.Мілошевича у зловживанні владою та корупції.

Голова уряду Республіки Сербія З.Джинджич виступав проти видачі С.Мілошевича Гаазькому трибуналові, вважаючи, що суд над ним має відбуватися в Белграді [24, с.160]. Противником видачі С.Мілошевича був і Президент СРЮ В.Коштуніца, який ще у передвиборчій кампанії 2000 р. висловлював своє негативне ставлення до Трибуналу. Але вимоги видачі С.Мілошевича Гаазі стали ще настирливішими і тепер вже пов'язувалися з наданням Югославії економічної допомоги для відновлення її господарства.

Наприкінці червня 2001 р. С.Мілошевич був переданий органам Гаазького трибуналу. Ця подія спричинила серйозну політичну кризу в СРЮ: питання викликало гострі суперечності у правлячій коаліції, В.Коштуніца був публічно принижений, союзний прем'єр пішов у відставку. Цей інцидент обурив тих, хто вважав подібні дії прямим порушенням законодавства країни.

Судовий процес над С.Мілошевичем розпочався у лютому 2002 р. і тривав з перервами через проблеми зі здоров'ям підсудного. Звинувачення проти С.Мілошевича не були чітко сформульовані. Сам С.Мілошевич відмовився визнати формальну юрисдикції Трибуналу і своєї провини. Спеціалісти з міжнародного права зазначали, що дії Трибуналу, радше, скидаються на бажання зробити С.Мілошевича винним за прорахунки західних держав у балканській кризі та виправдати агресію НАТО проти СРЮ [18, с.27].

Паралельно із судом над С.Мілошевичем у Гаазі відбувався інший важливий судовий процес – в Міжнародному суді справедливості, де розглядався позов Боснії і Герцеговини проти офіційного Белграда за агресію і геноцид. Якщо б экс-президент СРЮ був засуджений за геноцид у Гаазькому трибуналі, можна було очікувати, що СРЮ буде засуджено і в Міжнародному суді справедливості.

Суд над С.Мілошевичем, якого серби вважали своїм національним героєм, викликав великий інтерес, обурення і хвилювання у громадськості країни. За словами голови Хельсінського комітету з прав людини в Сербії С.Бісерко, С.Мілошевич став символом антиглобалізму і отримав підтримку через те, що твердо стояв в обороні «суверенної цілісності держави та незалежності свого народу від диктату США і НАТО». Однак, як зазначає С.Бісерко, реакції на кшталт тієї, що це є «суд над сербським народом», насправді нівелиювали індивідуальну відповідальність С.Мілошевича, висуваючи на передній план відповідальність колективну [23, с.113-117].

Югославський журналіст Д.Калаїч стверджував, що Міжнародний трибунал у Гаазі судив не так С.Мілошевича, як президента Сербії і Югославії, тобто саму державу. Наслідки такого суду могли стати катастрофічними для народу, адже судили країну за агресію та геноцид [11, с.108].

Подамо також бачення генерала ЮНА, військового експерта з питань оборони Р.Радіновича: «Як і більшість громадян нашої країни, я дуже уважно стежив за процесом того суду, але ще перед тим, як Мілошевича зловили у нашій країні, і перед тим, як його видали Гаазі, я говорив, що суд над Мілошевичем насправді є осудженням сербської державної політики, а це практично є осудженням сербського народу, і, звичайно, я це сприймаю як осудження армії. <...> Він звинувачений за злочин геноциду. Чи може Мілошевич сам здійснити геноцид? Звичайно, що ні. Хто йому в цьому допомагав? Допомогла йому армія, поліція, допомогла йому політика. А хто дав мандат цій політиці? Дав народ. Отже, шляхом дедукції зверху до низу дійдемо до того, що насправді судиться народ» [11, с.61-62].

Судовий процес над экс-президентом Югославії С.Мілошевичем тривав чотири роки. Юристи прогнозували, що він затягнеться ще на півтора роки. Оскільки Гаазький трибунал не передбачає смертної кари, то у разі визнання С.Мілошевича винним, йому загрозувало б пожиттєве ув'язнення. Але 11 березня 2006 р. С.Мілошевич від серцевого нападу.

Як вже зазначалося з Міжнародного трибуналу неодноразово звучали заяви про те, що СРЮ/СіЧ уникає повноцінної співпраці. Зокрема, влада країни не надає допомоги у зборі доказів і свідчень, арешті звинувачених осіб, які переховуються в країні, приховує ключові докази тощо. Тиск з цього питання чинився і з боку ЄС, країні погрожували призупиненням процесу підготовки до укладення Угоди про стабілізацію та асоціацію з ЄС і відмовою від перспективи вступу. Повна співпраця із Трибуналом була також передумовою членства країни у Програмі «Партнерство заради миру» [25, с.50; 26, с.224-225].

Питання відносин із Гаазьким трибуналом було одним із аргументів, яке чорногорське керівництво висувало проти союзу із Сербією – адже своїм небажанням співпрацювати із Трибуналом Сербія затримувала процес підготовки до вступу СіЧ (тобто Чорногорії) до ЄС. Чорногорія не мала відношення до цього міжнародного зобов'язання і не могла змусити Сербію активніше діяти в цьому плані. (Тут зазначимо, що після визнання незалежності Чорногорії 2006 р. питання співпраці з Гаазьким трибуналом залишилося за Сербією).

Водночас офіційні особи СіЧ запевняли, що співпраця з Міжнародним трибуналом в Гаазі досягла значно вищого рівня, аніж раніше. Станом на серпень 2003 р. 50 осіб з колишньої Югославії перебували під вартою в Шевенінгені. Більше 30 з них – серби, 11 з них – арештовані сербською поліцією, решта 19 – міжнародними силами [25, с.50]. У відповідь на критику уряд СіЧ заявляв, що створена для співпраці з Трибуналом законодавча база і кількість виданих звинувачених осіб ніяк не можна охарактеризувати як погану співпрацю.

Основним питанням, яке виникало у стосунках СіЧ з Гаагою була невідача окремих звинувачених, зокрема політичного лідера боснійських сербів під час війни 1992-1995 рр. Радована Караджича та генерала Ратко Младича, який очолював армію Республіки Сербської. Вони звинувачувалися у військових злочинах і геноциді та перебували у міжнародному розшуку. Їхнє місцезнаходження довгий час було невідоме – Гаазький трибунал заявляв, що Р.Младич переховується в Сербії, керівництво країни це заперечувало. У разі видачі Р.Младича Гаазі влада Сербії зіткнулася б із незадоволенням громадськості, оскільки населення країни продовжує вважати його сербським національним героєм.

Міністр закордонних справ СіЧ Г.Свіланович неодноразово заявляв, що країна готова повною мірою співпрацювати з Гаазьким трибуналом: «Для нас це дуже делікатне питання, що містить в собі ризик внутрішньої дестабілізації. Однак, ми вже зробили важливі кроки. С.Мілошевич та ще низка звинувачених були видані, прийнято Закон про співробітництво з Трибуналом. Подальша співпраця йде не лише в руслі прийнятих нами міжнародних зобов'язань. Без усвідомлення того, що відбувалося і що здійснювалося від нашого імені, та без індивідуалізації провини, не буде суттєвих політичних змін у нашому суспільстві і кінцевого повернення в міжнародне співтовариство» [28, с.29].

Але консенсусу в питанні співпраці з Трибуналом – як міжнародного зобов'язання, яке треба виконати, щоб включитися до євроатлантичної інтеграції, – серед політичних партій країни не було. Воно викликало непорозуміння та конфлікти і стало предметом політичних маніпуляцій [22, с.22, с.124-125]. Багато політичних партій Сербії, що підтримували національну ідею, виступали проти видачі першого голови Сербської демократичної партії, лідера боснійських сербів Р.Караджича Гаазькому трибуналу [22, с.136].

Югославський дипломат Ж.Ковачевич вважає, що співпраця країни з Гаазьким трибуналом була в паралізованому стані, бо навіть населення Сербії розуміло, що це зобов'язання, яке «можемо виконати лише наполовину» [22, с.22]. Адже навіть такий крок, як видача С.Мілошевича, приніс розлад до лав провідної коаліції СРЮ і породив страх, що буде втрачено прихильність виборців.

Головний прокурор Гаазького трибуналу К.дель Понте у своїх доповідях про роботу трибуналу перед РБ ООН звинувачувала офіційний Белград у тому, що він приховує ключові докази, які підтверджують причетність влади СРЮ у здійсненні злочинів в БіГ та Хорватії. Вона заявляла, що більшість звинувачених Гаазьким трибуналом осіб, що уникають правосуддя (серед них і генерал Р.Младич), переховуються саме в СіЧ [17, с.371]. Сербію звинувачували також в тому, що вона забезпечує С.Мілошевича інформацією, яка допомагала йому захищатися в Міжнародному суді, і відмовляється надати цю ж інформацію самому Трибуналові та ін. [22, с.130].

Багато сербів звинувачували Міжнародний трибунал з колишньої Югославії в тому, що він переслідував сербів більше, ніж представників інших етнічних груп, зокрема, албанців, які чинили військові злочини на території колишньої Югославії. За словами югославського дипломата В.Йовановича, Гаазький трибунал до 2001 р. порушував справи лише проти найвищих політичних і військових керівників СРЮ, Республіки Сербської (БіГ) і Республіки Сербської Країни (Хорватія), тоді як представники найвищого керівництва Хорватії, боснійських мусульман, боснійських хорватів, албанців Косово, провідники АВК перебували під його захистом [13, с.19]. Трибунал ігнорував матеріали, які засвідчували злочини албанських терористів і наркодилерів [17, с.371].

Сербська сторона намагалася також з'ясувати, чому не караються безпосередні виконавці, а також ті, хто ухвалював рішення і віддавав накази військовикам НАТО під час агресії в СРЮ 1999 р. чинити тяжкі військові злочини, які, на думку сербського юриста проф.К.Чавошкі, є очевидними [10, с.159]. Водночас перед Трибуналом поставали представники Армії Югославії, яка робила все можливе, щоб захистити цивільне населення Косово.

Напади на цивільне населення в краї Косово і Метохія (КіМ) продовжилися і після введення миротворчих сил. Проте, на запити сербської сторони, чому не провадиться слідство стосовно злочинів, скоєних на території КіМ вже після червня 1999 р., Головний прокурор Гаазького трибуналу К.дель Понте відповіла, що спочатку мають бути покарані представники СРЮ і Сербії, проти яких вже висунуті звинувачення.

Критики зазначають як спосіб, у який був створений Міжнародний трибунал у Гаазі, так і методи його роботи. Серед недоліків називають політичний характер його діяльності, упередженість і непослідовність у провадженні справ та ухваленні судових рішень, таємність, шляхи фінансування тощо.

На думку голови югославської місії при ООН В.Йовановича, сам факт створення Гаазького трибуналу суперечить загальноприйнятим правилам і практиці, згідно з якими міжнародні суди створюються на основі міжнародних договорів за згоди всіх зацікавлених держав. У цьому випадку такий суд створено РБ ООН, нав'язуючи тим самим чинює політичну волю і порушуючи основні принципи кримінального і міжнародного права. Тому, вважає югославський дипломат, статус Гаазького трибуналу не може відповідати принципу незалежності роботи суду. Окрім того, за словами В.Йовановича, антисербська орієнтація та слухняне слідування позиції ключових країн НАТО робить з Міжнародного трибуналу в Гаазі більше політичну, аніж правову інституцію [13, с.17].

Згідно з опитуванням громадськості СІЧ, більшість ставилася до Гаазького трибуналу з упередженням. Його вважали антисербським, створеним за диктатом США, нелегальним і несправедливим. У ньому вбачали політичний інструмент, яким послуговуються західні держави, щоб карати і принижувати їхню країну. На думку сербських політиків і юристів, співпраця країни із Гаазьким трибуналом мала негативний характер, бо видача будь-якого громадянина з боку влади є важким порушенням конституції та людської моралі. Такі дії розцінюються як приниження цілого сербського народу, непростима образа для кожного свідомого громадянина і породжують в країні суспільно-політичну кризу [7, с.XVII - XIX].

Пов'язаність діяльності Гаазького трибуналу з НАТО та США також свідчила про його заполітизованість і була приводом для дискусій. Висувалися звинувачення в тому, що НАТО вирішує, кого має засудити Трибунал. Крім того, Міжнародний трибунал у Гаазі не брав до уваги агресію НАТО 1999 р.: осуду не підлягали ні лідери Альянсу, ані безпосередні виконавці. Додамо також, що країни НАТО були тими, що фінансували роботу Гаазького трибуналу [26, с.213], а сили SFOR брали активну участь в арешті обвинувачених Міжнародним трибуналом осіб та наданні доказів. Ще 1996 р. між Гаазьким трибуналом і командуванням НАТО в Європі підписано двосторонній меморандум про співпрацю у пошуку і затриманні звинувачених осіб.

На думку югославського дипломата В.Йовановича, користуючись своєю домінантною роллю в РБ ООН, США мали вирішальний вплив на роботу Гаазького трибуналу. Наприклад, у звинуваченнях Трибунал посилався на результати слідства ЦРУ США, за оцінками якого провина сербів у війні в Хорватії і БіГ складала 70 %, хорватів – 20 %, а мусульман – 10 % [13, с.17]. Ще один приклад втручання США в роботу Гаазького трибуналу – заява уряду США про виплату винагороди за доправлення в Гаагу звинувачених представників сербської влади і поліції.

Гаазький трибунал звинувачують також у спотворенні історичних фактів. У дослідженнях «Пресуђивање историји у Хагу» за редакцією К.Чавошки і «Bela knjiga: istina o Naškom tribunalu» за редакцією П.Ракича наводиться кілька таких прикладів: хибна характеристика устрою колишньої Югославії, зокрема, щодо місця у ній Косово; розуміння судьями Гаазького трибуналу під Сербією лише центральної Сербії; замовчування окремих фактів та історичних подій тощо [10, с.8-13; 13, с.18]. Відзначалося також, що у своїй роботі Головний прокурор Трибуналу в аналогічних випадках послуговується різними принципами і різними підходами залежно від того, хто перебуває на лаві підсудних. Це знайшло вияв у справах кількох обвинувачених, а також у тому, що не висунуто звинувачень проти керівників НАТО.

Порушенням міжнародного права проф.К.Чавошкі вважає і такі дії Гаазького трибуналу, як невідшкодування матеріальних і моральних збитків за неправомірне ув'язнення, а також завищення строку покарання [10, с.187].

Нелюдськими називають методи відловлювання осіб, звинувачених Гаазьким трибуналом. Наприклад, всі боснійські серби, які перебували у Шевенінгені, були піймані шляхом викрадення мисливцями за винагороду від Гаазького трибуналу.

Ще одним слабким місцем у роботі Гаазького трибуналу вважають те, що він оплачує роботу адвокатів і тому певним чином тримає захист під контролем.

Однак Міжнародний трибунал з колишньої Югославії створений на основі консенсусу всіх постійних членів РБ ООН та працює вже багато. А враховуючи те, що злочинці, незалежно від їхньої національності, не можуть залишитися непокараними і що примирення в регіоні не досягти без встановлення справедливості, багато хто погоджується, що питання про легітимність чи доцільність роботи Гаазького трибуналу не варто порушувати [16, с.195; 8, с.14].

Голова Гельсінкського комітету з прав людини С.Бісерко, усупереч твердженням про те, що Гаазький трибунал є антисербським і діє за політичними принципами, вважає судові процеси, які відбулися, «нейтральними, виконаними на високому професійному рівні і такими, що заслуговують на довіру» [23, с.308]. Через постійні маніпуляції громадяни країни не розуміють, що співпраця з Міжнародним трибуналом в Гаазі є національним інтересом Сербії.

Заперечується й твердження про те, що Гаазький трибунал створений для суду над сербами і що на лаві підсудних перебувають лише серби. Їх насправді більшість, але звинувачення висувалися і хорватам, і мусульманам.

Оскільки співпраця із Гаазьким трибуналом стала додатковою умовою для балканських країн, які заявляли про свій намір розвивати відносини з ЄС і стати його членом, тому зволікання чи відмова у повній та безумовній співпраці впливали на розвиток відносини СРЮ/СіЧ з ЄС. Зокрема, було зупинено переговори СіЧ з ЄС про підписання Угоди про стабілізацію та асоціацію через те, що сербська влада не виконала обіцянки заарештувати та передати в Гаагу генерала Р.Младича. Комісія ЄС заявляла, що готова відновити переговори, якщо влада Сербії продемонструє готовність до повномасштабної співпраці з Гаазьким трибуналом.

Вище керівництво країни запевняло, що робить усе можливе, щоб сприяти роботі Трибуналу і видати обвинувачених. Особливо тепер, після вироку Міжнародного суду справедливості в Гаазі у справі позову БіГ проти СРЮ (згідно з яким Сербію не визнали відповідальною за геноцид у Сребрениці, але звинуватили в тому, що з її боку не було вжито заходів, щоб запобігти цьому) – сербська сторона хоче показати, що не приховує злочинців та засуджує такі злочини.

Отже, СРЮ (Сербія) мала бути зацікавлена в тому, щоб особи, винні у скоєнні військових злочинів на території колишньої Югославії, були покарані, а Гаазький трибунал завершив свою роботу. Лише індивідуалізація злочинів виправдовує сербський народ, знімаючи з нього колективну відповідальність. І хоча окремі представники політичних кіл Сербії заявляли, що співпраця з Міжнародним трибуналом в Гаазі дестабілізуватиме цілий регіон і що вона не є першорядним завданням, все ж існує розуміння того, що настав час вирішити цю проблему, яка віддаляє Сербію від реформ і зовнішнього світу.

Зважаючи на результати діяльності Гаазького трибуналу, було розроблено т.зв. стратегію завершення його роботи, яку підтримала РБ ООН своїми резолюціями 1503 та 1534 [3; 4]. Вона передбачала три строки: Міжнародний суд мав завершити всі розслідування

у справах звинувачених осіб до кінця 2004 р., закрити всі судові процеси першої інстанції до кінця 2008 р., апеляції – до 2010 р.

Міжнародна Амністія щодо Європи та Центральної Азії закликала РБ ООН продовжити роботу Гаазького трибуналу після 2010 р., зважаючи на те, що не всі винні у злочинах на території колишньої Югославії є покараними [27]. Головний прокурор Трибуналу К.дель Понте зазначала, що із наявною кількістю судових процесів, Гаазький трибунал не зможе завершити свою роботу у зазначені строки.

Перша фаза діяльності Гаазького трибуналу була успішно завершена. Щодо другої, протягом 2009 р. відбувалися засідання суду, оскільки справи окремих звинувачених були складними, і не всі звинувачені вчасно постали перед Гаазьким трибуналом. Прогнозують, що судові процеси можуть затягнутися до 2012 р., особливо у справі Р.Караджича, а розгляд апеляцій завершиться серединою 2013 р. Тому з боку Міжнародного трибуналу в Гаазі звучали заклики до всіх держав-членів ООН вжити заходів для пошуку двох звинувачених Гаазьким трибуналом осіб – Ратка Младича та Горана Хаджича, та їх передачі Міжнародному суду до того, як він завершить свій мандат.

Розглядалася можливість і були надіслані звернення Головного прокурора Трибуналу щодо передання справ про скоєння військових злочинів до місцевих судів у регіоні [27; 21, с.6]. Згідно із завершальною стратегією, Гаазький трибунал мав зосередити свою роботу на розслідуванні та судах найбільших порушень, зокрема на справах вищих керівників, які несуть найбільшу відповідальність за злочини, тоді як низку справ з меншими порушеннями передати національним судам. Передбачалося також, що вітчизняні суди судитимуть осіб, яких не звинуватив Гаазький трибунал, але які є винними у військових злочинах і геноциді. Міжнародний трибунал у Гаазі також передавав вітчизняним судам справи, слідство в яких було проведено, але обвинувачені не постали перед Трибуналом. Вітчизняні суди на основі доказів Гаазького трибуналу мали засудити цих осіб.

Ідея засудження вітчизняними судами осіб, винних у військових злочинах, неодноразово висувалася і всередині країни. Таким чином нація б сама зіткнулася з правдою про війну і мала б право карати відповідальних за злочини осіб. Політики СРІЮ стверджували, що Віче з питань військових злочинів могло б від самого початку займатися справами сербів, звинувачених Гаазьким трибуналом [20, с.12; 21, с.66]. Однак ані судді, ані прокурори чи адвокати країни не мали професійного досвіду з ведення справ військових злочинців.

Зауважимо, що корисною стала співпраця в цій сфері між країнами регіону – важливе значення мало укладення двосторонніх договорів про захист свідків, посилення локальних судів для ведення справ військових злочинців та інших питань. Допомогу в реформуванні законодавства Сербії, Хорватії, БіГ у цьому плані надавали і Гаазький трибунал, і міжнародна спільнота. Проводилися консультації та навчання юристів та інших спеціалістів із цих країн стосовно процесу ведення слідства у справах військових злочинців, командної відповідальності, захисту свідків тощо.

З часу заснування Гаазького трибуналу ті, що постраждали від збройних конфліктів на території колишньої СФРЮ з початку 1990-х рр., поклали великі сподівання на його роботу. Вони чекали засудження осіб, винних у розпаді Югославської Федерації та початку війни, у вчиненні тяжких злочинів, вигнанні, руйнуваннях, стражданнях. Кожна зі сторін стояла на позиції, що саме вона є жертвою у цих конфліктах, а її провідники та армія боронили свій народ, тому засудити треба іншу сторону-агресора. Зрозуміло, що Гаазький трибунал не визначив винуватців розпаду СФРЮ, але його обов'язком було за-

судити тих, хто винен у тяжких порушеннях міжнародного гуманітарного права, жертвами яких стали сотні тисяч цивільних осіб.

Злочинці не можуть залишитися непокараними. Щоб не звинувачувати цілий народ – провина має бути індивідуалізована. Інакше слава про те, що серби, хорвати чи боснійці, відповідальні за геноцид та інші важкі порушення, залишиться в очах громадськості світу та в історії цих народів.

Заяви окремих політиків, науковців і журналістів СРЮ/СіЧ щодо політизованості та упередженості роботи Міжнародного трибуналу в Гаазі не сприяли кращому відношенню до нього. Для того, щоб позбутися минулого, сприяти встановленню правди і збереженню миру в регіоні, отримати більше розуміння і довіри до роботи Гаазького трибуналу, влада країни повинна шляхом явної кампанії допомогти громадськості зрозуміти, наскільки важливим є те, щоб перед судом постали всі відповідальні за військові злочини, до якої б зі сторін вони не належали.

Співпраця СРЮ/СіЧ із Гаазьким трибуналом мала ключове значення для інтеграції країни до європейських та євроатлантичних інституцій, зокрема, участі в програмі НАТО «ПзМ» і укладення Угоди про стабілізацію та асоціацію з ЄС. Тому зусилля, які докладала Сербія у вирішенні питань, пов'язаних із роботою Міжнародного трибуналу в Гаазі, відігравали важливу роль у процесі її «реінтеграції» у світ після періоду міжнародної ізоляції.

Література

1. Резолюція СБ ООН № 808 од 22.02.1993 г. // <http://www.un.org/russian /documen/scresol/res1993/res808.htm>
2. Резолюція СБ ООН № 827 од 25.05.1993 г. // <http://www.un.org/russian/documen/scresol /res1993/res827.htm>
3. Резолюція СБ ООН № 1503 од 28.08.2003 г. // <http://www.un.org/russian /documen/scresol/res2003/res1503.htm>
4. Резолюція СБ ООН № 1534 од 26.03.2004 г. // <http://www.un.org/russian /documen/scresol/res2004/res1534.htm>
5. Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju // <http://www.un.org/icty/bhs/frames/tribunal.htm>
6. Декларација о укидању Међународног кривичног суда за бившу СФР Југославију у Хагу / [редактори др Марко Радуловић...[и др.]; преводиоци Сава Росић...и др.]. – Београд: Агенција Др Радуловић, 2001 (Београд: Чигоја). – 107 стр.: факс.; 24 см
7. Зашто су оптужени / Бошко Тодоровић, Душан Вилић. – [1.изд.]. – Београд: Графомарк, 2001 (Београд: Графомарк). – XXI, 324 стр.: илустр.; 20 см
8. Југославија после Милошевића / Небојша Човић. Програм решавања кризе на југу Србије. – Београд: Liber-press, 2001 (Београд: Глас). – 151 стр.: табеле; 21 см. – (Библиотека XXI век)
9. Међународни суд правде / [аутор Иван Чукаловић]. – Крагујевац: Правни факултет, Институт за правне и друштвене науке, 2003 (Београд: Гласник). – 208 стр.; 21 см
10. Пресуђивање историји у Хагу / Коста Чавошки. – Србиње: Универзитетска библиотека православни богослови; Београд: Хиландарски фонд; Ваљево: Задужбина «Николај Велемировић и Јустин Поповић», 2002 (Београд: БИГ штампа). – 192 стр.; 21 см. – (Мала библиотека Свечаних, Хришћанска мисао; књ.15)
11. Суочавања: избрани разговори / Милорад Бонарт, 2003 (Нова Пазова: Бонарт). – 207 стр.; 21 см. (Библиотека Документи)

12. Хаг против правде / Коста Чавошки. – Београд: «Никола Пашић», 1998 (Београд: Драслар партнер). – 172 стр.; 24 cm
13. Bela knjiga: istina o Haškom tribunalu / [priredio Prvoslav Ralić]. Beograd: Sova, 2001 (Novi Beograd: Grafička škola). – 182 str.: 21 cm
14. Bezbednosno uključenje SR Jugoslavije u evroatlantsku zajednicu: zbornik tekstova / urednici Miroslav Hadžić, Philipp Fluri. – Beograd: Centar za civilno-vojne odnose: Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga, 2003 (Beograd: Goragraf). – 173 str.; graf.prikazi, tabele; 26 cm
15. Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa: (1878-2003) / Dradan Bogetić, Slobodanka Kovačević. – Beograd: Jugoistok XXI – Centar za evro-balkansku saradnju, 2003 (Valjevo: Štamparija Topalović). – 252 str.; 20 cm
16. Između arogancije i poniznosti / Živorad Kovačević. – Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2004 (Beograd: Zagorac). – 327 str.; 21 cm. – (Biblioteka Svedočanstva / Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji; br.19)
17. Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003: pravo, praksa i pravna svest u Srbiji i Crnoj Gori i međunarodni standardi ljudskih prava / [urednici Tatjana Papić, Vojin Dimitrijević]. – Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2004 (Beograd: Dosije). – 420 str.; 20 cm. – (Biblioteka Izveštaj / [Beogradski centar za ljudska prava]; 7) Predgovor: str.19-20. – Napomene uz tekst. – Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju OSCE: str.408-409. – Indeks propisa u Srbiji i Crnoj Gori koji se pominju u ovoj knjizi: str.410-420.
18. Međunarodni tribunal za suđenje licima odgovornim za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. / [priredile Ljiljana Bogdanović i Silvija Panović-Đurić]. – Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2001 (Beograd: Publikum). – 811 str.: ilustr.; 24 cm
19. Mitarenje čudovišta: deficiti političkih promena u Srbiji / Božidar Jakšić. – Požarevac: Edicija Braničevo: Centar za kulturu, 2004 (Požarevac: TEC Elektronik). – 190 str.; 21 cm. – (Biblioteka Ogledi i razgovori; knj.3)
20. Oni ne bi ni mrava zgazili / Slavenka Drakulić; prevela Rujana Jeger. – Beograd: Samizdat B92, 2004 (Beograd: Standard 2). – 140 str.; 22 cm. – (Edicija Samizdat; knj.39)
21. Ratni zločini pred domaćim sudovima / autori Branko Nikolić i Šandor Zavarko. – Beograd, Oktobar 2003 – 74 c.
22. Srbija i Crna Gora na putu ka Evropskoj uniji: zbornik radova = Serbia and Montenegro on the Road to the European Union: conference proceedings / priredili; editors Duško Lopandić, Vojislav Bajić. – Beograd: Evropski pokret u Srbiji, 2003 (Beograd: Prometej). – 362 str.; 24 cm
23. Srbija na Orijentu / Sonja Biserko. – Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2004 (Beograd: Zagorac). – 410 str.; 21 cm. – (Biblioteka Svedočanstva; br.18)
24. Srbija u Evropi / Zoran Đinđić; [priređivači Života Ivanović, Nebojša Popović]. – Beograd: TANJUG, 2003 (Beograd: Čigoja štampa). – 447 str.; 21 cm
25. Human Rights and Accountability: Serbia 2003 / [prepared by] Helsinki Committee for Human Rights in Serbia; [translated by Ivana Damjanović, Dragan Novaković, Spomenka Grujičić]. – Belgrade: Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2004 (Belgrade: Zagorac). – 595 str.: ilustr.; 21 cm
26. Regional Cooperation, Peace Inforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans / edited by Stefano Bianchini, Joseph Marko, Craig Nation, and Milica Uvalić. – University of Bologna, 2007. – 286 p.
27. Міжнародний Трибунал для колишньої Югославії: Не зачиняйте двері перед справедливістю! Заява Міжнародної Амністії // Львівська газета. - № 101 (667). – 8 червня 2005 р.

28. Свиланович Г. Сербия и Черногория в новой Европе // Международная жизнь. – 2003. - № 12. – С. 23-31
29. Rubin P.Alfred. Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju? // Teorija. Časopis Filozofskog društva Srbije. – Broj 1, 1998. – Godina XLI, Beograd. – С. 81-89
30. Международный Суд // <http://www.icj-cij.org/homepage/ru/>
31. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju / <http://www.un.org/icty/index-b.html>
List of ICTY indictees / <http://en.wikipedia.org/wiki/ICTY>

Запорозчук А.*

ДОГОВІРНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДПРАЦЬОВАНИМ ЯДЕРНИМ ПАЛИВОМ ТА РАДІОАКТИВНИМИ ВІДХОДАМИ

Стаття присвячена одній з найбільш актуальних проблем міжнародного атомного права. В ній досить детально аналізуються основні міжнародні конвенції, котрі регулюють питання радіаційної та ядерної безпеки під час поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами, правовий режим таких речовин, співробітництво держав та роль МАГАТЕ.

Ключові слова: радіоактивні відходи, відпрацьоване ядерне паливо, ядерно-паливний цикл, МАГАТЕ, ядерна та радіаційна безпека.

Статья посвящена одной из наиболее актуальных проблем международного атомного права. В ней детально проанализировано основные международные конвенции, регулирующие вопросы радиационной и ядерной безопасности во время обращения с отработанным ядерным топливом и радиоактивными отходами, правовой режим таких веществ, сотрудничество государств и роль МАГАТЭ.

Ключевые слова: радиоактивные отходы, отработанное ядерное топливо, ядерно-топливный цикл, МАГАТЭ, ядерная и радиационная безопасность.

The article is dedicated to the one of the most urgent problems of international nuclear law. The main conventions regulating the radiation and nuclear safety during spent fuel and radioactive wastes management, legal regime of these substances, cooperation between states and role of IAEA are analyzed in this article.

Key words: radioactive wastes, spent fuel, nuclear fuel cycle, IAEA, nuclear and radiation safety.

Серед досягнень людського генія чільне місце належить відкриттю принципово нового джерела енергії – ядерної енергії. Її освоєння мало доленосне значення для розвитку людської цивілізації, призвівши до революційних змін в матеріальній і духовній сфері. Використання ядерної енергії поширилось на всі сфери життєдіяльності людини – від хліборобства до освоєння космічного простору. Воно допомагає вирішити глобальні економічні та соціальні проблеми, пов'язані з енергозабезпеченням. Разом з тим поряд з користю ядерна енергія здатна принести й численні біди, до яких може призвести неконтрольоване, зловмисне її застосування або необережне поводження з нею. Використання енергії атомного ядра пов'язане з ризиком радіаційного впливу на людей та навколишнє середовище. Тому промислове використання ядерної енергії розглядається як одна з потенційно небезпечних технологій. Одним з найгостріших та найбільш актуальним пи-

* аспірант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Григоров О.М.

танням сьогодення залишається питання поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом.

Вважається, що радіоактивні відходи (РАВ) – це ядерні матеріали та радіоактивні речовини, подальше використання яких не передбачається. Відповідно до Глосарію МАГАТЕ в сфері гарантій радіоактивні відходи – це ядерний матеріал, який знаходиться в концентраціях чи хімічних формах, що не дозволяють економічно здійснювати його відновлення, і призначений для викидів [1]. В МАГАТЕ вироблено й інше, ширше визначення. Радіоактивні відходи – це будь-які матеріали, що не підлягають подальшому використанню, містять радіонукліди чи забруднені ними з концентраціями або рівнями активності, що перевищують встановленими органами значення [2]. Вони є неоднорідними за своїми фізичними та хімічними параметрами і відповідно – за масштабами і характером впливу та за рівнем екологічної небезпеки для людини й довкілля, що й ускладнює розроблення єдиної політики та єдиної системи поводження з радіоактивними відходами.

Відходи атомної промисловості прийнято розділяти на три групи залежно від їх активності: з низькою, середньою та високою активністю. Залежно від агрегатного стану вони бувають твердими, рідкими та газоподібним [3].

Відпрацьоване ядерне паливо (ЯПЦ) – це паливо на основі урану-235, який ділиться. Це паливо, яке знаходилося в реакторах атомних станцій протягом 3-4 років та виділяло енергію за рахунок поділу ядер урану-235. Після достатньо повного ділення урану-235 паливо вважається відпрацьованим, і його вилучають з реактора. При цьому в ВЯП залишається майже весь неподільний уран-238, але вже забруднений новими штучними ізотопами урану, утворений з урану-238 плутоній та високоактивні продукти поділу урану-235. Активність ВЯП є колосальною. Вважається, що активність 1 тонни вилученого ВЯП дорівнює близько 1 мільйону кюрі [4]. ВЯП – це сировина, і для її переробки у світі існує декілька різноманітних заводів, які використовують технологію, що сформувалась спершу як одна з військових технологій для отримання чистого плутонію. Такі заводи є у Франції, Великобританії та Японії [5].

Міжнародно-правове регулювання відносин між державами в сфері попередження радіоактивного забруднення базуються на загальноприйнятих принципах сучасного міжнародного права, які закріплено в Статуті ООН [6]. Серед цих принципів варто підкреслити суверенну рівність всіх держав, невтручання у внутрішні справи будь-якої держави, виконання договірних зобов'язань, співробітництво та взаємодопомогу. Окрім того, важливе значення мають рішення Стокгольмської Конференції з проблем довкілля (1972 р.). Декларація, прийнята на Конференції, містить 26 керівних принципів, фундаментальним серед яких є 21-й принцип, котрий вказує, що згідно зі Статутом ООН та принципами міжнародного права держави мають суверенне право розроблювати свої власні ресурси відповідно до своєї політики в сфері навколишнього середовища і несуть відповідальність за забезпечення того, аби така діяльність не спричиняла шкоду довкіллю інших держав за межами дії національної юрисдикції. 22-й та 24-й принципи стосуються відповідальності держав та компенсації жертвам у випадку забруднення та інших видів екологічної шкоди [7].

26 вересня 1986 р. у Відні було прийнято дві конвенції: Конвенцію про допомогу у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації [8] та Конвенцію про оперативне оповіщення про ядерну аварію [9]. Ці документи мають важливе значення у вирішенні проблем, пов'язаних з радіоактивними відходами, оскільки в результаті такого роду аварій утворюються чи можуть утворюватись радіоактивні відходи, або ж може виникнути небезпека їх потрапляння у довкілля.

Перша з вказаних вище конвенцій присвячена організації співробітництва держав-учасниць та Міжнародного агентства з атомної енергії у наданні допомоги у випадку ядерної аварії чи радіаційної ситуації для зведення до мінімуму їх наслідків і для захисту життя людей та навколишнього середовища. Вона визначає умови, на яких може бути надана допомога, керівництво такою допомогою та контроль за нею, систему компетентних органів та пунктів зв'язку, функції МАГАТЕ, порядок відшкодування витрат, привілеї, імунітети, які надаються персоналу, що надає допомогу державі, порядок розгляду претензій та виплату компенсацій.

Відповідно до статті 2 Конвенції у випадку аварії чи радіаційної аварійної ситуації держава-учасник має право звернутись за допомогою до будь-якої держави-учасниці незалежно від того, виникає чи не виникає на її території, під її юрисдикцією чи контролем така аварійна ситуація. Звернення може бути зроблено прямо або ж через МАГАТЕ.

Конвенція не визначає спеціального механізму надання допомоги, вона лише встановлює порядок, у відповідності з яким цей механізм може створити чи він має функціонувати у випадку виникнення необхідності надання допомоги. При цьому в основу всієї системи запиту закладено принципи поваги суверенітету держави, які запитує допомогу, і добровільність надання допомоги [10].

Праву на запит про надання допомоги кореспондує обов'язок держави, до якої надійшло звернення, негайно прийняти рішення і повідомити про нього державу, яка потребує допомоги, прямо або через МАГАТЕ. З метою зміцнення співробітництва між державами-учасницями в питанні надання допомоги у випадку аварійної ситуації у відповідності з конвенцією головна роль надається МАГАТЕ. Ця організація надає свої послуги з надання необхідної допомоги державам-учасницям, підтримує зв'язки з іншими міжнародними організаціями і надає допомогу державам-учасницям та державам-членам.

Відповідно з Конвенцією про оперативне оповіщення про ядерну аварію у випадку аварії на ядерних реакторах, установках ядерно-паливного циклу (ЯПЦ), установках з поводження з РАВ, при перевезенні і в процесі зберігання ВЯП чи РАВ, при виготовленні, використанні, зберіганні, перевезенні та використанні радіоізотопів держава-учасниця невідкладно оповіщає про викид, який відбувся і може мати транскордонний вплив, прямо чи через МАГАТЕ, держави, котрі наразились чи можуть наразитись на небезпеку від такого впливу. Стаття 5 цього документу визначає перелік необхідних відомостей, які держава, під чийм контролем чи юрисдикцією знаходяться ядерні установки, пов'язані зі спричиненням транскордонного викиду радіоактивних речовин, зобов'язана надати МАГАТЕ та державам, які зазнали чи можуть зазнати фізичного впливу.

Не менш важливою є Конвенція про ядерну безпеку [11], яку було прийнято 17 червня 1994 р. у Відні. Це, скоріш, стимулюючий інструмент. Вона не містить санкцій і положень про контроль, котрі б гарантували виконання зобов'язань сторонами, однак в документі є досить динамічний і дієвий механізм – обов'язок сторін-учасниць Конвенції надавати доповіді про виконання взятих на себе відповідно з Конвенцією зобов'язань. Зобов'язання сторін стосуються вибору місця розташування (оцінки вірогідного впливу ядерної установки на окремих осіб, суспільство в цілому та на довкілля з точки зору безпеки), вимоги до об'єкту і до будівництва (зобов'язання на стадії проекту передбачити декілька надійних рівнів і способів захисту від викидів радіоактивних матеріалів), порядку експлуатації установки, а також забезпечення ядерних установок кваліфікованими і фінансовими ресурсами [12].

1997 р. було прийнято основний міжнародно-правовий документ в сфері поводження з радіоактивними відходами та ядерним паливом - Об'єднану конвенцію про безпеку по-

водження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами [13]. Цей документ не застосовується до безпеки поводження з відпрацьованим ядерним паливом чи радіоактивними відходами військових чи оборонних програм, але у тих випадках, коли такі матеріали передаються цивільним програмам і поводження з ними відбувається виключно в рамках таких програм, застосовуються норми Конвенції.

Відповідно до цього міжнародно-правового документу вибір політики в сфері паливного циклу, а зокрема у питанні поводження з РАВ і ВЯП, залишається прерогативою держави, і основна відповідальність за гарантування безпеки покладається на держави, тому міжнародне право визначає мінімальний стандарт їхніх прав і обов'язків з цього питання. Перш за все, вони повинні вжити всіх заходів для гарантування захисту окремих осіб, суспільства в цілому та навколишнього середовища від радіаційних ризиків на всіх стадіях поводження з відпрацьованим ядерним паливом і радіоактивними відходами. Держави мають також враховувати взаємозалежність різних стадій при поводженні з відпрацьованим паливом та біологічні, хімічні й інші ризики, пов'язані з відпрацьованим паливом. Пунктом ві статті 4 передбачено, що вони повинні прагнути уникати тих дій, що можуть мати більш серйозні наслідки для майбутніх поколінь, ніж ті, що допускаються щодо цього покоління.

Варто зауважити, що Конвенція покладає на держави певні обов'язки у питаннях вибору площадок для установок для поводження з відпрацьованим паливом, їх проектування, будівництва й експлуатації. Вони беруть на себе зобов'язання зробити оцінку всіх факторів, що можуть вплинути на безпеку установки, надати громадськості необхідну інформацію про безпеку такої установки, використовувати технології, підтверджені досвідом, дослідженням й аналізами. Держави вживають відповідних заходів для гарантування того, щоб перед початком будівництва установки були здійснені системне оцінювання безпеки й екологічна експертиза для визначення ризику, пов'язаному з установкою на весь строк її експлуатації. Окрім цього, необхідним є проведення консультацій з державами, що розташовані поряд з установкою, оскільки існує вірогідність того, що вплив установок може бути й на них, необхідні загальні дані про установку можуть надаватись таким державам за їх запитом. (підпункт іv пункту 1 статті 6). Вони вживають заходів для гарантування того, аби такі установки не мали негативного впливу на інші держави.

В документі підкреслюється необхідність видання ліцензій на експлуатацію установок, яка ґрунтується на вимогах щодо оцінки безпеки і від завершення програми введення в експлуатацію, котра підтверджує, що збудована установка відповідає проекту і вимогам безпеки. Держави повинні гарантувати, аби експлуатація, технічне обслуговування, контроль, інспектування і випробування установки для поводження з відпрацьованим ядерним паливом і радіоактивними відходами здійснювалось у відповідності з встановленими процедурами. Враховуючи підвищений ризик щодо поводження з ядерними відходами, з'явилась норма, згідно якої вже на стадії проектування мають бути підготовлені технічні положення для закриття установки для захоронення. В документі зазначається про важливість процедури визначення характеристик і сортування радіоактивних відходів (пункт v статті 16).

Значним досягнення міжнародної спільноти є висвітлення питання відомчого контролю після закриття установки, котрий може бути двох видів: активний у вигляді моніторингу і пасивний у вигляді обмеження доступу. Якщо протягом будь-якого періоду здійснення активного відомчого контролю виявляється незаплановане викидання радіоактивних матеріалів, то держава має вжити всіх необхідних заходів для гарантування без-

пеки і максимального зменшення вірогідності негативного впливу таких викидів на навколишнє середовище і населення.

Конвенція містить вимоги та рекомендації щодо законодавчої бази держав-учасниць Конвенції. Як вказано в статті 19 документу, необхідно ввести систему вимог і регулюючих положень з ядерної та радіаційної безпеки, систему ліцензування діяльності в сфері поводження з відпрацьованим ядерним паливом і радіоактивними відходами, систему заборони експлуатації установки без ліцензій, відповідний відомчий і регулюючий контроль, підзвітність, примусові заходи для виконання діючих положень й умов ліцензій. Важливим є чіткий розподіл обов'язків органів, які беруть участь в різних стадіях поводження з відпрацьованим ядерним паливом і радіоактивними відходами. Для удосконалення механізму контролю засновується чи призначається регулюючий орган, який наділено відповідними повноваженнями для реалізації законодавчої основи і регулювання, має свої фінансові і людські ресурси. В конвенції висвітлюється й питання радіаційної безпеки щодо персоналу та населення, а особливо підкреслюється в статті 24.

Важливим та актуальним питанням, що висвітлюється в Конвенції про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами, є транскордонне переміщення ВЯП і РАВ. Основними умовами цього процесу є дозвіл і попереднє повідомлення та згода держави призначення, дотримання міжнародних зобов'язань, які стосуються конкретних видів транспорту, що використовуються для цього переміщення. Необхідно також вживати відповідні заходи для видачі дозволу на повернення на свою територію, якщо транскордонне переміщення не було здійснено і не може бути здійснено. Ця норма також закріплює право держави експортувати своє відпрацьоване паливо для переробки та право держави, до якої ВЯП транспортується для переробки, повернути чи забезпечити повернення державі походження радіоактивних відходів та інших продуктів, утворених в результаті переробки. Окрім цього, відповідно до пункту 2 статті 27 Конвенції договірною державою не видає ліцензії та відправлення свого відпрацьованого палива та своїх радіоактивних відходів на зберігання чи захоронення в місце призначення, що знаходиться південніше 60 градусів південної широти (мається на увазі територія Антарктики).

Згідно зі статтею 32, держави представляють національну доповідь, в якій розглядаються заходи, яких було вжито для реалізації кожного з зобов'язань, закріплених в Конвенції. Розглядаються також політика та практика в сфері поводження з ВЯП та РАВ, критерії, що використовуються для визначення і класифікації радіоактивних відходів.

Таким чином, спостерігається збільшення нормативно-правової бази з питання регулювання поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами. Деякі міжнародно-правові договори встановлюють загальні засади радіаційної та ядерної безпеки і застосовуються й до установок з радіоактивними відходами та ядерним паливом. До таких документів належать Конвенція про ядерну безпеку 1994 р., Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації, Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію 1986 р., Конвенція про ядерну безпеку 1994 р. Оскільки установки з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом є невід'ємною складовою ядерно-паливного циклу, то норми цього документу застосовуються й до них. Конвенція про ядерну безпеку та Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами створили дієвий механізм – обов'язок держав-учасниць надавати доповіді про виконання взятих на себе зобов'язань. Остання є поки що єдиним міжнародно-правовим документом, що повністю

присвячено проблемі регулювання поведження з цими речовинами. В конвенції закріплено основні принципи поведження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом. В документі передбачено обов'язок проведення оцінки впливу установки на безпеку, екологічної експертизи та консультацій з сусідніми державами. В Об'єднаній конвенції про безпеку поведження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами висвітлюється й питання відомчого контролю після закриття установки, вимоги та рекомендації щодо законодавчої бази, розглядається питання транскордонного переміщення РАВ. Відповідно до цього міжнародно-правового документу створено відповідний механізм для моніторингу, контролю і нарад в сфері поведження з РАВ і ВЯП.

Використані джерела

1. Глоссарий МАГАТЭ по вопросам безопасности: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://wwwns.iaea.org/downloads/standards/glossary/safety-glossary-russian-07-03-05.pdf>
2. Принципы обращения с радиоактивными отходами. – Вена: IAEA, 1998. С. 21
3. Белов И.И. Радиоактивность: отходы, расходы// Энергия, экология. – 1991. - №11. – С. 15-16
4. Хижняк Виталий. Чем отличается отработанное ядерное топливо от радиоактивных отходов [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL <http://nuclearno.ru/text.asp?3236>
5. Бычков А.В. Обращение с облученным ядерным топливом в России (концепция многовариантности)// Атомная стратегия. – март 2007. - №29. – С. 3-9
6. Статут Організації Об'єднаних Націй (24.10.1945) [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010&check=dC-CMfOm7xBWMQmdEZi1Vu0jIHI4bcs80msh8Ie6 Пошук за реквізитами. Документ 995_010, редакція від 16.09.2005
7. Стокгольмська Декларація (16.06.1972) [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_454 Пошук за реквізитами. Документ 995_454, редакція від 16.06.1972
8. Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (26.09.1986) [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_027&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_027, редакція від 30.12.1986
9. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (26.09.1986) [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_026&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_026, редакція від 30.12.1986
10. Иойрыш А.И., Мостовец А.Н. Международный режим безопасного развития ядерной энергетики. – М.: Знание, 1988. – С. 13
11. Конвенція про ядерну безпеку (17.06.1994) [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_023&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_023, редакція від 17.12.1997
12. Гирусов Федор Эдуардович. Эколого-правовое регулирование обращения с радиоактивными отходами : 12.00.06 Гирусов, Федор Эдуардович Эколого-правовое регулирование обращения с радиоактивными отходами (Сравнительно-правовое исследование) : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 Москва, 2005 213 с. РГБ ОД, 61:06-12/250

13. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами (05.09.1997) [Електронний ресурс]– Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_335&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_335, редакція від 20.04.2000

УДК 321.015

Ткач О.І.*

КЛІЄНТЕЛІЗМ В НЕОЛІБЕРАЛЬНИХ РЕФОРМАХ КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Розглянуто проблеми взаємодії неолибералізації та політичної модернізації в залежності від перехідних умов в країнах Латинської Америки

Ключові слова: цивілізація, демократія, Латинська Америка, політична система, режим, модернізація розвитку.

Проанализированы проблемы взаимодействия неолиберализации и политической модернизации в зависимости от условий в странах Латинской Америки

Ключевые слова: цивилизация, демократия, Латинская Америка, политическая система, режим, модернизация развитие.

Globalization poses a considerable challenge comparative politics, understood as the comparison of separate states. Different institutions are functionally equivalent when they play the same role within the political system. This comparative study of this topic might need to compare different mechanisms of scrutiny across the selected

Key words: social state, social policy, social partnership, democratic political regime, legal state, liberal state, social democracy

Постановка проблеми. Техногенна цивілізація, початок якої було покладено Промисловою революцією в «старій» Англії, відкрила нову главу в історії людства: вона створила могутні, якісно нові продуктивні сили, принесла безліч різноманітних благ, що роблять життя людини більш комфортним. Рушійною силою всіх таких змін став бурхливий науково-технічний прогрес, що забезпечував безперервне удосконалювання суспільного виробництва, зростання рівня продуктивності праці.

Але такою була лише одна сторона медалі техногенної цивілізації. Зовсім іншою виявилася інша. Через удосконалення виробничого потенціалу суспільства розкривалися і поглиблювалися властиві техногенній цивілізації суперечності: дихотомія й асиметрія світового розвитку, що виявлялися як в економічній сфері, так і особливо рельєфно — у соціальній. У той час як держави Центра світової економічної системи просувалися до суспільства добробуту і процвітання, переважна більшість країн Периферії просувалися у цьому напрямку. Причому їхній крок час від часу коротшав, оскільки вони попадали то в одну, то в іншу «пастку розвитку». Техногенна цивілізація, давши могутні імпульси розвитку господарської діяльності людини, разом з тим створила комплекс глобальних проблем людства, серед яких тривожною є екологічна — виснаження природного потенціалу, погіршення стану навколишнього середовища [1, с.81].

* доктор політичних наук, професор кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження проблеми науковцями. З поміж сучасних українських учених, що досліджують цю проблематику слід назвати В. Бабкіна, С. Бульбенюк, В. Гончара, Д. Гордієнко, В. Гошовську, В. Давиденко, В. Жукова, О. Кіндратець, А. Колодій, В. Куценко, В. Медведчука, Д. Неліпу, О. Панкевича, Я. Пасько, Т. Перглер, А. Плехника, Т. Семигіну, А. Сіленко, В. Скуратівського, О. Скрипнюка, В. Цвиха, Л. Четверікову, Л. Шаульську, І. Яковюка та ін.

З поміж російських учених, які активно вивчають неолібералізм слід визначити М. Баглая, М. Волгіна, К. Гаджієва, П. Гончарова, Т. Давидову, С. Калашнікова, Т. Мацонашвілі, В. Мілецького та ін.

Виклад основного матеріалу. Новітньою поворотною віхою у світовому розвитку стала неоліберальна глобалізація. Спочатку здавалося, що саме вона здатна внести перелом у тенденції світового розвитку: відкрити нові обрії перед країнами Периферії, сприяючи модернізації їхніх національних економік і прискорюючи «розвиток, що наздоганяє». Були надії, що на цьому шляху вдасться послабити дію інших негативних ефектів техногенної цивілізації, зокрема в екологічній сфері. Але перелому не відбулося, глобальні проблеми людства не втратили своєї гостроти. Неоліберальна глобалізація «закликає» країни периферії адаптуватися до її особливостей, і тоді перед ними розгорнеться «вікно привабливих можливостей» прилучення до благ соціально-економічного прогресу. Поки таких країн-«щасливчиків» виявилось не так багато, та й вони почали страждати від фінансових «цунамій», викликаних до життя новим етапом глобалізації. Гірше доводиться «чорному континенту» — Африці, що була і залишається пасинком техногенної цивілізації.

Скромним виявився виграш від неоліберальної глобалізації в Латинській Америці. Для неї «вікно привабливих можливостей» незабаром виявилось напівзакритим. Багатообіцяючий економічний підйом, пов'язаний із проведенням неоліберальних ринкових реформ, бурхливим припливом фінансових ресурсів і зовнішніх інвестицій, виявився короткочасним. На результаті 90-х років минулого століття він змінився тривалою рецесією, початком декапіталізації країн регіону, загостренням боргової проблеми, дестабілізацією соціально-політичної ситуації (Аргентина, Венесуела, Болівія, Перу, Еквадор). Нововведенням, привнесеним неоліберальною глобалізацією, стало прискорене формування загальнопланетарного економічного простору з однаковими «правилами гри» для всіх суб'єктів, незалежно від розмірів їх «грошового гаманця», науково-технічного і виробничого потенціалу, здібностей адаптуватися до нових правил гри. У виграші залишаються найсильніші, досвідчені «гравці» — ТНК. Слабким «гравцям» — національним компаніям країн периферії приділяється скромне місце за «ігорним столом»: тільки ніші за економічною доцільністю залишають для них головні суб'єкти. Але таких ніш стає все менше. Деякі з них уже зайняті агресивними «азіатськими тиграми» і «драконами» (світовий ринок товарів широкого вжитку, дешева електронна й електротехнічна продукція), щоб освоїти інші (ринки високотехнологічної продукції), потрібні такі ресурси, яких не має більшість країн-«гравців» з периферії [2, с.189].

Серйозною проблемою для країн периферії (Латинської Америки, зокрема) стала тенденція до зсуву центра ваги екологічної кризи в їхній бік. Початковими епіцентрами були держави Півночі з процесом індустріального розвитку, виробничого потенціалу. Супутником цього процесу було прискорене забруднення повітряного простору над благополучними країнами центру. Усвідомлення цього лиха спонукало останніх вже в середині ХХ ст. прийняти комплекс заходів екологічного самозахисту: посилити

природоохоронне законодавство, перейти до новітніх технологій безвідхідного виробництва, до використання очисних установок і споруджень. Усе це призвело до того, що «внесок» індустріально розвинутих держав у забруднення повітряного басейну планети зменшився. Інша ситуація складається на периферії. Тут екологічна обстановка продовжує погіршуватися, наближаючись до червоної риси. Цьому сприяє егоцентристська екологічна політика держав центру (особливо США): перекидання «брудних», екологічно небезпечних виробництв у країни Півдня, в яких немає засобів, можливостей протидіяти такій політиці.

Глобальні проблеми людства, що загострюються, підштовхнули світове співтовариство до активного пошуку засобів боротьби з негативними проявами техногенної цивілізації. Так виникла ідея переходу міжнародного співтовариства до моделі екологічно сталого розвитку. В розробку цієї концепції внесла внесок Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбувалася в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. У ній взяли участь 50 тис. представників громадськості з 179 країн, серед яких були вищі керівники 103 держав [3, с.141].

Існує безліч різноманітних перешкод практичному перетворенню в життя ідеї сталого розвитку. Але досить часто з поля зору випадає одна з головних — егоцентристський підхід ведучих держав до вирішення глобальних проблем світового співтовариства, чітко визначений в галузі екології. Якщо не вдасться подолати цю перешкоду, перехід до нової парадигми світового економічного розвитку може затягтися на тривалий час.

Важливо визнати, що (при нинішніх розривах в економічних параметрах) найбільший господарський ефект дадуть не безмежна воля ринкової стихії, лібералізація і дерегулювання, а глибоко продумані стратегії обмеженої відкритості національних господарств, конкретне для кожної ділянки (галузі, району, країни) сполучення лібералізації і протекціонізму. При цьому необхідно, щоб господарські функції держави не скорочувалися, а спрямовувалися на вирішення першочергових завдань суспільства. Таке переосмислення досвіду останніх десятиліть вимагає чималого часу, тому швидше потрібно розпочати розробку нових теоретичних парадигм і політичних концепцій. Потрібно відійти від вузько економічного підходу і перейти до комплексного розгляду проблем суспільства, з огляду на соціальні, екологічні, культурні й інші аспекти.

Криза й ослаблення впливу, які традиційно захищали організації та інститути, такі, як держава, церква, партії, профспілки, родина, створили іншу ситуацію. В Латинській Америці визначилася загальносвітова тенденція до атомізації суспільства та індивідуалізації усіх форм життєдіяльності людини, яка стимулює індивідуалістичні настрої на шкоду цінностям колективних дій і створює передумови для переміщення людей у просторі. Ринковою економікою затребуваний новий тип працівника. Психологічна установка на самореалізацію та вирішення особистих проблем власними зусиллями полегшує пошук роботи удалині від будинку, незважаючи на розрив зі звичним середовищем, родиною і друзями, національною культурою, мовою, традиціями [4, с.5].

Міграційні мотивації — численні, різноманітні і по ходу суспільного розвитку доповнюються. Причини масових міграцій в економіці і політиці, у національних, етнічних і збройних конфліктах, сімейних і особистих обставинах, і просто в індивідуальних особливостях людини. Найбільш численну і проблемну частину цього величезного руху складає трудова еміграція.

«Старі» і «нові» демократії в умовах глобалізації і фінансово-економічних криз виявилися підданими поширенню корупції, насильства і злочинності. Досягнення цілей стійкого розвитку і підтримки стабільності визначається здатністю держави забезпечити

управління на всіх рівнях, але саме її бракувало країнам Латинської Америки в останнє десятиліття, коли процеси демократизації стали слабшати під впливом кризових явищ у різних сферах життя держави і суспільства. Загрози дестабілізації обернулися спробами державних переворотів і сплесками соціальних хвилювань. Рубіж сторіч був відзначений конституційними і політичними кризами в Еквадорі, Аргентині і Перу. У 2002 р. на тлі кризової ситуації у Венесуелі була здійснена спроба військового перевороту і відсторонення від влади президента У.Чавеса. У 2003 р. у результаті найгострішої політичної кризи та антиурядових виступів індіанських організацій пішов у відставку президент Болівії, у 2004 р. зтяжна політична криза в Гаїті вилилася в збройне повстання проти демократичного за формою режиму Б.Аристіда [2, с.190].

У чому причини крижкості латиноамериканських демократій? Фіксуєчи різючі відмінності місцевих політичних систем і режимів від західних демократій, одні дослідники приходили до висновків про невідповідність представницької демократії історичним традиціям і соціальній структурі країн регіону, говорили про непродуктивність імітації західного досвіду. Інші звертали увагу на нерівність і соціальну несправедливість як на головні перешкоди на шляху політичної модернізації. Треті відзначали невідповідність цілей і результатів третьої хвилі демократизації, вибудовували теоретичні схеми поетапного переходу до демократії і державотворення. Так, С.Хантінгтон задавався питанням, чи наближаємося ми до того світу, у якому демократія стане не просто поширеною, а універсальною формою правління?», «до якого ступеня вона зможе укорінитися в незахідних суспільствах. Аналізуючи особливості третьої хвилі демократизації, Г.О'Доннелл, виділив на політичній карті світу велику сіру зону «неповних» демократій і констатував, що більшість таких країн не просуваються до представницьких демократичних режимів, висловивши сумнів у тім, що «це відбудеться в доступному для огляду майбутньому». Фіксуєчи появу різних типів демократій, Л.Даймонд порушував питання про завершення третьої хвилі демократизації й ознаках її застою, а Ф.Шміттер визначав появу гібридних режимів і стійких, але неконсолідованих демократій [5, с.157].

Тези про невизначеність подальшої політичної еволюції периферійних країн і пострадянських режимів одержали поширення із середини 90-х рр. При цьому ймовірність початку «відкатної хвилі», тобто руху назад, до авторитаризму. Наприклад, метаморфози перуанського режиму в період правління А.Фухіморі: від дотримання демократичних норм на перших етапах до повної зневаги ними на наступних, що призвело до зміни характеру цього режиму.

На початку ХХІ ст. побоювання щодо спаду третьої хвилі демократизації і вичерпаності імпульсів політичної модернізації на континенті одержали нові підстави. Помірний оптимізм частини дослідників щодо успіхів політичної демократії (регулярні вибори, конституційні та виборчі реформи, поділ влади, зміцнення політичних інститутів) змінився тривогою щодо загроз дестабілізації. Адже реформи політичних інститутів випереджали модернізацію суспільства і не встигали за зростаючими очікуваннями населення. До того ж ці реформи істотно розрізнялися за термінами і послідовності. В одних країнах Південного конуса вони здійснювалися понад 20 років, в інших — 15, а в постконфліктних країнах Центральної Америки — 10 і менше років. В регіоні ці реформи торкнулися інституціональної сфери і нормативної бази, ніж сферу взаємовідносин владних структур із суспільством.

Постійним супутником демократичного транзиту став дефіцит управління, що є серйозним іспитом для політичних систем. В умовах соціальної диференціації,

прискореної економічними реформами першого покоління, проявилася тенденція до соціально-економічної дезінтеграції, що свідчить про ослаблення держави в більшості країн регіону. У проблемі управління сфокусувалися різноманітні прояви криз розподілу (розриви в рівнях доходів багатих і найбідніших верств; між центрами, штатами і провінціями) і проникнення (рішення центральної влади не доходять до периферії або зустрічають опір на регіональному або муніципальному рівні). Неефективність діяльності держави на тлі загострення соціальних суперечностей і вад демократичних режимів породжує криза довіри, що у свою чергу відбивається на настроях і поведінці електорату.

В епоху глобалізації та інформаційної революції теоретичні схеми модернізації не витримали зіткнення з латиноамериканськими реаліями. Уявлення про демократизацію як лінійний процес поступального розвитку до демократії були похитнуті ще наприкінці 80-х рр., коли різноманіття моделей політичної трансформації стало явним. Для характеристики режимів використовувалася широка гама відтінків: від обмеженої демократії і м'яких версій авторитаризму, включаючи інклюзивні варіанти, до демократії делегованої і квазідемократії. Неліберальні демократії, м'які автократії, протодемократії, обмежені демократії, демократії низької інтенсивності — такого роду дефініції застосовувалися до більшості країн регіону, представляючи далеко не повний перелік різновидів політичних режимів, чия легітимність підкріплена виборами і міжнародним визнанням. При цьому як перспективний напрямок, з урахуванням недосконалості механізмів представницької демократії, пропонувався розвиток демократії партисипативної, що передбачає активну участь громадян у формуванні політики. Такого роду проекти удосконалювання перехідних режимів не стосувалися, як правило, соціокультурних характеристик латиноамериканського суспільства.

Запевняння латиноамериканських державних діячів у прихильності демократії стали нормою, що поширилася і на рівень міждержавного співробітництва. Лінія на підтримку демократії чітко простежувалася в документах. В Міжамериканській демократичній хартії 11 вересня 2001 р., уряди 34 країн закріпили зобов'язання із захисту демократії. У цьому документі були передбачені процедури, що регулюють дії ОАД у випадку державних переворотів і спрямовані на своєчасне попередження інших загроз демократії. Через два роки на ХХХІІІ сесії ГА ОАД була прийнята «Декларація Сант'яго про демократію і громадянську довіру: нове зобов'язання для Америки». У цьому документі визнання важливості «демократичного управління» було доповнено конкретними зобов'язаннями по лінії «відповідальної участі» усіх членів суспільства і урядів у справі досягнення консенсусів, необхідних для зміцнення демократії. При цьому підкреслювалася важливість багатобічних зусиль за твердженням демократії в країнах Західної півкулі, а також сприяння участі громадянського суспільства в політичній системі і зміцненню суспільної довіри до демократичних інститутів.

Перерахування загроз в цій декларації для демократії (використання насильства, як інструмента політичної боротьби, корупція і безкарність, слабкість правосуддя, поширення бідності і маргіналізація суспільства) свідчило про точну діагностику процесу модернізації. Зобов'язання урядів націлені на подолання бідності, «соціального захисту» і сприяння економічному зростанню на основі політики рівних можливостей для всіх громадян, особливо в сферах освіти, охорони здоров'я і зайнятості, представляються особливо значимими [11, с.146].

Для дослідження політичних процесів у різних регіонах світу вчені запропонували концепцію лібералізації автократії. При цьому вони відкинули підхід А.Пшеворські, який виділяв дихотомію демократичних і недемократичних режимів, вважаючи такий підхід

спрощеним і не відповідаючим процесам режимних змін. Дійсно, у країнах регіону і сьогодні існує безліч режимів, гібридних за основними характеристиками, які не укладаються в дихотомію А.Пшеворські. Відповідно, змінився підхід до стадій політичної трансформації, особливо до консолідації демократії. Адже для держав Латинської Америки вона і сьогодні залишається невизначеною перспективою, хоча діють загальне виборче право, таємне голосування, виборні органи влади, є конкуренція партій і свобода асоціацій. Усі ці складові — необхідний «процедурний мінімум», за визначенням Р.Даля, свідчать про демократизацію політичного процесу, але не дозволяють говорити про сформовану демократію [13, с.46].

Режими, що виникли на пострадянському просторі, позиціонують як демократичні, але в дійсності перебувають у фазі лібералізації автократії, за якої навіть дотримання мінімуму електоральних норм залишається під сумнівом [5, с.39].

Перехід від стадії лібералізації до демократизації довгий, складний і суперечливий, тому що впливають безліч факторів, від сполучення яких, у кінцевому рахунку, залежить конфігурація виникаючого режиму. Шміттер і Шнейдер виділили як базові умови моделі переходу до демократизації вісім ознак: опозиційні рухи починають переговори з урядом; відкриті конфлікти в державному апараті; законодавчі зміни націлені на обмеження волюнтаризму влади; конституційні зміни спрямовані проти безконтрольності влади; конституційні реформи гарантують політичні права і громадянські свободи; наявність виборчих фондів; вільні і чесні вибори; результати виборів визнані суспільством [5, с.157].

Зіставлення цих ознак з динамікою політичних процесів у країнах Латинської Америки на початку XXI ст. дозволяє віднести основний масив існуючих режимів до моделі переходу до демократизації. Їхній демократичний імідж звернений головним чином зовні, тоді як напрямок і глибина демократичних перетворень частіше негативно оцінюються громадськістю. Разом з тим не можна не визнати, що на цій стадії країни регіону досягли значних успіхів в модернізації політичних інститутів, конституційних реформ і виборчого законодавства, дотримання основних прав людини і гарантій прав корінного населення в поліетнічних державах.

Висновки. Таким чином, країнам Латинської Америки вдалося за період транзиту позбутися від традиційного варіанту наступності влади шляхом «призначенців» від правлячої партії. Раніше кандидати, використовуючи адміністративний ресурс і клієнтелістські зв'язки, легко забезпечували перемогу на президентських виборах. З розвитком електоральної демократії, з одного боку, тиском протестного електорату через непопулярність стабілізаційної політики влади, з іншого, прихід до влади опозиційних сил визначив тенденцію до відновлення політичного класу. Навіть у Мексиці практика «дедасо» змінилася (призначення президентом з числа наближених), спроби її відтворення в «нових демократіях» також не мали успіху. Таким чином, у більшості країн зміна влади стала здійснюватися в результаті міжпартійної конкуренції. Результатом розвитку електоральних процесів і дотримання громадянських свобод стало пом'якшення інклюзивних правлячих партій (класичний приклад — мексиканська революційно-інституційна партія), скорочення їхньої підтримки і втрата монополії на владу.

Поділ гілок влади, що відбувалося при традиційному в умовах президенціалізму перекосі у бік виконавчої влади, характеризувався неефективністю системи правосуддя. Ці вади в 90-х рр. доповнилися корупцією та інерцією безкарності, що збереглася на тлі слабкості судових органів. Усе це впливало на орієнтацію і політичні переваги громадян, скорочуючи ресурс довіри і рівень підтримки партій статусу. Очікування в суспільстві швидких змін на краще, характерні для початкового етапу політичних реформ,

змінювалися розчаруванням. Демократії випробували тиск знизу. Суспільне невдоволення частіше приймало масштаби, що загрожували соціально-політичній стабільності. Політичне «довголіття» урядів, особливо в країнах під впливом фінансово-економічних криз, скорочувалося, тоді як ряди опозиції поповнювалися новими прихильниками. За лібералізацією авторитарних режимів і суспільною ейфорією, що супроводжувала початковий етап модернізації, пішла пора загострення соціальних і політичних конфліктів, що підсилювалися в умовах погіршення економічної кон'юнктури і зловживань влади.

Список використаної літератури

- 1 Jeffery R. Webber Book Review: Bolivia's Neoliberal Labyrinth.. // Latin American Perspectives 2007. № 34.- P.151-162.
- 2 CEPAL. Globalización y desarrollo. Brasilia, 2002, P. 189—190.
- 3 James Lerager Commentary: Report on Bolivia's Elections.. // Latin American Perspectives 2006. - № 33. P. 138-149.
- 4 ECLAC. Notes. Santiago de Chile, 2002, N. 24, P. 4-9.
- 5 Isabella Alcaniz and Melissa Scheier. New Social Movements with Old Party Politics: The MTL Piqueteros and the Communist Party in Argentina // Latin American Perspectives. 2007. - №34. –P.150-157.
- 6 Бобровников А.В, Теперман В.А., Шереметьев И.К. Латиноамериканский опыт модернизации: итоги экономических реформ. М., 2002. - 152 с.
- 7 Давыдов В.М в. Эффект адаптационного реформирования. М., 2003, 157 с.
- 8 Иностраные банки в Латинской Америке в контексте структурных реформ и финансовой глобализации. М., 2002 – 223 с.
- 9 Куликов Л.М. Основы экономической теории. - М., 2002. 189 с.
- 10 Перспективы развития Латинской Америки в глобализирующемся мире. Сборник докладов. - М., 2003. – 217 с.
- 11 Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А.Пшеворский. – М.: РОССПЭН, 1999. – 320 с.

УДК 332

Голубчук В.С.*

ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Аналізуються механізми соціальної політики в європейських країнах, шляхи реформування системи державного фінансування з метою підвищення ефективності їхнього використання та скорочення державних витрат. З'ясовано, що на тлі ліквідації багатьох господарських програм за участю держави спостерігається концентрація ресурсів у сферах, які завжди були поза сферою ринкових відносин, у першу чергу, у соціальній сфері, сферах охорони здоров'я, освіти, науки.

Ключові слова: європейські країни, державне фінансування, соціальна сфера, охорона здоров'я, освіта.

Анализируются механизмы социальной политики в европейских странах, пути реформирования системы государственного финансирования в целях повышения эффективности их использования и сокращения государственных расходов. Объяснено, что на фоне ликвидации многих хозяйственных программ с участием государства наблюдается концентрация ресурсов в областях, которые всегда были вне сферы рыночных отношений, в первую очередь, в социальной сфере, сферах здравоохранения, образования, науки.

Ключевые слова: европейские страны, государственное финансирование, социальная сфера, здравоохранение, образование.

Analyzed the mechanisms of social policy in European countries concerning the reform of government funding to improve the efficiency of their use and reduce government spending. It was found that against the elimination of many commercial applications involving the state observed concentration of resources in areas that have always been outside the sphere of market relations, primarily in the social sphere, health, education and science.

Key words: European countries, public finance, social affairs, health and education.

Постановка проблеми. В Україні не скорочується дистанція між багатими та бідними. Процеси розшарування за рівнем доходів не можна просто визначити як падіння рівня життя. Прогресують негативні інституції в соціально-політичній сфері. Руйнування державної безкоштовної охорони здоров'я й соціального обслуговування відбулося за відсутності досить дієздатних і доступних більшості населення країни недержавних структур у цій сфері. Так, наприклад, у ході проведеного Міністерством охорони здоров'я

* аспірант кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Ткач О.І.

дослідження було з'ясовано, що 78% опитаних українських громадян незадоволені якістю медичних послуг, які надаються в лікувальних установах країни.

Дослідження проблеми науковцями. З поміж сучасних українських учених, що досліджують цю проблематику слід назвати В. Бабкіна, С. Бульбенюк, В. Гончара, Д. Гордієнко, В. Гошовську, В. Давиденко, В. Жукова, О. Кіндратець, А. Колодій, В. Куценко, В. Медведчука, Д. Неліпу, О. Панкевича, Я. Пасько, Т. Перглер, А. Плехника, Т. Семигіню, А. Сіленко, В. Скуратівського, О. Скрипнюка, В. Цвиха, Л. Четверікову, Л. Шаульську, І. Яковюка та ін.

З поміж російських учених, які активно вивчають соціальну політику слід визначити М. Баглая, М. Волгіна, К. Гаджиева, П. Гончарова, Т. Давидову, С. Калашнікова, Т. Мацинашвілі, В. Мілецького та ін.

Виклад основного матеріалу. Актуальним є розгляд європейського досвіду соціальної політики, визначення позитивних і негативних боків. Зростання соціальних витрат з погляду забезпечення якості для всіх верств населення вже в 80-х рр. ХХ ст. стало джерелом серйозних фінансових та моральних проблем для європейських країн. Реалізується завдання створення організаційно-правових рамок координації соціальних процесів у ЄС

Процес адаптації соціальної сфери країн-кандидатів при підготовці до вступу в ЄС, як і в наступні роки, характеризується специфікою, обумовленою тим, що у ЄС відсутня єдина соціальна модель, так само як і соціальна політика, що могла б стати основою для країн-кандидатів при реформуванні інститутів. Соціальна сфера не підлегла жорстким нормам, хоча деякі положення соціального характеру, на які орієнтуються країни Співтовариства, у цьому документі присутні.

Відбувається процес уніфікації соціальної діяльності в ЄС і формуванні одноріднішого соціального середовища. Це відбулося наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років у зв'язку з Амстердамською угодою (1997 р.), ст. 137 якої передбачає координацію національних стратегій соціальної інтеграції, а також у зв'язку з прийняттям Лісабонської стратегії (2000 р.), що відкрила, зокрема, шлях до інтеграції соціальної політики країн-членів. Таким чином, процес підготовки до вступу в ЄС для країн-кандидатів збігся за часом з формуванням у ЄС елементів координації соціальної політики. Напряму ж реформування соціальної сфери в країнах-кандидатах були задані самим ходом і задачами системних перетворень. Вони склалися, по-перше, в екстрених діях з подолання негативних соціальних наслідків трансформаційного спаду та структурної перебудови економіки і, по-друге, у створенні нових інститутів, що забезпечують адаптацію роботи організацій, соціальних структур і систем цінностей до умов ринкової економіки. Результатом цих реформ мало було стати нормування гнучкого ринку праці, системи освіти, соціального обслуговування, публічних і приватних систем страхування соціальних ризиків, а також соціальної допомоги (у грошовій і натуральній формі) бідним верствам населення.

У меморандумах про інтеграцію, підписаних кожною країною-кандидатом до вступу в ЄС, представлені основні напрямки політики, націленої на реалізацію загальних цілей, особливо в умовах світової кризи з непередбаченими для них наслідками [1, с.81].

Вихід на нові ринки і розширення сфери економічних відносин здобуває особливе значення, а український ринок стає важливим напрямком участі в світогосподарському обміні. Невисокий рейтинг України в експорті цих країн (не вище 20-го місця) свідчить про значні недоліки використаних можливостях традиційного ринку збуту. Розширення

української присутності в країнах центральної та східної Європи залежить від «геополітичної ситуації і політики цих країн на світовому ринку.

Зростання частки осіб пенсійного віку, приплив іммігрантів, що поповнюють кількість родин з низьким рівнем доходів, збільшення числа неповних родин, ослаблення стимулів для пошуку роботи, необхідність зниження податкового тягаря для тих, хто працює і платить податки в скарбницю, а також високий рівень безробіття, нові вимоги до кваліфікації — все це поставило перед **соціальною політикою** складні завдання. Так, згідно з даними експертів ОЕСР, на 30% населення, що займає позиції в соціальній структурі первинного ринкового розподілу доходів, доводиться 7% податкових платежів у Данії, до 67,9% у Франції за середнього рівня в 59,4%. Для середньої категорії застосовується модель поміркованої податкової політики — їхній внесок становить від 23,5% у Франції й 28,4% у США до 35% у ФРН, Норвегії, Нідерландах, Швеції. Характерно, що чим нижче загальний рівень диференціації доходів, тим вище частка забезпечених у бюджетних надходженнях: у скандинавських країнах вона становить за середнього рівня в 8%. В 1990-х рр., розвивалася тенденція щодо зростання частки найбільш заможних груп зменшення навантаження, що несуть середні прошарки [2, с.33].

Механізми розвитку соціальної інфраструктури в умовах помірного економічного зростання й обмеженості ресурсів – проблема саме соціальної політики. Як за наявності соціальних гарантій, що забезпечують прожитковий мінімум, не заманити певну категорію в «пастку бідності», утриманства, як зберегти в них стимули до трудової діяльності? Це спричинило гальмування подальшого рівня й навіть зниження державних витрат на соціальні цілі, більш гнучких, «точкових» форм допомоги, застережень за її надання, розширення можливостей профпідготовки її одержувачів поряд зі створенням додаткових робочих місць. Підтримка соціальних гарантій на цьому рівні зажадала б ще подальшого збільшення державних витрат. От чому реформи соціального забезпечення й соціального страхування, в результаті яких частину витрат такого роду можна було б перекласти на саме населення, є важливим завданням, яке прагнуть вирішувати уряди всіх цих країн.

Однак ці реформи зустрічають потужний опір з боку населення. Інститути соціального забезпечення міцно вбудовані в сучасну ринкову економіку, цю систему можна реформувати, але без неї сучасна постіндустріальна економіка вже немислима.

В 2005-2011 рр. в європейських країнах здійснюється реформування системи державного фінансування з метою підвищення ефективності його використання й скорочення державних витрат, що практично досягли своєї межі. Однак тенденція така, що у разі ліквідації багатьох господарських програм за участю держави (держава повністю або частково йде з багатьох сфер діяльності) водночас спостерігається концентрація ресурсів у сферах, які завжди були поза сферою ринкових відносин, у першу чергу, у соціальній сфері, сферах охорони здоров'я, освіти, науки. Це можна пояснити тим, що уряди країн Європейського Союзу в умовах постіндустріальної економіки надають важливого значення стимулюванню інноваційних процесів і в якості людського капіталу.

Відповідно до опублікованого 5 жовтня 2009 р. щорічного звіту Організації Об'єднаних Націй про рівень життя в 182 країнах світу кращою країною у світі для проживання визнана Норвегія. На другому місці перебуває Австралія, на третьому — Ісландія. Останнє місце залишилося за Нігером, повідомляє агентство Reuters.

Норвегії вдалося піднятися на верхню сходинку в рейтингу країн за Індексом розвитку людського потенціалу ООН, випередивши Австралію й Ісландію. На четвертому місці перебуває Канада, на п'ятому — Ірландія. Німеччина займає 22 місце в списку, залишившись позаду за Нідерландами, Францією, Австрією, Іспанією, Бельгією, Італією

й Великою Британією. Японія розташувалася на 10 позиції, США — на тринадцятій, Китай — на 92. Останні місця в списку займають Сьєрра-Леоне, Афганістан і Нігер.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) оцінює рівень життя в різних країнах світу, ґрунтуючись на таких показниках, як тривалість життя, грамотність дорослого населення на рівні початкової, середньої й вищої школи, а також середній рівень доходів. Половина населення в 24 найбідніших країнах світу безграмотна у порівнянні з 20% у державах, які характеризуються середнім рівнем людського розвитку. Середня тривалість життя людини в Афганістані становить 43,6 роки, у Нігері — 50 років. Для порівняння: у Японії цей показник досягає 82,7 роки, у Норвегії — 80 років. На кожний долар, зароблений жителем Нігеру, доводиться 74 долара в Норвегії. Найвищий рівень ВВП на душу населення — 74,5 тисячі доларів — зафіксований у Ліхтенштейні, де живуть 35 тисяч чоловік, є 15 банків і понад 100 компаній з управління активами заможних осіб.

Україна займає в рейтингу 85 місце, Росія — 71, Білорусія перебуває на 68 рядку, Казахстан — на 82, Прибалтійські республіки — Латвія, Литва й Естонія — 48, 46 і 40 місця відповідно [3, с.45].

У сучасній науковій літературі відзначається, що «сформоване поняття людського капіталу стає занадто вузьким і утилітарним для характеристики творчого потенціалу суспільства в сучасному розвитку й вимагає розширювального тлумачення [4, с.53].

Слід зазначити, що сама історія створення концепції людського капіталу йшла шляхом розширення трактування, спочатку запропонованого Т. Шульцем і Г. Беккером, поняття «інвестицій у людину». На сьогодні в нього включаються не тільки витрати на освіту і перепідготовку кадрів, а й усі інші витрати на відтворення робочої сили. Розрахунки Світового банку включають у нього значну частину споживчих витрат — поточні витрати родин на харчування, одяг, житло, освіту, охорону здоров'я, культуру, а також витрати держави на ці цілі. Відповідно до розрахунків, зроблених Світовим банком з метою оцінки основних складових національного багатства — людського капіталу, природного капіталу й відтвореного капіталу, людський капітал становить у цій структурі від 70 до 76% у Західній Європі [4, с.52].

Тому найважливішим орієнтиром сучасної бюджетної політики є розподіл значної частини суспільних ресурсів на створення людського капіталу, тобто на освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку й перепідготовку кадрів.

Прагнучи скоротити соціальні витрати або хоча б не допустити їхнього подальшого росту, уряди європейських країн вважають пріоритетною метою збереження надання таких суспільних благ, як охорона здоров'я й освіта. Саме тому державні інвестиції в охорону здоров'я й освіту за часткою у ВВП у всіх цих країнах набагато перевищували витрати на оборону [5, с.34].

Так, у європейській практиці існує ряд форм надання матеріальної **допомоги студентам**. Наприклад, у Великій Британії дуже поширені пільгові освітні кредити й субсидії на житло під час навчання у ВНЗ. У Франції й Німеччині видаються особливі стипендії, гранти [6, с.53].

Витрати на освіту й охорону здоров'я мають значення не тільки з погляду розвитку людської особистості або як передумова формування найважливішого виробничого фактора, їхнє значення величезне і як умова, що сприяє вирівнюванню індивідуальних доходів населення. Один з видних теоретиків людського капіталу Т. Шульц ще на початку 1970-х рр. писав «Оскільки розподіл особистих доходів від звичайного капіталу (власності, що приносить дохід) набагато більш нерівномірний, ніж від людського капіталу, і оскільки запас людського капіталу збільшується в порівнянні з величиною

звичайного капіталу, остільки за інших рівних умов нерівність у розподілі особистих доходів внаслідок цього скорочується» [7, с.23].

З цього погляду державні витрати на освіту, навчання й перенавчання робочої сили, на охорону здоров'я грають не меншу, а може й більшу роль, ніж інші соціальні витрати, прямо спрямовані на подолання тієї соціальної нерівності, яку породжують ринковий розподіл доходів, а також інші причини (хвороби, бідність та ін.)

У західноєвропейських країнах досягнуто близьке до оптимуму й досить стійке співвідношення державного й приватного фінансування охорони здоров'я. Держава не може або не хоче брати на себе додаткові зобов'язання: її частка у фінансуванні галузі в більшості цих країн за півтора десятиліття змінювалася в межах 1—2% (частіше у бік підвищення). Звертає на себе увагу помітне її скорочення (на 4—5%) у Німеччині, Швеції, Канаді інших традиційних лідерах «соціалістичної» охорони здоров'я. Тут пошук більш раціонального співвідношення державного й приватного фінансування йде найбільш інтенсивно: вводяться нові співплатежі населення (Німеччина), підвищується їхній розмір (Скандинавські країни), полегшуються умови для добровільного медичного страхування й розвитку приватного сектора (Канада, Велика Британія).

Зростання витрат на охорону здоров'я в західних країнах забезпечує помітне поліпшення показників здоров'я населення. Цьому сприяють внутрішні перетворення в системі надання медичної допомоги: істотна роль первинної ланки охорони здоров'я, широкомасштабні профілактичні заходи, посилення інтеграції охорони здоров'я з іншими соціальними службами, прогрес медичних технологій. Тема охорони здоров'я практично скрізь є однією з найбільш конфліктних сфер громадського життя. Головна проблема — невідповідність величезних витрат результатам функціонування галузі. Це проявляється насамперед у тривалих строках очікування планових консультацій, досліджень і госпіталізацій (наприклад, у Великобританії й Канаді хворі чекають місяцями), достатньо висока чуйність постачальників послуг на потреби населення, відсутність або обмежені можливості для вибору лікаря в стаціонарах, надмірне захоплення лікарів дорогими технологіями.

Істотні зміни в механізмах надання суспільних благ у європейських країнах пов'язані з розвитком різних форм співробітництва держави із приватним бізнесом. Здавалося б, головною тенденцією розвитку постіндустріальної економіки був і буде надалі відхід держави з ряду галузей, де вона в результаті націоналізації держрегулювання займала ключові позиції. Сильніший імпульс цьому процесу дали зміни суспільного сектора, реалізовані програми останніх двох-трьох десятиліть. Однак скорочення масштабів прямої участі держави в господарському розвитку супроводжувалося підвищенням її ролі в забезпеченні базових умов розвитку економіки — створенні й підтримці сприятливого для бізнесу клімату, розвитку матеріальної й нематеріальної інфраструктури, освіти й наукових досліджень, як ключових джерел зростання економіки, національного багатства, зміцнення конкурентоспроможності. В одних країнах акцент робиться на вдосконаленні управління галуззю за вирішальної ролі держави, в інших — на активізацію ринкових механізмів. Обидва ці напрямки не виключають один одного: удосконалювання управління потрібне й у разі використання ринкових механізмів.

На початку 1990-х рр. практично в усіх європейських країнах розглядалися варіанти **посилення ринкової** орієнтації охорони здоров'я. Теоретичні концепції регульованої конкуренції й внутрішнього ринку виходили з того, що сфера державного планування звужуватиметься й ринок все розставить на свої місця, але потім акценти політики були істотно змінені. Багато країн (Швеція, Італія, Іспанія, Фінляндія) у тій або іншій формі

стимулювали механізми підприємницького поведіння постачальників послуг — заводи довірні відносини, забезпечували операційну автономію лікарень, роблячи їх відповідальними за фінансові ризики, створювали нові механізми мотивації лікарів та ін. Але послідовно ринкові реформи проводилися тільки у Великій Британії, Нідерландах (в 2003 році до них приєдналась Німеччина, причому в 2007 р. почався етап радикалізації ринкової реформи). Теоретичною основою ринкових реформ в охороні здоров'я стали різноманітні моделі ринкових відносин.

Наприкінці 1990-х р. була сформульована теза про те, що головним покупцем медичної допомоги повинні стати лікарняні каси, а не уряд. При цьому підкреслюється, що в ролі покупця повинен виступати не «картель лікарняних кас» (їхня асоціація, що містить колективну угоду з постачальниками медичних послуг), а кожна лікарняна каса окремо. Страховикам приділяється центральна роль у розподілі ресурсів охорони здоров'я.

Одночасно міняється **порядок фінансування** великих інвестицій лікарень: тепер їхні джерела не державний бюджет, а доходи самих лікарень, сформовані в системі ОМС, а також кредити комерційних банків. Держава більше не несе фінансової відповідальності по зобов'язаннях лікарень. Замість цього уряд ініціював створення резервного (по суті страхового) фонду для підтримки фінансової стійкості лікарень. Він формується на добровільній основі за рахунок самих лікарень.

У більшості європейських країн на сьогодні сформувалася розвинена система планування потужностей медичних установ. Органи державного управління планують будівництво й реконструкцію лікарень, інвестиції в дороге устаткування, обсяги й структуру надання допомоги, що їм відповідають показники мережі медичних організацій, трудові ресурси. Головна сфера планування — лікарняна допомога, але в низці країн плануються й ресурси амбулаторної допомоги. Важливо відзначити, що в більшості країн плануються потужності не тільки державних, а й частково медичних організацій, що працюють за контрактами у системі державного фінансування охорони здоров'я.

Держава виходить із того, що в ситуації інформаційної асиметрії й відсутності цінового сигналу галузь здатна поглинути будь-які ресурси без адекватних кінцевих результатів, тому бере на себе відповідальність не тільки за фінансування, а й за планування потужностей галузі. Планування — частина політики стримування витрат, її складовий елемент — підвищення структурної ефективності галузі: розширення ролі первинної медичної допомоги, використання медичних технологій з низькозатратною ефективністю, зниження необґрунтованих госпіталізацій, спеціалізованих досліджень і консультацій, оптимізація ліжкового фонду лікарень.

У багатьох країнах Європейського Союзу змістом реформ став поділ функцій фінансування й надання медичної допомоги. Пряме підпорядкування медичних організацій органу управління охорони здоров'я поступається місцем їхній взаємодії на основі договірних відносин. Виникає новий тип відносин — «виконавець».

При цьому замовник (покупець) оплачує не ресурси, а кінцеві результати діяльності постачальників — обсяг і якість медичних послуг.

Орієнтація на партнерство держави й приватного бізнесу припускає велике поширення таких форм і взаємодії, які означають свого роду квазіприватизацію певних господарських функцій державної влади, особливо на регіональному або муніципальному рівнях, пов'язаних із задоволенням колективних потреб [8, с.4]. У цьому разі влада звільняє себе від безпосередньої господарської діяльності, якщо вона може здійснюватися досить ефективно приватними компаніями. Йдеться про широке впровадження

контрактних відносин з підприємствами приватного сектора в ті сфери діяльності, які раніше здійснювалися переважно державою. Спектр таких нових взаємин держави й часток фірм величезний. Вражають і цифри, що характеризують економію від упровадження контрактної системи, особливо на рівні місцевих органів влади, у підтримці дорожнього господарства, збиранні сміття, наданні рекреаційних послуг, утриманні дошкільних установ. Як вважає А. Сурцева, «формування в країні контрактної держави, вбудованої в систему горизонтальних контрактних взаємин, дозволяє всім економічним суб'єктам ефективніше використати наявні в них ресурси внаслідок зниження трансакційних витрат. Існує прямий зв'язок між розвитком контрактних принципів взаємодії між державою, бізнесом і населенням, з одного боку, і економічним зростанням — з іншого» [8, с.3].

Висновки. Соціальна політика країн Європейського Союзу (включаючи витрати на розвиток людського капіталу), є найважливішим чинником, що обумовлює одну з головних характеристик сучасного європейського суспільства — низький ступінь диференціації доходів, значний рівень соціальної рівності. Особливістю європейської соціальної політики є активна й масштабна участь держави в процесах відтворення, високі податки й соціальні внески, за рахунок яких відбувається формування соціального бюджету. Звідси великий податковий тиск на підприємства й населення, що може впливати на розвиток. Причина цього в неефективному використанні засобів, які надходять до бюджету від підприємств і населення. Ефективне використання припускає, що засоби через систему кругообігу ресурсів на макрорівні повертаються від держави в економіку як у формі підтримки попиту, так і необхідних компонентів зростання — капіталовкладень в інфраструктуру, підтримки більш важливих і перспективних галузей, більш якісної й мотивованої робочої сили, а звідси більшої продуктивності праці й зростання конкурентоспроможності. Така логіка взаємозв'язку соціальної політики й економічного розвитку в країнах Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Феськов М. М. Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута) : питання адаптації / Микола Миколайович Феськов. — К. : Знання, 2005. — 276 с.
2. Фріден М. Соціалізм у лібералізмі : до реалізації соціальної етики // Лібералізм : (антологія) ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий / М. Фріден. — К., 2002. — 723 с.
3. Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма ; [пер. с англ. Д. Павлова]. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 730 с.
4. Социальные источники экономического развития. — Отв. ред. Ф. З. Бурджалов. — М.: РАН, 2005. - С. 187.
5. Осадчая Й. Постиндустриальная экономика. Меняется ли роль государства // Мировая экономика и международные отношения. 2009. - № 5. - С. 34.
6. Страны Центральной й Восточной Европы - новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / [под ред. С.П. Глинки-ной, Н.В. Куликовой]; Ин-т экономики РАН. - М.: Наука, 2010. - 495 с.
7. Субботин М. Государственно-частные партнерства: мировой опыт и Россия // Государство и бизнес: институциональные аспекты М.: ИМЗМО, 2006. — 218 с.
8. Сурцева А. А. Контрактное государство в России: тенденции и проблемы становления

Тлуста А.О.*

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПОЛІТИЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Здійснюється спроба дослідження соціальних мереж як елементу інформаційного простору політичної системи міжнародних відносин. Досліджується світовий досвід використання соціальних мереж як інструменту політичного впливу. Аналізується досвід США у використанні соціальних мереж у передвиборчих компаніях. Розглядається можливість використання соціальних мереж у вітчизняній політиці.

Ключові слова: інтернет, соціальна мережа, політика, політична стабільність.

Осуществляется попытка исследования социальных сетей как элемента информационного пространства политической системы международных отношений. Исследуется мировой опыт использования социальных сетей как инструмента политического влияния. Анализируется опыт США в использовании социальных сетей в предвыборных кампаниях. Рассматривается возможность использования социальных сетей в украинской политике.

Ключевые слова: интернет, социальная сеть, политика, политическая стабильность.

In the article author makes an attempt to research a social network as an element of informative space of the political system of international relations. Author analyzed the worlds experience in the use of a social network as a tool of political influence. Author analyzed the USA experience of using the social network in election campaigns. The article proves the possibility for social networking in Ukrainian politics.

Key words: internet, social network, politics, political stability.

Актуальність проведення даного дослідження обумовлена стрімкими змінами в житті світової спільноти через значне поширення інформаційних технологій. Міжнародні відносини та світова політика все щільніше переплітаються з новітніми способами комунікації. Політичні зміни в світі дедалі частіше відбуваються під впливом та з використанням мережі інтернет.

Об'єкт дослідження – інтернет-технології та соціальні мережі в міжнародних відносинах та світовій політиці.

Предмет – використання світовими політиками інтернет – технологій, зокрема соціальних мереж для набуття влади, вплив соціальних мереж на світову політику та міжнародні відносини.

* аспірант кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Андреева О.М.

Метою є дослідження рівня впливу новітніх інтернет – технологій на світову політику, та політику України зокрема.

Завдання – проаналізувати можливості використання соціальних мереж в політиці, дослідити приклад України та США.

На сьогоднішній день в Україні близько 36 відсотків населення користуються мережею інтернет, при цьому 30 відсотків є постійними користувачами (згідно доповіді Freedom House «Ukraine 2011. Nations in transit»). За даними компанії Gemius, що спеціалізується на вивченні інтернет аудиторій різних країн, Українська аудиторія ще приблизно впродовж двох років буде показувати 30 відсотковий ріст кількості постійних користувачів мережі інтернет [1].

Використання соціальних мереж політичними силами в Україні також набирає обертів. Свідченням чого став «Підприємницький Майдан» координація та висвітлення якого відбувалося майже виключно в мережі інтернет через соціальну мережу Твіттер та сервіси онлайн трансляцій.

Соціальні мережі не потребують зайвих витрат, на відміну від інших засобів політичної реклами. Їх освоює все більше депутатів. Наприклад, Юлія Тимошенко, найпопулярніший український політик соціальної мережі «Твіттер», встигала писати в інтернет-профілі навіть із Генпрокуратури та суду.

На відміну від України, політичні діячі якої лише починають використовувати соціальні мережі як політичний інструмент, США має успішний досвід в цій сфері. Під час виборів 2008 року Барак Обама забезпечив свою присутність на всіх популярних соціальних мережах. Він став одним з перших політиків, що активно використовують інтернет для поліпшення власного іміджу. Себе як бренд нинішній президент США представив саме в мережі інтернет, таким чином витративши значно менше грошей на передвиборну кампанію ніж його опоненти. Одним з головних медіа інструментів Б.Обами стала власна соціальна мережа, що має назву MyBarackObama.com [2].

Офіційний передвиборчий сайт Обами був створений Крісом Х'юзом, одним з авторів соціальної мережі Facebook. На ньому розміщено розділ «Obamaeverywhere», «Обама всюди», який включав посилання на профілі Обами в популярних серед американців соціальних мережах Facebook, Flickr, Linkedin, MySpace, Twitter, а також на ряд інших ресурсів, які могли б дати повний образ кандидата. Наприклад, на спеціальну добірку відео на YouTube. Це дуже хороша агітація, на яку не потрібно витратитися кожен раз, на відміну від телевізійної реклами, чи статей у пресі, чи аудіоматеріалів на радіо. Тільки кліп соліста гурту Black Eyed Pees «Yes We Can», у якому використані слова відомої промови Обами, переглянуло кілька мільйонів користувачів. Загалом, за даними соціологів, щонайменше 30% американських виборців подивилося хоча б один агітаційний ролик Обами на YouTube [2].

Загалом під час проведення кампанії 2008-го року штабу Б.Обами вдалося завдяки мережі інтернет досягнути наступних успіхів:

- зібрати 6,5 млн. доларів пожертв;
- накопичити базу з 13 млн. електронних адрес;
- зареєструвати 2 млн. користувачів на сайті MyBarackObama.com;
- створити 35 тисяч волонтерських груп [3].

Загалом все спрацювало як прекрасний політичний індикатор успішного кандидата, який присутній буквально усюди. До того ж, він був спрямований насамперед на тих американців середнього віку, які вагались із власним вибором, але водночас дедалі

активніше освоюють інтернет, приділяючи мережі стільки ж часу, скільки й телебаченню [2].

За два роки інтернет технології значно просунулись вперед у своєму розвитку. Під час виборів 2010 року в США вже один з п'яти виборців звертався до соціальних мереж щоб отримати або поділитись інформацією з приводу кандидатів. Отже все більше людей віддають перевагу живому спілкуванню та обговоренню політичних питань в соціальних мережах зі своїми друзями, колегами та іншими довіреними особами замість того щоб відвідувати офіційні сайти делегатів та читати їх передвиборні програми. Вибори 2010 в США стали першими зафіксованими перегонами під час яких більше половини виборців (54% виборців, 73% користувачів інтернет у США) використовували інтернет як ресурс для отримання та обговорення політичної інформації [4].

Під час проведення дослідження після виборів 2010 в США з'ясувалося, що одна третина респондентів (опитуваних виборців) підтвердила, що саме інформація з соціальних мереж та мережі інтернет взагалі переконала їх обрати того чи іншого кандидата. Ці результати підкреслюють важливу роль технологій, а тим більше соціальних мереж як Twitter чи Facebook під час президентської кампанії 2012 року.

Як і чотири роки тому, коли в США було обрано президента Б.Обаму, під час виборів президента в 2012 році цифрові ЗМІ будуть відігравати значну роль. Про це свідчить дослідження проведене агентством Digitas, в результаті якого стало відомо, що 61 процент користувачів соціальних мереж в США очікують, що кандидати будуть мати свої профілі в відомих соціальних медіа. При цьому 38 відсотків опитаних впевнені, що інформація про кандидата, отримана з соціальних мереж, вплине на їх голос на виборах. Не дивно, що серед молодих людей (18-34 роки) більшість (51%) впевнені, що соціальні мережі вплинуть на їх вибір кандидата. Опитування проводилося онлайн в Сполучених Штатах Америки компанією Harris Interactive від імені Digitas з 21 по 23 вересня 2011 року, серед 2361 представника американського дорослого населення у віці від 18 років і старше, 1701 з яких є зареєстрованими виборцями [5].

Дослідження показало, що 86 відсотків користувачів соціальних мереж мають мобільні телефони, при тому кожна четверта молода людина з них сказала, що хотіла б отримувати інформацію про кандидатів через мобільний телефон. Серед інших результатів дослідження, опинився той факт, що 82 відсотки дорослого населення США є користувачами соціальних мереж і 88 відсотків з них є зареєстрованими виборцями.

Дж. Біттермен, виконавчий директор з соціального маркетингу Digitas, заявив, що за останні два цикли виборів цифрові ЗМІ отримали найважливішу роль в визначенні наступного президента, так само як це сталося раніше із телебаченням. Але результати вищезазначеного нового дослідження показали, що надзвичайно потужна можливість соціальних мереж до об'єднання людей і побудови відносин може здійснити ще більший вплив на перемогу в виборах 2012 року.

Джон Ф. Кеннеді вважається першим телевізійним президентом (який здобув перемогу завдяки використанню телевізійної реклами), то наступним медіа новатором можна вважати Барака Обаму, який став президентом після вдалої передвиборної кампанії з використанням соціальних мереж [6].

Незважаючи на те що 61 відсоток опитаних виборців в США визнають, що інтернет і соціальні мережі зокрема, дають їм можливість більш широкого розуміння політичної ситуації в країні, ніж традиційні медіа могли дати, більшість з них все ж ставляться скептично до якості інформації в соціальних мережах. 56 відсотків опитуваних

користувачів інтернет підтвердили, що їм важко оцінити правдивість інформації, яка надходить з мережі [4].

На сьогоднішній день американці проявляють все більшу довіру до соціальних мереж, і разом з тим втрачають довіру до політичних діячів. Доля користувачів соціальних мереж складає половину всього дорослого населення США, при тому середній вік користувача з часом зростає і складає зараз 38 років. Більшість користувачів соціальних мереж мають жіночу стать, їх кількість налічує 58% [7].

Активно використовує мережу інтернет і соціальні мережі зокрема і російський президент Дмитро Медведєв. Він є активним користувачем Twitter а нещодавно повідомив про свій намір створити власний акант в найбільшій соціальній мережі світу Facebook. Вважається, що саме він першим на теренах Російської Федерації почав активно використовувати соціальні мережі для підтримання зв'язку з власними виборцями. Прес-секретар президента Наталя Тимакова повідомила, що Дмитро Медведєв має намір і надалі розширювати свою інтернет аудиторію. За її словами десятки розпоряджень були дані президентом на основі коментарів у соціальному блозі «Живий журнал». На офіційному сайті партії «Єдина Росія» зазначається, що президент Російської Федерації Дмитро Медведєв вбачає необхідність розвитку зв'язку з громадянами через мережу інтернет, адже саме так спілкування може бути двостороннім та вчасним.

Значний резонанс отримало створення аканту Дмитра Медведєва в мережі Twitter, який президент створив під час свого візиту в «Силіконову долину» в США. Акант отримав назву KremlinRussia і першим записом стало наступне повідомлення: «Всім привіт! Я в Твіттері, і це моє перше повідомлення». Згодом почали з'являтися так звані пародійні аканти зі схожою назвою та з метою висміювання аканту президента. Таких пародійних двійників в соціальних мережах не мало, але це не спиняє політиків на шляху до медіа – спільноти.

Але в реальності сприйняття такої інтернет активності Дмитра Медведєва є не одноставним. Частина населення Росії вважає, що в президента забагато вільного часу, адже він проводить більше часу в мережах ніж середньостатистичний громадянин. До того ж деяка частина населення називає інтернет – активність власного президента витівками і саркастично ставиться до даного прояву технічного прогресу.

Отже варто зазначити, що активне використання мережі політиком є досить ризикованим. Адже навіть незначна похибка в мережі є помітною, вона одразу ж розповсюджується з великою швидкістю. До того ж якщо політик починає активні дії в соціальній мережі власноруч, це наводить на думку, що в нього немає бажання займатися своїми прямими обов'язками. Якщо ж політик доручає третій особі виступати від власного імені в мережі, це дратує користувачів мережі та немає належного позитивного ефекту [8].

Якщо ж зважувати останню президентську компанію в Україні, то найактивнішими користувачами соціальних мереж виявились Арсеній Яценюк та Сергій Тігіпко. При тому перший робив це досить хаотично і безсистемно, а другий підійшов до цього ґрунтовно і використав соціальні мережі як один з основних політичних інструментів.

Ефективність даного виду комунікацій в багатьох дослідників все ще залишається під питанням, особливо в Україні, де відсоток населення, що регулярно проводить час в мережі інтернет все ще є досить низьким, порівняно з країнами Європи чи з США, але те, що зараз відбувається своєрідна революція в процесах демократизації суспільства – це факт. І підтвердженням цьому є наступна заява Хілларі Клінтон: «В цьому році ми

відкриємо twitter – акаунти для Китаю, Індії та Росії на рідних мовах громадян цих країн – китайській, хінді та російській, - щоб вести онлайн – спілкування скрізь, де уряди не накладають обмежень на доступ до мережі інтернет» [7].

Держсекретар також додала, що в державному департаменті США чудово розуміють ефективність спілкування через соціальні мережі. В тій же заяві держсекретар зазначила, що на підтримку блогерів та інтернет-активістів в авторитарних країнах в 2011 році США виділяє 25 мільйонів доларів. Адміністрація Барака Обами буде здійснювати підтримку політично активним діячам мережі інтернет в країнах, де пригнічуються права та свободи громадян, допомагаючи їм бути технічно на крок попереду цензорів, зазначила Хілларі Клінтон. За її словами, соціальні мережі, такі як Twitter і Facebook, дають людям можливість для самовираження і зворотного шляху для активно зростаючого інтернет суспільства не існує.

Після цієї заяви держсекретаря США, лідер української опозиції Юлія Тимошенко, практично відразу створила власний акант в мікроблозі Twitter, де почала активно розміщувати повідомлення прямо з генеральної прокуратури, в якій перебувала під час слідства в жовтні 2011.

Очевидно, що в 2011 – 2012 роках, соціальні мережі будуть активно використовуватись як владою, так і опозицією. І враховуючи, що з кожним роком відсоток інтернет – користувачів зростає з великою швидкістю, до даного виду комунікації варто ставитись як до цілком самостійного інструменту піар – компанії. До того ж порівняно з телебаченням, інтернет компанії є значно дешевшими і мають значно ширші можливості [9].

На пострадянському просторі ефективність інтернет-технологій є нижчою. Як твердять соціологи, для отримання політичної інформації люди віддають перевагу в основному телебаченню або друкованим ЗМІ. Наприклад, за даними соціологів із центру Разумкова, інформацію про партії з інтернет отримують тільки 4% респондентів, натомість із загальнонаціональної преси й телеканалів 40% та 86 % відповідно. Але, виходячи з постійного зростання кількості активних українських інтернет-користувачів, дане поле є надзвичайно перспективним для політичної гри. Вітчизняні політики, натхненні прикладом Обами й порадами власних політтехнологів, активно освоюють інтернет [2].

Одним з перших кроків України до інформатизації політичного життя стало відкриття у 2009 році української політичної соціальної веб-мережі Politiko.com.ua. Як зазначали організатори проекту, Politiko розроблена під українські політичні реалії. У мережі створені всі умови для політичної і громадської діяльності он-лайн: спілкування в групах, ведення блогу, дискусія на дебатах, висловлювання корисних ідей, можливість оцінити діяльність партій і політиків. На порталі кожен бажаючий може зареєструвати власний профіль, який дозволить йому висловлювати думки про дії політиків, шукати однодумців. Як вважають засновники мережі, для молодих лідерів це буде гарний майданчик для розвитку своєї політичної кар'єри. Politiko працює під гаслом «Об'єднаємо Україну!». Автори сайту зазначають, що це незалежна соціальна мережа, і її засновники однаково доброзичливо ставляться до всіх політичних партій і громадських організацій, тому запрошують усіх без винятку реєструватися на порталі і брати участь в обговореннях. Крім того, на Politiko передбачається організація чат-конференцій з політиками. Це платформа для демонстрації своїх дій. Політик відразу бачить реакцію на свої дії через тенденцію довіри-недовіри або висловлювання на обговореннях. Тобто він миттєво має зворотний зв'язок з виборцями, реакцію суспільства [10].

Висновки. Використання мережі інтернет як інструменту в політичній діяльності має свої плюси та мінуси. До плюсів варто віднести можливість інтерактивного спілкування політика з широким загалом, отримання зворотного зв'язку щодо власних дій та можливості витратити на інтернет рекламу значно менші кошти ніж на телевізійну чи зовнішню, отримуючи при цьому значну перевагу. До мінусів використання мережі інтернет політиками з метою власної популяризації можна віднести ризик створення несерйозного іміджу, перетворення необережних дій в мережі на власну антирекламу.

В США та західній Європі популярність мережі інтернет досягла того рівня, коли політик не має можливості не зважати на неї як на визначний чинник побудови власного іміджу. Свідомством тому стали вибори в США 2008 року, коли Б. Обама показав всьому світові вдалий приклад побудови передвиборної компанії в мережі інтернет.

В Україні популярність мережі інтернет зростає з кожним місяцем. Серед молоді використання мережі вже досягло значного рівня. Але все ще існує проблема незначної популярності мережі в селах (через відсутність технічних можливостей) та серед людей близького до похилого віку. Незважаючи на перераховані перепони на шляху до інформатизації українського суспільства завдяки мережі інтернет, все ж існує перспектива використання її як політичного інструменту. Українські політики вже мають досвід використання соціальних мереж як засобу зв'язку з власними виборцями та створення власного іміджу. Але жодний політичний інтернет проект на теренах України ще не досяг належного професійного рівню, тому вбачається багато негативних наслідків, які інколи переважають позитивні зрушення.

Для покращення використання соціальних мереж українськими політиками як політичного інструменту, необхідно проводити ґрунтовне дослідження в кожному окремому випадку, аналізуючи аудиторію, її потреби та наслідки власних дій. Дана сфера політичної діяльності потребує глибокого аналізу та засвоєння досвіду зарубіжних політиків.

Інформатизація суспільства та поглиблення використання новітніх технологій об'єктивно призводять до демократизації суспільства та процесів, що відбуваються в країні. В залежності від прикладених зусиль, дані обставини можуть принести значні вигоди політику або ж значні втрати. Результат залежить від глибини розуміння контексту.

Література

1. Oleksandr Sushko, Olena Prystayk. Ukraine 2011. Nationsintransit. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2011/NIT-2011-Ukraine.pdf>
2. Василь Кедик. Інтернет та соціальні мережі на службі політика. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://article-blogger.blogspot.com/2011/02/blog-post_7013.html
3. Diarmaid Byrne. The Evolving Use of Social Media for Political Campaigns. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialmediatoday.com/diarmaid-byrne/338242/evolving-use-social-media-political-campaigns>
4. Katie Kindelan. Social Media in Politics: Positive or Polarizing? / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://socialtimes.com/social-media-in-politics-positive-or-polarizing_b42439
5. PR Newswire . Get On Twitter and Facebook or Get Out of the Race. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.virtual-strategy.com/2011/10/31/get-twitter-and-facebook-or-get-out-race>

6. Обозреватель. Соціальні мережі - засіб формування прозорого образу влади. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukr.obozrevatel.com/publication/sotsialni-merezhi-zasib-formuvannya-prozorogo-obrazu-vladi.htm>
7. Владимир Абаринов. Роль социальных сетей в американской политике. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/24256911.html>
8. Константин Строкольский. Политики обживают социальные сети. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mnenia.ru/rubric/politics/politiki-obivayut-socialnye-seti/>
9. Юрий Чевордов. Социальные сети. Политики на любой вкус. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://regpol.org.ua/blog/2011/03/30/социальные-сети-политики-на-любой-вкус>
10. УНІАН. В Україні відкривається політична соціальна мережа Politiko. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://novynar.com.ua/politics/63764>

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Головченко В.І. Конфліктогенність міжнародних відносин у Латинській Америці: історія й сучасність.....	3
Мельник І.А. Парламентська діяльність Юліана Романчука як вияв європейськості в політиці...	13
Ігнат'єв П.М. Стратегічне партнерство Індії та Держави Ізраїль.....	21
Кучик О.С., Чабан І. Етнополітичний конфлікт в Шотландії: історія і сучасний стан.....	31
Лекаренко О. Г. Первые проекты военно-политической интеграции стран Западной Европы.....	37
Мінгазутдінов І.О. Південнотирольський сепаратизм в Італії.....	47
Феденко О.В. Особливості методики оцінки військово-політичної обстановки в сучасних умовах	54
Маковський С.О. Еволюція участі Польщі в міжнародній політиці Європейського Союзу.....	62
Петюр Р.К. Українсько-іранське співробітництво в авіаційній галузі.....	73
Тимків Я.І. Окремі аспекти співпраці України з Північноатлантичним альянсом та їх вплив на ставлення громадян до організації.....	80
Волошенко І.О. Проблема наркотрафіку в пострадянських країнах Центральної Азії.....	88
Рубцов А.О. Сучасні виклики оновлення Стратегічної концепції НАТО: теоретико-методологічний аспект.....	94
Тітаренко Т. Геополітичні концепції українсько-російських відносин.....	100

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Шпакович О.М.

Наукова доповідь на засіданні Вченої Ради Інституту міжнародних відносин 25 лютого 2011 року по докторській дисертації на тему: «Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів»..... 106

Дяченко В.І.

Актуальні проблеми підвищення ефективності прокурорського нагляду в протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності..... 111

Саракуца М.О., Рабінович М.Л.

Спільна міграційна політика ЄС: засади та перспективи..... 120

Хонин В.Н.

Генетические основы антропогенеза и фундаментальные пространства бытия международных отношений. Часть вторая..... 129

Цірат Г.А.

Досвід уніфікації в сфері міжнародного цивільного процесу, що відбувається під егідою Організації американських держав..... 144

Вербов С.В.

Правове регулювання «М&А» в праві західних держав..... 152

Мажар Л.С.

Чорноморські протоки Босфор і Дарданелли: міжнародні морські спори з приводу їх використання..... 157

Сагай І.М.

Співпраця з міжнародним трибуналом колишньої Югославії як умова нормалізації відносин Союзної Республіки Югославія зі світом..... 162

Запорозчук А.

Договірний механізм регулювання поведження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами 174

Ткач О.І.

Клієнтелізм в неоліберальних реформах країн Латинської Америки..... 181

Голубчук В.С.

Тенденції та механізми соціальної політики в європейських країнах..... 188

Тлуста А.О.

Вплив соціальних мереж на політичну стабільність держави..... 195

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 101

(Частина I)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 2 від 27 вересня 2011 року.**

Підписано до друку 29.09.2011.

Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25